

SIASI 'O SĪSŪ KALAISI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAHI 'AHO KIMUI NĪ • NŌVEMA 2018

Liahona

Ngaahi Lea 'o e Konifelenisi Lahī

Sīsū Kalaisi: Uho 'Etau
Mo'uí pea mo e Hingoa
'o e Siasí

'Ai 'e he Nāunau
Fakalēsoni Fo'ou mo e
Taimitēpile 'o e Sāpaté
ke Potupotutatau e Ako
'o e Ongoongolelé 'i
'Api mo e Siasí

Fanongonongo ha
Temipale Fo'ou 'e 12





“Oku ou tapou atu he poó ni ‘aki e kotoa hoku lotó, ke mou lotua ke mou ‘ilo homou ngaahi me‘afoaki fakalaumālié—ke tanumaki, faka‘aonga‘i mo fakalahi kinautolu ‘o lahi ange ‘i ha toe taimi kimu‘a. Te mou liliu ‘a e māmaní ‘i ho‘omou fai iá. . . .

“Si‘oku tuofāfine ‘ofeina, ‘oku mau fie ma‘u kimoutolu! ‘Oku mau ‘fie ma‘u homou iví, ho‘omou uluí, ho‘omou loto fakapapaí, ho‘omou malava ke takí, homou potó, pea mo homou le‘ó. He ‘ikai ke tau lava ‘o tānaki fakataha ‘a ‘Isileli ka ‘ikai ke mou kau ai.

“Oku ou ‘ofa atu mo fakamālō atu pea te u tāpuaki‘i kimoutolu he taimí ni ke mou lava ‘o tukuange ‘a e māmaní ka mou tokoni ki he ngāue mahu-‘inga mo vivili ko ‘ení. Te tau lava fakataha ‘o fai e me‘a kotoa ‘oku finangalo e Tamai Hēvaní ke tau fai ke teuteu‘i ai e māmaní ki he Hā‘ele‘anga Ua mai Hono ‘Alo ‘Ofa‘angá.”

Palesiteni Russell M. Nelson, “Kau ‘a e Hou‘eiki Fafiné ki Hono Tānaki ‘o ‘Isilelí,” 69, 70.

Coming Full Circle,
tā ‘e Jenedy Paige

Fakahokohoko 'o e Tohi Növema 2018

Volume 42 • Number 11

Fakataha 'o e Pongipongi Tokonaki

- 6 **Lea Fakafe'iloaki**
Palesiteni Russell M. Nelson
- 8 **Ului Mo'oni mo Tu'uloa ki he Tamai Hēvaní pea mo e 'Eiki ko Sísū Kalaisí**
'Eletā Quentin L. Cook
- 12 **Hiki Hake Homou Matá pea Fiefia**
M. Joseph Brough
- 15 **Ko Hono Fakatoka 'o e Fakava'e 'o ha Ngāue Ma'ongo'onga**
'Eletā Steven R. Bangerter
- 18 **'Oua 'e Puputu'u**
'Eletā Ronald A. Rasband
- 21 **Tānaki Fakataha 'a e Me'a Kotoa Pē 'ia Kalaisi**
'Eletā David A. Bednar
- 25 **Mo'oni mo e Palani**
Palesiteni Dallin H. Oaks

Fakataha 'o e Ho'atā Tokonaki

- 28 **Ko Hono Hikinima'i e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí**
Palesiteni Henry B. Eyring
- 30 **Tu'u Ma'u mo Tu'u 'Ali'aliaki 'i he Tui 'a Kalaisi**
'Eletā D. Todd Christofferson
- 34 **Mou Omi, 'o Fanongo ki he Le'o 'o e Palōfitá**
Pisope Dean M. Davies
- 37 **Taha 'ia Kalaisi**
'Eletā Ulisses Soares
- 40 **Ko 'Etau Tafu'anga Afi 'o e Tui**
'Eletā Gerrit W. Gong
- 43 **Kuo Pau ke To'o Kiate Kinautolu Kotoa 'a e Huafa Kuo 'Omi 'e he Tamai**
'Eletā Paul B. Pieper
- 46 **Tui, 'Ofa, Ngāue**
'Eletā Dieter F. Uchtdorf

61 Ngaahi Mātu'á mo e Fānaú

- Palesiteni Dallin H. Oaks*
- 68 **Kau 'a e Hou'eiki Fafiné ki Hono Tānaki 'o 'Isilelí**
Palesiteni Russell M. Nelson

Fakataha 'o e Pongipongi Sāpaté

- 71 **Ko e Me'a-Hā-Mai 'o e Huhu'i 'o e Kau Pekia**
Palesiteni M. Russell Ballard
- 74 **Ko e Hoko ko ha Tauhisipi**
Bonnie H. Cordon
- 77 **Ko e Ngāue 'o e Fakalelei**
'Eletā Jeffrey R. Holland
- 80 **Ko e Fatongia 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he Fakaului**
'Eletā Shayne M. Bowen
- 83 **Kuo Kafo**
'Eletā Neil L. Andersen
- 87 **Ko e Hingoa Totonu 'o e Siasí**
Palesiteni Russell M. Nelson

Fakataha 'o e Ho'atā Sāpaté

- 90 **Feinga, Feinga, Feinga**
Palesiteni Henry B. Eyring
- 93 **Ko e Tamai**
Brian K. Ashton
- 97 **Ko Ho'o To'o Kiate Kinautolu e Huafa 'o Sísū Kalaisi.**
'Eletā Robert C. Gay
- 101 **Ko ho Lotó Ke ke Mo'ui?**
'Eletā Matthew L. Carpenter
- 104 **Mou Fili he 'Ahó Ni**
'Eletā Dale G. Renlund
- 107 **Ko e Taimi 'Eni**
'Eletā Jack N. Gerard
- 110 **Ko Hono Tauhi 'o e Ngaahi Laumalié**
'Eletā Gary E. Stevenson
- 113 **Ko e Hoko ko ha Kāingalotu Fa'ifa'itaki'angá**
Palesiteni Russell M. Nelson

- 64 **Kau Taki Mā'olunga mo e Kau 'Ōfisa Mā'olunga 'o e Siasí 'o Sísū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní**

- 115 **Fakahokohoko 'o e Ngaahi Talanoa 'o e Konifelenisi**

- 116 **Ngaahi Ongoongo 'o e Siasí**

- 121 **Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au—Ma'á e Kōlomu 'o e Kaumātu'á mo e Kau Fine'ofá**

Fakataha Lahi 'a e Kakai Fefiné

- 50 **Fai la Ma'ana**
Joy D. Jones
- 52 **Ta'efiemālie Fakalangí**
Michelle D. Craig
- 55 **Ko e Fiefia 'i he Tokoni Ta'esiokitá**
Cristina B. Franco
- 58 **Kakai Fefiné mo Hono Ako 'o e Ongoongolelei 'i 'Apí**
Palesiteni Henry B. Eyring



Konifelenisi Lahi Fakavaeuata‘u Hono 188

Fakataha Lahi ‘o e Pongipongi Tokonaki, 6 ‘Okatopa 2018

Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring.
Fua lotú: ‘Eletā Craig A. Cardon
Lotu tukú: ‘Eletā Adilson de Paula Parrella
Hivá ne fai ‘e he Kuaea Tāpanekale ‘i he Temipale Sikueá; ongo fai hivá ko Mack Wilberg mo Ryan Murphy; ongo tā ‘ōkaní ko Brian Mathias mo Richard Elliott: “E Sihova Haofakí,” *Ngaahi Himí*, fika 43; “Kuo ‘Aho Hake ‘a e Pō,” *Ngaahi Himí*, fika 1, arr. Wilberg; “If I Listen with My Heart,” DeFord, arr. Murphy; “Vakai ‘e Kāingá,” *Ngaahi Himí*, fika 4; “Te u Muimui he Palani ‘a e ‘Otuá,” *Tohi Hiva ‘a e Fānau*, 164–65, arr. Hofheins; “Ha‘u Kāinga, ‘Oua Manavahē,” *Ngaahi Himí*, fika 18, arr. Wilberg.

Fakataha Lahi ‘o e Ho‘atā Tokonaki, 6 ‘Okatopa 2018

Tatakí: Palesiteni Dallin H. Oaks
Fua lotú: Sharon L. Eubank.
Lotu tukú: ‘Eletā Joni L. Koch
Hivá ne fai ‘e he kuaea fakatahataha mei he Senitā Ako‘anga Fakafaifekau ‘a Polovó; ongo fai hivá ko Ryan Eggett mo Elmo Keck; ongo tā ‘ōkaní ko Linda Margetts mo Bonnie Goodliffe: “Ke Fiefia ‘a Māmaní!” *Ngaahi Himí*, fika 164, arr. Schank; medley: “Te u Lototo‘a,” *Children’s Songbook*, 162, mo e “Ko e Siasi ‘o Sisū Kalaisi,” *Children’s Songbook*, 77, arr. Warby; “Fanongo ko e ‘Eiki ‘Oku Ui,” *Ngaahi Himí* fika 153; “E Kāinga Kuo Hao,” *Ngaahi Himí*, fika 161, arr. Schank.

Fakataha Lahi ‘a e Kakai Fefiné he Efiafi Tokonaki, 6 ‘Okatopa 2018

Tatakí: Jean B. Bingham.
Fua lotú: Memnet Lopez
Lotu tukú: Jennefer Free
Hivá ne fai ‘e he kuaea ‘a e kau finemuí mei he ngaahi siteiki ‘i Pleasant Grove, Utah; fai hivá ko Tracy Warby; tā ‘ōkaní ko Bonnie Goodliffe: “Ha‘u e Fānau ‘a e ‘Eiki,” *Ngaahi Himí*, fika 58, arr. Warby; “This Is the Christ,” Faust, Pinborough, mo e Moody; “E Kāinga Tau Loto Fiemālie,” *Ngaahi Himí*, fika 3; “We’ll Bring the World His Truth,” *Children’s Songbook*, 172–73, arr. Warby.

Fakataha Lahi ‘o e Pongipongi Sāpaté, 7 ‘Okatopa 2018

Tatakí: Palesiteni Henry B. Eyring.
Fua lotú: ‘Eletā Allan F. Packer.
Lotu tukú: ‘Eletā Donald L. Hallstrom
Hivá ne fai ‘e he Kuaea Tāpanekalé; fai hiva ‘a Mack Wilberg; tā ‘ōkani ‘a Richard Elliott mo Andrew Unsworth: “Fiefia ko e ‘Eiki ko e Tu‘i!” *Ngaahi Himí*, fika 31; “Huhu‘i ‘o ‘Isileli,” *Ngaahi Himí*, fika 5, arr. Wilberg; “Fili ‘a e Mo‘oní,” *Ngaahi Himí*, fika 146, arr. Wilberg; “Fakamālō ki he ‘Otua,” *Ngaahi Himí*, fika 10; “His Voice as the Sound,” American folk hymn, Walker, arr. Wilberg; “It Is Well with My Soul,” Spafford and Bliss, arr. Wilberg.

Fakataha Lahi ‘o e Ho‘atā Sāpaté, 7 ‘Okatopa 2018

Tatakí: Palesiteni Dallin H. Oaks
Fua lotú: ‘Eletā Gary B. Sabin
Lotu tukú: ‘Eletā Michael John U. Teh.
Hivá ne fai ‘e he Kuaea Tāpanekalé; ongo fai hivá ko Mack Wilberg mo Ryan Murphy; ongo tā ‘ōkaní ko Andrew Unsworth mo Brian Mathias: “In Hymns of Praise,” *Hymns*, no. 75, arr. Murphy; “Oku ou Tui kia

Kalaisi,” *Ngaahi Himí*, fika 66, arr. Wilberg; “Kololia ki he ‘Otua,” *Ngaahi Himí*, fika 66; “Our Prayer to Thee,” Nelson and Parry, arr. Wilberg.

Ma‘u Atu ‘o e Ngaahi Lea Konifelenisi

Ke ma‘u e ngaahi lea ‘i he konifelenisi lahi ‘i he ‘Initaneti’ ‘i ha ngaahi lea fakafonua lahi kehekehe, hū ki he conference.lds.org pea fili e lea fakafonua. ‘Oku toe ma‘u atu ‘a e ngaahi lea ‘i he Gospel Library mobile app. ‘Oku malava ke ma‘u e fakamatala ki he konifelenisi lahi ‘i ha founga faingofua ki he kāingalotu ‘oku faingata‘a‘ia fakaesinó ‘i he disability.lds.org.

‘I he Takafi

‘I Mu‘a: *Maama ‘o e Māmaní* (2015), tā ‘e Walter Rane, ‘oua na‘a hiki hano tatau. ‘I Muí: Faitā ‘a Cody Bell.

Faitā ‘i he Konifelenisi

Ko e ‘ū tā ‘i Sōleki Sití na‘e fai ia ‘e Cody Bell, Janae Bingham, Mason Coberly, Weston Colton, Brian Nicholson, Leslie Nilsson, Matt Reier, pea mo Christina Smith.



NÓVEMA 2018 VOLUME 42 FIKA 11 LIAHONA 14853 900

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Māoniōni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, Henry B. Eyring

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: M. Russell Ballard, Jeffrey R. Holland, Dieter F. Uchtdorf, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund, Gerrit W. Gong, Ulisses Soares

'Ētita: Randy D. Funk

Kau 'Ētivaia: Brian K. Ashton, Randall K. Bennett, Becky Craven, Sharon Eubank, Christina B. Franco, Donald L. Hallstrom, Larry S. Kacher, Erich W. Kopischke, Lynn G. Robbins

Talēkita Pulē: Richard I. Heaton

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: Adam C. Olson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Francisca Olson

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita: Maryssa Dennis, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jon Ryan Jensen, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdock, Sally Johnson Odekir, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Selu, Chakell Wardleigh, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, David Green, Colleen Hinkley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Emily Chieko Remington, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha'i 'o e Makasini:

Ira Glen Adair, Julie Burdett, Thomas G. Cronin, Bryan W. Gygi,

Ginny J. Nilson, Marrissa M. Smith

Fokotu'utu'u: Joshua Dennis, Ammon Harris

Talēkita ki he Pākī: Steven T. Lewis

Talēkita ki hono Tufaki: Troy R. Barker

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita: Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita: Patrick Taufa

Tokoni 'Ētita: Heitonga Lutui Similai

Ko e totongi ki hono fakakāto'a 'o e ngaahi *Liahona* he tāu'oku TOP \$3.60. Ko e tūa-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi fakakekēkē. Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Māoniōni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke māu 'a e ngaahi totongi ki hō'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he lūnaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lids.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi fakakekēkē he initaneti 'i he liahona.lids.org; 'i he meili ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe mēa "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'angā 'i he lea faka-Alapēniā, Amēnia, Pisilama, Kempoutia, Pulu'ālāia, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafangofua'i), Kolōesia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Eitōnia, Fisi, Finilani, Falanisea, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsiā, Itāli, Siapani, Kilipati, Kōleā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māselisi, Mongokōllā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Hāmaōā, Silōveniā, Sipeini, Suisalani, Suēteni, Suahili, Takalōkā, Tahiti, Taileni, Tongā, Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietnemi. (Ōku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2018 'e he Intellectual Reserve, Inc. Māu 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he lūnaiteti Siteiti 'o 'Amelika.

Fakamatala māu mafai pulusi: Tūkehe 'o ha toki fakahā atu, e lava 'e he nihi fakafōituitui 'o hiki ha tatau 'o e *Liahona* ki he'enua fakāonga'i fakatāutaha 'oku 'ikai fakakomēsiale (kau ai ki he ngaahi uiui faka-Siasi). 'E lava ke tāofi e totonu ko 'eni 'i ha faahinga taimi pē. He 'ikai lava ke hiki ha tatau 'o ha nāunau visual 'oku fakaha'i atu hano fakatapu'apai 'i he tafa'aki 'oku hā ai e tokotaha 'oku 'aana 'a e fakatāta. Ōku totonu ke fakatūasila 'a e ngaahi fēhu'i fēkau'aki mo e māu mafai pulusi ki he Intellectual Property Office, 50 E. North Temple St. Fl. 13, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'imeili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

November 2018 Vol. 42 No. 11. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2).

NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.



Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e Kau Leā

Andersen, Neil L., 83
Ashton, Brian K., 93
Ballard, M. Russell, 71
Bangerter, Steven R., 15
Bednar, David A., 21
Bowen, Shayne M., 80
Brough, M. Joseph, 12
Carpenter, Matthew L., 101
Christofferson, D. Todd, 30
Cook, Quentin L., 8
Cordon, Bonnie H., 74
Craig, Michelle D., 52
Davies, Dean M., 34
Eyring, Henry B., 28, 58, 90
Franco, Cristina B., 55
Gay, Robert C., 97
Gerard, Jack N., 107
Gong, Gerrit W., 40
Holland, Jeffrey R., 77
Jones, Joy D., 50
Nelson, Russell M., 6, 68, 87, 113
Oaks, Dallin H., 25, 61
Pieper, Paul B., 43
Rasband, Ronald A., 18
Renlund, Dale G., 104
Soares, Ulisses, 37
Stevenson, Gary E., 110
Uchtdorf, Dieter F., 46

Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e Tefitō

Akō, 58, 113
Ako folofolā, 8, 37, 58
Akonaki, 15, 58, 68
'Alō'ofā, 40, 52, 97
'Amanaki lelei, 46, 90
Anga Fakakaumeā, 37, 74
Anga'ofā, 61
'Api, 6, 8, 15, 18, 21, 58, 113
Efiafi fakafāfili 'i 'api, 8
Faifakamo'ui, 46, 83, 97, 101
Faingata'ā, 12, 18, 30, 46, 55, 71, 83, 101
Fakafeohi, 37
Fakafoki Mai 'o e Ongoongo-lelei, 87
Fakahaā, 18, 34, 80
Fakakaukā, 68, 107
Fakamālohiā, 110
Fakamāu, 97
Fakamolemole, 12, 77
Fakamo'oni, 80
Fakatangā, 83
Fakatomalā, 25, 101, 104
Fakaului, 8, 21, 30, 37, 80
Fale 'o 'Isilei, 68
Fāmilī, 6, 8, 15, 25, 58, 61, 113
Fāna'u, 15, 25, 61
Fatongia fakaemātū'ā, 15, 61
Fefakalelei'aki, 77
Feilaulā, 55
Fine'ofā, 68
Haohaoā, 40
Hingoa 'o e Siasi, 87, 113
Kau palōfitā, 18, 34
Ko hoto mahu'inga fakatāutahā, 74, 97
Laumalie Mā'oni'oni, 18, 43, 80, 93
Loto Kitaki, 30, 83
Lotū, 58
Maama tatali'anga 'o e ngaahi laumaliē, 71
Manavahē, 18, 101
Manava'ofa, 55, 58, 90
Matē, 71
Mitiā, 68
Mohu fongā, 40
Mo'oni, 25, 107

Mo'ui 'i he maama fakalaumaliē, 93
Muimui 'i he Palōfitā, 34
Natula faka-'Otuā, 68
Nāunau Fakalesoni, 6, 8, 113
Nekenekā, 12, 40, 46
Ngaahi 'ahi'ahi, 83, 90
Ngaahi Fuakava, 30, 43, 80, 107
Ngaahi me'a 'oku fakamu'o-mu'ā, 107
Ngaahi temipalē, 18, 34, 113
Ngaahi tukufakaholō, 15
Ngaahi ue'i fakalaumaliē, 52
Ngāue Fakaetauhi, 37, 40, 46, 50, 68, 74, 77, 97, 110
Ngāue fakatemipalē, 68, 113
Ngāue tokonī, 37, 40, 50, 52, 55, 74, 97
Nonga, 18, 77, 83
'Ofā, 18, 37, 40, 46, 50, 55, 58, 61, 74, 77, 90, 93, 97, 110
Palani 'o e fakamo'ui, 25, 61, 71, 93, 104
Papitaisō, 43
Pukepuke 'o e kau papi ului, 37
Sakalamēnitī, 8, 43, 90
Sapatē, 8
Siosefa Sāmīta, 34, 52, 80, 107
Spingā, 113
Sisū Kalaisi, 6, 8, 12, 15, 18, 21, 25, 30, 34, 37, 40, 43, 46, 50, 52, 55, 58, 71, 74, 77, 80, 83, 87, 90, 93, 97, 101, 104, 107, 110, 113
Tamai Hēvanī, 25, 40, 93, 104
Tānaki 'o 'Isilei, 21, 68, 74, 80
Tau'atāina ke Fili, 25, 104
Tekinolosia, 61
Toetu'u, 71, 93
Tohi 'a Molomonā, 34, 68, 80
To'u Tupū, 74
Tuī, 6, 15, 18, 21, 25, 30, 40, 52, 83, 90, 104, 113
Tu'unga Fakaakongā, 12, 43, 46, 52
Tu'unga fakafa'eē, 58, 61, 68



To'o Kongokonga Lalahi mei he Konifelenisi Lahi Fakavaeuata'u Hono 188

Na'e 'i ai ha ngaahi liliu lalahi na'e fanongonongo foki 'i he konifelenisi lahi. Neongo na'e kehe 'a e fanongonongó heni, ka na'e kei tatau pē 'a e ngaahi taumu'a ki ai: 'Oku ongo'i 'e he Palōfita 'a e 'Otuá 'a e fu'u fie ma'u vivili ke tau teuteu ki he Hā'ele 'Angaua Mai 'a e 'Eikí pea 'okú ne fakaafe'i kitautolu ke fakamālohia 'etau tui ki he Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí.

Ko ha ni'ihī pē 'eni 'o e ngaahi fakaafe mahu'inga mo e tala'ofa na'e fakamamafa'i 'e Palesiteni Russell M. Nelson 'i he konifelenisi.

Ngaohi 'a 'Api ke Toe Mā'oni'oni Ange

'I he lea fakafo'iloaki 'a Palesiteni Nalesoni, na'á ne fakafo'iloaki ai e fie ma'u ke fai ha ngaahi liliu 'i he'etau mo'u'i 'e hoko ai 'a hotau ngaahi 'apí ko e senitā ki hono ako 'o e ongo-ongolelei. "Kuo hokosia e taimi ke 'i ai ha *Siasi 'oku fakatefito 'i 'api*, kae pou-pou ki ai e me'a 'oku hoko 'i hotau

ngaahi 'apisiasi fakakoló, fakauōtí, mo e fakasiteikí."

- Lau 'o fekau'aki mo e ngaahi liliu na'e fokotu'u mai ki 'apí pea mo e ngaahi liliu ki he lotú 'oku pou-pou ki ai (vakai, peesi 8).
- Kumi ha fakamatala lahi ange 'i he "Tokoni e Ngaahi Liliú ke Potu-potutata e Ako 'o e Ongoongo-lelei 'i 'Api mo e Siasi" (peesi 117).

"Tuku Kimui e Māmani"

Na'e fakaafe'i 'e Palesiteni Nalesoni 'a e hou'eiki fafiné 'i he fakataha lahi 'a e kakai fefiné ke nau kau mai ki he "ngāue *ma'ongo'onga taha* . . . 'i he māmaní he 'ahó ni." Na'á ne palōmesi ange, "Te tau lava fakataha 'o fai e me'a kotoa 'oku finangalo e Tamai Hēvaní ke tau faí ke teuteu'i ai e māmaní ki he Hā'ele'anga Ua mai [a Sīsū Kalaisí].

- Lau e fakaafe 'e fā na'e fai 'e Palesiteni Nalesoni ki he kakai fefiné (vakai ki he peesi 68).

"Toe Fakafoki Mai e Hingoa Totonu 'o e Siasi 'o e 'Eikí"

Na'e ui 'a Palesiteni Nalesoni ki he kāingalotú ke nau ui e hingoa 'o e Siasi 'o e Fakamo'u'i 'o hangē ko ia na'e foaki 'e he Fakamo'u'i. "Oku ou palōmesi atu kapau 'e fai hotau lelei tahá ke fakafoki e hingoa totonu 'o e Siasi 'o e 'Eikí, 'e hanga 'e Ia 'oku 'O'ona e Siasi ko 'enī 'o lilingi hifo Hono mālohí mo e ngaahi tāpuakí ki he 'ulu 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 17 kuo te'eki ai ke tau māta'ia hano tatau."

- Lau e fakahinohino na'e fai 'e Palesiteni Nalesoni 'o kau ki he hingoa 'o e Siasi (vakai ki he peesi 87).

"'I Hono Fale Mā'oni'oni"

Na'e faka'osi 'e Palesiteni Nalesoni 'a e konifelenisi 'aki hano fanongonongo 'o ha tempale fo'ou 'e 12 mo ha fakaafe ke "alu ma'u pē ki Hono fale mā'oni'oni." Na'á ne pehē, "Oku ou palōmesi atu 'e 'omi 'e he 'Eikí ha ngaahi mana 'okú Ne 'afio'i 'okú ke fie ma'u, 'i ho'o feilaulau ke tokoni mo mōihū 'i Hono tempalé.

- Vakai ki he feitu'u 'e tu'u ai e ngaahi tempale na'e fanongonongó (vakai, peesi 113, 116).





Fai 'e Palesiteni Russell M. Nelson

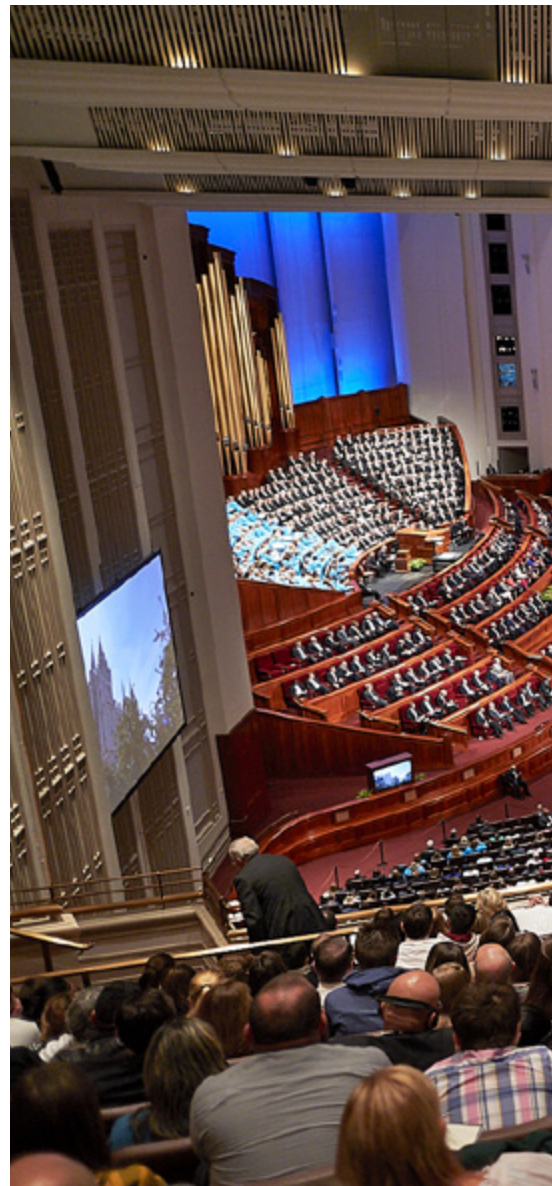
Lea Fakafe'iloakí

Kuo hokosia e taimi ke 'i ai ha Siasi 'oku fakatefito 'i 'api, kae pou pou ki ai e me'a 'oku hoko 'i hotau ngaahi 'apisiasi fakakoló, fakauōtí, mo e fakasiteikí.

S i'i kāinga 'ofeina, kuo mau nofo 'o 'amanaki mai ke fakataha mo kimoutolu 'i he konifelenisi lahi ko 'eni 'a e Siasí 'i 'Okatopa ní. 'Oku mau talitali lotu māfana kotoa kimoutolu. 'Oku hounga mo'oni kiate kimautolu ho'omou ngaahi lotu poupouí. 'Oku mau ongo'i 'ene 'aongá. Mālō 'aupito!

'Oku mau fakamālō ko ho'omou feinga ke muimui ki he fale'i na'e fai he konifelenisi lahi he māhina 'e ono kuohilí. Kuo fekumi e kau palesitenisi

fakasiteikí he funga 'o e māmaní ke ma'u e fakahā 'oku fie ma'u ki hono toe fokotu'utu'u 'o e kōlomu kaumātu'ā. 'Oku ngāue faivelenga e kau tangata he ngaahi kōlomu ko iā fakataha mo e kau Fine'ofá ke ngāue fakaetauhi ki hotau kāingá 'i he founga mā'olunga mo mā'oni'oni ange. 'Oku fakalotomāfana kiate kimautolu ho'omou ngaahi lelei mo e ngaahi ngāue makehe 'oku mou fai ke 'omi e 'ofa 'a e Fakamo'uí ki homou ngaahi fāmilí, kaungā'apí, mo e kaungāme'ā pea mo ngāue fakaetauhi



kiate kinautolu 'o hangē ko ia na'á Ne mei faí.

Talu mei he konifelenisi 'i 'Epelelí, mo 'ema fe'iloaki mo Sisitā Nale-soni mo e kāingalotu he konitinēniti 'e fā mo e 'otu motu 'o e tahí. Mei Selusalema ki Halale, mei Uinipeki ki Pengikoki, kuó ma a'usia ho'omou tui mālohí mo e mālohi 'o ho'omou fakamo'oni.

'Oku mau fiefia lahi he tokolahi hotau to'u tupu kuo nau kau he kongakau kei talavou 'a e 'Eikí 'o tokoni ki hono tākaki 'o 'Isileli kuo fakamovetevete'í. 'Oku mau fakamālō atu! 'I he hokohoko atu ho'omou muimui ki he'e-ku ngaahi fakaafe ne fai 'i he fakataha



lotu fakaemāmani lahi hotau to’u tupú, ‘oku mou fokotu’u ai ha tu’unga mo’ui ke muimui ki ai e toengá. Pea ‘oku fai ‘e kimoutolu to’u tupú ha liliu lahi!

‘I he ngaahi ta’u kimuí ni mai, ne fefa’uhi ‘a kimautilu he ngaahi fakataha alēlea pule ‘a e Siasí mo ha fefu’i mahu’inga: te tau lava fēfē ‘o ‘ave ‘a e ongo-ongoleléi ‘i hono tu’unga haohaoá pea mo e ngaahi ouaú mo hono mahu’inga ta’engatá, ki he fānau kotoa ‘a e ‘Otuá?

‘I he’etau hoko ko ha Kāingalotú, kuo tau anga ‘aki e fakakaukau ko e “lotú pe siasí ko ha me’a ia ‘oku toki fai pē ‘i hotau ngaahi ‘apisiasí, kae poupou ki ai e me’a ‘oku hoko ‘i ‘apí. ‘Oku fie ma’u ke tau liliu e sīpinga ko ‘ení. Kuo

hokosia e taimi ke ‘i ai ha *Siasi ‘oku fakatefito ‘i ‘apí*, kae poupou ki ai e me’a ‘oku hoko ‘i hotau ngaahi ‘apisiasí fakakoló, fakauōtí, mo e fakasiteikí.

‘I he hoko atu e mafola ‘a e Siasí he funga ‘o e māmaní, ‘oku ‘i ai ha kāinga-lotu tokolahi ‘oku nau nofo ‘i ha feitu’u ‘oku hala ha falelotu ai—pea ‘e ala pehē ai pē ia ‘i he kaha’ú. ‘I he tūkunga ko iá, ‘oku ou manatu ai ki ha fāmili na’e fie ma’u ke nau lotu pē ‘i honau ‘apí. Ne u fefu’i ki he fa’eé pe ‘oku sai’ia he lotu pē ‘i honau ‘apí. Na’á ne tali mai, “Oku ou sai’ia ai! ‘Oku lea lelei ange hoku husepānití ‘i ‘apí he taimí ni he ‘okú ne ‘ilo’i te ne tāpuaki’i e sākalamēnití heni he Sāpate kotoa pē.”

Kuo hoko ko ha kaveinga tu’uloa ‘o e Siasí, ‘a hono tokoni’i ‘o e kāingalotu kotoa pē ke fakatupulaki ‘enau tui ki hotau ‘Eiki ko Sisū Kalaisí mo ‘Ene Fakaleléi, tokoni’i kinautilu ‘i hono fakahoko mo tauhi ‘enau ngaahi fua-kava mo e ‘Otuá, pea fakamālohia mo sila’i honau ngaahi fāmili. ‘Oku ‘ikai faingofua ‘eni ‘i ha māmani fihitu’u ‘o e ‘aho ní. ‘Oku fakautuutu ai pē hono ‘ohofi ‘e he filí ‘a e tuí, mo kinautilu pea mo hotau ngaahi fāmili. ‘Oku fie ma’u ke tau fakafepaki’i mo ngaue tōmu’a leva ka tau lava ‘o hao fakalaumālie. Ko ia ai, ‘oku mau fie fai ha ngaahi liliu ki he fokotu’utu’u fakae-houalotú ‘e tokoni ia ke toe

fakamālohia ange ai hotau kāingalotū mo honau ngaahi fāmīlī.

Kuo ta’u lahi e ngāue e kau taki ‘o e Siasí ki ha nāunau fakalēsoni kuo fetaiaki ke fakamālohia e ngaahi fāmīlī mo e fakafō’ituituī ‘o fakafou ‘i ha palani ‘oku *fakatefito* ‘i ‘*apí* kae *poupou*’i ‘e he Siasí ke ako e tokātelinē, fakamālohia e tuí, mo paotoloaki ha moihū fakatāutaha ‘oku lahi angē. Ko ‘emau feinga ko ia he ngaahi ta’u kimuī ni maí ke fakatopotapu’i e Sāpaté—ke ‘ai ia ko ha me’a fakafiefia mo ha faka’ilonga fakatāutaha ki he ‘Otuá ‘o ‘etau ‘ofa kiate Iá—‘e toe fakalalahi atu ia ‘e he ngaahi liliu ko ‘eni te mau fakafe’iloaki atú.

Te mau fanongonongo he pongipongi ni hano ‘ai ke potupotutatau fō’ou e ako’i ‘o e ongoongoleléi ‘i ‘apí pea mo e Siasí. ‘Oku tau takitaha fatongia’aki pē ‘etau tupulaki fakalaumālie fakatāutahā. Pea ‘oku fakamahino mai ‘e he folofolá ko e tefito’i fatongia ia ‘o e mātu’á ke ako’i e tokātelinē ki he’e-nau fānaú.² Ko e fatongia ‘o e Siasí ke tokoni’i e mēmipa takitaha ‘i he tau-mu’a fakalangi kuo tofa mai ke fakatupulaki ‘ene ‘ilo ki he ongoongoleléi.

‘E fakamatala’i atu ‘e ‘Eletā Kuenitini L. Kuki he taimi ni e ngaahi liliu mahu’ingá ni. ‘Oku faaitaha e kau mēmipa ‘o e Fakataha Alēlea ‘o e Kau Palesitenisí ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ‘i hono poupou’i e pōpoakí ni. ‘Oku mau fakahaa’i loto hounga’ia ‘a e ivi takiekina ‘o e ue’i fakalaumālie mei he ‘Eikí ‘i hono fa’ufa’u e ngaahi palani mo e founga ngāue ‘e fakahoko atu ‘e ‘Eletā Kuki.

Si’oku kāinga ‘ofeina, ‘oku ou ‘ilo ‘oku mo’ui ‘a e ‘Otuá! Ko e Kalaisí ‘a Sīsū! Ko Hono Siasí ‘eni, pea ‘oku tataki ia ‘i he kikite mo e fakahā ki He’ene kau tamaio’eiki loto fakatōkialaló. Ko ‘eku fakamo’oní ia ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Russell M. Nelson mo Wendy W. Nelson, “Amanaki’anga ‘o ‘Isileli” (fakataha lotu fakamāmani lahi ma’a e to’u tupú, Sune 3, 2018), HopeofIsrael.Lds.org.
2. Vakai, Tokātelinē mo e Ngaahi Fuakava 93:40; Mōse 6:58–62.



Fai ‘e ‘Eletā Quentin L. Cook

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

Ului Mo’oni mo Tu’uloa ki he Tamai Hēvaní pea mo e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí

Ko ‘etau taumu’a ke ‘ai ke potupotutatau e ngaahi a’usia ‘i he Siasí mo e ‘apí ‘i ha founga ke fakatupulaki lahi ai e tuí, mo e anga fakalaumālie pea fakaloloto e uluí.

Hangē ko e fakamatala mahino mo faka’ofo’ofa ne fakahoko ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní, kuo ngāue taimi lahi e kau taki ‘o e Siasí “‘i ha palani ‘oku *fakatefito* he ‘*apí* mo *poupou*’i ‘e he Siasí ke ako e tokātelinē, fakamālohia e tuí, mo fakatupulaki ha moihū fakatāutaha lahi ange.” Ne fakahā ‘e Palesiteni Nalesoni ha liliu ke lava ‘o a’usia “hano ‘ai ke potupotutatau mo fakafehokotaki hono ako’i e ongoongoleléi ‘i ‘apí pea mo e Siasí.”¹

Ke lava ‘o fakahoko e ngaahi tau-mu’a ni—fakatatau ki he fakahinohino ‘a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní mo e tu’utu’uni ‘a e Fakataha Alēlea ‘o e Kau Palesitenisí ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá—‘e ‘i ai ha liliu ki he fakataha ‘o e ‘aho Sāpaté pea ‘e kamata ia ‘i Sānuai 2019 ‘o hangē ko ‘ení.

Taimi-tēpile ‘o e Fakataha he Sāpaté

Ko e ngaahi fakataha’anga ko ia ‘a e Siasí he ‘aho Sāpaté ‘e miniti ‘e 60 pē

‘a e houalotu sākalamēnití he Sāpate takitaha, ‘o nofotaha he tokangá he Fakamo’uí, ouau ‘o e sākalamēnití, mo e ngaahi pōpoaki fakalaumālie. Hili e taimi vahevahe kalasí, ‘e ‘alu e kāinga-lotu ‘o e Siasí ki ha kalasi miniti 50 ‘e taufetongi fakahili Sāpate:

- ‘E fakahoko e Lautohi Faka-Sāpaté he Sāpate ‘uluaki mo e tolu ‘o e māhiná.
- ‘E fakahoko e ngaahi fakataha ‘a e ngaahi kōlomu lakanga fakataula-‘eikí, Fine’ofá, mo e Kau Finemuí he Sāpate uá mo e faá.
- Ko e ngaahi fakataha he Sāpate nimá ‘e fai fakatatau pē ia ki he fakahinohino ‘a e pīsopé.

‘E fakahoko e Palaimelí he uike takitaha ‘i he miniti ‘e 50 ko ‘ení ‘o kau ai ha taimi ki he hivá mo e ngaahi kalasí.

Kuo ta’u lahi e tokanga ‘a e kau taki matu’otu’a ‘o e Siasí ki ha nī’ihi hotau kāingalotu pelepelengesí ‘i he taimitēpile ‘o e fakataha he Sāpaté, he ‘e lava



foki ke faingata'a e taimitēpile houa 'e tolu 'i he Sāpaté. 'Oku tautefito 'ene mo'oni e me'á ni ki he mātu'a 'oku kei iiki 'enau fānau, fānau Palaimelí, kau mēmipa toulekeleká, kau papi ului fo'ou, mo ha nīhi kehe.²

Ka 'oku 'i ai ha me'a mahu'inga ange ki he liliu ko 'ení mei hono fakanounou'i pē 'o e taimitēpile ki 'apisiasi he Sāpaté. 'Oku mea'i mo hounga'ia 'a Palesiteni Nalesoni he me'a lahi 'oku malavá ko e tupu mei ho'omou faivelenga ki he ngaahi fakaafe kimu'á. 'Okú ne loto ai mo e kau taki kotoa 'o e Siasí ke 'omi ha fiefia lahi ange 'o e ongoongoleleí —ki he mātu'á, fānau, to'u tupú, kau taaudahá, toulekeleká, kau papi ului fo'ou, mo e kakai 'oku ako'i 'e he kau faifekau—'i ha founga potupotutatau 'oku fakatefito 'i 'api mo poupou ki ai 'a e Siasí. 'Oku kau e ngaahi me'á ni 'i he ngaahi taumu'a mo e tāpuaki 'oku fekau'aki mo e liliu ko 'ení mo e ngaahi liliu kehe kimui ní:

- Ko ha ului 'oku loloto ange ki he Tamai Hēvaní pea mo e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí mo fakamālohia e tui kiate Kinauá.
- Fakamālohia e fakafo'ituituí mo e fāmilí 'i he nāunau fakalēsoni 'oku fakatefito 'i 'api mo poupou ki ai

e Siasí, 'oku tokoni ki hono mo'ui fiefia 'aki e ongoongoleleí.

- Faka'apa'apa'i e 'aho Sāpaté, 'o tokanga taha ki he ouau 'o e sākalamēnití.
- Tokoni'i e fānau kotoa 'a e Tamai Hēvaní he ongo tafa'aki 'o e veilí 'i he ngāue fakafaifekau mo hono ma'u e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava pea mo e ngaahi tāpuaki 'o e tempalé.

Ako 'o e Ongongoleleí 'oku Fakatefito 'i 'Api kae Poupou Ki Ai e Siasí

'E lava 'i he taimitēpile Sāpate ko 'eni ke ma'u ai taimi lahi ange ki ha efiafi 'i 'api mo ako e ongoongoleleí 'i 'api he Sāpaté, pe 'i ha taimi kehe 'e fili 'e he fakafo'ituituí mo e fāmilí. 'E lava ke fakahoko ha pō 'ekitiviti fakafāmilí he Mōnité pe 'i ha taimi kehe. Pea 'i he 'uhinga ko 'ení, 'oku totonu ke hoko-hoko atu hono faka'atā'atā 'e he kau takí e efiafi Mōnité mei he ngaahi fakataha mo ha 'ekitiviti 'a e Siasí. Ka ko e taimi ko ia 'oku faka'aonga'i ki he efiafi 'i 'api, ako 'o e ongoongoleleí mo e ngaahi 'ekitiviti ma'á e fakafo'ituituí mo e fāmilí, 'e lava ke fakataimi-tēpile 'i ia 'o fakatatau mo 'enau ngaahi tūkunga fakafo'ituituí.

'E toe fu'u lelei lahi ange hono ako fakafāmilí mo fakafo'ituituí 'o e ongoongoleleí 'i 'api 'aki ha nāunau fakalēsoni faaitaha mo fo'ou 'o e ma'u'anga tokoni *Ha'u 'o Muimui 'Iate Aú* ma'á e fakafo'ituituí mo e fāmilí 'a ia 'oku fakafekau'aki mo e me'a 'oku ako'i 'i he Lautohi Faka-Sāpaté mo e Palaimelí.³ 'E ako'i e Fuakava Fo'ou 'i Sanuali 'i he ngaahi kalasi Lautohi Faka-Sāpate 'a e to'u tupú mo e kakai lalahí pea mo e Palaimelí. 'Oku fakataumu'a e ma'u'anga tokoni fo'ou ke ako 'i 'api ko e *Ha'u 'o Muimui 'Iate Aú* ma'á e fakafo'ituituí mo e fāmilí—'a ia 'oku kau ai e Fuakava Fo'ou—ke tokoni'i e kāingalotú ke nau ako e ongoongoleleí 'i 'api. 'Oku fakamatala'i ai 'o pehē: "Ko e ma'u'anga tokoni ko 'ení, 'oku fakataumu'a ia ki he tokotaha fakafo'ituituí mo e fāmilí kotoa pē 'i he Siasí. 'Oku fakataumu'a ia ke ne tokoni'i [kitautolu ke lelei ange] hono ako e ongoongoleleí —tatau ai pē pe ko e fakahoko ['etautolu] pe ko [hotau] fāmilí. . . . 'Oku fokotu'utu'u e ma'u'anga tokoni [fo'ou] ko 'ení 'o fakataimitēpile ke fakahoko . . . fakauike ia."⁴

'E ako'i e ngaahi lēsoni fo'ou 'a e Palaimelí 'i he lotú, mei he *Ha'u 'o Muimui 'Iate Aú* 'o muimui ki he taimitēpile tatau he uike kotoa pē. 'E

fakafekau'aki e ngaahi kalasi Lautohi Faka-Sāpate 'a e kakai lalahi mo e to'u tupú he Sāpate 'uluaki mo e tolú ke nau poupou'i e ma'u'anga tokoni fo'ou ki 'api ko e *Ha'u 'o Muimui 'Iate Au*. 'E hokohoko atu pē hono ako'i e ngaahi akonaki 'a e kau taki 'o e Siasí 'e he kakai lalahi 'o e lakanga taula'eiki mo e Fine'ofá 'i he Sāpate uá mo e faá, 'o fai e fakamamafa 'i he ngaahi pōpoaki lolotonga 'a e kau palōfita 'o onopōnī.⁵ 'E ako 'e he kau finemuí mo e kau talavou 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné ki he ngaahi tefito 'o e ongoongolelei 'i he ngaahi Sāpate ko iá.

'Oku ma'u 'i he ma'u'anga tokoni fo'ou ki 'apí e "Ngaahi Fakakaukau ki he Ako Fakafāmilí 'o e Folofolá mo e Efiāfi Fakafāmilí 'i 'Apí."⁶ 'Oku ma'u 'i he ngaahi fokotu'utu'u ki he uike takitaha ha ngaahi fakakaukau ke tokoni ki he akó mo e ngaahi 'ekitiviti 'a e fakafo'ituitui mo e fāmilí. 'Oku toe ma'u foki 'i he ma'u'anga tokoni 'o e *Ha'u 'o Muimui 'Iate Au* ma'á e fakafo'ituitui mo e fāmilí ha ngaahi fakatātā lahi 'e tokoni 'aupito ki he ako fakafo'ituitui mo fakafāmilí, tautefito ki he fānaú.⁷ 'E tufaki atu e ma'u'anga tokoni fo'ou ko 'enī ki he fāmilí takitaha 'i Tisema 'o e ta'u ní.

Ne enginaki mai 'a Palesiteni Nalesoni he'ene fuofua lea ki he kāingalotu 'o e Siasí 'i Sānuālí, ke tau teuteu ki he Hā'ele 'Angaua Mai 'a Sisū Kalaisí 'aki hono fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakavá.⁸

'E fie ma'u ke mālohi mo fakaloloto e ului fakafo'ituitui koe'uhi ko e tūkunga 'o e māmaní pea fakamālohia e tui ki he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi mo 'Ene Fakalelei. Kuo teuteu'i kitautolu 'e he 'Eikí, 'i he 'otu laine ki he 'otu laine, ki he taimi faingata'a 'oku tau fehangahangai mo iá. 'I he ngaahi ta'u kimui ní, ne tataki kitautolu 'e he 'Eikí ke tau tokanga ki he ngaahi tefito'i me'a ko 'enī 'o kau ai hono:

- Faka'apa'apa'i e 'aho Sāpaté mo e ouau toputapu 'o e sākalamēnití kuo toutou fakamamafa'i 'i he ta'u 'e tolu kuohilí.
- Fakatatau mo e fakahinohino 'a e pīsopé, 'e nofotaha e tokanga 'a e kōlomu kuo fakamālohia 'o e kau-mātu'á mo e Fine'ofá, ki he taumu'a

mo e ngaahi tufakanga fakalangi 'o e Siasí⁹ mo tokoni ki he kau mēmipá ke fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú.

- Ko hono fakahoko fiefia 'o e ngāue fakaetauhí 'i ha founa mā'olunga mo mā'oni'oni ange.
- Kamata'aki e fakakaukau ki he iku-'angá, 'o hoko e ngaahi fuakava 'o e temipalé mo e ngāue he hisitōlia fakafāmilí ko ha konga mahu'inga 'o hono fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakavá.

Ko e liliu ko ia ne fakahā he pongipongi ní ko ha sippinga ia 'e taha 'o e fakahinohino ki he ngaahi pole 'o hotau kuongá.

Ne fakamamafa'i 'e he nāunau fakalēsoni motu'a 'a e Siasí ha a'usia lelei 'o e 'aho Sāpaté. 'Oku tau 'ilo'i ko 'ene sai ange hono ako'i mo mateuteu fakalaumālie lahi ange e kau mēmipá, te tau ma'u leva ha a'usia lelei ange he lotú 'i he Sāpaté. 'Oku fa'a tāpuekina kitautolu 'i he tupulaki 'a e Laumālié mo fakamālohia e uluí 'i he tūkunga 'o e Siasí.

'Oku fie ma'u ke tākiekina mālohi ange 'e he nāunau fakalēsoni 'oku fakatefito 'i 'apí kae poupou'i 'e he Siasí, ke lelei ange e 'ulungaanga, tō'onga mo e tūkunga fakalotu 'o e fāmilí mo e fakafo'ituitui. 'Oku tau 'ilo'i e mālohi fakalaumālie mo e ului lahi mo tu'uloa 'e lava ke ma'u mei he 'ātakai 'o 'apí. 'I ha savea he ngaahi ta'u kuohilí ki he kau talavou mo e kau finemuí, ne mahino ko e lahi taha e ivi tākiekina 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'oku ma'u ia mei he ako folofola fakafo'ituitui mo e lotu 'i 'apí. Ko 'etau taumu'á ke 'ai ke potupotutatau e ngaahi a'usia 'i he Siasí mo e 'apí 'i ha founa ke fakatupulaki lahi ai e tuí, mo e anga fakalaumālié pea fakaloloto e ului ki he Tamai Hēvaní pea mo e 'Eiki ko Sisū Kalaisí.

'I he kongá 'o e liliu ko 'enī 'oku fakatefito 'i 'api mo poupou ki ai e Siasí, 'oku faka'atā pē ki he fakafo'ituitui mo e fāmilí takitaha ke nau fakakaukau'i 'i he fa'a lotu e founa mo e taimi ke fakahoko ai iá. Hangē ko 'enī, te ne tāpuekina lahi e ngaahi fāmilí kotoa 'o fakatefito he fie ma'u fakalotofonuá, 'e fu'u lelei 'aupito ki he kau taautaha

kei talavou, kau tāutaha lalahí, mātu'a tautau toko tahá, fāmilí 'oku mēmipa hanau ni'hi, kau mēmipa fo'ou,¹⁰ mo e ni'hi kehé ke nau fakataha ki ha kulupu mavahe mei he ngaahi tu'unga angamaheni 'o e moihū he Sāpaté ke nau fiefia he feohi he ongoongolelei mo fakamālohia kinautolu 'i hono ako fakataha e ma'u'anga tokoni 'oku fakatefito 'i 'api kae poupou ki ai e Siasí. 'E lava ke fakahoko lelei 'eni 'e kinautolu 'oku loto ki aí.

'I ha ngaahi kongá lahi 'o e māmaní, 'oku fa'a loto e kakaí ke nofo 'i he ngaahi 'api siasí hili e fakataha angamaheni 'o e Sāpaté ke fiefia 'i he ngaahi feohi fakasōsialé. 'Oku 'ikai ke ta'ofi 'e he liliu kuo fanongonongo ko 'enī e fa'ahinga feohi fiefia mo lelei ko 'enī.

Ke tokoni ki he teuteu 'a e kāingalotú ki he Sāpaté, 'e 'i ai ha ngaahi uooti te nau tuku atu ha fakamatala he 'imeilí, text, pe pōpoaki he mītia fakasōsialé he lolotonga 'o e uiké. Koe'uhí ko e liliu ko 'enī, 'oku mau poupou mālohi atu ai ki he fa'ahinga fetu'utaki ko 'enī. 'E fakamanatu 'e he ngaahi fakaafe ko 'enī ki he kāingalotú e taimitēpile 'o e fakataha he Sāpate 'o e uike ko iá, kau ai e tefito 'o e lēsoni hokó, mo tokoni ki he hokohoko atu hono talanoa'i e ongoongolelei 'i 'apí. 'Oku kau atu ki ai hano 'omi 'e he fakataha 'a e kakai lalahi he Sāpaté ha fakamatala ke ne fakafehokotaki e me'a na'e ako'i 'i he siasí mo e 'apí he uike takitaha.

'E fie ma'u hano fakakaukau'i 'i he fa'a lotu e houlotu sākalamēnití mo e taimi kalasí ke fakapapau'i 'oku fakamamafa'i hono fakamu'omu'a e me'a fakalaumālié kae 'ikai ko e me'a fakaapulé. Hangē ko 'enī, 'e lava ke fakahoko kotoa e fanongonongó mo e fakaafé he lolotonga 'o e uiké pe 'i ha polokalama kuo paaki. Neongo 'oku totonu ke fai ha lotu kamata mo ha lotu tuku he sākalamēnití, ka ko e fakataha hono uá 'e lotu tuku pē.¹¹

Hangē ko ia ne fakahā atu 'i mu'á, 'e toki kamata pē 'i Sanuali 2019 'a e taimitēpile fo'ou ki he Sāpaté. 'Oku lahi e ngaahi 'uhinga ki aí. Ko e ongo me'a mahu'inga tahá ko e, 'uluakí, ke ma'u ha taimi ke tufaki ai e ma'u'anga tokoni *Ha'u 'o Muimui 'Iate Au* ma'á e

fakafo'ituitui mo e fāmili, pea ko hono uā, ke tuku ha taimi ki he kau palesiteni siteiki mo e kau pīsopē ke fokotu'utu'u mo fakataimitēpile'i e fakatahā 'aki e taumu'a ke lahi ange e ngaahi uooti te nau fakataha pongipongi he lolotonga e 'ahó.

'I he fekumi 'a e kau takí ke mā'u ha fakahaā, ne 'omi e fakahinohino ne mā'u he ngaahi ta'u si'i kuohilí ke fakamālohia e houalotu sākalamēnití, faka'apa'apa'i e 'aho Sāpaté, pea poupou'i mo tokoni'i e mātu'ā mo e fakafo'ituitui ke hoko honau ngaahi 'apí ko ha mā'u'anga mālohinga fakalaumālie mo fakatupulaki e tuí—ko ha feitu'u 'o e fiefia mo e nekeneka.

Ngaahi Tāpuaki Fakafo

Ko e hā e 'uhinga 'o e ngaahi liliu ko 'ení ki he kāingalotu 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní? 'Oku mau 'ilo'i fakapapau 'e tāpuekina e kāingalotú 'i ha ngaahi founa fakafo. 'E lava ke hoko e Sāpaté ko ha 'aho ki hono ako 'o e ongoongolelé 'i 'apisiasi mo 'api. 'I hono fakahoko 'e he fakafo'ituitui mo e fāmili e fakataha alēlea fakafāmili, hisitōlia fakafāmili, ngāue fakaetauhí, ngāue tokoní, moiuhū fakataautahā, mo e taimi fakafiefa 'o e fāmili, 'e hoko mo'oni ai e Sāpaté ko ha me'a fakafiefa.

Ne 'i ai ha fāmili siasí 'e taha 'o ha siteiki 'i Palāsila ne 'ahi'ahi'i ai e mā'u'anga tokoni fo'ou ki he 'apí ko e *Ha'u 'o Muimui 'Iate Aú*. Ne fakamatala'i 'e he tamaí ko Fenanitō, ne 'osi ngāue fakafaifekau mo hono uaifi ko Naniseé, ko ha mātu'a ki ha fānau 'e toko fā 'o pehē: "I he taimi ne fakafe'iloaki mai ai e polokalama ko e *Ha'u 'o Muimui 'Iate Aú* 'i homau siteiki, ne u fu'u fiefia peá u pehē "e liliu e founa 'o 'emau ako e folofolá 'i 'apí. Ne hoko tonu ia 'i hoku 'apí, pea 'i he'eku hoko ko ha taki 'o e Siasí ne u mamata ki he'ene hoko he ngaahi 'api kehē. . . . Ne tokoni ia ki he'emau alea'i mo'oni e folofolá 'i homau 'apí. Ne u mā'u mo hoku uaifi ha 'ilo lahi ange ki he kaveinga ne ma akó. . . . Na'á ne tokoni'i kimaua . . . ke fakatupulaki 'ema 'ilo ki he ongoongolelé, mo fakalahi 'ema tuí mo e fakamo'oni. . . . 'Oku ou fakamo'oni . . . 'oku ou 'ilo ne ue'i fakalaumālie ia



'e he 'Eiki pea 'i hono toutou ako lelei'i e ngaahi tefito'i mo'oni mo e tokāte-line 'oku 'i he folofolá 'e mā'u ai ha tui, fakamo'oni, mo ha maama lahi ange ki he fāmili. . . . 'i ha māmani 'oku faka'au ke toe kovi ange."¹²

Ne tali lelei mo'oni e mā'u'anga tokoni fo'ou ki he 'apí ko e *Ha'u 'o Muimui 'Iate Aú* 'i he ngaahi siteiki ne 'ahi'ahi'i ai 'i he māmani. Ne tokolahi hono lipooti mai 'o e fakalakalaka mei hono lau pē 'o e folofolá ki hono ako mo'oni 'o e folofolá. Ko ha 'usia angamaheni mo ongo mo'oni ne tupulaki ai e tuí pea 'i ai hano ivi fakafo 'i he uōti.¹³

Ului Mo'oni mo Tu'uloá

Ko e taumu'a 'o e ngaahi liliu ni ke mā'u 'e he kakai lalahí mo e to'u tangata kei tupu haké ha ului mo'oni mo tu'uloa. 'Oku fakamahino mai 'e he peesi 'uluaki 'o e mā'u'anga tokoni ki he fakafo'ituitui mo e fāmili: "Ko e taumu'a kotoa 'o hono ako mo ako'i 'o e ongoongolelé ke fakaloloto 'etau uluí mo tokoni ke tau hoko lahi ange 'o hangē ko Sisū Kalaisi. . . . 'Oku 'uhinga 'eni ke tau fakafalala kia Kalaisi ke Ne liliu hotau lotó."¹⁴ 'Oku faitokonia 'eni 'e he kakapa "o ope atu he loki akó ki he lotó 'o e fakafo'ituitui mo e 'apí. 'Oku fie mā'u ki ai 'a e ngāue mā'u pē he 'aho kotoa peé kae lava ke mahino mo mo'ui 'aki e ongoongolelé. 'Oku fie mā'u 'e he ului mo'oni e ivi tākiekina 'o e Laumālie Mā'oni'oni."¹⁵

Ko e taumu'a mahu'inga mo taupotu taha 'o e ului mo'oni mo tu'uloá ko e mo'ui taau ke mā'u e ngaahi fuakavá mo e ouau 'o e hala 'o e fuakavá.¹⁶

'Oku mau falala atu ke mou fealēlea'aki fakataha mo fekumi ki ha fakahā ke fakahoko 'aki e ngaahi liliu ni—kae 'oua 'e tukuange e me'a 'oku mahu'ingá pe feinga ke tu'utu'uni'i ki he fakafo'ituitui pe fāmili e me'a ke nau faí. 'E toe mā'u ha fakamatala lahi ange 'i ha ngaahi fetu'utaki he kaha'ú, kau ai ha tohi mo ha fakahinohino mei he Kau Palesitenisi 'Uluakí.

'Oku ou fakamo'oni'i kiate kimoutolu ko e ngaahi fealēlea'aki 'a e Fakataha Alēlea 'o e Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he temipalé, mo e kole tāuma'u 'a hotau palōfita 'ofeiná ki he 'Eiki ke fakahoko e ngaahi liliu ni, ne mā'u ai 'e he taha kotoa ha fakamo'oni mālohi ki ai. Ko Lāsolo M. Nalesoni 'a hotau Palesiteni mo e palōfita mo'ui. Ko e fakahā ne fai he 'aho ní, 'e mā'u ai ha tāpuaki lahi mā'anautolu te nau lotó 'aki hono tali e liliu mo fekumi ki he tataki 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Te tau toe ofi ange ai ki he'etau Tamai Hēvaní mo hotau 'Eiki mo e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi, 'a ia 'oku ou hoko ko ha fakamo'oni pau ki aí. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, "Lea Fakafe'iloaki," *Liahona*, Nōv. 2018, 8.

2. 'Oku mau 'ilo'i ko e lahi taha 'o e fakamatala ki he me'a 'oku hokó, akó, mo e fakafiefiá kuo fakano'u'i 'i he ngaahi feitu'u lahi.
3. 'E lava ke fakatou ma'u e nāunau fakalēsoni ko 'eni 'i he 'initaneti mo hano paaki atu.
4. Ha'u 'o Muimui 'Iate Au—Ma'a e Fakafa'ituitui mo e Fāmili (2019), vi.
5. Vakai, "Ha'u 'o Muimui 'Iate Au—Ma'a e Kōlomu 'o e Kaumātu'a mo e Fine'ofā," *Liahona*, Mē 2018, 140. 'E alea'i e ngaahi pōpoaki 'o e konifelenisi lahí 'i he Sāpate uā mo e fa'a kae 'ikai ko e Sāpate uā mo e tolú.
6. Vakai, Ha'u 'o Muimui 'Iate Au—Ma'a e Fakafa'ituitui mo e Ngaahi Fāmili, 4. 'E fakakaukau'i pē 'e he fakafa'ituitui mo e fāmili e konga 'o e ako e ongoongolelei 'i 'apí, efiafi 'i 'apí mo e 'ekitiviti fakafāmili 'e kau he efiafi fakafāmili 'i 'apí ('a ia ne ui 'e he tokolahi ko e efiafi 'i 'apí. Koe'uhi 'e tuku pē ki he fakafa'ituitui mo e fāmili, ne fakatou faka'aonga'i e efiafi 'i 'apí mo e efiafi fakafāmili 'i 'apí 'i he ngaahi liliu ko 'eni ne fakahā atu.
7. Vakai, Ha'u 'o Muimui 'Iate Au—Ma'a e Fakafa'ituitui mo e Fāmili, 29.
8. Vakai, Russell M. Nelson, " 'I He'etau Laka Fakataha Atu Kimu'a," *Liahona*, 'Epeleli. 2018, 7.
9. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko hono Pule'i 'o e Siasí* (2010), 2.2. 'Oku kau he ngaahi fatongia fakalangi kuo tofā, hono tokoni'i 'o e kāingalotú ke nau mo'ui 'aki e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi, tānaki fakataha 'a 'Isileli 'o fakafou 'i he ngāue fakafaifekau, tokanga'i 'o e masivā mo e faingata'a'ia, mo e malava ke fakamo'ui e kau pekiā 'aki hono langa 'o e ngaahi temipalē mo fakahoko e ngaahi ouau fakafongā. Vakai foki, 'oku ma'u 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavā 110, e fakamatala ki hono toe fakafoki mai 'o e ngaahi kī tefitō.
10. Fai ha tokanga makehe ki he fānau 'a e mātu'a 'oku 'ikai ke siasí pē 'ikai ke fa'a ma'ulotú. 'E lava ke fakataha e kakai te'eki malí mo e ni'ihí kehé mo ha fāmili kapau 'e kau lelei ia kiate kinautolu kotoa.
11. He 'ikai ke toe kau e pokalama kamata'ia he fakataha'anga hono uā.
12. Fāmili 'o Fenanitō mo Nanisē Kavaliō, Palāsila.
13. 'I hono fakavalisi e fakafa'ituitui mo e fāmili ne nau kau 'i hono kamata'i e polokalamā, 'oku toutou fakahoko mo mahu'ingamālie ange 'enau ako e ongoongolelei mo e folofolā mo hono alea'i e ongoongolelei 'i 'apí. Ne nau fakamatala ki he lahi ange e fealēlea'aki e ongoongolelei fakafāmili mo kau mēmipa 'o e uōti mo honga'ia hono ako e konga folofola tatau 'i honau fāmili. 'Oku hoko tonu 'eni ki he to'u tupú.
14. Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au—Ma'a e Fakafa'ituitui mo e Ngaahi Fāmili, v; vakai foki, 2 Kolinitō 5:17.
15. Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au—Ma'a e Fakafa'ituitui mo e Ngaahi Fāmili, v.
16. Vakai, Russell M. Nelson, " 'I He'etau Laka Fakataha Atu Kimu'a," 7.



Fai 'e M. Joseph Brough

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Kau Talavou

Hiki Hake Homou Matá pea Fiefia

'Ofa ke hiki hake hotau matá pea fiefia 'i he'etau fehanganhangai mo e ngaahi faingata'a 'i he founa 'a e 'Eikí.

‘I he 1981, ne u 'alu ai mo 'eku tamaí mo ha ongo kaungāme'a ofi ko e 'eva ki 'Alasikā. Na'e totonu ke mau tū'uta 'i ha anovai pea kaka ki ha feitu'u mā'olunga mo faka'ofa'ofa. Na'e pau ke fa'o 'emau nga'oto'otā 'i ha puha 'o kofu vavae molū ke fakasi'isi'i e me'a te mau to'oto'ó, pea fakapipiki ki ai ha 'ū loufaa fakalanulanu 'o laku ki tu'a he matapā 'o 'emau vakapuna tō tahí, he feitu'u ne mau fakataumu'a ki aí.

Hili 'emau a'u ki aí, ne mau fiu hono kumi mo kumi, kae me'apangó ne 'ikai ma'u ha taha ia 'o e 'ū puhá. Ne faifai pea ma'u e taha. Na'e fa'o ai ha ki'i sitou kasa, tapoleni, lole, mo ha 'ū kofukofu ngaohi 'aki ha me'akai—ka ne 'ikai ha me'akai ia 'i loto. Ne 'ikai ha founa ke mau fetu'utaki ai mo ha taha pea na'e fakataimitēpile'i ke toki 'ave kinautolu hili ha uike 'e taha mei ai.

Ne u ako ha lēsoni mahu'inga 'e ua mei heni: 'Uluakí, 'oua 'e laku ki tu'a ho'o me'akaí. Uá, te tau fehanganhangai ha taimi mo ha ngaahi me'a faingata'a.

Ko e taimi lahi 'oku tau tafoki pē he hoko mai ha faingata'a 'o fehu'i "Ko e hā 'oku hoko ai 'eni kiate aú?" Ka 'oku 'ikai hanga 'e hono fehu'ia e 'uhingá 'o to'o atu ai e faingata'a. 'Oku finangalo

e 'Eikí ke tau ikuna'i e ngaahi faingata'a, pea kuó Ne folofola "e foaki 'e he ngaahi me'a ni kotoa pē 'a e poto kiate [kitautolu] pea 'e hoko ia 'o 'aonga kiate [kitautolu]."¹

'Oku fa'a kole mai 'e he 'Eikí ke tau fai ha me'a faingata'a, pea taimi 'e ni'ihí 'oku tupu hotau faingata'a'ia mei he'etau faka'aonga'i mo e ni'ihí kehé 'etau tau'atāina ke filí. Na'e a'usia lōua 'e Nifai e ongo tūkunga ni. 'I hono fakaafe'i 'e Lihai hono ngaahi fohá ke nau toe foki 'o 'omi e 'ū lau'i peletí meia Lēpaní, na'ā ne pehē, "Vakai 'oku lāunga 'a ho ongo tokouá, 'o pehē ko e me'a faingata'a kuó u fekau kiate kinauá; kae vakai, kuo 'ikai te u fekau ia kiate kinaua, ka ko ha fekau ia 'a e 'Eikí."² Ne 'i ai ha



taimi na'e faka'aonga'i ai 'e he ongo tokoua 'o Nifai 'ena tau'atāina ke fili ke fakangatangata ai ha'anā: "Pea na'e hoko 'o pehē na'ā na puke au, he vakai, kuó na fu'u 'ita 'aupito, pea na'ā na ha'i au 'aki 'a e ngaahi afo, he na'ā na feinga ke to'o 'eku mo'u'i."³

Na'e fekuki 'a Siosefa Sāmita mo ha me'a faingata'a 'i he Falepōpula Lipetií. Koe'uhí na'e 'ikai vave mai ha fakafiemālie pea tupu mei he lotofō'i 'a Siosefa, na'ā ne tangi ai, "E 'Otua 'okú ke 'i fē?"⁴ 'Oku 'ikai ha toe veiveiua kuo ongo'i tatau hatau ni'ihī mo Siosefa.

'Oku fehangahangai e taha kotoa mo ha ngaahi me'a faingata'a: ko e pekia 'a ha taha 'okú te 'ofa ai, vete mali, fānau 'oku ongongata'a, puké, 'ahi'ahi'i 'o e tuí, mole e ngāué, pe faingata'a kehe.

Ne liliu faka'aufuli 'eku mo'u'i 'i he'e-ku fanongo ki he ngaahi lea ko 'eni 'a 'Eletā Niila A. Mekisuele 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, lolotonga 'ene fefa'ui mo e kanisā totó. Na'ā ne pehē, "Ne u fai ha fakalaulauloto lahi pea na'e hū mai ki hoku 'atamaí e ngaahi fo'i lea ko 'eni: 'Kuó u 'oatu e kanisā totó ke ke ako'i hoku kakaí 'i he anga fakamo'omo'oni.'" Na'ā ne fakamatala leva ki he founa kuo hanga ai 'e he a'usia ko 'eni 'o tāpuekina ia 'aki ha'ane "vakai ki he ngaahi me'a mo'oni 'o e ta'engatá. . . . 'E lava ke tokoni ha'atau vakai pehē ki he ta'engatá, ke tau fononga'ia atu ai e 'iate 'e 100 ka hokó, telia na'a faingata'a fau."⁵

Tuku mu'a ke u fokotu'u atu ha me'a 'e ua ke tokoni ki he'etau fononga'ia e ngaahi taimi faingata'a 'i he'etau vakai pehē ki he ta'engatá. Kuo pau ke tau fehangahangai mo e ngaahi faingata'a 'i he'etau fakamolemole'i 'a e ni'ihī kehé pea uá, 'i he'etau lí'oa 'etau mo'u'i ma'á e Tamai Hēvani.

'E ala faingata'a fau ke tau fakamolemole'i 'a kinautolu ne nau fakatupu e faingata'a kae pehē ki he'etau fakafenā-pasi "[kitautolu] ki he finangalo 'o e 'Otua."⁶ Ko e fakamamahi tahá e taimi 'oku fakatupunga ai e faingata'a 'e ha mēmipa 'o e fāmili, kaungāme'a ofi, pe 'e kitautolu pē.

'I he'eku hoko ko ha pīsope kei tala-voú, ne u ako ai ki he fakamolemolé he taimi na'e vahevahe ai 'e he'eku



palesiteni fakasiteiki ko Pulusi M. Kukí, e talanoa ko 'eni. Na'ā Ne fakamatala'i 'o pehē:

"Ne u fokotu'u mo haku kaungā-ngāue ha pisinisi he kongá kimui 'o e 1970 tupú. Neongo na'e 'ikai ke mau fai ha me'a ne ta'e fakalao, ka ne 'ikai lelei ha ni'ihī 'o e ngaahi fili ne mau faí, fakataha mo e faingata'a faka'ekonō-miká, 'o iku ai ke mate 'a e pisinisi.

"Na'e faka'ilo kimautilu 'e ha kau inivesitoa ke ma'u 'enau pa'anga ne molé. Ko 'enau loeá na'e tokoni pīsope 'i he kau pīsopeliki hoku fāmili. Na'e faingata'a ke u poupu'u ha tangata ne hangē na'ā ne feinga ke faka'auha aú. Ne a'u ki ha tu'unga ne u fehi'a 'aupito kiate ia peá u lau ia ko haku fili. Hili ha ta'u 'e nima 'o e fepaki fakalao, ne iku mole ai 'emau me'a kotoa, 'o kau ai homau 'apí.

"'I he 2002, ne u 'ilo ai mo hoku uaifi 'e toe fokotu'utu'u fo'ou 'a e kau palesitenisi fakasiteiki 'a ia ne u hoko ai ko ha tokoní. 'I he'etau ō 'o ki'i mālōlō 'eve'eva nounou kimu'a pea tukuange aú, na'ā ne fehu'i mai pe ko hai te u ui ko haku ongo tokoni kapau 'e ui au ke u palesiteni fakasiteiki. Na'e 'ikai ke u fie talanoa ki ai, ka na'e vivili mai pē. Ne faifai pea ha'u ha hingoa ki hoku 'atamaí. Hili iá, na'ā ne talamai leva e hingoa 'o e loea ne mau lau 'i ha taimi ne tupu mei ai 'emau faingata'a iá he ta'u

'e 20 kuohilí. 'I he'ene lea maí, na'e faka-papau'i mai 'e he Laumālié ko ia 'oku totonu ke hoko ko e tokoni 'e tahá. Te u lava nai 'o fakamolemole'i e tangatá?

"'I hono fakahoko mai 'e 'Eletā Tēvita E. Soleniseni kiate au 'a e ui ke u hoko ko e palesiteni fakasiteiki, na'ā ne tuku mai ha houa 'e taha ke fili ai hoku ongo tokoní. Ne u lo'imata'ia 'i he'eku talaange kuo 'osi fakahā mai ia 'e he 'Eikí. 'I he'eku lea 'aki e hingoa 'o e tangata ne u lau ko hoku fili, na'e pulia atu e loto 'ita, tāufehi'a, mo e ongo'i fakalili'a ne u tukuloto'i. Ne u ako he momeniti ko iá ki he nonga 'oku ma'u 'i he fa'a fakamolemolé 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a Kalaisí."

Ko hono fakalea 'e tahá, na'e "fakamolemole'i mo'oni" ia 'e he'eku palesiteni fakasiteiki 'o hangē ko Nifai 'o e kuonga mu'á.⁷ Ne u 'ilo ko Palesiteni Kukí mo hono tokoní, ko ha ongo taki lakanga fakataula'eiki anga-mā'oni'oni ia ne na fe'ofa'ofani. Ne u fakapapau'i te u hangē ko kinauá.

'I he ngaahi ta'u kimu'a 'i he me'apango ne hoko kiate kimautilu 'i 'Alasikaá, ne u 'ilo'i vave ai he 'ikai hanga 'e hono tukuaki'i e ni'ihī kehé ki he me'a ne hoko kiate kimautilu —'a hono lí 'e he pailaté e me'akai ki tu'a he fakapo'ulí—'o solova ha me'a. Ka 'i he ongosia homau sinó, si'i mo e me'akai, ha'u mo e puké, pea

mau mohe he kelekelé lolotonga ha matangi mālohi 'o kafu pē ha tapoleni, ne u 'ilo ai 'oku 'ikai ha me'a 'e "faingata'a ki he 'Otuá."⁸

Si'i kāinga kei talavou, 'oku fie ma'u 'e he 'Otuá ha ngaahi me'a faingata'a meiate kimoutolu. Na'e 'i ai ha finemui ta'u 14 ne kau ki ha fe'auhi pasiketipolo. Na'á ne faka'amu ke ne va'inga pasiketipolo he ako mā'olungá, 'o hangē ko hono ta'oketē. Na'á ne 'ilo'i kimui kuo uiui'i 'ene ongomātu'á ke na tokanga'i ha misiona 'i Kuatatemala.

I he'enua tū'uta ki aī, na'á ne toki 'ilo ai 'e 'i ai ha'ane ngaahi kalasi he lea faka-Sipeiní, ka na'e 'ikai poto ia he lea ko iá. Na'e 'ikai ha timi sipoti ia 'a e tamaiki fefiné 'i hono 'apiakó. Na'á ne nofo 'i he fungavaka 14 'o ha fale na'e malu'i fefeka. Pea kanoni 'aki 'a e 'ikai lava ke ne hū ki tu'a 'i ha 'uhinga fakaemalu'i.

Na'e fanongo 'ene ongomātu'á ki he'ene mohe tangi he pō kotoa pē 'i ha ngaahi māhina lahi. Na'e ongo ia ki hona lotó! Ne faifai peá na pehē ke fakafoki ia ki 'api ki he'ene kui fefiné ke 'alu ai ki he ako mā'olungá.

I he hū atu hoku uai'fi ki he loki homa 'ofefiné ke talaange 'ema tu'utu'uni, na'á ne vakai atu ki he tū'ulutui homa 'ofefiné 'o lotu ka na'e fakaava pē 'a e Tohi 'a Molomoná he funga mohengá. Na'e fanafana ange e Laumālié ki hoku uai'fi, "E sai pē ia," pea hū fakalongo-longo atu ai pē hoku uai'fi mei he loki.

Ne 'ikai ke ma toe fanongo ki ha'ane mohe tangi. Na'á ne fehengahangai lototo'a mo e ta'u 'e tolu ko iá 'i he vilitaki mo e tokoni 'a e 'Eikí.

I he faka'osinga 'ema ngāue fakafaifekau, ne u fahu'i ange ki hoku 'ofefiné pe 'e ngāue fakafaifekau taimi kakato. Na'á ne tali mai, "Ika'i Teti, kuó u 'osi ngāue au."

Na'e sai pē ia kiate au! Ka 'i ha māhina 'e ono mei ai, ne faka'aaki au 'e he Laumālié he pō 'e taha mo e fakakaukau ni: "Kuó u uiui'i ho 'ofefiné ke ngāue fakafaifekau."

Ne u tali ange, "Tamai Hēvani, kuo lahi fau 'ene feilaulau." Ne fakatonutonu'i leva au 'e he Laumālié pea mahino kiate au na'e fíngalo e 'Eikí ke ne ngāue fakafaifekau.



Ne 'ikai fuolóa mei ai, ne u 'alu mo hoku 'ofefiné 'o ma'u me'atokoni ho'atā. Ne u lea atu ki ai he tafa'aki 'e taha 'o e tēpilé, "Kanisi, 'okú ke 'ilo e 'uhinga 'okú ta 'i heni aī?"

Na'á ne talamai, "Io, Teti. 'Okú ke 'ilo kuo pau ke u ngāue fakafaifekau. 'Okú 'ikai ke u fie 'alu, ka te u 'alu pē."

Koe'uhí na'á ne tekaki hono lotó ki he Tamai Hēvani, na'á Ne tauhi ai kiate ia 'aki e kotoa hono lotó, iví, 'atamái mo e mālohí. Kuó ne ako'i 'ene tamái ki he anga hono fai 'o ha me'a faingata'a.

I he fakataha lotu fakaemāmani lahi 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni mo e to'u tupú, na'á ne kole ki he to'u tupú ke nau fai ha ngaahi me'a faingata'a. Na'e pehē 'e Palesiteni Nalesoni: "Ko 'eku fakaafe hono nimá; ke ke makehe mo kehe mei he māmaní. . . . 'Okú finangalo e 'Eikí ke ke fotu, lea, ngāue mo teuteu 'o hangē ha ākongá mo'oni 'a Sīsū Kalaisí."⁹ 'E lava ke faingata'a ia, ka 'oku ou 'ilo te mou lava 'o fai ia—"i he loto fiefia.

Manatu'i 'oku "i ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá koe'uhí ke nau ma'u 'a e fiefiá."¹⁰ Na'e kei ma'u pē 'e Lihai e fiefiá, neongo e me'a kotoa na'á ne fehengahangai mo iá. Manatu'i e taimi na'e "mafasia [ai] 'a 'Alamá 'i he loto mamahi"¹¹ koe'uhí ko e kakai 'o 'Amonaihaá? Na'e talaange 'e he

'āngeló, "Okú ke monū'ia koe 'e 'Alamá; ko ia, hanga hake ho matá pea fiefia, . . . he kuó ke tui faivelenga 'i hono tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá."¹² Na'e ako 'e 'Alamá ha mo'oni ma'ongo'onga: 'e lava ke tau fiefia ma'u pē 'i he'etau tauhi e ngaahi fekau. Manatu'i e taimi na'e hoko ai e taú mo e ngaahi faingata'a ne fehengahangai mo e 'Eikítau ko Molonái, na'e "te'eki ke 'i ai ha taimi fakafiefia ange 'i he kakai 'o Nifái."¹³ Te tau lava pea 'oku totonu ke tau fiefia he taimi 'oku tau fehengahangai ai mo e faingata'a.

Na'e fehengahangai e Fakamo'uí mo e ngaahi faingata'a: "Pea ko e māmaní, . . . te nau fakamāu'i ia ko e me'a noa pē; ko ia te nau tautea'i ia, pea te ne kātaki'i ia; pea te nau taa'i ia, pea te ne kātaki'i ia. Io, te nau 'anuhia ia, pea te ne kātaki'i ia, koe'uhí ko 'ene 'alo'ofa mo 'ene kātaki fuolóa ki he fānau 'a e tangatá."¹⁴

Na'e mamahi 'a Sīsū Kalaisí 'i he Fakalelé, koe'uhí ko e 'alo'ofa ko iá. Ko hono olá, ko 'Ene folofola mai, "Te mou ma'u 'a e mamahi 'i māmani: ka ke mou loto-to'a; kuó u iku'i 'a māmani."¹⁵ Te tau lava 'o ikuna'i foki e māmaní, tu'unga 'ia Kalaisí.

'Ofa ke hiki hake hotau 'ulú pea fiefia 'i he'etau fehengahangai mo e ngaahi faingata'a 'i he founa 'a e 'Eikí. I he faingamālie toputapu ko 'ení, 'oku ou fie fakamo'oni ai ki he māmaní, 'oku ou talaki ai 'oku mo'ui hotau Fakamo'uí pea 'okú Ne tataki Hono Siasí. I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:7.
2. 1 Nifai 3:5.
3. 1 Nifai 7:16.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:1.
5. Neal A. Maxwell, "Revelation," *First Worldwide Leadership Training Meeting*, Jan. 11, 2003, 6.
6. 2 Nifai 10:24.
7. 1 Nifai 7:21.
8. Luke 1:37.
9. Russell M. Nelson, "Amanaki'anga 'o 'Isileli" (fakataha lotu fakaemāmani ma'a e to'u tupú, 3 Sune 2018), HopeofIsrael.Lds.org.
10. 2 Nifai 2:25.
11. 'Alamá 8:14.
12. 'Alamá 8:15.
13. 'Alamá 50:23.
14. 1 Nifai 19:9.
15. Sione 16:33.



Fai 'e 'Eletā Steven R. Bangerter
'O e Kau Fitungofulú

Ko Hono Fakatoka 'o e Fakava'e 'o ha Ngāue Ma'ongo'onga

'Oku fakautuutu e mahu'inga 'i māmani he 'ahó ni, 'a e ngaahi lēsoni ne ako'i 'o fakafou he ngaahi tukufakaholo ne tau fokotu'u hotau ngaahi 'apí, neongo 'ene si'isi'i mo faingofuá.

‘I he’etau hoko ko ha ngaahi mātu’a ‘i Saioné, ‘oku ‘i ai hotau fatongia toputapu ke fakaake ‘i he’etau fānau ha loto holi mo ha tukupā ki he fiefia, maama, mo e ngaahi mo’oni ‘o e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisi. ‘I he’etau ‘ohake ‘etau fānau, ‘oku tau fokotu’u ai ha tukufakaholo ‘i ‘api pea tau fa’ufa’u leva ha founa fetu’utaki mo ha tō’onga mo’ui ‘i hotau vā fetu’utaki fakafāmilí. ‘I he’etau fai iá, ‘oku totonu ke fakatō-kakano ai ‘e he ngaahi tukufakaholo ‘oku tau fokotu’u, ha ngaahi ‘ulunga-anga lelei, mālohi mo ta’eue’ia ‘i he’etau fānau, te nau ma’u ai ha mālohinga ke talia ‘aki e ngaahi faingata’a ‘o e mo’ui.

Kuo ta’u lahi hono fai fakata’u ‘e homau fāmilí ‘a e nofo kemi ‘i he ‘Otu Mo’unga Uinitā ‘i he fakatokelau-hahake ‘o ‘Iutaá. ‘Oku mau fononga ‘i ha maile ‘e 20 (32 km) ‘i ha hala makamaka ki ha tele’a lau ma’ui’ui faka’ofo’ofa ‘oku holisi maka mā’olunga ‘oku fetafeaki ai ha vaitafe moko’i mo tasilo. ‘I he’ema faka’amu he ta’u kotoa pē ke toe fakapapau’i e mahu’inga ‘o e

tokāteline mo e ngaahi founa ‘o e ongoongolelei ‘i he loto ‘ema fānau mo homa makapuná, ‘oku ou kole ai mo Sūsana ki homa ngaahi foha ‘e toko onó mo honau ngaahi fāmilí ke nau teuteu ha ki’i pōpoaki nounou ‘i ha tefito ‘oku nau ongo’i ‘oku mahu’inga

ki he fakava’e ‘o ha ‘api ‘oku fakatefito ‘ia Kalaisi. ‘Oku mau fakataha lotu faka-fāmilí leva ‘i ha ki’i potu maomaonga-noa ‘o takitaha fakahoko mai ai ‘enau pōpoakí.

‘I he ta’ú ni, na’e tohi ai ‘e homa makapuná e tefito ‘o ‘enau pōpoakí ‘i ha ngaahi fo’i maka, pea nau takitaha tanu hokohoko ia, ke fakafofonga’i ai ha fakava’e pau ‘e lava ke fokotu’u ai e mo’ui fiefia. ‘Oku fetaiaki ‘enau ngaahi pōpoaki kotoa ‘e onó, ‘i he fo’i mo’oni ta’eue’ia mo ta’engata ko ia ko Sisū Kalaisi ‘a e makatuliki ‘o e fakava’e ko iá.

Na’e pehē ‘e ‘Isaia, “Ko ia ‘oku pehē ‘e he ‘Eiki [ko e ‘Otuá], Vakai ‘oku ou ‘ai ‘i Saione ‘a e makatu’unga; ‘a e maka kuo ‘ahi’ahi’i, ko e fungani makatuliki, ko e [makatu’unga] ma’u.”¹ Ko Sisū Kalaisi ‘a e makatuliki pelepelengesi ko ia ‘i he fakava’e ‘o Saioné. Ko Ia na’á Ne ‘oange ‘a e akonaki ma’ongo’onga ko ‘ení ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá: “Ko ia ‘oua na’á mo fiu ‘i he failelei, he ‘okú mo ‘ai ‘a e tu’unga ‘o ha ngāue lahi. Pea ‘oku tupu mei he ngaahi me’a ikí ‘a e ngaahi fu’u me’a lalahí.”²

‘Oku fakautuutu e mahu’inga ‘i māmani he ‘ahó ni, ‘a e ngaahi lēsoni ne ako’i ‘o fakafou he ngaahi tukufakaholo kuo tau fokotu’u hotau ngaahi ‘apí, neongo ‘ene si’isi’i mo faingofuá. Ko e hā e fanga ki’i me’a iiki mo faingofua, ‘o ka fokotu’u, te ne fakahoko ha ngāue lahi ‘i he mo’ui ‘etau fānau?



Ngaahi pōpoaki ‘oku nau fakafofonga’i e fakava’e ‘o ha mo’ui fiefia, mo Sisū Kalaisi ko e makatuliki ‘o e fakava’e ko iá.



Na'e toki lea 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ki ha ha'ofanga tokolahi ofi ki Tolonitō, Kānata, peá ne fakamanatu ai ki he ngaahi mātu'á 'a hotau fatongia toputapu ke ako'i 'etau fānaú. Na'e kau he ngaahi fatongia mahu'inga na'e me'a ki ai 'a Palesiteni Nalesoní, 'a 'ene fakamamafa'i e ngaahi ngafa 'o kitau-tolu ko e mātu'á ke ako'i ke mahino ki he'etau fānaú 'a e 'uhinga 'o 'etau ma'u e sākalamēnití, mahu'inga 'o e fanau'i he fuakavá, pea mo e mahu'inga 'o e teuteu mo hono ma'u 'o ha tāpuaki fakapētelíaké, peá ne poupou'i e mātu'á ke nau takimu'a 'i hono lau fakafāмили e folofolá.³ 'Oku na'ina'i mai hotau palōfitá, ke hanga 'e hono fai 'ení 'o ngaohi hotau ngaahi 'apí ko ha "hūfa'anga 'o e tuí."⁴

Na'e lekooti 'e 'Īnosi 'i he Tohi 'a Molomoná 'ene ongo'i hounga'ia mo'oni 'i he tā-sīpinga 'a 'ene tamaí, 'a ia na'á ne "akonekina [ia] 'i he'ene leá, pea 'i he akonaki mo e enginaki 'a e 'Eikí." Na'e talaki ai 'e 'Īnosi 'o pehē, "Fakafeta'i ki he huafa 'o hoku 'Otuá koe'uhí ko ia."⁵

'Oku ou mata'ikoloa 'aki e ngaahi tukufakaholo iiki mo faingofua 'okú ma mātā 'i homa fāmilí he ta'u 'e 35 'o 'ema nofomalí. Ko e kongá lahi 'o 'emau tukufakaholó 'oku iiki kae mahu'ingamālie. Hangē ko 'ení:

- 'I he ngaahi efiafi ne u mavahe ai mei 'apí, ne u 'ilo'i 'e 'i ai homa foha lahí pea 'i he fakahinohino 'a Sūsaná, he 'ikai toe fakakouna'i ia ke ne tataki e ako fakafāмили 'o e folofolá pea mo e lotu fakafāmilí.⁶
- Ko e tukufakaholo 'eni 'e taha—'oku 'ikai 'aupito ha taimi te mau mavahe ai mei 'api pe faka'osi 'emau talanoa telefoní, ta'e lea 'aki e, "Ofa atu."
- Kuo faitāpuekina 'emau mo'uí 'i hono tuku ma'u pē ha taimi ke mau fiefia ai 'i hono 'initaviu fakatāutaha homa ngaahi fohá. 'I ha 'initaviu 'e taha, ne u fehu'i ange ki haku foha 'o kau ki he'ene faka'amu mo e teuteu ke ngāue fakafaifekau. Hili ha'ama talanoa fuolooa, na'á ma tau'aki fakalongolongo; peá ne punou mai kimu'a 'o pehē mai 'i he loto fakakaukau, "Tangata'eiki, manatu'i 'eku kei sī'í pea kamata fakahoko 'a e 'initaviu mo e tama?" Ne u talaange, "Io." Na'á ne pehē mai, "Sai, ne u palōmesi atu ai te u ngāue fakafaifekau, peá ke palōmesi mai mo e Fine'eikí te mo ō 'o ngāue fakafaifekau 'i ha'amo motu'a." Ne toe fai ha kī'i felongolongo ai. "Oku 'i ai ha'amo palopalema 'oku 'ikai ke mo ō ai 'o ngāué—he mahalo pē te u ala tokoni atu?"

'E lava ke kau he tukufakaholo fakafāмили leleí, 'a e lotú, lau folofolá, efiafi fakafāмили 'i 'apí, ō ki he ngaahi houalotu 'a e Siasí, pea neongo 'ene ngali sī'isi'i mo faingofuá, fokotu'u ha taufatungamotu'a 'o e 'ofá, faka'apa-'apá, faaitahá, mo e ongo'i malú. 'I he laumālie ko ia 'oku fai 'aki e ngaahi ngāué ni, 'oku malu'i ai 'etau fānaú mei he ngaahi ngahau vela 'a e filí 'oku tōmata-kakano 'i he tō'onga fakaemā-mani 'o hotau kuongá.

'Oku tau manatu ki he na'ina'i poto 'a Hilamani ki hono ngaahi fohá: "Manatu 'oku makatu'unga 'i he maka 'o hotau Huhu'í, 'a ia ko Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, kuo pau ke mo langa ai homo makatu'ungá; koe'uhi ka tuku atu 'e he tēvoló 'a 'ene ngaahi matangi mālohí, 'io, 'a 'ene ngaahi ngahau'í he 'ahiohio, 'io, ka fa'aki kiate kimoua 'a hono kotoa 'o 'ene 'uha maká mo 'ene fu'u afá lahí, 'e 'ikai ma'u 'e ia ha mālohi kiate kimoua ke fusi hifo 'a kimoua ki he vanu 'o e mamahí mo e faingata'a'ia 'oku 'ikai hano ngata'angá, koe'uhi ko e maka kuo langa ai 'a kimouá, 'a ia ko e makatu'unga mālohi, 'a ia ko ha makatu'unga kapau 'e langa ai 'a e tangatá 'e 'ikai lava ke nau hinga."⁷

'I he ngaahi ta'u lahi kuohilí, lolo-tonga 'eku kei hoko ko ha pīsope kei talavou, na'e kole mai 'e ha tangata

matu'otu'a ange ke ma talanoa. Na'á ne fakamatala'i 'ene mavahe mei he Siasí mo e ngaahi tukufakaholo anga-mā'oni- 'oni 'ene mātu'á 'i he'ene kei talavou. Na'á ne fakaikiiki mai e loto mamahi na'á ne a'usia 'i he mo'ui, 'i he'ene fekumi noa pē ki he fiefia tu'uloá, 'i he uhouhonga 'o e fiefia fakataimi 'oku ma'u he māmaní. 'I he konga ko 'eni kimui 'o 'ene mo'ui, na'á ne a'usia ai he taimi 'e nī'hi e fanga ki'i fanafana 'a e Laumālie 'o e 'Otuá 'o tataki ia ke ne foki ki he ngaahi lēsoni, tō'onga mo'ui, ongo, mo e malu fakalaumālie na'á ne ma'u he'ene kei talavou. Na'á ne fakahaa'i 'ene hounga'ia 'i he ngaahi tukufakaholo 'a 'ene ongomātu'á, 'o ne fakaongo mai e me'a ne lea 'aki 'e 'Īnosí, 'i ha fakalea peheni, "Fakafeta'i ki he huafa 'o hoku 'Otuá koe'uhí ko ia."

'I he'eku a'usiá, ko e foki ko 'eni 'a e tangatá ni ki he ongoongolelé, ko ha 'ulungaanga ia 'o ha tokolahi pea 'oku fa'a hoko ia ki he fānau 'a e 'Otuá ne mavahe 'i ha vaha'a taimi, pea nau toe foki mai ki he ngaahi akonaki mo e me'a ne anga ki ai 'i he'enua kei talavou. 'Oku tau mātā he momeniti ko iá e poto 'o e tangata lea fakatātaá 'i he'ene ekinaki ki he ngaahi mātu'á, "Akonaki'i 'a e tamasi'i 'i he hala 'oku totonu ke ne 'alu a'i: pea ka hoko ia 'o motu'a, 'e 'ikai te ne foki mei ai."⁸

'Oku fehanganagai e mātu'a kotoa pē mo ha taimi fakatupu 'ita mo ha tu'unga kehekehe 'o e loto vilitakí mo e fakaiviá lolotonga hono 'ohake 'o e fānau. Ka ko e taimi 'oku fakahaa'i ai 'e he mātu'á e tuí 'o ako'i ma'u pē 'a e fānau 'i he founga mahino mo 'ofá mo fai e me'a kotoa pē te nau lava ke tokoni'i kinautolu 'i honau halá, 'oku nau ma'u ai ha 'amanaki lelei lahi ange 'e aka 'i he loto mo e 'atamai 'enua fānau, e fanga ki'i tenga kuo tōkakí.

Na'e mahino lelei kia Mōsese 'a e fie ma'u ko ia ke toutou ako'i. Na'á ne na'ina'i, "Pea te ke fa'a ako'i [e ngaahi leá ni] ki ho'o fānau, pea te ke talanoa 'aki ia 'oka ke ka nofo 'i ho falé, pea 'oka ke ka 'alu 'i he halá, pea 'oka ke ka tokoto hifo, pea 'oka ke ka tu'u hake."⁹

'Oku tau tū'ulutui mo 'etau fānau 'i he lotu fakafāmilí, 'oku tau tokangaekina kinautolu 'i he'etau



feinga ke lau fakafāmilí e folofolá, pea tau tokangaekina kinautolu 'i he fa'a kātaki mo e 'ofa, 'i he'etau kau fakataha ki he efiafi fakafāmilí, pea tau mamahi ma'anautolu 'i he'etau tū'ulutui 'o tau-tapa ki he langí 'i he'etau lotu liló. 'Io, 'oku tau faka'ānaua 'e aka e fanga ki'i tenga kuo tau tō 'i he loto mo e 'atamai 'o 'etau fānau.

'Oku ou tui 'oku 'ikai ko e fehu'i pe 'oku "mahino" nai ia ki he'etau fānau lolotonga 'etau ako'i, hangē ko e taimi 'oku tau feinga ai ke lau e folofolá pe fai e efiafi fakafāmilí 'i 'apí pe 'alu ki he Mutualé mo e ngaahi fakataha 'a e Siasí. 'Oku 'ikai ko e fehu'i mahu'ingá ia pe 'oku mahino kiate kinautolu he momeniti ko iá 'a hono mahu'inga 'o e ngaahi me'a 'oku faí, ka ko e fehu'i mahu'inga angé, pe 'oku tau fakahaa'i nai 'i he'etau hoko ko e mātu'á ha tui fe'unga ke muimui ki he na'ina'i 'a e 'Eikí 'o mo'ui faivelenga, ako'i, akonaki, mo fokotu'u ha ngaahi me'a me'a ke 'amanaki atu ki ai, 'a ia na'e ue'i ke tau fai 'e he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. Ko ha ngāue ia 'oku fakalotoa 'e he'e-tau tuí—'a e 'amanaki 'e 'i ai ha 'aho 'e

aka pea moto 'o tupu 'a e ngaahi tenga kuo tau toó.

'Oku makatu'unga 'i he ngaahi me'a 'oku tau talanoa'í, ngaahi me'a 'oku tau malanga'i mo ako'i, 'a e ngaahi me'a ko ia 'e hoko 'iate kitautolú. 'I he'etau fokotu'u ha ngaahi tukufakaholo fakafāmilí 'oku ako'i ai e ngaahi tokāteline 'o Kalaisí, 'e fakamo'oni'i leva 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a hono mo'oni 'o 'etau pōpoakí, mo ne tanumaki e fanga ki'i tenga 'o e ongoongolelé ne tau tō he loto 'etau fānau 'i he'etau ngaahi ngāue ne faí. Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 'Īsaia 28:16.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:33.
3. Vakai, Neil L. Andersen's Facebook page, post from Aug. 19, 2018, facebook.com/lds.neil.l.andersen.
4. In Sarah Jane Weaver, "President Nelson Urges "Teach the Children,"" *Church News*, Sept. 23, 2018, 11.
5. 'Īnosi 1:1.
6. Vakai, Dallin H. Oaks, "Priesthood Authority in the Family and the Church," *Liahona*, Nov. 2005, 24–27.
7. Hilamani 5:12.
8. Lea Fakatātā 22:6.
9. Teutalōnome 6:7.



Fai 'e 'Eletā Ronald A. Rasband

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

‘Oua ‘e Puputu’u

‘E kāinga, mou lototo‘a. ‘Io, ‘oku tau mo‘ui ‘i ha kuonga fakatu‘utāmaki, ka he ‘ikai fie ma‘u ke tau ilifia kapau ‘oku tau nofo ma‘u he hala ‘o e fuakavá.

‘O ku ou tāmaki atu ‘eku faka-mo‘oní ki he ongo pōpoaki ‘a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni mo ‘Eletā Kuenitini L. Kuki ne toki fai ‘o kau ki he faaitaha mo e lototaha ‘a e Fakataha Alēlea ‘o e Kau Palesitenisi ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apose-tolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá. ‘Oku ou ‘ilo ko e ngaahi fanongonongo ne ma‘u ko ‘eni ‘i he fakahaá ko e faka-kaukau mo e finangalo ia ‘o e ‘Eikí pea ‘e faitāpuekina mo fakamālohia ai e fakafu‘ituituí, ngaahi fāmílí, mo e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oní‘oní ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘i he ngaahi to‘u tangata ka hokó.

‘I he ngaahi ta‘u lahi kuohilí, na‘e fai mai ai ‘e ha taha ‘o homa ngaahi ‘ofefiné mo hono husepānití ha fehu‘i mahu‘inga fau kiate au mo Sisitā Lasipeeni: “Oku kei malu mo faka-potopoto nai ke ‘omi ha fānau ki he māmani ngali fulikivanu mo fakalilifu ‘oku tau mo‘ui a?”

Ko ha fehu‘i mahu‘inga ia ki ha fa‘ē mo ha tamai ke na fakakaukau ki ai mo ‘ena fānau ‘osi malí. Ne ma lava ‘o ongo‘i ‘ena ilifá ‘i hona le‘ó mo hona lotó. Ne ma tali fakapapau‘i ange “Io, ‘oku lelei ‘aupito,” ‘i he‘ema vahevahe ange ‘a e ngaahi akonaki mahu‘inga ‘o e ongoongoleleí mo fakahaá‘i ange e ongo homa lotó mo e ngaahi a‘usia ‘o e mo‘uí.

‘Oku ‘ikai fo‘ou e me‘a ko e ilifia. Na‘e ilifia e kau ākonga ‘a Sisū Kalaisí, ‘i he‘enau ‘i he Tahí ‘o Kālelí ‘i ha pō kaupō‘uli, ki he “[matangí mo e peaú].”¹ ‘I he‘etau hoko ko ‘Ene kau ākonga he ‘aho ní, ‘oku ‘i ai foki ha ngaahi me‘a ‘oku tau ilifia ai. ‘Oku ilifia mo e kau tāutaha lalahí ‘i hono fai ‘o ha ngaahi tukupā hangē ko e malí. ‘E lava ke ilifia e kakai kei talavou ‘osi malí, hangē ko ‘ema fānau, ke ‘omi ha fānau ki ha māmani ‘oku fakautuutu ai e faiaंगा-halá. ‘Oku lahi fau e me‘a ‘oku ilifia ki ai e kau faifekau, tautefito ki he fakalea ki ha kakai ‘oku ‘ikai ke nau maheni. ‘Oku ilifia e kau utoú ke hoko toko taha atu e mo‘uí. ‘Oku ilifia e to‘u tupú na‘a ‘ikai tali lelei kinautolu; ilifia e fānau ako lautohi si‘í ke ‘alu ‘o ako he fuofua ‘aho ‘oku fokotu‘u ai e akó; ilifia e fānau ako ‘univēsítí ke ma‘u mai ha ola ‘o ha sivi. ‘Oku tau ilifia ke tōnōnou, fakasítu‘a‘i kinautolu, loto mamahi, kae pehē ki he ta‘e‘iloá. ‘Oku tau ilifia ki he afaá, mofu-iké, mo e afi ‘okú ne faka‘auha e fonuá mo ‘etau mo‘uí. ‘Oku tau ilifia telia na‘a ‘ikai fili kinautolu, pea tau toe ilifia pē hono fili kinautolú. ‘Oku tau ilifia he ‘ikai ke tau lelei fe‘ungá; ‘oku tau ilifia na‘a ‘ikai tāpuakí‘i kinautolu ‘e he ‘Eikí. ‘Oku tau ilifia ki he liliú, pea ‘e ala iku ‘etau ilifá ki ha me‘a fakamanavahē. Kuó u fakakau nai e taha kotoa?

Talu mei he kuonga mu‘á, mo e hanga ‘e he ilifá ‘o fakangatangata e vakai e fānau ‘a e ‘Otuá. Kuó u manako ma‘u pē he talanoa kia ‘Ilaisá ‘i he 2 Ngaahi Tu‘í. Kuo fekau atu ‘e he tu‘i ‘o Siliá ha kau tau ne nau “omí po‘uli pē ‘o nau kāpui ‘a e koló.”² Ko ‘enau taumu‘á ke puke ‘o tāmate‘i e palōfita ko ‘Ilaisá. ‘Oku tau lau ai:

“Pea ‘i he‘ene tu‘u hengihengi hake ‘a e tangata ‘a e ‘Otuá mo ne ‘alu ki tu‘á, vakai, na‘e kāpui ‘a e koló ‘e he fu‘u kakai tokolahi ‘aki ‘a e fanga hoosi mo e ngaahi saliate. Pea na‘e pehē ‘e he‘ene tamaio‘eikí kiate ia, “Oiaue, ‘a ‘eku ‘eiki, ko e hā te ta faí?”³

Ko e ilifá ia na‘e lea peheé.

“Pea tali ange [‘e ‘Ilaisa], ‘Oua na‘á ke manavahē: he ko kinautolu ‘oku kau mai kiate kitauá ‘oku tokolahi hake ‘iate kinautolu ‘oku kau kiate kinautolú.”⁴

Ka na‘e ‘ikai ke ne ngata ai.

“Pea na‘e lotu ‘a ‘Ilaisa ‘o ne pehē, ‘E [‘Eikí] ‘oku ou kole kiate koe, ke ke faka‘ā ‘a hono matá koe‘uhí ke ne mamata. Pea na‘e faka‘ā ‘a e mata ‘o e talavou ‘e he ‘Eikí pea na‘á ne sio: pea vakai, na‘e fonu ‘a e mo‘ungá ‘i he fanga hōsí mo e ngaahi saliate afi na‘e nofo takataki ‘ia ‘Ilaisa.”⁵

Mahalo pē ‘e ‘i ai pe ‘ikai fekau‘i mai ha saliate afi ia ke matafi atu ai ‘etau ilifá mo ikuna‘i e ngaahi me‘a fakailifá, ka ‘oku mahino ‘a e lēsoní. ‘Oku tau kau mo e ‘Eikí, ‘okú Ne tokaima‘ananga mai



mo Ne tāpuaki'i kitautolu 'i ha founa ko Ia tokotaha pē te Ne lavá. 'E lava 'e he lotú 'o 'omi e ivi mo e fakahā 'oku tau fie ma'u ke fakatefito ai 'etau fakakaukaú 'ia Sisū Kalaisi mo 'Ene feilaulau fakalelei. Na'e 'afio'i 'e he 'Eikí 'e 'i ai ha ngaahi taimi te tau ongo'i ilifia ai. Kuo tau 'osi foua kotoa ia, he ko e 'uhinga ia 'oku fonu ai e folofolá 'i he na'ina'i 'a e 'Eikí:

"Ke mou fiefia pea 'oua 'e manavahē."⁶

"Sio pē kiate au 'i he fakakaukau kotoa pē; 'oua 'e tāla'a, 'oua 'e manavahē."⁷

"Oua te mou ilifia, 'e ki'i tākanga toko si'i."⁸ 'Oku ou sai'ia he vaivai 'a e "tākanga tokosi'i." Neongo mahalo 'oku tau tokosi'i 'i he Siasí ni, 'o fakatatau mo e lau fika 'a e māmaní, ka ko e taimi 'oku fakaava ai hotau mata fakalaumālié, "ko kinautolu 'oku kau mai kiate [kitautolú], 'oku tokolahi hake ia 'iate kinautolu 'oku kau kiate kinautolú."⁹ Na'e hoko atu hotau Tauhisipi 'ofeina ko Sisū Kalaisi, "Tuku ke kau fakataha 'a māmani mo heli ke tau'i 'a kimoua, he kapau kuo langa 'a kimoua ki he'eku maká, 'e 'ikai te nau lava 'o ikuna."¹⁰

'Oku kapusi fēfē 'a e ilifíá? Ki he ki'i talavou, na'a ne tu'u pē he tafa'aki 'o 'Ilaia ko e palōfita 'a e 'Otuá. 'Oku tau ma'u e tala'ofa tatau. 'I he'etau fakafanongo kia Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, 'i he'etau muimui ki he'ene fale'i, 'oku tau tu'u fakataha ai mo ha palōfita 'a e 'Otuá. Manatu ki he lea 'a Siosefa Sāmítá: "Pea ko 'eni, hili 'a e ngaahi fakamo'oni lahi kuo fai 'o kau kiate Iá, ko e fakamo'oni fakamuimui taha 'eni 'okú ma fai 'o kau kiate Iá: 'Okú ne mo'ui!"¹¹ 'Oku mo'ui 'a Sisū Kalaisi. 'Oku hanga 'e he'etau 'ofa kiate Ia mo 'Ene ongoongolelei 'o kapusi 'a e ilifíá.

'E hanga 'e he'etau holi ke 'iate kitautolu "ma'u ai pē hono Laumālié"¹² 'o teke'i e ilifíá ki he tafa'aki ka tau ma'u ha vakai ta'engata ki he'etau mo'ui mate-lié. Kuo fakatokanga mai 'a Palesiteni Nalesoni, "I he ngaahi 'aho ka hokó, he 'ikai lava ke tau mo'ui fakalaumālie ta'e kau ai 'a e tataki, fakahinohino mo e ivi fakafiemālie, mo tatau ma'u pē 'o e Laumālie Mā'oni'oni."¹³

Na'e folofola e 'Eikí 'o fekau'aki mo e ngaahi fakatamaki te ne kāpui



e fonuá pea fakafefeka ai e loto 'o ha tokolahi, "E tu'u 'a 'eku kau ākongá 'i he ngaahi potu toputapu, pea 'e 'ikai ue'i 'a kinautolu."¹⁴

Pea hoko mai e fale'i fakalangi ko 'ení: "Oua 'e puputu'u, koe'uhí, he 'o ka hokosia 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē, te mou lava 'o 'ilo ai 'e fakahoko 'a e ngaahi tala'ofa kuo fai kiate kimoutolú."¹⁵

Mou tu'u 'i he ngaahi potu toputapú—'oua 'e puputu'u—pea 'e fakahoko 'a e ngaahi tala'ofá. Tau vakai tahataha angé ki hení 'i he'ene fekau'aki mo 'etau ilifíá.

'Uluakí, tu'u 'i he ngaahi potu toputapú. 'I he taimi 'oku tau tu'u ai 'i he ngaahi potu toputapú—'a hotau ngaahi 'api angamā'oni'oni, hotau 'ū falelotu mo e tempale kuo fakatapu—'oku tau ongo'i ai e Laumālie 'o e 'Eikí. 'Oku tau ma'u e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i 'okú ne fakahoha'asi kitautolú pe ko e ongo'i nonga ke tukunoa'i pē kinautolu. Ko e taimi ia 'oku ngāue ai e Laumālié. 'Oku fie ma'u 'e he ngaahi potu toputapu ko 'ení 'i he pule'anga 'o e 'Otuá he māmaní ke tau 'apasia, faka'apa'apa ki he ni'ihí kehé, fai hotau lelei tahá ke mo'ui 'aki e ongoongolelei, pea 'oku fakatatafi atu leva 'etau ongo'i ilifíá

'e he 'amanaki lelei ka tau fekumi ki he mālohi faifakamo'ui 'o Sisū Kalaisi 'o fakafou He'ene Fakalelei.

'Oku 'ikai ha potu mo'ó e ilifíá 'i he ngaahi potu mā'oni'oni 'o e 'Otuá pe 'i he loto 'o 'Ene fānaú. Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí ko e 'ofá. 'Oku 'ofeina kitautolu 'e he 'Otuá—ma'u pē—pea 'oku tau 'ofa kiate Ia. 'Oku hanga 'e he'etau 'ofa ki he 'Otuá 'o fakafepaki'i e ongo'i ilifia kotoa pē pea 'oku mahutafea 'Ene 'ofá 'i he ngaahi potu mā'oni'oni. Fakakaukau angé ki aí. 'I he taimi 'oku fakaveiveiua ai 'etau tukupā ki he 'Eikí, 'i he taimi 'oku tau hē ai mei Hono hala 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engatá, 'i he taimi 'oku tau fehu'ia pe ongo'i veiveiua ki hotau mahu'inga 'i He'ene palani fakalangí, 'i he taimi 'oku tau tuku ai ke fakaava 'e he ongo'i ilifá e matapā ki hono kaungā-fonongá—'a e lotofo'í, loto'itá, mo e loto mamahí—'oku mavahe 'a e Laumālié pea 'ikai ke tau kau mo e 'Eikí. Kapau 'okú ke 'ilo ki ai, ta 'okú ke 'ilo 'oku 'ikai ke sai ia. Ka 'i he taimi 'oku tau tu'u ai 'i he ngaahi potu mā'oni'oni, 'oku lava ke tau ongo'i e 'ofa 'a e 'Otuá, pea 'oku "hanga 'e he 'ofa haohaoá 'o teke'i kitu'a 'a e ilifia kotoa pē."¹⁶



Ko e tala'ofa hokó ko e “Oua 'e puputu'u.”¹⁷ Neongo pe ko e hā e lahi 'o e angahalá mo e fonu maveuveu 'i he māmaní, 'oku tala'ofa mai kapau te tau faivelenga he 'aho kotoa 'ia Sisū Kalaisi, te tau ma'u e “melino 'a e 'Otuá 'a ia 'oku lahi hake 'i he fa'a 'iloá.”¹⁸ Pea 'i he hā'ele mai 'a Kalaisi 'i he mālohi mo e nāunau kotoa pē, ko 'ene ngata ia 'a e koví, angatu'ú, mo e fakamaau ta'etotonú.

Na'e kikite 'a e 'Aposetolo ko Paulá he kuonga mu'á 'o fekau'aki mo hotau kuongá, 'o ne pehē ki he talavou ko Timoté:

“Ke 'ilo 'a e ngaahi me'á ni foki, 'e hoko 'i he ngaahi 'aho fakamuí 'a e kuonga fakatu'utāmaki.

“Koe'uhí 'e 'ofa 'a e kau tangatá kiate kinautolu pē, 'o mānumanu, mo pōlepele, mo laukau, mo leakovi mo talangata'a ki he mātū'á, mo ta'e-fakafeta'i mo ta'e-mā'oni'oni, . . .

“. . . ko e kau 'ofa lahi hake ki he ngaahi mālie fakamāmá 'i he'enau 'ofa ki he 'Otuá.”¹⁹

Manatu'i, “ko kinautolu 'oku kau mo [kitautolu]” 'i he ongo tafa'aki 'o e veilí, 'a kinautolu 'oku 'ofa ki he 'Eikí 'aki e kotoa honau lotó, iví, 'atamaí mo e mālohí “oku tokolahi hake ia 'iate kinautolu 'oku kau mo kinautolú.”²⁰ Kapau te tau falala ki he 'Eikí mo 'Ene ngaahi fongá, kapau te tau kau atu ki He'ene ngāué, he 'ikai ke tau ilifia ki he ngaahi fetó'aki 'a e māmaní pe puputu'u ai. 'Oku ou kōlenga atu ke mou fakatatafi

atu e ngaahi ivi takiekina mo e mālie 'o e māmaní, ka mou feinga ke anga fakalaumālie 'i ho'omou mo'ui faka'ahó. 'Ofa he me'a 'oku 'ofa ai e 'Eikí—'o kau ai 'Ene ngaahi fekaú, Hono ngaahi fale mā'oni'oni, 'etau ngaahi fuakava toputapu mo lá, 'a e sākalamēnití he Sāpate takitaha, mo 'etau fetu'utaki he'etau lotú—pea he 'ikai ke ke puputu'u.

Ko e faka'osí: falala ki he 'Eikí mo 'Ene ngaahi tala'ofá. 'Oku ou 'ilo 'e faka-hoko 'Ene ngaahi tala'ofa kotoa pē. 'Oku 'ilo'i pau ia 'o hangē ko 'eku tu'u atu 'i homou 'aó 'i he fakataha toputapú ni.

Kuo fakahā mai 'e he 'Eikí: “He ko kinautolu 'oku poto pea nau tali 'a e mo'oni, pea kuo nau ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke hoko ko honau fakahino-hinó, pea kuo 'ikai kākāa'i 'a kinautolú—ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e 'ikai ke tā hifo 'a kinautolu pea laku ki he afi ka te nau kātaki'i 'a e 'ahó.”²¹

Ko e 'uhinga 'eni 'oku totonu ai ke 'oua na'a tau puputu'u 'i he maveuveu 'o e 'aho ní, pe ko e fu'u fale lahi mo 'ata'ataá, pe ko e ni'ihí 'oku manuki ki he ngāue faitotonu mo faitōnunga 'oku tau fai ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí. Ko e fakatu'amelié, lototo'á, pea na'a mo e manava'ofá 'oku ha'u ia mei he loto 'oku 'ikai mafasia 'i he puputu'ú pe maveuveu. Na'e fakamanatu mai 'e Palesiteni Nalesoni 'a ia 'oku “fakatu'amelié ki he kaha'ú,” kiate kitautolu, “Kapau 'oku tau faka'amu ke lava 'o sivosivi'i e ngaahi le'o kehekehé mo e

fakakaukau 'a e tangatá 'okú ne 'ohofi e mo'oni, kuo pau ke tau ako ke ma'u e fakahā.”²²

Ke ma'u ha fakahā fakatātaha, kuo pau ke tau fakamu'omu'a hono mo'ui 'aki 'o e ongoongoleléi pea poupu'u e faivelenga mo e mo'ui fakalaumālie 'a e ni'ihí kehē, pea mo kitautolu foki.

Na'e hoko 'a Sipenisā W. Kimipolo ko ha palōfita 'i he'eku kei talavou. 'I he ngaahi ta'u si'i ko 'eni kuo ui ai au ko ha 'Aposetoló, kuó u ma'u ha nonga 'i he'ene fuofua pōpoaki konifelenisi lahi 'i 'Okatopa 1943. Na'á ne ongo'i lomekina 'i hono uiui'i; 'oku ou ma'u e ongo tatau pē. Na'e pehē 'e 'Eletā Kimipolo: “Ne lahi fau 'eku fakakaukau mo lotu, mo 'aukai pea mo lotu. Na'e fehūfaki 'i hoku 'atamaí ha ngaahi fakakaukau kehekehe—pea hangē 'oku lea mai ha le'o: 'He 'ikai ke ke lava 'o fai e ngāué. 'Oku 'ikai ke ke taau. 'Oku 'ikai ke ke poto— pea 'oku fa'a faka'osi 'aki ma'u pē 'a e fakakaukau: 'Kuo pau ke ke fai e ngāue 'oku vahe atú—kuo pau ke ke malava, mo'ui taau mo fe'unga.' Pea na'e pehē 'a e fe'au'auhi.”²³

'Oku ou tukuloto'i e fakamo'oni loto ma'a ko ia 'a e 'Aposetoló ni na'e hoko ko e Palesiteni hono 12 'o e Siasi ma'ongo'ongá ni. Na'á ne 'ilo'i na'e pau ke ne tukuange 'ene ongo'i ilifia ka ne “fai e ngāue na'e vahe angé,” pea na'e pau ke ne fakafalala ki he 'Eikí ke ma'u ha ivi ke ne “malava, taau mo fe'unga ai.” Te tau lava 'o fai ia. He 'ikai tuku e ngaahi feingataú, ka te tau fehanga-hangai mo ia 'i he Laumālie 'o e 'Eikí.



He “ikāi ke tau puputu’u” he ko e taimi ‘oku tau tu’u fakataha ai mo e ‘Eikí ‘o taukave’i ‘Ene ngaahi tefito’i mo’oni mo ‘Ene palani ta’engata, ko ‘etau tu’u ia ‘i he potu mā’oni’oni.

Sai, fēfē leva homa ‘ofefine mo e foha ‘i he fono na’ā na fai e fehu’i ongo mo fakatupu fakakaukau he ngaahi ta’u kuohil? Ne na fakakaukau’i lelei ‘emaui talanoa he pō ko iā; ne na lotu mo ‘aukai peā ne fai ‘ena aofangatukú ‘iate kināua pē. Ko e me’a fakafiefia kiate kināua pea kiate kimāua, ko e ongo kuí, he kuo tāpuekina kināua ‘aki ha fānau faka’ofa’ofa ‘e toko fitu ‘i he’ena laka atu ‘i he tui mo e ‘ofā.

‘E kāinga, mou lototo’a. ‘To, ‘oku tau mo’ui ‘i ha kuonga fakatu’utāmaki, ka he ‘ikāi fie ma’u ke tau ilifia kapau ‘oku tau nofo ma’u he hala ‘o e fua-kavā. ‘Okū ou tāpuaki’i kimoutolu ‘i ho’omou fai iā, he ‘ikāi ke mou puputu’u ‘i he kuonga ‘oku tau mo’ui aī pe ngaahi palopalema te mou fouā. ‘Okū ou tāpuaki’i kimoutolu ke mou fili ke tu’u ma’u ‘i he ngaahi potu mā’oni’oni. ‘Okū ou tāpuaki’i kimoutolu ke mou tui ki he ngaahi tala’ofa ‘a Sīsū Kalaisi, ‘okū Ne mo’ui pea ‘okū Ne tokaima’ananga, tokangaekina mo Ne kau mo kitautolu. ‘I he huafa hotau ‘Eikí mo e Fakamo’ui ko Sīsū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Ma’ake 4:37.
2. 2 Ngaahi Tu’i 6:14.
3. 2 Ngaahi Tu’i 6:15.
4. 2 Ngaahi Tu’i 6:16.
5. 2 Ngaahi Tu’i 6:17.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:6.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:36.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:34.
9. 2 Ngaahi Tu’i 6:16.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:34.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:22.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
13. Russell M. Nelson, “Fakahā ma’ā e Siasí, Fakahā ki He’etau ‘Etaui Mo’ui,” pe *Liahona*, Mē 2018, 96.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:32.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:35.
16. Molonai 8:16.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:35.
18. Filipai 4:7.
19. 2 Timote 3:1–2, 4.
20. 2 Ngaahi Tu’i 6:16.
21. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:57.
22. Russell M. Nelson, “Fakahā ma’ā e Siasí, Fakahā ki He’etau ‘Etaui Mo’ui,” 96.
23. Spencer W. Kimball, ‘i he Lipooti Konifelenisi, ‘Okatopa. 1943, 16–17.



Fai ‘e ‘Eletā David A. Bednar

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uā

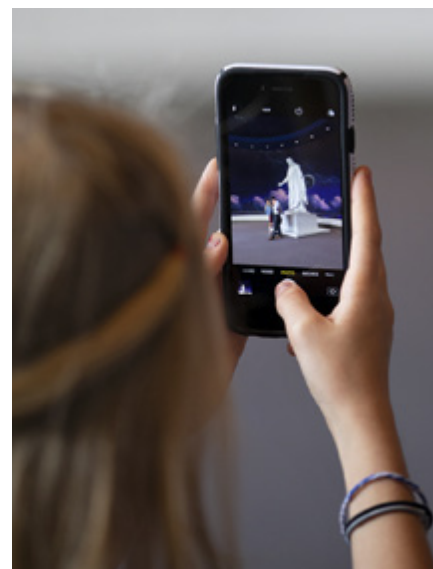
Tānaki Fakataha ‘a e Me’a Kotoa Pē ‘ia Kalaisi

Ko e mālohi ‘o e ongoongolelei ‘o e Fakamo’ui ke liliu mo faitāpuekina kitautolú, ‘oku tafe mai ia mei hono fakafaikehekehe’i mo fakahoko e ngaahi me’a ‘oku fekāinga’aki ai hono tokāteliné, ngaahi tefito’i mo’oni, mo e founa ngāuē.

Ko e maeá ko ha me’angāue mahu-‘inga ia ‘oku tau maheni kotoa mo ia. ‘Okū fa’u e maeá mei ha ngaahi fo’i afo, ‘akau, uaea pe nāunau kehe ‘oku vilohi fakatautaha pe fi fakataha’i. ‘Okū māliē, ko e lava ko ia ke fi fakataha’i ha me’a kehekehe ‘oku ‘ikāi makehe ‘o hoko ia ko ha me’a mālohi mo’oni. Ko ia ai, ‘oku fehokotaki mo ha’i fakataha ai e nāunau angamahení ke ma’u ha me’angāue laulōtaha mo’oni.

Hangē ko e ma’u ‘e he maeá hono mālohí mei hano tāvani ‘o ha tu’oni filo lahi faú, ‘oku pehē pē mo e hoko ‘a e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisi ko e fakakaukau ma’ongo’onga taha ia ‘o e mo’oni, pea ‘okū ne foaki mai ‘a e ngaahi tāpuaki fungani tahá, ‘i he’etau muimui ki he na’ina’i ‘a Paulá ke “[tānaki] fakataha ‘a e me’a kotoa pē ‘ia Kalaisi, ‘a e me’a ‘oku ‘i he langí, mo ia ‘oku ‘i māmaní, ‘io, ‘iate ia pē.”¹ Ka ko e me’a mahu’ingá, ko e fakatefito ko ia e tānaki fakataha’i ko ‘eni ‘o e mo’oni ‘i he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisi, koe’uhí pē he ko Ia ‘a e “halá, mo e mo’oni pea mo e mo’ui.”²

‘Okū ou lotua ‘e hanga ‘e he Laumālie Mā’oni’oni ‘o fakamaama kitautolu takitaha ‘i he’etau fakakaukau’i e founa ‘oku kaunga ai ki he’etau mo’ui faka’ahó ‘a e tefito’i mo’oni ko e [tānaki] fakataha ‘a e me’a kotoa pē ‘ia Kalaisi ki hono ako mo mo’ui ‘aki ‘o ‘Ene ongoongolelei kuo toe fakafoki maí.





Ko ha Fa'ahita'u 'o e Fakahā

'Oku tau mo'ui 'i ha fa'ahita'u fakafou mo ma'u fakahā 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki māi. 'Oku taha pē e taumu'a fakalūkufua 'o e ngaahi liliu fakahisitōlia ko ia kuo fanongonongo he 'aho nī: ke fakamālohia 'a e tui ki he Tamai Hēvanī mo 'Ene palani, pea mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisi mo 'Ene Fakalelei. Na'e 'ikai fakanounou'i pē e taimitēpile 'o e Sāpaté. Ka 'oku toe lahi ange hotau faingamālie mo e fatongia ko e fakafo'ituitui mo e fāmilī ke faka'aonga'i hotau taimi ke fakatupulaki e hoko 'a e Sāpaté ko ha fakafiefia 'i 'api mo e siasī.

'I 'Epeleli 'o e ta'u kuo 'osī, na'e 'ikai liliu si'i pē 'a e fa'unga 'o e ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula'eikī. Ka na'e tō e fakamamafā mo e fakaiviā ki ha founa mā'olunga mo mā'oni'oni ange 'o e ngāue fakaetauhi ki hotau kāinga.

Hangē ko e ngaahi tu'oni filo 'o ha maea 'oku vilohi ke ma'u ai ha me'a-ngāue mālohi mo tolongā, ko e ngaahi ngāue fakafekau'aki kotoa ko 'enī ko ha konga ia 'o ha ngāue faaitaha ke toe fakafenāpasi lelei ange 'a e me'a 'oku fakatefito ai e tokangā, ma'u-anga tokonī mo e ngāue 'o e Siasi 'o e Fakamo'uī kuo fakafoki māi ki hono misiona mahu'ingā: ke tokoni ki he 'Otuā 'i hono fakahoko 'Ene ngāue ke

fakamo'ui mo e hakeaki'i 'o 'Ene fānaū. Kātaki kae 'oua 'e fakatefito ho'omou tokangā 'i he tafa'aki fokotu'utu'u mo palani 'o e me'a kuo fanongonongo atū. Kuo pau ke 'oua na'a tau tuku e fakaikiiki 'o e founa ngāue ke ne lēvei 'a e ngaahi 'uhinga fakalaumālie mahu'inga 'oku fakahoko ai e ngaahi liliu ko 'enī.

Ko 'emau faka'amū ia ke toe tupulaki 'i he māmanī 'a e tui ki he palani 'a e Tamaī pea mo e misiona huhu'i 'o e Fakamo'uī, pea ke fokotu'u ma'u e fuakava ta'engata 'a e 'Otuā.³ Ko 'emau tefito'i kaveingā pē ke faitokonia ke hokohoko atu 'a e ului ki he 'Eikī pea ke 'ofa 'o kakato ange mo tokoni lelei ange ki hotau kāinga.

Fakakongokonga mo Fakamavahevahe'i

Ko e taimi 'e nīhi 'i he'etau hoko ko ha kāingalotu 'o e Siasī 'oku tau hanga 'o 'ai fakakongokonga, fakamavahevahe'i, mo fakahoko e ongoongolelei 'i he'etau mo'uī 'aki 'etau fa'u ha ngaahi lisi vakai'i lōloa 'o e ngaahi tefito mo e ngāue fakafo'ituitui ke fakahokó. Ka 'e hanga 'e he fa'ahinga founa ko iā 'o fakangatangata 'etau mahinó mo e vīsoné. Kuo pau ke tau tokanga telia na'a hanga 'e he'etau tokanga mālualoi ki he ngaahi lisi vakai'i, 'o tohoaki'i kitautolu mei he'etau 'unu ke ofi ange ki he 'Eikī.

Ko e taumu'á mo e fakahaohaoá, 'a e fiefiá mo e nēkeneká, pea mo e hokohoko atu e fakaului mo e malu'i 'oku ma'u 'i hono "fakavaivai'i [hotau] lotó ki he 'Otuā"⁴ mo hono "[ma'u] hono tataú 'i [hotau] fofongá,"⁵ he 'ikai lava ke ma'u noa pē ia 'i hano fakahoko mo fakatonuki e ngaahi me'a fakalaumālie kotoa pē 'oku totonu ke tau faí. Ka, ko e mālohi 'o e ongoongolelei 'o e Fakamo'uī ke liliu mo faitāpuekina kitautolú, 'oku tafe mai ia mei hono fakafaikhehekehe'i mo fakahoko e ngaahi me'a 'oku fekāinga'aki ai hono tokātelinē, ngaahi tefito'i mo'oni, mo e founa ngāue. Pea ko 'etau toki [tānaki] fakataha 'a e me'a kotoa pē 'ia Kalaisi, 'o tukutaha faka'aufuli 'etau tokangā 'iate Iá, ko 'ene toki lava ia 'e he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei 'o fakaivia kitautolu ke tau a'usia e tu'unga 'oku finangalo e 'Otuā

ke tau a'u ki aí⁶ pea mo kātaki lototo'a ki he iku'angá.⁷

Ko Hono Ako mo Fakafehokotaki e Ngaahi Mo'oni 'o e Ongongolelei

Ko e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi ko ha tupenu fakatātā fungani ia 'oku "fehokotaki lelei"⁸ pea lalanga fakataha'i. 'I he'etau ako mo fakafehokotaki e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei kuo fakahā māi, 'oku tau monū'ia ai ke ma'u ha fakakaukau 'oku mahu'inga pea tupulaki hotau tu'unga fakalaumālie, 'o fakafou 'i he'etau lava 'o mamata ki he ivi takiekina 'o e 'Eikī he'etau mo'uī, mo 'etau lava 'o fanongo ki Hono le'ó.⁹ Pea 'e lava ke tokoni'i kitautolu 'e he tefito'i mo'oni 'o e [tānaki] fakataha 'a e me'a kotoa pē 'iate Iá—ke liliu e tukufakaholo ko e 'ai ha lisi vakai'i, ki ha founa faaitaha, fetaiaki, mo kakato. Tuku ke u 'oatu ha sīpinga fakatokāteline mo fakasiasī 'o e me'a 'oku ou fokotu'u atū.

Sīpinga 1. Ko e tefito 'o e tui hono faá, ko e taha ia 'o e ngaahi fakatātā ma'ongo'onga 'o e tānaki fakataha kotoa 'ia Kalaisi: "Oku mau tui ko e ngaahi 'uluaki tefito'i mo'oni mo e ngaahi ouau 'o e Ongongolelei ko e: 'uluakī, Tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisi; uá: Fakatomalá; tolú, Papitaiso 'i he fakauku ke fakamolemole'i 'a e ngaahi angahalá; faá, Hilifaki 'o e nimá ke ma'u 'a e me'afoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni."¹⁰

Ko e tui mo'oni 'oku fakatefito ia 'i he 'Eiki ko Sīsū Kalaisi—'iate Ia ko e 'Alo fakalangi Tofu pē Taha na'e Fakatupu 'o e Tamaī, pea 'iate Ia mo e misiona huhu'i na'á Ne fakahokó. "He kuó ne totongi 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e fonó, pea 'okú ne 'ekea 'a kinautolu kotoa pē 'oku ma'u 'a e tui kiate iá; pea ko kinautolu 'oku ma'u 'a e tui kiate iá te nau piki ki he me'a lelei kotoa pē; ko ia 'okú ne taukapo'i ai 'a e fānau 'a e tangatá."¹¹ Ko e fakahaa'i 'o e tui kia Kalaisi, ko e *falala* ia mo hono tuku hotau lotó kiate Ia ko hotau Fakamo'uī, ki Hono huafá, pea ki He'ene ngaahi tala'ofá.

Ko e 'uluaki mo e iku'anga fakanaatula 'o e falala ki he Fakamo'uī, ko e fakatomalá mo tafoki mei he koví. 'I he'etau fakahaa'i 'etau tui ki he 'Eikī, 'oku fakanatula ai 'etau tafoki, ha'u, mo fakafalala kiate Iá. Ko ia ko e fakatomalá

ko e *falala* mo *fakafalala* ia ki he Huhu'i ke Ne fai ma'atautolu e me'a he 'ikai malava ke tau fai 'etautolu ma'atautolu. Kuo pau ke tau takitaha "[*falala*] kakato ki he ngaahi lelei 'a'ana 'a ia 'oku ne mafimafi ke fakamo'u'i"¹² he 'oku tu'unga pē 'i he "ngaahi ngāue mā'oni-oni, mo e 'alo'ofā mo e manava'ofa 'a e Misaia Mā'oni-oni"¹³ 'e lava ke tau hoko ai ko ha kakai fo'ou 'ia Kalaisi¹⁴ pea tau toe foki ai 'o nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuā.

'Oku fie ma'u 'e he ouau 'o e papitaiso 'i he fakauku ki he fakamolemole 'i 'o e ngaahi angahalā, ke tau *falala* mo *fakafalala* kiate Ia pea *muimui* kiate Ia. Na'e pehē 'e Nifai, "Oku ou 'ilo kapau te mou muimui ki he 'Alō, 'i he loto fakamātoato mo'oni, 'o 'ikai fai 'i he mālualoi pe ha fakakākā 'i he 'ao 'o e 'Otuā, kā 'i he loto mo'oni, pea fakatomala mei ho'omou ngaahi angahalā, 'o fakapapau ki he Tamai 'oku mou loto fiamālie ke to'o kiate kimoutolu 'a

e huafa 'o Kalaisi, 'i he papitaiso—'io, 'i he muimui hifo 'i homou 'Eiki mo homou Fakamo'u'i ki he loto vai, 'o fakatatau mo 'ene folofolā, vakai, te mou toki ma'u 'a e Laumālie Mā'oni-oni; 'io, pea 'e toki hoko mai 'a e papitaiso 'aki 'a e afi pea mo e Laumālie Mā'oni-oni."¹⁵

'Oku fie ma'u 'e he ouau ko e hilifakinimā ke ma'u e me'afoaki 'o e Laumālie Mā'oni-oni ke tau *falala* kiate Ia, *fakafalala* kiate Ia, *vilitaki atu kimu'a* 'iate Ia 'i he tokoni 'a Hono Laumālie Mā'oni-oni. Hangē ko e lea 'a Nifai, "Pea ko 'eni . . . 'oku ou 'ilo 'i 'i he me'a ni, kapau 'e 'ikai kātaki ha tangata ki he ngata'angā 'i he fa'ifa'itaki ki he sipinga 'a e 'Alo 'o e 'Otuā mo'u'i, 'e 'ikai fakamo'u'i ia."¹⁶

'Oku 'ikai 'omi pē 'e he tefito 'o e tui hono faā, 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni mahu'inga mo e ngaahi ouau 'o e ongo-ongolelei kuo toe fakafoki mai. Ka 'oku hanga 'e he fakamatala fakalaumālie ko

'eni, 'o tākaki fakataha 'i mai e me'a kotoa pē 'ia Kalaisi: 'o *falala* mo *fakafalala* kiate Ia, *muimui* kiate Ia pea *vilitaki atu kimu'a* mo Ia—'io, 'iate Ia.

Sipinga 2. 'Oku ou fie fakamatala 'i he taimi ni e founga 'oku tākaki fakataha mai ai e ngaahi polokalama mo e fokotu'utu'u kotoa 'a e Siasī 'ia Kalaisi. 'E lava ke lahi e ngaahi fakatātā ke faka'aonga'i; ka teu faka'aonga'i pē ha ni'ihī.

'I he 1978, na'e fakahinohino 'i ai 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo e kāingalotu 'o e Siasī ke nau langaki hake 'a e ivi 'o Saionē he funga 'o e māmanī. Na'a ne na'ina'i ki he Kāingalotū ke nau takitaha nofo pē 'i honau fonua tupu'angā pea fokotu'u ha ngaahi siteiki mālohi, 'aki hono tākaki fakataha e fāmili 'o e 'Otuā mo ako'i kinautolu 'i he ngaahi hala 'o e 'Eiki. Na'a ne toe fakahaa 'i mai foki 'e langa ha temipale lahi ange mo ne tala'ofa mai ha ngaahi tāpuaki ma'a e Kāingalotū 'i ha feitu'u pē 'oku nau nofo ai he māmanī.¹⁷

'I he toe tokolahi ange 'a e ngaahi siteiki, na'e toe fakautuutu ai e fie ma'u ki he ngaahi 'api 'o e kāingalotū ke hoko ko ha "[ngaahi feitu'u] 'e [fie] nofo ai e kau mēmipa 'o e fāmili, pea [lava] ke fakatupulaki ai 'enau mo'u'i mo fe'ofa'ofani, fepoupouaki, fefakahounga'aki, mo fefakalotolahia'aki."¹⁸ Kimu'a atu 'i he 1980, na'e fakataha 'i e fakataha 'aho Sāpaté ke houa 'e tolu, ke "toe fakamamafa 'i e fatongia fakatāutaha mo fakafāmili ki hono ako, mo'ui 'aki, mo ako 'i 'o e ongoongolelei."¹⁹ Na'e toe fakapapau 'i mai e fakamamafa ko 'eni ki he fāmili mo e 'apī, 'i he "Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmani" 'o fakafe'iloaki mai 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli 'i he 1995.²⁰

'I Epeleli 1998, na'e fanongonongo ai 'e Palesiteni Hingikeli 'a hono langa 'o ha toe fanga ki'i temipale iiki ke 'omi ai e ngaahi ouau toputapu 'i he fale 'o e 'Eiki, ke ofi ange ki he Kāingalotu fakafaituitui mo e ngaahi fāmili 'i he funga 'o e māmanī.²¹ Pea na'e toe tākaki atu ki he ngaahi faingamālie ko 'eni ke tupulaki mo fakalakalaka fakalaumālie, 'a e tupulaki e mo'ui fakafalala pē kiate kitā, 'o fakafou 'i hono fakafe'iloaki mai





ta'engata, 'oku kamata pea malava mo 'i ai hano taumu'a pea tu'ulua, tu'unga pē 'i he 'Eiki ko Sīsū Kalaisī. Hangē ko e fakamo'oni 'a 'Alamaā: "Oku 'ikai mo ha toe hala kehe pe ha founa 'e lava ai 'o fakamo'ui 'a e tangatā, kae ngata pea founa pē 'ia Kalaisī. Vakai, ko ia 'a e mo'ui mo e maama 'o e māmani." 26

'Oku ou fakahaa'i fiefia 'eku fakamo'oni ki hono faka-'Otua mo e mo'oni 'oku mo'ui 'a e Tamai Ta'e-ngatā mo Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sīsū Kalaisī. 'Oku tau fiefia 'i hotau Faka-mo'ui. Pea 'oku tau ma'u 'iate Ia 'a e fakapapau ko e "melinō 'i māmani pea mo e mo'ui ta'engata 'i he maama ka hoko mai." 27 Ko 'eku fakamo'oni ia 'i he huafa toputapu 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisī, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Efesō 1:10.
2. Sione 14:6.
3. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:21–22.
4. Hilamani 3:35.
5. 'Alamā 5:14.
6. Vakai, Mātiu 5:48; 3 Nifai 12:48.
7. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:29.
8. Efesō 2:21.
9. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 136:32.
10. Ngaahi Tefito 'o e Tu'i 1:4.
11. Molonai 7:28.
12. 2 Nifai 31:19.
13. 2 Nifai 2:8.
14. Vakai, 2 Kolinitō 5:17.
15. 2 Nifai 31:13; tñaki atu hono fakamamafa'i.
16. 2 Nifai 31:16.
17. Vakai, Spencer W. Kimball, "The Fruit of Our Welfare Services Labors," *Ensign*, Nov. 1978, 76.
18. Fakahinohino ki he kau palesitenisi fakasiteiki mo e kau pisopeliki, 'i he "Church Consolidates Meeting Schedules," *Ensign*, Mar. 1980, 73.
19. Ngaahi fakahinohino 'i he "Church Consolidates Meeting Schedules," 73.
20. Vakai, "Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Mē 2017, 145.
21. Vakai, Gordon B. Hinckley, "New Temples to Provide 'Crowning Blessings' of the Gospel," *Ensign*, May 1998, 87–88.
22. Vakai, Gordon B. Hinckley, "Ko e Pa'anga Tokoni Fakaako Tu'uma'ū," *Liahona*, Siulai 2001, 60–62, 67.
23. Vakai, Russell M. Nelson, "'Oku Fakafiefia 'a e 'Aho Sāpaté," *Liahona*, Mē 2015, 129–32.
24. *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko hono Pule'i 'o e Siasī* (2010), 1.4; tñaki atu hono fakamamafa'i.
25. Tefito 'o e Tu'i 1:9.
26. 'Alamā 38:9.
27. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:23.

'o e Pa'anga Tokoni Fakaako Tu'uma'ū 'i he 2001. 22

Lolotonga e taimi 'o Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, na'ā ne toutou ekinaki ai ki he Kāingalotū ke nau ō atu "o fakahaofi" mo ne fakamamafa'i e tokangaekina 'o e masivā mo e faingata'a'ia, ke kau he ngaahi tufakanga fakalangi 'o e Siasī. 'I he hokohoko atu e tō e fakamamafā ki he mateuteu fakatu'a-sinō, na'e fakafē'iloaki ai e polokalama Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitā 'i he 2012.

'I he ngaahi ta'u kuo hilī, kuo fakamamafa'i mo fakamālohia ai e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga ke 'ai e Sāpaté ke hoko ko ha fakafiefia 'i 'api mo e siasī, 23 ke teuteu'i ai kitautolu ki he liliu e taimitēpile 'o e houalotu Sāpaté ne fanongonongo 'i he fakataha'anga ko 'eni 'o e konifelenisi lahi.

Pea 'i he māhina 'e ono kuohilī, na'e toe fakamālohia ai e ngaahi kōlomu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekī, pea toe fakafenāpasi lelei ange ia mo e ngaahi houalotū ke a'usia ha founa mā'olunga mo mā'oni'oni ange ki he ngāue fakatauhī.

'Oku ou tui 'e lava ke tokoni e hokohoko mo e taimi 'oku hoko ai e ngaahi me'ā ni he ngaahi ta'u lahi ko 'enī, ke tau vakai ai ki he faaitaha mo e kakato 'o e ngāue, kae 'ikai ko ha ngaahi polokalama pē 'oku hoko noa-ia. "Kuo 'osi fakahā mai 'e he 'Otuā ha

sīpinga 'o e fakalakalaka fakalaumāliē ki he fakafō'ituitui mo e ngaahi fāmili 'i he ngaahi ouā, akonaki, ngaahi polokalama, pea mo e ngaahi 'ekitiviti 'oku **fakatefito 'i 'apī kae poupu ki ai e Siasī**. 'Oku fokotu'u 'a e ngaahi houalotū mo e ngaahi polokalama 'o e Siasī ke tñuekina 'a e fakafō'ituitui mo e ngaahi fāmili, 'o 'ikai ko e ngaahi houalotū." 24

'Oku ou lotua te tau lava 'o 'ilo'i e ngāue 'a e 'Eiki, 'a ia ko ha ngāue mā'ongo'onga fakemāmani lahi 'oku fakautuutu ai pē 'ene fakatefito 'i he 'apī pea poupu ki ai e Siasī. 'Oku ou 'ilo'i mo fakamo'oni 'oku fakahaa'i mai 'e he 'Eiki pea "te Ne kei fakahā mai ha ngaahi me'a lahi mo mahu'inga 'o kau ki he Pule'anga 'o e 'Otuā." 25

Palōmesi mo e Fakamo'oni

Na'ā ku kamata 'eku pōpoaki 'aki 'eku fakamanatu atu e mālohi 'oku ma'u 'i hono vilohi pe fi fakataha e ngaahi tu'oni filō ke hoko ko ha maeā. 'I he founa tatau pē, 'oku ou palōmesi atu 'e hāsino e tupulaki e fakakaukau, taumu'ā, mo e mālohi 'i he'etau ako mo mo'ui 'aki e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisī kuo toe fakafoki mai, 'i he taimi 'oku tau faifeinga ai ke tñaki fakataha e me'a kotoa pē 'ia Kalaisī—'io 'iate Ia.

Ko e faingamālie mo e ngaahi tñpuaki kotoa pē 'oku 'i ai hono ola



Fai 'e Palesiteni Dallin H. Oaks

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluaki

Mo'oni mo e Palani

'I he'etau fekumi ki he mo'oni fakalotú, 'oku totonu ke tau faka'aonga' i ngaahi founa fakalaumālie totonú ki he fekumi ko iá.

‘O ku fakamatala’i ‘e he ‘Eikí ‘a e mo’oni ko e “ilo’i ‘o e ngaahi me’a ‘o hangē ko honau anga ‘oku ‘i aí, pea na’a nau ‘i aí, pea te nau hoko ki aí” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 93:24). Ko ha faka’u-hinga totonu mo’oni ia ‘o e palani ‘o e fakamo’uí mo e “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki he Māmaní.”

‘Oku tau mo’ui ‘i he kuonga ‘oku lahi fau ai hono fakalahi mo tufaki ‘o e fakamatalá. Ka ‘oku ‘ikai mo’oni e fakamatala kotoa pē ko ‘ení. ‘Oku fie ma’u ke tau tokanga ‘i he’etau fekumi ki he mo’oni mo fili e ma’u’anga tokoni ki he fekumi ko iá. ‘Oku ‘ikai totonu ke tau fetō’aki e ongoongoa pe mafai fakaemāmaní, mo e ma’u’anga ‘o e mo’oni. ‘Oku totonu ke tau tokanga ‘i he fakamatala pe fale’i ‘oku fai ‘e he kau tu’ukimu’a he ‘etifaivá, kau sipoti ‘iloá pe ngaahi ma’u’anga tokoni faka-e’initaneti ‘oku ‘ikai ke tau ‘iló. ‘Oku ‘ikai ‘uhinga ‘ete taukei ha tafa’aki ke pehē ‘okú te taukei ai kita he ngaahi kaveinga kehē.

‘Oku totonu foki ke tau tokanga fekau’aki mo e taumu’a ‘a e tokotaha ‘okú ne ‘omi e fakamatalá. Ko ia ‘oku fakatokanga mai ai e folofolá telia ‘a e ngāue fakataula’eiki kākāá (vakai, 2 Nifai 26:29). Kapau ‘oku ‘ikai ke tau ‘ilo’i pe ta’e’iloa e ma’u’anga fakamatalá,

ta ‘oku tonu leva ke fai ha hu’uhu’u ki he fakamatalá.

‘Oku totonu ke fakatefito ‘etau fili fakatāutahá, ‘i he fakamatala mei he ngaahi feitu’u ‘oku taau mo fe’unga mo e kaveinga ko iá pea ‘ata’atā mei hono mio’í, ke iku ai ki ha ngaahi taumu’a siokitá.

I.

‘I he’etau fekumi ki he mo’oni fakalotú, ‘oku totonu ke tau faka’aonga’ i ngaahi founa fakalaumālie totonú ki he fekumi ko iá: ‘a e lotú, fakamo’oni ‘a e Laumālie Mā’oni’oni pea mo hono ako ‘o e folofolá mo e lea ‘a e kau



palōfita ‘i onopōnī. ‘Oku fakaloloma ma’u pē ‘eku fanongo kuo mole e tui fakalotu ‘a ha taha koe’uhí pē ko ha ngaahi akonaki fakamāmani. ‘E lava ke uesia ‘a kinautolu kuo nau ma’u ha visone fakalaumālié ‘e he kui fakalaumālie ‘i he ngāue pē ‘anautolu. Na’e fakamatala’i totonu ‘e Palesiteni Heneli B. ‘Aealingi e tūkunga ko ‘ení he’ene pehē, “Oku ‘ikai ko ‘enau palopalemá e me’a ‘oku nau pehē ‘oku nau sio ki aí; ka ko e me’a koē ‘oku te’eki ai lava ke nau sio ki aí.”¹

‘Oku tataki kitautolu ‘e he ngaahi founa fakasaienisí ki ha mo’oni faka-saienisí. Ka ‘oku ‘ikai ko e fo’i “mo’oni fakasaienisí” ko ‘ení ‘a e kanokato ‘o e mo’uí. Ko kinautolu ‘oku ‘ikai ‘ilo “i he ako pea ‘i he tui fokí” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:118) ‘oku fakangatangata pē ‘enau mahino ki he mo’oni ki he me’a te nau lava ‘o faka-mo’oni’i fakasaienisí. ‘Oku fakangatangata ai heni ‘a e tulifua ki he mo’oni.

Na’e pehē ‘e Palesiteni Sēmisi E. Fausi: “Ko kinautolu kuo [papitaisó], ‘oku nau fokotu’u honau laumālie ta’engatá ‘i ha tu’unga fakatu’utāmaki, ‘i he’enua tulifua ta’etokanga pē ki he ma’u’anga ‘ilo fakaemāmaní. ‘Oku tau tui ‘oku ma’u ‘e he Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní e kakato ‘o e ongoongolelei ‘o Kalaisí, ‘a ia ko e ongoongolelei ko e uho ia ‘o e mo’oni mo e fakamaama ta’engatá.”²

‘Oku tau ma’u ha fiefia mo’oni mo tu’uloa he’etau ‘ilo’i mo ngāue’i e mo’oni ko ia ko hai kitautolú, ‘uhinga ‘o e mo’ui fakamatelié mo e feitu’u ‘oku tau ō ki ai he’etau maté. ‘Oku ‘ikai lava ke ‘ilo’i e ngaahi mo’oni ko iá ‘i ha founa fakaemāmani pe fakasaienisí.

II.

Te u lea atu ki ha ngaahi mo’oni ‘o e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai, ka ‘oku mahu’inga fau ki he tokāteline ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Kātaki ka mou fakakaukau’i lelei e ngaahi mo’oni ko ‘ení. ‘Oku nau fakamatala’i ha konga lahi ‘o ‘etau tokāteline mo e ngaahi founa ngāue, mahalo ‘o kau ai ha me’a lahi ‘oku te’eki mahino.



‘Oku ‘i ai ha ‘Otuā, ko e Tamai ‘ofeina ‘o e ngaahi laumālie kotoa pē kuo mo‘ui pe ‘e mo‘ui.

‘Oku ta‘engata ‘a e tu‘unga tangata pe fefinē. Kimu‘a pea fanau‘i kitautolu ki he māmanī, na‘a tau mo‘ui ko ha ngaahi laumālie tangata pe fefine ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuā.

Kuo tau toki fanongo ki hono hiva‘i ‘e he kuaea “Te u Muimui ki he Palani ‘a e ‘Otuā.”³ Ko e palani ia kuo fokotu‘u ‘e he ‘Otuā kae lava ke fakalakalaka ta‘engata ‘Ene fānau fakalaumālie. ‘Oku mahu‘inga fakalaumālie kiate kitautolu e palani ko iā.

Na‘e fakatupu ‘e he ‘Otuā ‘i he palani ko iā ha feitu‘u ‘e lava ke fanau‘i mai ki ai ‘Ene fānau ko e ngaahi laumālie ‘ofeinā ke ma‘u ha sino mo e faingamālie ke fakalakalaka ta‘engata ‘aki hono fai ha ngaahi fili mā‘oni‘oni.

Ke ‘uhingamālie angē, na‘e pau ke fai ha ngaahi fili fakamatelie ‘i he vaha‘a ‘o e ongo ivi fe‘au‘auhi ‘o e lelei mo e kovī. Na‘e pau ke ‘i ai ha fakafepaki ne faka‘atā ai ha fili, ‘a ia na‘e kapusi ko ‘ene angatu‘u, pea faka‘atā ke ne ‘ahi‘ahi‘i mo sivi‘i e fānau ‘a e ‘Otuā ‘aki ‘ene fakatauvele‘i kinautolu ke nau fakafepaki‘i e palani ‘a e ‘Otuā.

Ko e taumu‘a e palani ‘a e ‘Otuā ke ‘oange ki He‘ene fānau e faingamālie ke fili ki he mo‘ui ta‘engata. Na‘e lava ke toki fakahoko pē ‘eni ‘e he ‘a‘usia fakamatelié, pea ‘i he tupulaki hili ‘a e maté, ‘i he maama tatali‘anga ‘o e ngaahi laumālie.

Lolotonga e mo‘ui fakamatelié, ‘e faka‘uli‘i ai kitautolu kotoa ‘e he angahalā ‘i he‘etau mo‘ulaloa ki he ngaahi fakatauvele ‘a e filí, pea te tau iku ‘o mate. Na‘a tau tali e ngaahi faingata‘a ko iā ‘i he‘etau falala ki he palani ‘oku fakapapau‘i ai ‘e ‘omi ‘e he ‘Otuā ko ‘etau Tamaí, ha Fakamo‘ui, ko Hono ‘Alo Pē Taha na‘e fakatupú ke Ne fakamo‘ui kitautolu ‘i ha toetu‘u fakamāmāni lahi ki ha mo‘ui hili ‘a e maté. ‘E fai foki ‘e he Fakamo‘ui ha fakalelei ke totongi ‘aki hono fakama‘a ‘o e tokotaha kotoa pē mei he angahalā, ‘o fakatatau mo e ngaahi tūkunga kuó Ne tuku maí. Na‘e kau he ngaahi tūkunga ko iā ‘a e tui kia Kalaisi, fakatomalā, papitaisó, me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni pea mo e ngaahi ouau kehe na‘e fakahoko ‘i he mafai ‘o e lakanga fakataula‘eikí.

‘Oku ‘omi ‘e he palani lahi ‘o e fiefia ‘a e ‘Otuā, ke potupotutatau haohaoa e fakamaau totonu ta‘engata mo e ‘alo‘ofā, ‘a ia ‘e lava ke tau ma‘u ‘i he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisi. ‘Oku tau malava foki ai ke liliu ki ha mo‘ui fo‘ou ‘ia Kalaisi.

‘Oku mafao mai e to‘ukupu ‘o ha ‘Otuā ‘ofa kiate kitautolu takitaha. ‘Oku tau ‘ilo‘i ‘oku fakafou He‘ene ‘ofā pea tu‘unga he Fakalelei ‘a Hono ‘Alo pē Taha na‘e Fakatupú, ‘a e malava ke fakahaofi e fa‘ahinga, “kotoa ‘o e tangatā ‘i he talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau ‘o [‘Ene] ongo-ongolelei.” (Tefito ‘o e Tui 1:3; tānaki atu hono fakamamafa‘i).

Ko e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘o e Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘oku ‘iloa totonu ia ko ha Siasi ‘oku uho ‘aki e fāmili. Ka ko e me‘a ‘oku ‘ikai mahino lelei ko ‘etau tokanga ki he fāmili ‘oku laka hake ia he ngaahi vā fakamatelié. ‘Oku mahu‘inga foki ‘a e fetu‘utaki ta‘engata ki he‘etau tui fakalotú. Ko e fāmili ko e tu‘utu‘uni ia ‘a e ‘Otuā.”⁴ ‘I he palani lahi ‘o hotau Tupu‘anga ‘ofā, ko e misiona ‘o Hono Siasí kuo fakafoki mai ke tokoni ke a‘usia ‘e he fānau ‘a e ‘Otuā e tāpuaki taupotu taha ‘o e hakeaki‘i ‘i he nāunau fakasilesitiale, ‘a ia ‘e toki ma‘u pē ‘i ha mali ta‘engata he vaha‘a ‘o ha tangata mo ha fefine (vakai Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 131:1–3). ‘Oku mau fakamo‘oni ki he ngaahi akonaki ‘a e ‘Eikí ko e “tu‘unga tangata pe fefinē ko ha ‘ulungāanga mahu‘inga ia ‘oku ‘iloa ai ‘a e tu‘unga mo e taumu‘a ‘o e tokotaha fakafou‘ituitui, ‘i he maama fakalaumālie, mo e mo‘ui fakamatelié pea mo e ta‘engata” pea “oku mahu‘inga ‘a e mali ‘a e tangata mo e fefinē ki He‘ene palani ta‘engata.”⁵

Faka‘osí, ‘oku ma‘ongo‘onga fau e ‘ofa ‘a e ‘Otuā, tukukehe ‘a kinautolu ‘oku hoko ko e ngaahi foha ‘o e mala‘iā, he kuó Ne ‘omi ha iku‘anga nāunau‘ia ki he kotoa ‘o ‘Ene fānau. ‘Oku kau ‘i he “Kotoa ‘o ‘Ene fānau” ‘a kinautolu kuo pekiā. ‘Oku tau fakahoko ha ngaahi ouau fakafou‘onga ma‘anautolu ‘i hotau ngaahi temipalé. Ko e taumu‘a e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ke fakafou‘unga ‘i ‘Ene fānau ki he nāunau mā‘olunga tahā, ‘a ia ko e hakeaki‘i pe mo‘ui ta‘engata. Ko kinautolu ‘oku ‘ikai ma‘u ha lotu holi pe fe‘ungā, kuó Ne ‘omi leva ha ngaahi nāunau ma‘ulalo ange mo nāunau‘ia.

Ka ‘i ai ha taha ‘oku mahino ki ai e ngaahi mo‘oni ta‘engata ni, ‘e lava ke mahino foki ki ai e ‘uhinga ‘oku fakakaukau pehē ai e kāingalotu ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, mo nau fai e me‘a ‘oku tau faí.

III.

Te u lave atu he taimi ni ki hano faka‘aonga‘i ‘o e ngaahi mo‘oni ta‘engata ko ‘ení, ‘a ia ‘e lava ke toki mahino pē ‘i he‘ene fekau‘aki mo e palani ‘a e ‘Otuā.

‘Uluaki, ‘oku tau faka‘apa‘apa‘i e tau‘atāina ke filí. ‘Oku ‘ilo‘i ‘e ha toko-lahi e feinga lahi ‘a e Siasí ke paotoloaki e tau‘atāina fakalotú ‘i he ‘Iunaiteti Siteití mo e funga ‘o e māmaní. ‘Oku ‘ikai ngata pē ‘i hono paotoloaki ‘e he ngaahi feinga ko ‘ení e ngaahi me‘a ‘oku tau mahu‘inga‘ia aí, kae fakatatau mo e palani ‘a e ‘Otuá, ‘oku tau feinga ke fiefia ‘Ene fānaú kotoa ‘i he tau‘atāina ke filí.

Ua, ko ha kakai ngāue fakafaifekau kitautolu. ‘Oku fa‘a ‘eke mai pe ko e hā ‘oku tau ‘ave ai e kau faifekau ki he ngaahi fonua lahi, kau ai e kakai Kalisitané. ‘Oku fai mai e fehu‘i tatau pē pe ko e hā ‘oku tau foaki ai ha pa‘anga ‘e laui miliona ‘i he tokoni ‘ofa fakae-tangatá ke tokoni ki ha kakai ‘oku ‘ikai kau ki he Siasí pea ko e hā ‘oku ‘ikai ke tau fakafehokotaki ai ‘eni ki he‘etau ngaahi ngāue fakafaifekau. ‘Oku fakatou hoko ‘eni koe‘uhí ‘oku tau ‘ilo‘i ko e kakai matelie kotoa pē ko e fānaú ia ‘a e ‘Otuá—ko hotau kāinga—pea ‘oku tau fie vahevahe ‘etau mahu fakalau-mālie mo fakatu‘asinó ki he tokotaha kotoa pē.

Tolú, ‘oku toputapu e mo‘ui fakamatelié kiate kitautolu. ‘Oku fie ma‘u ‘i he‘etau tukupá ki he palani ‘a e ‘Otuá ke tau fakafepaki‘i ‘a e fakatōtamá mo e fakangata ko ia e mo‘ui ‘a ha taha ‘oku tu‘ia hano mahaki he ‘ikai toe saí.

Faá, ‘oku fifili ha ní‘ihi koe‘uhi ko e ngaahi tui ‘a e Siasí ‘i he nofomalí mo e fānaú. ‘Oku hanga ‘e he‘etau ‘ilo ki he palani ‘o e fakamo‘ui ‘a e ‘Otuá, ‘o foko-tu‘u kitautolu ke tau fehanganhangai mo ha ngaahi teke mālohi fakapolitikale, fakalao, mo fakasōsiale ki he mali tuku-fakaholó mo ha ngaahi liliu ‘e puputu‘u pe liliu ai e tu‘unga tangata pe fefiné pe ‘ikai fakafaíkehekehe‘i ai e tangatá mei he fefiné. ‘Oku tau ‘ilo‘i ‘oku mahu‘inga ‘a e vā fetu‘utakí, tu‘unga pe ngaahi fatongia ‘o e tangata mo fefiné, ki hono fakahoko e palani ma‘ongo‘onga ‘a e ‘Otuá.

Nimá, ‘oku makehe foki ‘etau vakai ki he fānaú. ‘Oku tau vakai ki he fā‘ele‘i mo tanumaki ‘o e fānaú ko e kongá ‘o e palani ‘a e ‘Otuá mo ha fatongia fakafie-fia mo toputapu ‘o kinautolu kuo ‘oange ki ai e mālohi ke fai iá. ‘Oku tau tui ko



‘etau fānaú mo hotau hakó ‘a e koloa mahu‘inga taha he māmaní mo langí. Ko ia ai, kuo pau ke tau ako‘i mo fehanganhangai mo ha ngaahi tefito‘i mo‘oni mo e founga ngāue ‘e ma‘u ai e tūkunga lelei taha ki he fakalakalaka mo e fiefia ‘a e fānaú—‘a e fānaú kotoa pē.

Faka‘osí, ko e fānaú ‘ofeina kitautolu ‘a e Tamai Hēvaní, kuó Ne akonekina kitautolu ko e tu‘unga tangata mo fefiné, ‘a e mali ‘i he vaha‘a ‘o ha tangata mo ha fefiné, pea mo hono fā‘ele‘i mo lehilehi‘i ‘o ha fānaú, ko ha kongá mahu‘inga kinautolu ‘o ‘Ene palani lahi ‘o e fiefiá. ‘Oku fa‘a hanga ‘e hotau tu‘unga ‘i he ngaahi me‘a mahu‘inga ko ‘ení, ‘o fakatupunga e fakafepaki mai ki he Siasí. ‘Oku tau lau ia ko ha me‘a kuo pau ke hoko. Ko e fakafepakí ko e kongá ia ‘o e palaní, pea ‘oku fakataumu‘a e fakafepaki fefeka taha ‘a Sētané ki he me‘a pē ‘oku mahu‘inga taha ki he palani ‘a e ‘Otuá. ‘Okú ne feinga ke faka‘auha e ngāue ‘a e ‘Otuá. Ko ‘ene ngaahi tefito‘i foungó, ke fakangalikovi‘i e Fakamo‘ui mo Hono mafai fakalangí, ke fakata‘e‘aonga‘i e ngaahi ola ‘o e Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí, ke ‘oua ‘e poupu‘u e fakatomalá, ke fakahalaki e fakahaá pea mo fakafepaki‘i e taliui fakafaituitui ki he‘ete

ngāue. ‘Okú ne feinga foki ke fakapupu-tu‘u‘i e tu‘unga tangata pe fefiné, veuki e nofo malí mo fakatupu lotosi‘i ke ‘oua ‘e fanau‘i mai ha fānaú tautefito ki he ngaahi mātu‘a ‘oku ‘ohake ‘enau fānaú ‘i he mo‘oní.

IV.

‘Oku laka atu e Siasí mo e pule‘anga ‘o e ‘Otuá neongo e fakafepaki ‘oku fokotu‘utu‘u mo toutou fai mai ‘i he‘etau faifeinga ke mo‘ui ‘aki e ngaahi akonaki ‘o e Siasí ‘o Sīsū Kalaisí ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. ‘Oku ou fie ‘oatu ha fokotu‘u ‘e tolu kiate kinautolu ‘oku tukulolo ki he fakafepaki ko iá.

Manatu‘i e tefito‘i mo‘oni ‘o e fakatomalá ‘oku malava tu‘unga ‘i he mālohi ta‘emafakatataua ‘o e Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí. Hangē ko e tapou ‘a ‘Eletā Niila A. Mekisuelé, ‘oua te ke kau he ní‘ihi ‘oku “feinga ke liliu e Siasí kae ‘ikai ke nau liliu kinautolú.”⁶

Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Sefili R. Hōlani: “*Pikitai ki he me‘a kuó ke ‘osí ‘iló pea tu‘u ma‘u kae ‘oua kuo ma‘u ha ‘ilo lahi ange. . .*

*“ . . . I he Siasí ní, ‘e mahu‘inga ange ma‘u pē e me‘a ‘oku tau ‘iló he me‘a ‘oku ‘ikai ke tau ‘iló.”*⁷

Fakahaa'i e tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'a ia ko e 'uluaki tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi.

Faka'osí, kumi tokoni. 'Oku 'ofa atu e kau taki 'o e Siasí mo nau feinga ke ma'u ha tataki fakalaumālie ke tokoni'i kimoutolu. 'Oku mau 'oatu ha ngaahi ma'u'anga tokoni 'oku tau ma'u hangē ko ia 'i he LDS.org mo e ngaahi tokoni kehe ki hono ako 'o e ongoongoleléi 'i 'apí. 'Oku 'i ai foki ha'atau kau tangata mo fafine ngāue fakaetauhi kuo uiui'i ke nau fai atu ha tokoni 'ofa.

'Oku finangalo 'etau Tamai Hēvaní ke tau ma'u e fiefia na'e fakataumu'a ki ai hono fakatupu kitautolú. Ko e mo'ui ta'engatá 'a e iku'anga fakafiefia ko ia 'o e fānau 'a e 'Otuá, 'a ia 'e lava ke tau ma'u 'i he'etau vilitaki atu, 'i hono fai e me'a na'e fa'a ui 'e hotau palōfita ko Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, ko e "hala 'o e fuakavá." Ko 'ene fuofua pōpoaki 'eni he'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Siasí: "Nofo ma'u 'i he hala 'o e fuakavá. 'E hanga 'e ho'o tukupā ke muimui ki he Fakamo'uí, 'aki hono fakahoko ha ngaahi fuakava mo Ia pea tauhi e ngaahi fuakava ko iá, 'o fakava e matapā ki he tāpuaki fakalaumālie mo e faingamālie kotoa pē 'e lava ke ma'u 'e he kakai tangata, fefine mo e fānau he feitu'u kotoa pē."⁸

'Oku ou fakamo'oni 'i he loto mālū'ia ko e ngaahi me'a kuó u lea 'akí 'oku mo'oni, pea 'oku malava ia 'i he ngaahi akonaki mo e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí, 'a ia 'oku tu'unga ai hono mafeia e me'a kotoa 'i he palani lahi 'a e 'Otuá ko 'etau Tamai Ta'engatá. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Henry B. Eyring, *To Draw Closer to God: A Collection of Discourses* (1997), 143.
2. James E. Faust, "The Abundant Life," *Ensign*, Nov. 1985, 9.
3. "Te u Muimui he Palani 'a e 'Otuá" (*Tohi Hiva 'a e Fānau*, 86)
4. Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Mē 2017, 145.
5. Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," 145.
6. Neal A. Maxwell, *If Thou Endure It Well* (1996), 101.
7. Jeffrey R. Holland, " 'Eiki 'Oku Ou Tui," *Liahona*, Mē 2013, 94; fakamamafa'i 'i he 'uluaki tataú.
8. Russell M. Nelson, " 'I He'etau Laka Fakataha Atu Kimu'á," *Liahona*, 'Epeleli 2018, 7.



Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí

Ko Hono Hikinima'i e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí

‘E kāinga, te u fokotu'u atu he taimí ni e Kau Taki Mā'olungá, Kau Fitungofulu Faka'ēlia mo e Kau Palesitenisí Lahi 'o e Ngaahi Houalotu 'o e Siasí, ke mou hikinima'i.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a Russell M. Nelson ko e palōfita, tangata kikite mo e tangata ma'u fakahā, pea mo e Palesiteni 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he



Ngaahi 'Aho Kimui Ní; Dallin Harris Oaks ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki; pea mo Henry Bennion Eyring ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kākahi mai.

Ko kimoutolu 'oku 'ikai loto ki aí, kākahi mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a Dallin H. Oaks ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā pea mo M. Russell Ballard ko e Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā.

Ko kinautolu kotoa 'oku loto ki aí, kākahi 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i e nīhi ko 'eni ko e kau mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uā: M. Russell Ballard, Jeffrey R. Holland, Dieter F. Uchtdorf, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd

Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund, Gerrit Walter Gong, pea mo Ulisses Soares.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kākahi 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i e ongo tokoni 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki mo e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā ko e kau palōfita, kau tangata kikite mo e kau tangata ma'u fakahā.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kākahi 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai he founa tata.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a Brook P. Hales, kuo uiui'i ke ne hoko ko ha Fitungofulu Taki Mā'olunga.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kākahi 'o fakahā mai.

Ko kimoutolu 'oku 'ikai loto ki aí, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau tukuange loto hounga'ia 'a Elders Mervyn B.

Arnold, Craig A. Cardon, Larry J. Echo Hawk, C. Scott Grow, Allan F. Packer, Gregory A. Schwitzer, mo Claudio D. Zivic mei he'enu hoko ko ha Kau Fitungofulu Taki Mā'olungā pea foaki ange kiate kinautolu 'a e tu'unga mālōlō fakalangilangi.

Ko kinautolu 'oku fie kau fakataha mai 'i hono fakahā'i ha fakamālō ki he Kau Taki ni he'enu ngāue fisifisimu'ā, kākahi 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau tukuange e nīhi ko 'eni mei he'enu hoko ko ha Kau Fitungofulu Faka'ēliā: B. Sergio Antunes, Alan C. Batt, R. Randall Bluth, Hans T. Boom, Fernando E. Calderón, H. Marcelo Cardus, Paul R. Coward, Marion B. De Antuñano, Robert A. Dryden, Daniel F. Dunnigan, Jeffrey D. Erikson, Mervyn C. Giddey, João Roberto Grahl, Richard K. Hansen, Todd B. Hansen, Michael R. Jensen, Daniel W. Jones, Steven O. Laing, Axel H. Leimer, Tasara Makasi, Alvin F. Meredith III, Adonay S. Obando, Katsuyuki Otahara, Fred A. Parker, José C. Pineda, Gary S. Price, Miguel A. Reyes, Alfredo L. Salas, Netzahualcoyotl Salinas, Michael L. Southward, G. Lawrence Spackman, William H. Stoddard, Stephen E. Thompson, David J. Thomson, George J. Tobias, Jacques A. Van Reenen, Raul Edgardo A. Vicencio, Keith P. Walker, and Daniel Yirenya-Tawiah.

Ko kinautolu 'oku fie kau fakataha mai 'i hono fakahā'i ha hounga'ia he'enu ngāue fisifisimu'ā, kākahi 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i e toenga 'o e Kau Taki Mā'olungā, Kau Fitungofulu Faka'ēliā mo e kau palesitenisi lahi 'o e ngaahi houalotū, 'o hangē ko 'enu tu'u 'i he taimi nī.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kākahi 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai he founa tata.

Ko kinautolu na'e ta'eloto ki ha ngaahi fokotu'ú, 'oku totonu ke nau fetu'utaki ki he'enu palesiteni fakasiteiki.

'E kāinga, 'oku mau fakamālō atu 'i ho'omou tuí mo hono lotua ta'etūkua e kau taki 'o e Siasí. ■





Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

Tu'u Ma'u mo Tu'u 'Ali'aliaki 'i he Tui 'a Kalaisi

Ke vilitaki 'o tu'u ma'u mo tu'u 'ali'aliaki 'i he tui 'a Kalaisi, 'oku fie ma'u ke fakatōloloto e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi ki he loto mo e laumālie 'o ha taha.

‘I he hisitōlia ‘o e Fuakava Motu‘ā, ‘oku tau lau ki he ngaahi vaha‘a taimi hokohoko ‘o hono tauhi ‘e he fānau ‘a ‘Isileli ‘enau fuakava mo Sihovā mo moihū kiate Ia pea mo ha ngaahi taimi na‘a nau tukunoa‘i ai e ngaahi fuakava ko iā pea nau lotu tamapua pe lotu kia Peali.¹

Ko e pule ‘a ‘Ēhapī ko ha taha ia ‘o e ngaahi vaha‘a taimi na‘e hē ai e pule‘anga fakatokelau ‘o ‘Isileli mei he mo‘onī. ‘I ha taimi ‘e taha, ne talaange ai ‘e he palōfita ko ‘Ilaisiā ki he Tu‘i ko ‘Ēhapī ke tānaki fakataha e kakai ‘o ‘Isileli pea pehē ki he kau kikite pe kau taula‘eiki ‘a Peali ‘i he Mo‘unga ko Kāmeli. ‘I he fakataha mai ‘a e kakaí, na‘e pehē atu ‘e ‘Ilaisiā kiate kinautolu, “E fēfē ‘a hono fuoloa ‘o ho‘omou lotolotouá? [pe ko hono ‘ai ‘e tahá, “Te mou fakapapau‘i koā ‘afē ho‘omou fili?”] kapau ko e ‘Otua ‘a [e ‘Eikí], mou muimui kiate ia: pea kapau ko Peali, muimui leva kiate ia. Pea na‘e ‘ikai toe lea ‘aki mai ‘e he kakaí ha momo‘i lea ‘e taha.”² Ko ia ai na‘e fakahinohino‘i

‘e ‘Ilaisiā ‘ene kau palōfitā mo e kau kikite ‘a Peali ke ‘omi ha pulu mui pea tafa ia ‘o hili ki ha fokotu‘unga fefie ‘i he‘enau ongo ‘esi feilaulau, kae “oua na‘a ‘ai ha afi ki lalo.”³ Hili iā pea, “Mou ui ‘akimoutolu ki he hingoa ‘o ho‘omou ngaahi ‘otuá, pea teu ui au ki he huafa ‘o [e ‘Eikí]: pea ko e ‘Otua ko ia ‘oku tali ‘aki ha afi, ko e ‘Otua pē ia. Pea na‘e tali ‘e he kakai kotoa pē, ‘o nau pehē, ‘Oku lelei ‘a e leá.”⁴

Te mou manatu‘i na‘e kalanga ‘a e kau taula‘eiki ‘a Peali ki honau ‘otua ne

‘ikai ‘i ai ‘i ha lau houa ke ne ‘omi e afi, ka “na‘e ‘ikai ha le‘o, pe ha taha ke lea, pe ha taha ke tokanga‘i.”⁵ ‘I he hoko e taimi ‘o ‘Ilaisiā, na‘a ne fakalelei‘i e ‘esi feilaulau ‘a e ‘Eikí kuo maumaú, fokotu‘u e fefiē mo e feilaulau ‘i ‘olunga ai, peá ne fekau ke lilingi ki ai ha vai, ‘o ‘ikai tu‘o taha pē kae tu‘o tolu. Na‘e ‘ikai ha toe veiveiua he ‘ikai te ne lava pe ko ha toe mālohi ‘a ha tangata ke tutu e afi.

“Pea ‘i he‘ene hokosia ‘a e feitu‘ula‘ā ‘o e feilaulau fakaefiafi, na‘e ‘unu‘unu mai ‘a [‘Ilaisiā] ko e palōfita, ‘o ne pehē, ‘E [‘Eikí] ko e ‘Otua ‘o ‘Ēpalahame, mo ‘Aisake, pea mo ‘Isileli, tuku ia ke ‘ilo‘i he ‘ahó ni ko e ‘Otua koe ‘i ‘Isileli, pea ko ho‘o tamaio‘eiki au, pea mo ‘eku fai ‘a e ngaahi me‘á ni kotoa pē ‘i ho‘o fekau. . . .

“Pea na‘e toki tō hifo ai ‘a e afi ‘a [e ‘Eikí], ‘o ne keina ‘a e feilaulau tutú, mo e fefiē, mo e ngaahi maká, mo e efú, peá ne ‘emo hake ‘a e vai ‘a ia na‘e ‘i he luó.

“Pea ‘i he mamata ‘a e kakaí ki ai, na‘a nau tō hifo ki honau matá: pea na‘a nau pehē, Ko [e ‘Eikí], ko e ‘Otua pē ia; ko [e ‘Eikí] ko e ‘Otua pē ia.”⁶

‘I he ngaahi ‘ahó ni, ‘e ala pehē atu ‘a ‘Ilaisiā:

- ‘Oku ‘i ai e ‘Otua ko ‘etau Tamai Hēvaní pe ‘oku ‘ikai ke Ne ‘i ai, ka ‘o kapau ‘okú Ne mo‘ui, moihū kiate Ia.
- Ko Sīsū Kalaisi pē ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otua, ‘a e Huhu‘i kuo toetu‘u ‘o e fa‘ahinga ‘o e tangatá, pe ‘oku ‘ikai, ka ‘o kapau ko Ia ia, muimui kiate Ia.
- Ko e Tohi ‘a Molomoná ko e folo-fola ia ‘a e ‘Otua, pe ‘oku ‘ikai, ka ‘o kapau ko ia, pea “e ofi ange ha



tangata ki he 'Otuá 'i ha'ane tauhi ki hono ngaahi akonakí.”⁷

- Na'e mamata mo fefolofolai 'a Siosefa Sāmita mo e Tamai mo e 'Aló 'i he 'aho failau 'o e 1820, pe na'e 'ikai, ka 'o kapau na'e pehē, peā ke muimui ki he pulupulu fakapalō-fitá, 'o kau ai e ngaahi kī 'o e silá 'a ia ko au 'Ilaisiā, na'ā ku foaki kiate iā.

'I he'etau konifelenisi lahi ne toki 'osí na'e fakahaa'i ai 'e Palesitani Lāsolo M. Nalesoni: “Oku 'ikai fie ma'u ke ke fifili pe ko e hā 'oku mo'oní [vakai, Molonai 10:5]. 'Oku 'ikai fie ma'u ke ke fifili pe ko hai te ke falala mo'oni ki aí. 'I he fakahā fakatāutahá, te ke lava ai 'o ma'u ho'o fakamo'oni pē 'a'au ko e Tohi 'a Molomoná ko e folofola ia 'a e 'Otuá, ko Siosefa Sāmita ko ha palōfita, pea ko e Siasi 'eni 'o e 'Eikí. Tatau ai pē pe ko e hā 'e lea 'aki pe fai 'e he ni'ihī kehē, he 'ikai lava ha taha 'o to'o ha fakamo'oni kuo fakatō ki ho lotó mo e 'atamai 'o fekau'aki mo e me'a 'oku mo'oní.”⁸

'I hono tala'ofa kia Sēmisi 'oku “foaki lahi [a e 'Otuá] ki he kakai kotoa pē” 'oku fekumi ki he potó,⁹ na'ā ne fakatokanga ange foki:

“Ka 'e lelei 'ene kole 'i he tuí, 'o ta'efakata'eta'etui. He ko ia 'oku fakata'eta'etui 'oku hangē ia ko e peau 'o e tahí 'oku fakateka mo feliliaki 'e he matangí.

“Ke 'oua na'a mahalo 'e he tangata ko iā 'e ma'u 'e ia ha me'a mei he 'Eikí.

“Ko e tangata 'oku lotolotouá, 'oku ta'emaau 'i he'ene anga kotoa pē.”¹⁰

Ka ko hotau Fakamo'uí, 'i he tafa'aki 'e tahá, 'a e sipinga haohaoa 'o e tu'u ma'ú. Na'ā Ne folofola, “Oku 'ikai si'aki au ke toko taha pē 'e he Tamai; he 'oku ou fai *ma'u ai pē* 'a e ngaahi me'a 'oku lelei ai iā.”¹¹ Fakakaukau ki he ngaahi fakamatala ko 'eni mei he folofolá ki ha kau tangata mo e kau fefine na'a nau tu'u ma'u pea tu'u 'ali'aliaki, 'o hangē ko e Fakamo'uí:

Pea “kuo [nau] ului ki he tui mo'oni; na'e 'ikai te nau fie tafoki mei ai, he na'a nau fai mālohi, mo tu'u ma'u, mo tu'u 'ali'aliaki, 'o loto-femālie ke faive-lenga kakato ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eikí.”¹²



“Oku 'ikai feliliuaki 'enau fakakaukau, pea 'oku tuku 'enau falalá ki he 'Otuá ma'u ai pē.”¹³

“Pea vakai, 'oku mou 'ilo'i 'iate kimoutolu pē, he kuo mou fakamo'oni ki ai, 'ilonga 'a kinautolu kuo fakatafoki ki he 'ilo'i 'o e mo'oní, . . . 'oku nau tu'u ma'u mo tu'u 'ali'aliaki 'i he tuí, pea 'i he me'a kuo fakatau'atāina 'aki 'a kinautolú.”¹⁴

“Pea na'a nau tu'u ma'u 'i he akonaki 'a e kau 'aposetoló, mo e fe'ofó'ofani, mo e tofi 'o e mā, mo e fehūfekina.”¹⁵

Ke vilitaki 'o tu'u ma'u mo tu'u 'ali'aliaki 'i he tui 'a Kalaisí, 'oku fie ma'u ke fakatōloloto e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí ki he loto mo e laumālie 'o ha taha, 'o 'uhingá ke 'ikai hoko e ongoongolelei ko ha taha pē 'o e ngaahi takiekina 'i ha mo'ui 'a ha taha, ka ko e tefito'i me'a ia 'oku nofo taha ai 'ene mo'ui mo e 'ulungāngā. 'Oku folofola 'e he 'Eikí:

“Teu foaki foki ha loto fo'ou kiate kimoutolu, pea teu 'ai kiate kimoutolu ha laumālie fo'ou; teu to'o 'o 'ave 'a e loto maka mei homou kakanó, pea teu foaki kiate kimoutolu 'a e loto kakano'ia.

“Pea teu tuku ki loto 'iate kimoutolu 'a hoku laumālie, pea teu fakaloto'i

'akimoutolu ke 'a'eva 'i he'eku ngaahi fekau, pea te mou tauhi 'a ia 'oku ou tu'utu'uní, pea fai ki ai.

“Pea . . . te mou 'i ai ko hoku kakai, pea te u 'i ai au ko homou 'Otuá.”¹⁶

Ko e fuakava eni 'oku tau fakahoko 'i he'etau papitaisó pea 'i he ngaahi ouau fakatemipalé. Ka 'oku te'eki ma'u kakato 'e ha ni'ihī e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí ki he'enu mo'uí. Neongo, hangē ko e lea 'a Paulá, na'e “tanu [kinautolu] fakataha mo [Kalaisí] 'i he papitaisó,” ka 'oku te'eki ke nau ma'u e konga ke “hangē [ko] hono fokotu'u 'a Kalaisi mei he maté . . . , 'e pehē foki 'etau felāka 'i 'i he mo'ui fo'ou.”¹⁷ Ka 'oku te'eki ke hoko e ongoongolelei ko ha konga mo'oni 'o kinautolu. 'Oku te'eki ke fakatefito 'enau mo'uí 'ia Kalaisi. 'Oku nau filifili e ngaahi tokāteline mo e ngaahi fekau te nau muimui ki aí mo e feitu'u mo e taimi ke nau tokoni ai 'i he Siasi. Ko hono fehanganāgaí, 'oku 'i he'enu tauhi pau 'enau ngaahi fuakavá 'a e faka'ehi'ehi e “kakai kuo fili 'o fakatau ki he fuakavá”¹⁸ mei he kākāá, pea tu'u ma'u 'i he tui 'a Kalaisí.

Ko e tokolahi 'o kitautolu 'i he momeniti ko 'ení 'oku tau 'i he vaha'a 'o ha kau atu ko ha 'uhinga fakasōsiale ki



he ngaahi tu'utu'uni 'o e ongoongolelei 'i he tafa'aki 'e taha, pea mo e tukupā faka-Kalaisi kakato ki he finangalo 'o e 'Otuá 'i he tafa'aki 'e taha. 'Oku 'i he vaha'a 'o e ongo tafa'aki ko 'ení, 'a e hū mai e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi ki hotau lotó pea ma'u hotau laumālié. Mahalo he 'ikai hoko he taimi pē ko iá, ka 'oku totonu ke tau laka ki mu'a 'i he tu'unga mohu tāpuekina ko iá.

'Oku faingata'a ka 'oku mahu'inga ke tau kei tu'u ma'u mo tu'u 'ali'aliaki 'i he'etau 'ilo'i 'oku fakalelei'i kitautilo "i he afi kakaha 'o e faingata'a iá,"¹⁹ ko ha me'a 'oku hoko vave pe kimui ange kiate kitautilo kotoa 'i he matelié. Ka ne 'ikai e 'Otuá, 'e iku e ngaahi a'usia fakamamahi ko 'ení ki he siva e 'amanakí, loto fo'i, pea a'u pē 'o loto-tāufehi'á. Ka 'i he kau 'a e 'Otuá, 'oku fetongi 'e he fiamālié 'a e mamahí, fetongi 'e he melinó 'a e moveuveú, pea fetongi 'e he 'amanakí 'a e lotomahí. 'E hoko mai 'Ene 'alo'ofa mo e poupu ta'etukú 'i he'etau tu'u ma'u 'i he tui 'a Kalaisi.²⁰ Te Ne liliu e ngaahi faingata'a ko e tāpuaki, pea 'i he ngaahi lea 'a 'Isaiá, 'e "oatu e . . . hoihoifuá ko e fetongi 'o e efuefú."²¹

Tuku mu'a ke u lave ki ha ngaahi sīpinga 'e tolu 'a ia kuó u 'ilo'i fakatautaha:

'Oku 'i ai ha fefine 'okú ne tofanga 'i ha mahaki tauhi 'oku faka'au ke kovi ange pea hokohoko atu pē neongo e ngaahi faito'ó, tāpuaki lakanga fakataula'eikí, mo e 'aukai mo e lotú. Ka neongo ia, 'oku 'ikai teitei hōloa 'ene tui ki he mālohi 'o e lotú mo e mo'oni 'o e 'ofa 'a e 'Otuá 'iate iá. 'Okú ne vilitaki faka'aho atu (pea fakahoua he taimi 'e ni'ihí) 'aki 'ene ngāue tokoni 'o hangē ko hono ui 'i he Siasí, fakataha mo hono husepānití, 'o tokanga'i hona fāmili toki kamakamatá, pea malimali ki he lahi taha te ne lavá. 'Oku mahu'inga fau kiate ia 'ene 'ofa ki he ni'ihí kehé, pea 'i hono fakalelei'i ia 'e he'ene faingata'a iá, 'okú ne fa'a fakangaloki ai ia 'i he ngāue fakaetauhi ki he ni'ihí kehé. 'Oku hokohoko atu 'ene tu'u 'ali'aliaki, pea 'oku ongo'i fiefia e kakai 'i he'enua feohi mo iá.

Na'e ofo ha tangata na'a ne tupu hake 'i he Siasí, ngāue fakafaifekau taimi kakato, mali mo ha fefine fakaofo'ofa 'i he kamata ke fakaanga'i 'e hono ngaahi tokouá e Siasí mo e

Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Hili ha vaha'a taimi, na'a nau mavahe mei he Siasí pea nau feinga ke fakaloto'i ia ke muimui ange. Hangē ko ia 'oku fa'a hoko 'i he ngaahi tūkunga peheé, na'a nau lōmekina 'aki ia ha ngaahi 'ēsej, lea, pe vitiō ne fa'u 'e he kau fakaangá, ko e tokolahi taha 'o kinautolú ko ha kakai loto 'ita na'a nau hoko ko ha kau mēmipa 'o e Siasí. Na'e manuki'i 'e hono ngaahi tokouá 'ene tui fakalotú 'o talaange 'oku takihala'i ia pea ne tui noa'ia. Na'e 'ikai ke ne ma'u e tali kotoa ki he'enua ngaahi tukuaki'i, pea na'e kamata ke hōloa 'ene tui 'i he fakafepaki ta'etukú. Na'a ne fifili pe 'oku totonu ke 'oua toe ma'u lotu. Na'a ne talanoa ki hono uaifi. Na'a ne talanoa ki he kakai 'okú ne falala ki aí. Na'a ne lotu. 'I he'ene fakalaulauloto he tu'unga puputu'u ko 'eni 'o hono 'atamaí, na'a ne manatu ki he ngaahi taimi kuó ne ongo'i ai e Laumālie Mā'oni'oni pea ma'u ha fakamo'oni ki he mo'oni mei he Laumālié. Na'a ne aofangatuku 'o pehē, "Kapau te u faitotonu kiate au pē, kuo pau ke u tali na'e ue'i au 'e he Laumālié 'o laka hake he tu'o tahá pea na'e mo'oni e fakamo'oni 'a e Laumālié." Na'a ne ma'u

ha ongo fo'ou 'o e fiefiá mo e melinó fakataha mo hono uai'í mo e fānaú.

Na'e mamahi ha husepāniti mo ha uai'í kuó na muimui fiefia ma'u ai pē ki he fale'i 'a e Kau Takí 'i he'ena mo'uí, 'i he faingata'a na'á na a'usia 'i he 'ikai ha'ana fānaú. Na'á na fakamoleki ha pa'anga lahi 'o ngāue mo e kau toketā fakapalōfesinalé, pea hili ha taimi, na'e tāpuekina 'aki kināua ha foha. Ka ko e me'a fakalolomá, hili pē ha ta'u 'e taha, ne hoko ha me'a ne 'ikai ko ha kovi 'a ha taha 'o tupu ai e 'ikai ke ne toe 'ilo ha me'a, pea uestia lahi hono 'atamaí. Na'e tokanga'i 'aki ia e lelei tahá, ka na'e 'ikai lava e kau toketaá 'o tala pe ko e hā e me'a 'e hoko 'i he kaha'ú. Ko e foha ne ngāue pea lotua lahi e ongomātu'á ni ke 'omi ki he māmaní, ne hangē kuo to'o atu iá, pea 'ikai ke na 'ilo pe 'e toe foki mai kiate kināua. Na'á na faingata'a'ia 'i he'ena fefa'uhi mo e ngaahi fie ma'u vivili 'a hona fohá lolotonga 'ena feinga ke fai hona ngaahi fatongia kehé. 'I he momeniti matu'aki faingata'a fau ko 'ení, na'á na hanga hake ki he 'Eikí. Na'á na falala ki he "me'akai" okú na ma'u meiate Iá. 'Oku tokoni'i kināua 'e ha ngaahi kau-ngāme'a mo e fāmilī anga'ofa pea fakamālohia 'e he ngaahi tāpuaki lakanga fakataula'eikí. 'Okú na 'unu ke toe vāofi ange, pea mahalo 'oku fakaloloto mo kakato ange 'ena uouongatahá 'i ha toe me'a kehe ne mei hoko.

'I he 'aho 23 'o Siulai 'o e 1837, na'e fakahinohino'i 'e he 'Eikí 'i ha fakahā kia Tōmasi B. Maasi ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he taimi ko iá. Na'e kau ai e ngaahi me'á ni:

"Pea lotua 'a ho kāinga ko e Toko Hongofulu Mā Uá. Valoki'i mālohi 'a kinautolu koe'uhi ko hoku hingoá, pea tuku ke valokia 'a kinautolu koe'uhi ko 'enua ngaahi angahala kotoa pē, pea ke ke tui faivelenga 'i hoku 'aó ki hoku hingoá.

"Pea hili honau ngaahi 'ahi'ahi'í, pea mo e ngaahi faingata'a lahi, vakai, ko au, ko e 'Eikí, te u kumi 'a kinautolu, pea kapau 'e 'ikai te nau fakafefeka honau lotó, mo fakakekeva 'a honau kiá kiate au, 'e fakatafoki 'a kinautolu, pea te u fakamo'ui 'a kinautolu."²²



'Oku ou tui 'e lava ke faka'aonga'i e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku fakamatala'i 'i he ngaahi veesi ko 'ení kiate kitautolu kotoa. 'E lava ke tataki 'e he ngaahi 'ahi'ahi mo e faingata'a 'oku tau a'usiá, fakataha mo hano sivi'i kitautolu 'o fakatatau ki he 'afio mai 'a e 'Eikí, ki he'etau ului kakató mo e fakamo'uí. Ka 'e toki hoko pē 'eni 'o kapau, pea 'i he me'á ni pē, he 'ikai ke tau fakafefeka hotau lotó pe fakakekeva hotau kiá kiate Ia. Kapau te tau tu'u ma'u mo tu'u 'ali'aliaki, neongo pe ko e hā e me'a 'e hokó, te tau lava 'o a'usia e ului na'e fakataumu'a 'e he Fakamo'uí 'i He'ene folofola kia Pita, "Pea 'o ka ke ka toe liliu, ke ke tokoni [ki ho] kāinga,"²³ ko ha ului kakato mo'oni, he 'ikai lava 'o toe fakafoki. Ko e tala'ofa fakamo'uí 'a hono fakama'a mo fakama'oni'oni' hotau ngaahi laumālie kuo lavea 'i he angahalá, 'o ngaohi kitautolu ke mā'oni'oni.

'Oku ou manatu ki he fale'i 'a 'etau ngaahi fa'éé: "Kai ho'o vesitapoló; 'e lelei ia kiate koe." 'Oku mo'oni 'etau ngaahi fa'éé, pea 'i he puipuitu'a 'o e tu'u ma'u 'i he tuí, ko e "kai ho'o vesitapoló" ke lotu ma'u ai pē, ke keinanga faka'aho 'i he folofolá, ke ngāue mo moihū 'i he Siasí, ke to'o fakauike 'i he mo'ui taau 'a e sākalamēnití, ke 'ofa 'i ho kaungā'apí, pea ke to'o hake ho kolosí 'i he talangofua ki he 'Otuá he 'aho takitaha."²⁴

Manatu ma'u pē ki he tala'ofa 'o e ngaahi me'a lelei ka hoko maí, 'i he taimí ni mo e hili 'ení, kiate kinautolu 'oku tu'u ma'u mo tu'u 'ali'aliaki 'i he tui 'a Kalaisí. Manatu'i e "mo'ui ta'engata pea mo e fiefia 'a e kau mā'oni'oni."²⁵

"Oiauē 'a kimoutolu kotoa pē 'oku lotoma'á, hiki hake homou 'ulú, pea tali 'a e folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá, pea keinanga 'i he'ene 'ofá; he te mou lava 'o fai ia, 'o kapau 'e tu'u ma'u 'a homou 'atamaí 'o ta'engata."²⁶ 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Peali."
2. 1 Ngaahi Tu'i 18:21.
3. 1 Ngaahi Tu'i 18:23.
4. 1 Ngaahi Tu'i 18:24.
5. 1 Ngaahi Tu'i 18:29.
6. 1 Ngahi Tu'i 18:36, 38–39.
7. Talateu ki he Tohi 'a Molomoná.
8. Russell M. Nelson, "Fakahā ma'á e Siasí, Fakahā ki He'etau Mo'uí," *Liahona*, Mē 2018, 95.
9. Vakai, Sēmisi 1:5.
10. Sēmisi 1:6–8.
11. Sione 8:29; tānaki atu hono fakamamafa'í.
12. 3 Nifaii 6:14; vakai foki, 'Alamā 27:27.
13. 'Alamā 57:27.
14. Hilamani 15:7–8.
15. Ngāue 2:42.
16. 'Isikeli 36:26–28; vakai foki, 2 Kolinitó 3:3.
17. Loma 6:4.
18. Vakai, Siosefa Sāmīta—Mātiu 1:22–23; vakai foki, Mātiu 24:24–25.
19. 1 Nifai 20:10; vakai foki, 'Isaia 48:10.
20. Hangē ko e folofola 'a e 'Eikí kia Siosefa Sāmīta 'i he'ene ta'u 22 hili e mole ha konga 'o e liliu e Tohi 'a Molomoná: "Na'e 'ikai totonu ke ke manavahē ki he tangatá 'o lahi ange 'i he 'Otuá. . . . "E mafao atu 'e ia 'a hono to'ukupu 'o poupuu'i koe mei he ngaahi ngahau vela kotoa pē 'a e fili; pea te ne 'iate koe 'i he taimi kotoa pē 'o e faingata'á. (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 3:7–8). Na'e fakamo'oni 'aki 'eni 'e 'Alamā hili 'ene ului, "Kuo tokoni'i au 'i he ngaahi 'ahi'ahi mo e ngaahi tu'utāmaki 'i he fa'ahinga kotoa pē, 'io, pea 'i he ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e mamahí; 'io, kuo tukuange au 'e he 'Otuá mei he fale fakapōpulá, kae 'uma'á mei he ngaahi ha'í, pea mo e maté; 'io, pea 'oku ou falala kiate ia, pea te ne kei fakahaofi au. Pea 'oku ou 'ilo te ne hiki hake au 'i he 'aho faka'osí, ke nofo fakataha mo ia 'i he nāunau" ('Alamā 36:27–28).
21. 'Isaia 61:3.
22. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 112:12–13.
23. Luke 22:32.
24. Vakai, Luke 9:23. 'Oku fakamanatu mai 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni kiate kitautolu, "Oku 'ikai ha toe me'a te ne lava 'o fakaava 'a e ngaahi langí 'o hangē ko hono fakataha'i 'o e tupulaki 'i he mā'oni'oni, talangofua kakató, fekumi fakamātoató, mo e keinanga faka'aho 'i he ngaahi folofola 'a Kalaisí 'i he Tohi 'a Molomoná [vakai, 2 Nifai 32:3], mo e taimi pau 'oku fakatukupaa'i ki he ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafamili" ("Fakahā ma'á e Siasí, Fakahā ki He'etau Mo'uí," 95).
25. 'Inosi 1:3.
26. Sekope 3:2.



Fai 'e Pīsope Dean M. Davies

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Pīsopeliki Pulé

Mou Omi, 'o Fanongo ki he Le'ó 'o e Palōfitá

'I he'etau fakamālohia 'etau mo'uí 'aki 'etau tōonga mo'uí 'aki e fanongo mo tokanga ki he le'ó 'o e kau palōfita mo'uí, te tau ma'u e ngaahi tāpuaki ta'engatá.

I he folofola 'a e 'Eikí ki he Palesiteni 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, na'á ne pehē:

“Pea ko e tahá, ko e fatongia 'o e Palesiteni 'o e Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá ke pule ki he siasí kotoa, pea ke ne tatau mo Mōsese—

“... 'To, ke ne hoko ko ha tangata kikite, ko ha tangata ma'u fakahā, ko ha tangata liliu lea, mo ha palōfita, 'o ma'u 'a e ngaahi me'a-foaki kotoa pē 'a e 'Otuá 'a ia 'okú ne foaki ki he 'ulu 'o e siasí” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:91–92; tānaki atu hono fakamamafa'í).

Kuo tāpuekina au ke u fakamo'oni'ni ha ni'ihí 'o e ngaahi me'afoaki 'a e 'Otuá 'i He'ene kau palōfitá. Tuku mu'a ke u vahevahe atu ha a'usia toputapu pehē mo kimoutolu? Kimu'a 'i hoku uiui'i lolotongá, na'á ku tokoni 'i hono kumi mo fokotu'u e ngaahi feitu'u ke tu'u ai ha temipale 'i he kaha'ú. Hili e 'aho 11 'o Sepitema 2001, na'e toe faingata'a ange e fehū'aki 'i he ngaahi kau'afonua 'o 'Ameliká. Ne iku ai 'o fie ma'u ha kāingalotu tokolahi ke nau fononga mai 'i ha houa 'e ua ki

he tolu mei Venikuva, Kānata, lolotonga 'enau fononga ki he Temipale, Siātolo Uasingatoní. Na'e fokotu'u mai 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli, ko e Palesiteni 'o e Siasí he taimi ko iá, 'e hanga 'e ha temipale 'i Venikuva 'o tāpuekina e kāingalotu 'o e Siasí. Na'e fakamafai'i leva ha fekumi ki ha tu'u'anga, pea hili 'emau vakavakai'i



e 'ū konga kelekele 'a e Siasí, na'e toe kau atu foki 'i he fekumí mo ha ngaahi konga kelekele kehe ne 'ikai ma'u 'e he Siasí.

Ne ma'u ha feitu'u faka'ofa'ofa ne faka'atā ki ha ngaahi langa falelotu 'i he ve'e Hala Lahi 'o Kānatá. Na'e lelei 'aupito e halanga ki he feitu'u ko 'ení, takai'i 'e he 'ulu paini faka'ofa'ofa 'o Kānatá, pea na'e tu'u 'i ha feitu'u faka'ofa'ofa 'e lava ke mamata ki ai ha lauiafe te nau faka'uli hake he halá.

Na'a mau faka'ali'ali e feitu'ú mo ha 'ū tā mo e mape 'i he fakataha fakamāhina 'a e Kōmiti ki he Tu'u'anga 'o e Temipalé. Na'e fakamafai'i 'e Palesiteni Hingikeli ke mau feinga'i ha aleapau pea fakakakato e ngaahi savea 'e fie ma'ú. 'I Tisema 'o e ta'u ko iá, na'a mau lipooti ki he kōmiti kuo lava e ngaahi saveá, pea na'a mau tatali ki hano fakangofua ka mau hoko atu ki hono fakataú. Hili 'ene fanongo ki he'emau lipōtí, na'e pehē 'e Palesiteni Hingikeli, “Oku ou ongo'i 'oku totonu ke u 'a'ahi ki he feitu'u ko 'ení.”

'I he konga kimui 'o e māhina ko iá, hili ha 'aho 'e ua mei he Kilisimasí, na'a mau mavahe atu ki Venikuva mo Palesiteni Hingikeli; Palesiteni Tōmasi S. Monisoni; mo Pila Uiliani, ko ha tokotaha tā-mape temipale. Na'e talitali kimaoutolu 'e Paula Kulisiteniseni, ko e palesiteni siteiki fakalotofonua, 'a ia na'á ne 'ave kimaoutolu ki he feitu'ú. Na'e ki'i 'uho'uha pea fakapōpō'uli e 'aho ko iá, ka na'e fakavave 'a Palesiteni Hingikeli ki tu'a mei he kaá pea kamata ke ne lue takai he feitu'ú.

Hili hano fakamoleki ha taimi he feitu'ú, na'á ku 'eke kia Palesiteni Hingikeli pe te ne fie mamata ki ha ni'ihí 'o e ngaahi feitu'u kehe na'e kau hono fokotu'u atú. Na'á ne pehē 'io, te ne sai'ia 'aupito ai. 'Oku mou vakai, 'i he'emau mamata ki he ngaahi feitu'u kehé, ne lava leva ke mau fakahoa honau tu'unga lelei.

Na'a mau faka'uli takai holo 'i Venikuva ke mamata ki he ngaahi feitu'u kehé 'o faifai pea mau toe foki pē ki he feitu'u na'a mau 'uluaki 'i aí. Na'e pehē 'e Palesiteni Hingikeli, “Ko ha feitu'u faka'ofa'ofa 'eni.” Hili iá na'á ne kole mai, “Te tau lava nai 'o 'alu ki

ha 'apisiasi 'i ha kuata maile (0.4 km) mei heni?"

Na'a mau tali ange, "Io Palesiteni."

Na'a mau foki ki he kaá pea faka'uuli ki ha 'apisiasi ofi mai. 'I he'emaui a'u ki he falelotú, na'e pehē mai 'e Palesiteni Hingikeli, "Afe hema heni." Na'a mau afe 'o muimui he halá 'o hangē ko e fakahinohinó. Na'e kamata ke kī'i tahake 'a e halá.

'I he a'u pē 'a e kaá ki he tumutumu 'o e fo'i tahaké, na'e pehē mai 'a Palesiteni Hingikeli, "Ta'ofi e kaá, ta'ofi e kaá." Na'á ne tuhu leva ki he tafa'aki to'o-mata'u ki ha kongā kelekele mo pehē mai, "Fēfē 'a e kongā kelekele ko 'enī? Ko e feitu'u 'eni 'e 'i ai e temipalé. Ko e feitu'u 'eni 'oku finangalo e 'Eikí ke tu'u ai e temipalé. Te mou lava 'o fakatau mai ia?" Te mou lava 'o fakatau mai ia?"

Na'e te'eki ke mau vakai'i e kongā kelekele ko 'enī. Na'e mama'o 'aupito ia mei he hala lahí, pea na'e 'ikai tu'uaki fakatau ia. 'I he'emaui tali ange na'e 'ikai te mau 'iló, na'e toe tuhu 'a Palesiteni Hingikeli ki he kongā kelekelé mo ne pehē, "Ko e feitu'u 'eni 'e tu'u ai e temipalé." Na'a mau nofo ai 'i ha ngaahi miniti si'i pea mau mavahe ki he mala-'evakapuná ke foki ki 'api.

'I he 'aho hono hokó, na'e fie ma'u au mo Misa Uiliani ke ma 'i he 'ōfisi 'o Palesiteni Hingikeli. Kuó ne tā e me'a kotoa pē 'i ha la'i pepa: ko e ngaahi halá, falelotú, afe hema heni, pea faka'ilonga 'i X e tu'u'anga 'o e temipalé. Na'á ne 'eke mai pe ko e hā kuó ma ma'u. Na'á ma talaange ko e feitu'u faingata'a taha 'eni ke ma'u. Ko e kau ma'u tofi'á 'oku toko tolu: ko e taha mei Kānata, taha mei 'Initia, mo e taha mei Siaina! Pea na'e 'ikai ke ne a'usia e ngaahi fie ma'u ki ha langa falelotu.

Na'á ne pehē, "Fai pē homo lelei tahá."

Na'e toki hoko leva e ngaahi maná. 'I he ngaahi māhina hokó, na'a mau ma'u e kelekelé, pea foki fakangofua mai kimui ange 'e he kolo ko Lengilí, Kolomupia Pilitāniá, ke langa e temipalé.

'I he'eku vakai atu ki he a'usia ko 'enī, 'oku ou ongo'i loto-fakatōkilalo 'i he'eku 'ilo, lolotonga 'ema ma'u mo Misa Uiliani 'a e ngaahi tu'unga fakaako mo e taukei ta'u lahi 'i he fefakatau'aki



kelekelé mo e palani temipalé, kae 'ikai ma'u 'e Palesiteni Hingikeli ha ako peheé; ka na'á ne ma'u ha me'a ma'ongo'onga ange—'a e me'afoaki fakaepalōfita 'o e kikité. Na'á ne lava 'o mamata ki he feitu'u 'oku totonu ke tu'u ai e temipale 'a e 'Otuá.

'I hono fekau'i 'e he 'Eikí e fuofua Kāingalotu 'i he kuonga fakakosipeli ko 'enī ke langa ha temipalé, na'á Ne folofola:

"Kae tuku ke langa ha fale ki hoku hingoá 'o fakatatau ki he sīpinga te u fakahā kiate kinautolu.

"Pea kapau 'e 'ikai langa ia 'e hoku kakai 'o fakatatau ki he sīpinga te u [fakahaá] . . . , 'e 'ikai te u tali ia mei honau nimá" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 115:14–15).

Hangē ko e fuofua Kāingalotú, 'oku pehē pē mo kinautolu he ngaahi 'ahó ni: kuo fakahā 'e he 'Eikí pea kei fakahā mai ki he Palesiteni 'o e Siasí 'a e sīpinga ke tataki 'aki e pulé'anga 'o e 'Otuá 'i hotau kuongá. Pea 'i ha tu'unga fakatautaha, 'oku ne 'omi ha fakahinohino ki he founga ke tau tataki 'aki 'etau mo'uí, hangē ko hotau 'ulungāngá, kae lava ke hoífua e 'Eikí ki he'etau tō'onga mo'uí.

'I Epeleli 2013, na'á ku lea ai ki hono teuteu'i e fakava'e 'o e temipale

kotoa pē ke fakapapau'i 'e lava ke ne matu'uaki e ngaahi matangi mo e fakatamaki 'e ala hoko ki a'i. Ka ko e fakava'e ko e kamata'angá pē ia. 'Oku kau 'i he temipalé ha ngaahi kongā piliki, 'oku fakatahataha'i 'o fakatatau ki ha ngaahi sīpinga kuo 'osi fokotu'u. Kapau 'e hoko 'etau mo'uí ko ha temipale, 'oku tau feinga kotoa pē ke langa ia 'o hangē kuo ako'i mai 'e he 'Eikí (vakai, 1 Kolinitō 3:16–17), pea tau lava 'o fehu'i kiate kinautolu, "Ko e hā ha ngaahi fo'i piliki 'oku totonu ke tau fokotu'utu'u ke ngaohi 'etau mo'uí ke faka'ofō'ofa, faka'e'i'eiki, mo matatali e ngaahi matangi 'o e mo'uí?"

Te tau lava 'o ma'u e tali ki he fehu'i ko 'enī 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmīta fekau'aki mo e Tohi 'a Molomoná: "Na'á ku fakahā ki he kau takí ko e Tohi 'a Molomoná ko e tohi totonu taha ia 'i he ngaahi tohi kotoa pē 'i he māmaní, pea ko e maka-tu'u-loto ia 'o 'etau tui fakalotú, pea 'e ofi ange ha tangata ki he 'Otuá 'i ha'ane tauhi ki hono ngaahi akonakí, 'i ha toe tohi kehe" (talateu ki he Tohi 'a Molomoná). 'I he talateu ki he Tohi 'a Molomoná, 'oku ako'i kitautolu ko kinautolu 'oku nau ma'u [ha] fakamo'oni fakalangi mei he Laumālie Mā'oni'oni [ko e Tohi 'a Molomoná 'a e



folofola ‘a e ‘Otuá, te nau ‘ilo foki ‘i he mālohi tatau ko Sīsū Kalaisi ‘a e Fakamo‘ui ‘o e māmaní, ko Siosefa Sāmita ‘a ‘Ene tangata ma‘u fakahaá mo e [palōfita ‘o hono Fakafoki Mai ‘o e Ongoongo-lelé], pea ko e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘a e pule‘anga ‘o e ‘Eikí kuo toe fokotu‘u ‘i he māmaní.”

Ko ha ngaahi konga piliki leva ‘eni ‘e fie ma‘u ki hono langa ‘o ‘etau tui mo e fakamo‘oni fakafo‘ituitui:

1. Ko Sīsū Kalaisi ‘a e Fakamo‘ui ‘o e māmaní.
2. Ko e Tohi ‘a Molomoná ko e folofola ia ‘a e ‘Otuá.
3. Ko e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘a e pule‘anga ‘o e ‘Otuá ‘i he māmaní.
4. Ko Siosefa Sāmitá ko ha palōfita, pea ‘oku tau ma‘u ha kau palōfita mo‘ui ‘i he māmaní he ngaahi ‘ahó ni.

‘I he ngaahi māhina kuohilí, kuó u fanongo ki he lea konifelenisi lahi kotoa pē ‘a Palesiteni Nalesoni talu mei hono fuofua ui ia ko ha ‘Apose-toló. Kuo liliu ‘e he me‘á ni ‘eku mo‘ui. ‘I he‘eku ako mo fakalaulauloto e ta‘u ‘e 34 ‘o e a‘usia poto ‘a Palesiteni Nalesoní, ne hā ai ha ngaahi kaveinga

mahino ne toutou fakahoko ‘i he‘ene ngaahi akonakí. ‘Oku kaunga e ngaahi kaveinga takitaha ko ‘ení ki he ngaahi konga piliki ne toki fakahoko atú pe ko ha toe konga piliki mahu‘inga ki hotau temipale fakafo‘ituitui. ‘Oku kau ai ‘a e tui ki he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí, fakatomalá, papitaiso ki hono fakamole-mole‘i ‘o e angahalá, ko e me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní, huhu‘i ‘o e kau pekiá mo e ngāue fakatemipalé, tauhi ‘o e Sāpaté ke mā‘oni‘oní, kamata ‘aki ‘a e iku‘angá, nofo ‘i he hala ‘o e fuakavá. Ne lea ‘aki kinautolu ‘e Palesiteni Nalesoni ‘i he ‘ofa mo e mateaki.

Ko Sīsū Kalaisi ‘a e fungani makatuliki mo e maka ki hono langa ‘o e Siasí pea mo ‘etau mo‘ui. Ko Hono Siasí ‘eni. Ko ‘Ene palōfita ‘a Palesiteni Nalesoni. ‘Oku fakamo‘oni‘i ‘e he ngaahi akonakí ‘a Palesiteni Nalesoní mo fakahā mai e mo‘ui mo e ‘ulunga-anga ‘o Sīsū Kalaisí ki he‘etau leleí. ‘Okú ne lea ‘i he ‘ofa mo e ‘ilo pau e natula ‘o e Fakamo‘ui mo Hono misioná. Kuó ne toutou fakamo‘oni fakamātoato ki he uiui‘i fakalangi ‘o e kau palōfita mo‘ui—‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí—‘a ia kuó ne ngāue ‘i he‘enau tatakí.

‘I he taimí ni mo e ‘ahó ni, ko hotau faingamālie ia ke pou pou‘i ia ko e palōfita mo‘ui ‘a e ‘Eikí ‘i he māmaní.

Kuo tau anga ki hono pou pou‘i ‘o e kau taki ‘o e Siasí ‘i he sippinga fakalangi ‘o hono hiki hotau nimá ki ‘olunga ke fakahaá ‘i ‘etau tali ia mo pou pou‘i. Na‘a tau toki fakahoko ‘eni ‘i he ngaahi miniti si‘i ne toki ‘osí. Ka ko e pou pou mo‘oní ‘oku laka hake ia ‘i he faka‘ilonga fakatu‘asino ko ‘ení. Hangē ko ia ‘oku hā ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:22, kuo pau ke “pou pou‘i hake ‘e he falala, tui, mo e lotu ‘a e siasí” e kau Palesitenisí ‘Uluakí. ‘Oku tau pou pou kakato mo mo‘oni ki he palōfita mo‘ui ‘i he‘etau fakatupulekina e sippinga ‘o e falala ki he‘ene ngaahi leá, ma‘u e tui ke fakahoko kinautolú, pea lotua ke hokohoko atu hono tāpuekina ia ‘e he ‘Eikí.

‘I he‘eku fakakaukau ki ha Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní, ‘oku ou ongo‘i nonga ‘i he ngaahi lea ko ‘eni ‘a e Fakamo‘ui ‘i He‘ene folofola, “Pea kapau ‘e tokonga ‘a hoku kakaí ki hoku le‘ó, pea ki he le‘o ‘o e‘eku kau tamaio‘eiki ‘a ia kuó u fili ke tataki ‘a hoku kakaí, vakai, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘e ‘ikai ue‘i ‘a kinautolu mei honau tu‘u‘angá” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:45).

‘I he‘etau fanongo mo tokanga ki he kau palōfita mo‘ui, ‘e ‘i ai ha ngaahi ola matu‘aki lelei mo‘oni ‘i he‘etau mo‘ui. ‘Oku fakamālohia kitautolu. ‘Oku tau ongo‘i pau ange mo loto-falala ki he ‘Eikí. ‘Oku tau ongo‘i e folofola ‘a e ‘Eikí. ‘Oku tau ongo‘i e ‘ofa ‘a e ‘Otuá. Te tau ‘ilo e founga ke tataki ‘etau mo‘ui ‘aki ha taumu‘á.

‘Oku ou ‘ofa mo pou pou‘i ‘a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni mo e ni‘ihi kehe kuo uiui‘i ko ha kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma‘u fakahaá. ‘Oku ou fakamo‘oni ‘okú ne ma‘u e ngaahi me‘afoaki kuo foaki ‘e he ‘Eikí ki hono ‘ulú, pea ‘oku ou fakamo‘oni ‘i he‘etau fakamālohia ‘etau mo‘ui ‘aki e fanongo mo tokanga ki he le‘o ‘o e kau palōfita mo‘ui, ‘e langa ‘etau mo‘ui ‘o fakatatau ki he sippinga fakalangi ‘a e ‘Eikí ma‘atautolú, pea tau ma‘u e ngaahi tāpuaki ta‘engata. ‘Oku ou ‘oatu e fakaafé ni ki he taha kotoa pē. Mou omi ‘o fanongo ki he le‘o ‘o e palōfita; ‘io, ha‘u kia Kalaisi pea mo‘ui. ‘I he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■



Fai'e Eletā Ulisses Soares

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Taha 'ia Kalaisi

Si'oku kaungā-ngāue 'ofeina 'i he ngāue 'a e 'Eikí, 'oku ou tui te tau lava pea 'oku totonu ke tau fakahoko lelei ange hono talitali hotau ngaahi kaungāme'a fo'ou ki he Siasi.

Mālō e lelei ki he ho'ataá ni kāinga 'ofeina. Hangē ko ia 'oku mau lea 'aki 'i he'eku lea fakapotukali Palāsilá, “Boa tarde!” 'Oku ou ongo'i mohu tāpuekina ke tau fakatahataha mai 'i he konifelenisi lahi faka'ofa ko 'eni 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he tataki 'a hotau palōfita 'ofeina ko Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní. 'Oku fakafo kiate au 'a e faingamālie lahi 'oku tau takitaha ma'u ke fanongo ki he le'o 'o e 'Eikí 'o fakafou 'i He'ene kau tamaio'eiki 'i he māmaní he ngaahi 'aho faka'osi ko 'eni 'oku tau 'i aí.

'Oku mahu hoku fonua tupu'anga ko Palāsilá 'i he ngaahi naunau fakaenatulá. Ko e taha 'o kinautolu 'a e Vaitafe 'iloa 'Amasoní, ko e taha 'o e ngaahi vaitafe lahi taha mo lōloa taha 'i he māmaní. 'Oku fa'u ia 'e ha vaitafe kehekehe 'e ua, ko e Solimoiesí mo e Nīkoló. Ko e me'a mālié, he 'okú na tafe fakataha 'i ha ngaahi lau maile kimu'a pea toki fio fakataha e vaí, koe'uhi ko e kehekehe 'a e tupu'anga, vave, fua māfana, mo e fa'unga fakakemikale 'o e ongo vaitafé. Hili ha ngaahi maile, 'e faifai pea fio fakataha e ongo vaí 'o hoko ko ha vaitafe kehe mei hona ongo kongafakafakafá. Hili pē 'a e fakatahataha e ngaahi kongafakafakafá ko 'eni,

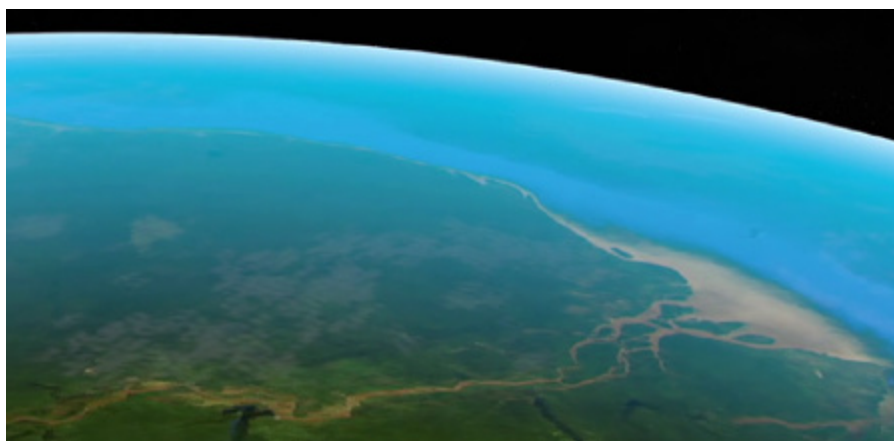
'oku toki hoko leva 'o fu'u mālohi e Vaitafe 'Amasoní pea 'i he'ene a'u ki he Tahí 'Atalanitikí, 'okú ne teke 'a e tahí ke kei ma'u pē ha vai melie 'i ha ngaahi maile lahi he loto tahí.

'I he founa tatau 'oku tafe fakataha atu ai e ongo Vaitafe Solimoiesí mo e Nīkoló ke fa'u e Vaitafe 'Amasoni lahí, 'oku fakataha mai e fānau 'a e 'Otuá 'i he Siasi kuo toe fakafoki mai 'o Sisū Kalaisí mei ha ngaahi puipuitu'a fakasōsiale, tukufakaholo, mo e anga fakafonua kehekehe, 'o fa'u 'a e ha'ofanga kakai faka'ofa ko 'eni 'o

e Kau Mā'oni'oni 'ia Kalaisí. 'I he'etau fakalotolahi, poupou, mo fe'ofa'akí, 'e faifai pē pea tau fakataha ke fa'u ha kongakau mālohi ki he lelei 'i he māmaní. 'I he'etau hoko ko e kau muimui 'o Sisū Kalaisí, 'o tafe fakataha atu 'i he vaitafe ko 'eni 'o e lelei, te tau lava ai 'o tokonaki ha “vai melie” 'o e ongoongolelei ki ha māmani feinua.

Kuo ue'i 'e he 'Eikí 'Ene kau palōfitá ke ako'i kitautolu ki he founa ke tau fetokoni'aki mo fe'ofa'aki aí, ke tau hoko ai 'o taha 'i he tui mo e taumu'a 'i he muimui kia Sisū Kalaisí. Na'e ako'i 'e Paula ko e 'Aposetolo 'i he Fuakava Fo'ou, ko kinautolu “kuo papitaiso kia Kalaisí, kuo mou 'ai 'a Kalaisi . . . : [he] 'oku mou *taha pē kotoa pē 'ia Kalaisi Sisū.*”¹

'I he'etau palōmesi he papitaiso ke muimui ki he Fakamo'uí, 'oku tau fakamo'oni 'i he 'ao 'o e Tamaí 'oku tau loto fiamālie ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Kalaisí.² 'I he'etau feinga ke ma'u Hono ngaahi 'ulungaanga fakalangí 'i he'etau mo'uí, 'oku tau kehe ai mei he tu'unga na'a tau 'i aí, 'i he Fakalelei 'a Kalaisi ko e 'Eikí, pea fakanatula pē e tupulekina 'etau 'ofa ki he kakai kotoa pē.³ 'Oku tau ongo'i tokanga mo'oni ki he lelei mo e fiefia 'a e taha kotoa pē. 'Oku tau vakai ki he nī'ihī kehé ko e ngaahi tokoua, pea ko ha fānau 'a e 'Otuá mo ha tupu'anga, 'ulungaanga, mo e me'a te nau malava fakalangí. 'Oku tau holi ke fetauhi'aki mo fefua'aki 'etau kavengá.⁴



Hangē ko e Vaitafe 'Amasoni kāfakafá, 'a ia 'okú ne teke'i fakafoki mai ei tahí he'ene a'u ki he 'Ōseni 'Atalanitikí, 'oku 'omi 'e he kau muimui 'o Sisū Kalaisí 'a e “vai melie” 'o e ongoongolelei ki ha māmani feinua.

Ko e me'a 'eni na'e fakamatala'i 'e Paula ko e 'ofá.⁵ Na'e fakamatala'i ia 'e Molomona, ko ha palōfita 'o e Tohi 'a Molomoná, "ko e 'ofa haohaoa 'a Kalaisi,"⁶ 'a ia ko e fa'ahinga 'ofa faka- ofo, faka'e'i'eiki, mo mālohi tahá. Na'e toki fakamatala'i kimui ni 'e hotau palō- fita lototonga, 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, hano fakahaa'i 'o e 'ofa hao- haoa 'a Kalaisi 'i he ngāue fakaetauhi, 'a ia ko ha founga fakahangatonu mo mā'oni'oni ange ke 'ofa mo tauhi 'aki e ni'ihi fakafo'ituitui kehé 'o hangē na'e fai 'e he Fakamo'uí.⁷

Tuku mu'a ke tau vakai'i e tefito'i mo'oni ko 'eni 'o e 'ofá mo e tokangá, 'o hangē ko ia na'e fai 'e he Fakamo'uí, 'i he 'ātakai 'o e fakalotolahi, tokoni'i, mo poupou'i 'a kinautolu na'e toki papi ului ma'i pea mo kinautolu 'oku kamata ke nau kau mai ki he'etau ngaahi faka- taha'anga lotú.

'I he tafoki 'a e ngaahi kaungāme'a fo'ou ko 'ení mei he māmaní 'o tali kakato e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi, pea kau 'i Hono Siasí, 'oku nau hoko ko 'Ene kau ākongá, 'o toe fanau'i fo'ou 'iate Ia.⁸ 'Oku nau tuku ki mui ha māmaní na'a nau maheni mo ia pea fili ke muimui kia Sīsū Kalaisi 'i he loto fakamātoato mo'oni, 'o kau fakataha mo ha "vaitafe" fo'ou hangē ko e Vai- tafe mālohi 'Amasoní—ko ha vaitafe 'oku hoko ko ha mālohi lahi ki he lelei mo e mā'oni'oni 'a ia 'oku fakatafe atu ki he 'ao 'o e 'Otuá. 'Oku fakamatala'i ia 'e he 'Aposetolo ko Pitá "ko e kakai kuo fili . . . , ko e kau taula'eiki faka'e- i'eiki, ko e kakai mā'oni'oni, ko e kakai kuo makehe."⁹ 'I he kau mai 'a e ngaahi kaungāme'a fo'ou ni ki he vaitafe fo'ou ko 'ení, te nau ngali ongo'i 'oku nau ki'i hē 'i he kamata'angá. 'Oku fakatoka- nga'i 'e he ngaahi kaungāme'a fo'ou ko 'ení 'oku nau kau atu ki ha vaitafe mo hano ngaahi tupu'anga makehe, fua māfana, mo e fa'unga fakakemikale pē 'o'ona—ko ha vaitafe mo hono ngaahi tukufakaholo, 'ulungaanga, mo e lea pē 'o'ona. 'E ngali lōmekina kinautolu 'e he mo'ui fo'ou ko 'eni 'ia Kalaisi. Ki'i fakakaukau 'i ha momeniti ki he'etau ongo 'i he'etau fuofua fanongo ki he ngaahi lea hangē ko e "FHE," "BYC," "Sāpate 'aukaí," "papitaiso ma'á e kau

pekiá," "folofola kuo fakataha'i," mo e alā me'a pehē.

'Oku faingofua pē ke vakai atu ki he 'uhinga te nau ngali ongo'i ai 'oku 'ikai fakakau kinautolú. 'I he ngaahi tūkunga peheé, te nau ala fehu'i kiate kinautolu, "Oku 'i ai nai ha potu mo'oku heni? 'Oku ou ongo'i fe'unga nai mo e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní? 'Oku fie ma'u nai au 'e he Siasí? Teu ma'u nai ha ngaahi kaungāme'a fo'ou ke tokoni'i mo pou- pou'i au?"

Si'oku ngaahi kaungāme'a, 'i he ngaahi momeniti peheé, ko kitautolu ko ia 'oku tau 'i ha ngaahi tu'unga kehekehe 'i he fononga lōloa 'o e mo'ui faka-ākongá, kuo pau ke tau fakaa'u atu ha nima fakafeohi ki hotau ngaahi kaungāme'a fo'ou, tali kinautolu 'i he tu'unga 'oku nau 'i a'i, pea tokoni, 'ofa, mo fakakau kinautolu 'i he'etau mo'uí. Ko e ngaahi kaungāme'a fo'ou ko 'ení ko ha ngaahi foha mo e 'ofefine mahu- inga kinautolu 'o e 'Otuá.¹⁰ He 'ikai lava ke tau tuku ke mole pea na'a mo ha taha pē 'o kinautolu, koe'uhí, hangē ko e fakafalala mālohi 'a e Vaitafe 'Amasoní 'i he fanga ki'i vaitafe iiki 'oku tafe atu ki a'i, 'oku tau fie ma'u kinautolu 'o hangē pē ko 'enau fie ma'u kitautolu, ke hoko ko ha kongakau mālohi ki he lelei 'i he māmaní.

'Oku 'omi 'e hotau ngaahi kaungā- me'a fo'ou ha ngaahi talēniti, loto vēke- veke, mo e lelei faka-'Otuá 'i loto 'iate kinautolú ki he Siasí. 'E lava ke mafola atu 'enau vekeveke ki he ongoongolelei, 'o toe fakatupulekina 'etau ngaahi faka- mo'oni. 'Oku nau 'omi foki ha ngaahi fakakaukau fo'ou ki he'etau mahino ki he mo'uí mo e ongoongolelei.

Kuo akonekina lahi kitautolu ki he founga ke tau tokoni'i ai hotau ngaahi kaungāme'a fo'ou ke nau ongo'i 'oku talitali lelei mo 'ofa'i kinautolu 'i he Siasi 'o Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki ma'i. 'Oku nau fie ma'u ha me'a 'e tolu kae lava ke hokohoko atu 'enau mālohi mo faivelenga 'i he toenga 'o 'enau mo'ui:

'Uluakí, 'oku nau fie ma'u ha ngaahi tokoua 'i he Siasí 'oku nau tokanga fakamātoato kiate kinautolu, ko ha ngaahi kaungāme'a mo'oni mo falala- 'anga te nau lava ma'u pē 'o tafoki ki ai,

poupou'i kinautolu, mo tali 'enau ngaahi fehu'i. 'I he'etau hoko ko e kāingalotú, 'oku totonu ke tau tokanga ma'u pē mo fakasio e ngaahi fofonga fo'ou 'i he ngaahi 'ekitiviti mo e fakataha 'a e Siasí, 'o tatau ai pē pe ko e hā hotau fatongia, uiui'i, pe ngaahi me'a te tau ala hoha'a ki a'i. Te tau lava 'o fai ha fanga ki'i me'a iiki ke tokoni ki he ngaahi kaungāme'a fo'ou 'oku tali pea talitali fiefia kinau- tolu 'i he Siasí, hangē ko ha'ate fakalea fiefia, malimali mo'oni kiate kinautolu, tangutu fakataha ke hiva mo moihi, pea fakafe'iloaki kinautolu ki he kāingalotu kehé mo e ngaahi alā me'a pehē. 'I he'e- tau fakaava hotau lotó ki hotau ngaahi kaungāme'a fo'ou 'i he ngaahi founga 'e ni'ihi ko 'ení, 'oku tau ngāue ai 'i he laumālie 'o e ngāue fakaetauhi. 'I he'e- tau ngāue fakaetauhi kiate kinautolu 'o hangē na'e fai 'e he Fakamo'uí, he 'ikai te nau ongo'i ko ha "kau muli 'i hotau loto'aá." Te nau ongo'i 'e lava ke tali kinautolu mo ma'u ha ngaahi kaungā- me'a fo'ou, pea mahu'inga tahá, te nau ongo'i e 'ofa 'a e Fakamo'uí 'i he'etau tokanga mo'oni.

Ko hono uá, 'oku fie ma'u 'e he ngaahi kaungāme'a fo'ou ha uiui'i—ko ha faingamālie ke tokoni'i e ni'ihi kehé. 'Oku kau e ngāue tokoní he ngaahi me'a ma'ongo'onga taha 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Ko ha founga ia 'e lava ke tupu mālohi ange ai 'etau tuí. 'Oku fie ma'u 'e he kaungāme'a fo'ou kotoa pē 'a e faingamālie ko iá. Neongo 'oku ma'u 'e he pīsope mo e fakataha alēlea fakauōtí 'a e fatongia fakahangatonu ke 'oatu ha ngaahi uiui'i hili pē honau papitaisó, 'oku 'ikai ta'ofi kitautolu ko e kāingalotú, mei hono fakaafe'i hotau ngaahi kaungāme'a fo'ou ke kau mai 'i he'etau tokoni'i e ni'ihi kehe fakatāutahá pe fakafou 'i he ngāue 'ofá.

Tolú, kuo pau ke "fafanga [e ngaahi kaungāme'a fo'ou] 'aki e folofola lelei 'a e 'Otuá."¹¹ Te tau lava 'o tokoni'i kinautolu ke nau 'ofa pea maheni mo e folofolá 'i he'etau lau mo alea'i e ngaahi akonakí mo kinautolú, 'oatu ha puipuitu'a ki he ngaahi talanoá mo fakamatala'i e ngaahi fo'i lea mamafá. Te tau lava foki 'o ako'i kinautolu ki he founga ke ma'u e faka- hinohino fakatāutahá 'o fakafou 'i he ako

folofolá. 'Ikai ngata aí, te tau lava 'o a'u atu ki hotau ngaahi kaungāme'a fo'ou 'i honau ngaahi 'apí pea fakaafe'i kinautolu ki hotau ngaahi 'apí 'i ha ngaahi taimi kehe mei he ngaahi fakataha'anga mo e 'ekitiviti' pau 'a e Siasí, 'o tokoni'i kinautolu ke nau kau ki he vaitafe mālohi 'o e ngaahi feohi'anga 'o e Kāingalotú.

'I he'etau 'ilo e ngaahi lilii mo e faingata'a 'oku fe'ao mo hotau ngaahi kaungāme'a fo'ou 'i he'etau hoko ko e kau mēmipa 'o e fāmili 'a e 'Otuá, mo hotau ngaahi tokouá, te tau lava 'o vahevahe 'a e founa na'a tau ikuna'i 'aki e ngaahi faingata'a pehē 'i he'etau mo'uí. 'E tokoni 'eni ke nau 'ilo 'oku 'ikai ke nau tuenoa pea 'e tāpuekina kinautolu 'e he 'Otuá 'i he'etau tui ki He'ene ngaahi tala'ofá.¹²

'I he taimi 'oku fakataha ai 'a e ongo Vaitafe Solimões mo e Nikoló, 'oku hoko leva 'a e Vaitafe 'Amasoní 'o mālohi mo fefeka. 'I he founa tata, mo e taimi 'oku tau fakataha mo'oni ai mo hotau ngaahi kaungāme'a fo'ou, 'oku toe fefeka mo mālohi ange 'a e Siasí 'o Sisū Kalaisi kuo toe fakafoki māi. 'Oku ou honga'ia mo hoku 'ofa'anga ko Lōsaná, 'iate kinautolu kotoa na'a nau tokoni'i kimaua ke ma kau fakataha mai ki he vaitafe fo'ou ko 'enī 'i he ngaahi ta'u lahi kuohilí, 'i he'ema tali kakato e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi 'i homa fonua tupu'anga ko Palāsilá. 'I he fakalau 'a e ngaahi ta'ú, kuo ngāue fakaetauhi mo'oni e kakai faka'ofa'ofa ko 'enī kiate kimaua pea tokoni'i kimaua ke ma kei tafe atu ki he mā'oni'oni. 'Okú ma honga'ia 'iate kinautolu.

Ne mea'i lelei 'e he kau palōfita 'i he Hemisifia Hihifó e founa ke tokanga'i e ngaahi kaungāme'a fo'ou ke nau tafe fakataha ki he vaitafe fo'ou ko 'enī 'o e lelei 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engata. Hangē ko 'enī, hili 'ene mamata ki hotau kuongā mo 'ilo'i te tau fehanga'angai mo ha ngaahi faingata'a faitataú,¹³ na'e fakakau 'e Molonai ha ni'ihi 'o e ngaahi sitepu mahu'inga ko iá 'i he'ene ngaahi me'a ne hiki 'i he Tohi 'a Molomoná:

"Pea ka hili hono tali 'a kinautolu ki he papitaisó, pea kuo nau ma'u pea ngāue mo fakama'a 'a kinautolu 'e he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, na'e



lau 'a kinautolu ki he kakai 'o e siasí 'o Kalaisi; pea na'e tohi honau ngaahi hingoá, koe'uhí ke manatu'i mo fafanga 'a kinautolu 'aki 'a e folofola lelei 'a e 'Otuá, ke tauhi 'a kinautolu 'i he hala totonú, mo tokoni'i 'a kinautolu ke tokanga ma'u ai pē ki he [lotú], 'o falala taha pē ki he ngaahi lelei 'a Kalaisi, 'a ia ko e tupu'anga mo e fakahaohaoa'anga 'o 'enau tuí.

"Pea na'e fa'a fakataha 'a e siasí, ke 'aukai mo lotu, pea ke fetalanoa'aki 'iate kinautolu 'o kau ki he lelei 'o honau laumālie."¹⁴

Sí'oku ngaahi kaungā-ngāue 'ofeina 'i he ngāue 'a e 'Eikí, 'oku ou tui te tau lava pea 'oku totonu ke tau fakahoko lelei ange hono talitali hotau ngaahi kaungāme'a fo'ou ki he Siasí. 'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou fakakaukau ki he me'a te tau lava 'o fai ke tau toe fakakau, tali, mo tokoni'i lelei ange kinautolú, 'o kamata pē 'i he Sāpate kaha'ú. Tokanga ke 'oua na'a fakafe'ātungia'i 'e he ngaahi uiui'i 'okú ke ma'u 'i he Siasí 'a ho'o talitali ho ngaahi kaungāme'a fo'ou 'i he ngaahi fakataha'anga mo e 'ekitiviti' 'a e Siasí. Ko hono mo'oni, ko e ngaahi laumālie ko 'enī 'oku nau mahu'inga 'i he 'ao 'o e 'Otuá pea mahu'inga ange ia 'i he ngaahi polokalamá mo e ngaahi 'ekitiviti. Kapau te tau ngāue fakaetauhi ki hotau ngaahi kaungāme'a fo'ou 'o fonu hotau lotó 'i he 'ofa haohaoa 'o hangē ko e Fakamo'uí, 'oku ou palōmesi atu, 'i Hono huafá, te Ne tokoni'i kinautolu 'i he'etau feingá. 'I he'etau ngāue ko e kau faifekau faivelengá, hangē ko

e Fakamo'uí, 'e ma'u 'e hotau ngaahi kaungāme'a fo'ou e tokoni 'oku nau fie ma'u ke kei mālohi, māteaki, mo faivelenga ki he ngata'angá. Te nau kau mo kinautolu 'i he'etau hoko ko ha kakai mālohi 'a e 'Otuá mo tokoni'i kinautolu ke 'omi ha vai melie ki ha māmani 'oku fu'u fie ma'u ai e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi. 'E ongo'i 'e he fānau ko 'eni 'a e 'Otuá "oku 'ikai ko e kau muli mo e kau 'aunofo [a kinautolu], ka ko e kaungā kolo mo e kāinga mā'oni'oni."¹⁵ 'Oku ou palōmesi atu te nau ongo'i 'oku 'i ai hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi, 'i Hono Siasí. 'E hokohoko atu 'enau tafe fakataha mo kinautolu hangē ha vaitafé ki he fauniteni 'o e lelei kotoa pē kae 'oua kuo talitali kinautolu 'i he fekita 'ofa 'e hotau 'Eiki ko Sisū Kalaisi, pea te nau ongo'i 'a e folofola 'a e Tamaí, "Te mou ma'u 'a e mo'ui ta'engata."¹⁶

'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou fekumi ki he tokoni 'a e 'Eikí 'i he 'ofa ki he ni'ihi kehé 'o hangē ko 'Ene 'ofa 'iate kimoutolú. Tuku mu'a ke tau muimui kotoa ki he na'ina'i 'a Molomoná: "Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, lotu ki he Tamaí 'aki 'a e ivi kotoa 'o e lotó, koe'uhí ke fakafonu 'a kimoutolu 'aki 'a e 'ofá ni, 'a ia kuó ne foaki kiate kinautolu kotoa pē 'oku muimui mo'oni 'i hono 'Alo ko Sisū Kalaisi."¹⁷ 'Oku ou fakamo'oni'i 'a e ngaahi mo'oni ko 'enī, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Kalētia 3:27–28; tñaki atu 'a e fakamamafá.
2. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:37.
3. Vakai, Mōsaia 3:19.
4. Vakai, Mōsaia 18:8.
5. Vakai, 1 Kolinitō 13.
6. Molonai 7:47.
7. Vakai, Russell M. Nelson, "Ko e Ngāue Fakaetauhi 'i he Mālohi mo e Mafai 'o e 'Otuá," *Liahona*, Mē 2018, 68–75.
8. Vakai, Mōsaia 18:9.
9. 1 Pita 2:9.
10. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:10.
11. Molonai 6:4; vakai foki, "How Do I Work with Stake and Ward Leaders?" *Preach My Gospel: A Guide to Missionary Service*, rev. ed. (2018), lds.org/manual/misionary.
12. Vakai, 1 Nifai 7:12.
13. Vakai, Molomona 8:35.
14. Molonai 6:4–5.
15. 'Efesó 2:19.
16. 2 Nifai 31:20; tñaki atu hono fakamamafa'i.
17. Molonai 7:48.



Fai 'e 'Eletā Gerrit W. Gong

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko 'Etau Tafu'anga Afi 'o e Tuí

Kiate kinautolu 'oku nau fekumi, faka'atā, pea ngāue'í, 'e ha'u, pea taimi 'e ni'ihī 'e māmālie, pe 'e toe foki mai 'a e hopo e la'ā 'o e tuí.

‘E kāinga ‘ofeina, ‘ikai ‘oku faka-
ofo ke ma’u e fakahā hoko-
hoko mei he langí ‘o fakafou
‘ia Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni mo e
kau taki ‘o hotau Siasí ‘okú ne fakaafe’i
kitautolu ke mo’ui ‘i ha founa fo’ou
mo mā’oni’oni angé,¹ ‘i ‘api, ‘i he lotú,
‘aki e kotoa ‘o hotau lotó, ‘atamaí, mo
e mālohí?

Kuó ke ma’u nai ha faingamālie ke
fai ha me’a na’á ke ongo’i ta’emateuteu
pe ta’efe’unga ka na’e tāpuekina koe ‘i
ho’o feingá?

Kuó u ongo’i pehē. Ko ha sīpinga
‘eni ‘e taha.

‘I ha ngaahi ta’u kimu’a atu, na’e
fakaafe’i loto’ofa au ‘e ‘Eletā Lisiate G.
Sikoti, ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o
e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu
Mā Uá, “Kēliti, te ke fie tā valivali nai
mo au?”

Na’e pehē ‘e ‘Eletā Sikoti ‘oku
tokoni e tā valivalí kiate ia ke ne fa’a
fakakaukau mo fa’u ha me’a. Kuó ne
tohi ‘o pehē: “Feinga ke fa’u ha me’a,
tatau aipē pe ‘oku ‘ikai fu’u fēfē hono

olá. . . . ‘E lava ‘e hono fa’u ha me’a ‘o
fakatupulaki ha laumālie ‘o e hounga’ia
‘i he kotoa ‘o e mo’ui mo e ngaahi me’a
kuo tāpuekina ‘aki koe ‘e he ‘Eikí. . . .
Kapau te ke fili fakapotopoto, ‘e ‘ikai te
ne fakamoleki lahi ho taimí.”²

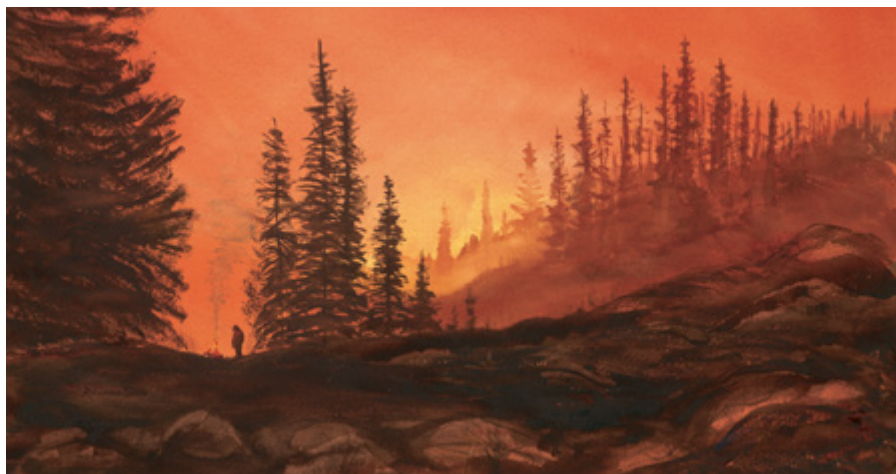
‘Oku fakamatala’i ‘e Palesiteni Heneli
B. ‘Aealingi ‘ene ngaahi ngāue fakae’atí
ko e fakatupu ‘e “ha ongo’i ‘ofa,” ‘o
kau ai e “‘ofa ‘a ha Taha Fakatupu ‘okú
Ne ‘amanaki mai ke hoko ‘Ene fānaú
‘o hangē ko Iá—‘o fa’u mo langa [ha
me’a].”³ ‘Oku ‘omi ‘e he ngaahi ngāue
mohu founa ‘a Palesiteni ‘Aealingí ha
“fakakaukau makehe fakalaumālie ki
he fakamo’oni mo e tuí.”⁴

‘Oku fakatāta’i ‘e he tā valivali
‘a ‘Eletā Pēká ha tefito’i pōpoaki ‘o e
ongoongolelei: “Ko e ‘Otuá ‘a e Toko-
taha Fakatupu ‘o e ngaahi langí mo e
māmaní pea mo e me’a kotoa pē ‘oku ‘i
aí, pea ‘oku fakamo’oni ‘e natula kotoa
ki he fakatupu ne tataki fakalangi ko
iá, pea ‘oku ‘i ai [ha] felutteni kakato ‘i
natula, ‘i he saienisí, mo e ongoongo-
lelei ‘o Sisū Kalaisí.”⁵

‘Oku fakamo’oni ‘a ‘Alamā, “Oku
fakahā ‘e he me’a kotoa pē ‘oku ‘i ai ha
‘Otuá.”⁶ ‘Oku hiva ‘etau fānau Palaimelí,
“Eku ongo’i hiva e manupuná pe sio
ki he langi ma’á, . . . [oku ou] fiefia he
nofo ‘i he māmani [faka’ofo’ofa ko ‘ení
ne] fa’u ‘e he Tamai ma’akú.”⁷ ‘Oku
fakamanatua ‘e he taha fa’u tohi ko
Vikitā Hiukó e “ngaahi vā fakafo ‘i he
me’a mo’ui mo e naunau; ‘i he ‘univeesi
kotoa ko ‘ení, mei he la’á ki he fanga
ki’i inisēkité. . . . Ko e manupuna kotoa
pē ‘oku puna, ‘okú ne ma’u ha kongā ‘o
e ‘Otuá ‘iate kinautolu. . . . Ko e ngaahi
kongā ‘ao ‘oku fakatahataha mai ko ha
ngaahi fetu’u.”⁸

Pea ‘oku toe ‘omi leva heni kitautolu
ki he fakaafe ‘a ‘Eletā Sikoti.

Na’á ku tali ange, “Eletā Sikoti, ‘oku
ou fie hoko ‘o fa’a fakakaukau ange mo
mohu founa. ‘Oku ou fiefia ke faka-
kaukauloto atu ki he tā valivali ‘aki ‘e he
Tamai Hēvaní e ngaahi kongā ‘ao mo e
lanu kotoa ‘o e tahí mo e vaí. Ka”—na’á
ku ki’i momou heni ‘i ha taimi lōloa—“‘e
‘Eletā Sikoti,” ko ‘eku leá ange ia, “Oku
‘ikai ha’aku taukei ‘e taha ‘i he tā valivalí.
‘Oku ou hoha’a na’a faka’ita’i koe ‘i ha’o
feinga ke ako’i au.”



Campfire at Sunset, tā ‘e Elder Richard G. Scott

Na'e malimali 'a 'Eletā Sikoti pea fokotu'u ha taimi ke ma fakataha ai. 'I he 'aho na'e fokotu'ū, na'ā ne teuteu ha pepa, vali, mo ha 'ū polosi. Na'ā ne kamata tā ha ngaahi laine pea ne tokoni 'i hono fakaviviku e pepa ma'akū.

Na'ā ma faka'aonga'i e tā valivali faka-'ofu'ofa ko 'eni 'oku ui ko e *Tafu'anga Afi 'i he Tō 'a e La'aā*. 'I he'ema tā valivali, na'ā ma talanoa fekau'aki mo e tu'i—ki he founa 'oku tau si'aki ai e fakapo'uli mo e veiveiua 'i hotau tu'ā 'i he'etau hanga ki he maama mo e māfana 'o ha tafu'anga afi—mo e founa 'e lava ai 'etau ngaahi tafu'anga afi 'o e tu'i 'o 'omi e 'amanakí mo e fakapapaú. Pea 'e toe hopo pē 'a e la'aā. Kuo fakamālohia 'e he'etau tafu'anga afi 'o e tu'i—'etau ngaahi manatú, a'usiá, mo e tukufakaholo 'o e tui ki he lelei 'a e 'Otuá mo e ngaahi 'alo'ofa ongo'ingofua 'i he'etau mo'uí—lolotonga e po'ulí.

Ko 'eku fakamo'oni ia—kiate kinautolu 'oku nau fekumi, faka'atā, pea ngāue'i—'e toe ha'u, pea taimi 'e ni'ihí 'e māmalie, 'a e hopo e la'a 'o e tu'i. 'E ha'u e māmá 'i he'etau holi mo fekumi ki aí, 'i he'etau fa'a kātaki mo talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'i he'etau tali 'a e 'alo'ofa 'a e 'Otuá, faifakamo'uí, mo e ngaahi fuakavá.

'I he kamata 'ema tā valivali, na'e fakalotolahi'i atu 'e 'Eletā Sikoti 'o pehē, "Kēliti, na'a mo e lēsoni pē 'e tahá, te ke fie ma'u ke tā valivali ha me'a te ke fie tauhi mo manatu'i." Na'e mo'oni 'a 'Eletā Sikoti. 'Oku ou mata'ikoloa 'aki e tā valivali 'o 'ema tafu'anga afi 'o e tu'i na'e tokoni mai 'a 'Eletā Sikoti 'i hono taá. Na'e fakangatangata pea 'oku kei pehē pē 'eku me'a 'oku lava fakae'ātí, ka 'e lava 'e hono manatua 'o 'ema tafu'anga afi 'o e tu'i 'o fakalotolahi'i kitautolu 'i ha founa 'e nima.

'Uluakí, 'e fakalotolahi'i kitautolu 'e he'etau tafu'anga afi 'o e tu'i ke fekumi ki he fiefiá 'i he ngaahi 'ekitiviti fakatupulakí.

'Oku 'i ai e fiefia 'i he fakakaukau-loto atu, ako, mo fakahoko 'o ha me'a mahu'inga 'oku fo'ou. 'Oku mo'oni 'eni 'i he'etau fakaloloto 'etau tui mo e falala ki he Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí. He 'ikai ke tau lava 'o 'ofa fe'unga 'iate kitautolu ke fakahaofi

kitautolu. Ka 'oku 'ofa lahi ange 'a e Tamai Hēvaní 'iate kitautolu mo 'afio'i lelei ange kitautolu 'i he'etau 'ofa mo 'ilo'i kitautolú. Te tau lava 'o falala ki he 'Eikí pea 'ikai falala ki hotau potó.⁹

Kuó ke hoko nai ko e toko taha pē ne 'ikai fakaafe'i ki ha paati fai'aho 'a ha taha?

Kuo fili fakamuimui taha nai koe, pe 'ikai fili, 'i he taimi ne fili ai e ngaahi timí?

Kuó ke teuteu nai ki ha sivi 'i he akó, 'initaviu ki ha ngāue, ko ha faingamālie na'ā ke fu'u fie ma'u—peá ke ongo'i na'ā ke tō?

Kuó ke lotua nai ha vā fetu'utaki 'oku 'ikai pē lava ke hoko, 'i ha fa'a-hinga 'uhinga?

Kuó ke fehengahangai nai mo ha mahaki tauhi, li'aki koe ho hoá, pe mamahi lahi koe'uhi ko e fāmili?

'Oku 'afio'i 'e he Fakamo'uí hotau ngaahi tūkunga. 'I he'etau faka'aonga'i e tau'atāina ke fili kuo foaki 'e he 'Otuá mo ngāue 'aki e kotoa te tau lavá 'i he loto-fakatōkilalo mo e tui, 'e lava ke tokoni'i kitautolu 'e hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí, ke tau fehengahangai mo e ngaahi faingata'a mo e fiefia 'o e mo'uí. 'Oku kau 'i he tu'i ha holi mo ha fili ke loto-tui. 'Oku ha'u foki e tu'i mei he talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá kuo 'omi ke tāpuekina kitautolu, 'i he'e-tau muimui 'i Hono hala 'o e fuakavá.

'I he'etau ongo'i, pe lolotonga ongo'i ta'epau'ia, tuenoa, faka'ita'i, 'ita, tukuhifo'i, pe fakamavahe'i mei he 'Otuá mo Hono Siasi kuo fakafoki maí, 'e ala fie ma'u ha ngāue mo e tui lahi ange ke toe hū ki He'ene hala 'o e fuakavá. Ka 'oku 'aonga ia! Kātaki 'o ha'u, pe toe ha'u pē, ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí! 'Oku mālohi ange e 'ofa 'a e 'Otuá 'i he ngaahi afo 'o e maté—fakatu'asino pe fakalaumālie.¹⁰ 'Oku ta'e-fakangatangata mo ta'engata e Fakalelei 'a Kalaisí. 'Oku tau hē kotoa pē pea 'ikai maa'usia. 'E malava ke tau hē 'i ha taimi. 'Oku fakapapau'i anga'ofa mai 'e he 'Otuá, 'oku tatau aipē pe 'oku tau 'ifē pe ko e hā kuo tau faí, 'oku 'ikai teitei ai ha feitu'u te ke ta'elava 'o foki mei ai. 'Okú Ne tatali mai ke fekita mo kitautolu.¹¹

Ko hono uá, 'e lava 'e he'etau tafu'anga afi 'o e tu'i 'o fakalotolahi'i kitautolu ke ngāue fakaetauhi 'i ha ngaahi



founa fo'ou, mohu founa fakalaumālie, mā'olunga mo mā'oni'oni ange.

'Oku 'omi 'e he ngāue fakaetauhi pehe'e e ngaahi mana mo e tāpuaki 'o e kau atu ki he fuakavá—'a e feitu'u 'oku tau ongo'i ai e 'ofa 'a e 'Otuá pea fekumi ke ngāue fakaetauhi ki he ni'ihí kehé 'i he laumālie ko iá.

Ne 'ikau fu'u fuoloa mei heni 'a 'ema maheni mo Sisitā Kongo mo ha tamai mo e fāmili ne tāpuekina 'e ha lakanga fakataula'eiki faivelenga na'ā ne 'alu ki he'enua pīpōpē 'o 'eke pe te ne lava ('a e tangata lakanga fakataula'eiki) 'o hoko ko ha hoa faiako faka'api mo e tamai. Ne 'ikai mālohi 'a e tamai pea 'ikai fie kau ki he faiako faka'apí. Ka 'i he liliu e loto 'o e tamai, na'e kamata ke ne 'a'ahi mo e lakanga fakataula'eiki anga'ofa ko 'ení ki "he'ena" ngaahi fāmili. Hili ha 'a'ahi pehē 'e taha, na'e 'eke ange 'e hono uaifi—'a ia na'e 'ikai ke ne 'alu ki he lotú—pe na'e fēfē 'ena ngāué. Na'e talaange 'e he tamai, "Mahalo na'ā ku ongo'i ha me'a"—peá ne 'alu leva ki he peitó ke 'omai ha kava mālohi.¹²

Ka na'e hokohoko atu e ngaahi me'a na'e hokó: ha ngaahi a'usia ongo'i-ngofua, ngāue tokoni fakaetauhi, ngaahi liliu 'o e lotó, kalasi teuteu tempale, 'alu ki he lotú, pea sila'i ko ha fāmili 'i he tempale toputapú. Fakakaukauloto atu ki he hounga'ia 'a e fānaú mo e makapuná ki he'enua tamai mo e fa'e'e pea ki he hoa ngāue fakaetauhi na'e hoko



ko ha kaungāme'a mo e hoa ngāue ki he'enua tama'i ke ngāue fakaetauhi mo 'ofa ki he ni'ihī kehē.

Ko ha fakalotolahi e tafu'anga afi fika tolu 'o e tu'i: 'oku ha'u e ngaahi tāpuaki mo e fiefia 'o e ongoongolelei 'i he'etau fekumi ke 'ofa ki he 'Eiki' mo e ni'ihī kehē 'aki e kotoa hotau lotó mo e laumālié

'Oku fakaafe'i kitautolu 'e he folo-folá ke 'oatu kitautolu kotoa mo ia te tau hoko ki ai ki he fai'anga feilaulau 'o e 'ofá mo e ngāue tokoní. 'I he Fua-kava Motu'á, 'oku fakalotoa kitautolu 'ia Teutalōnome ke "'ofa ki [he 'Eiki] ko ho 'Otuá' 'aki e kotoa hotau lotó, iví, 'atamaí, mo e mālohí.¹³ 'Oku na'ina'i mai 'a Sōsiua, "'Ofa ki [he 'Eiki] ko homou 'Otuá, . . . 'a'eva 'i hono ngaahi halá, . . . tauhi 'ene ngaahi fekaú, . . . pikitai kiate ia, pea . . . tauhi ia 'aki homou lotó kotoa, pea mo homou laumālié kotoa."¹⁴

'I he Fuakava Fo'ou, 'oku fakamatala 'e hotau Fakamo'uí ki he ongo fekau lahí: "Ke ke 'ofa ki [he 'Eiki] ko ho 'Otuá 'aki ho lotó kotoa, mo ho laumālié kotoa, mo ho 'atamaí kotoa, pea ki ho kaungā'apí 'o hangē pē ko koé."¹⁵

'I he Tohi 'a Molomoná: Ko ha Fakamo'oni 'e Taha 'o Sisū Kalaisí, na'e ngāue 'a e Tu'i ko Penisimaní "'aki hono

tūkuingata 'o hono sinó mo e mālohi 'o hono laumālié kotoa" pea fokotu'u e melinó 'i he fonuá.¹⁶ 'I he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá hangē koia 'oku 'ilo 'e he faifekau kotoa pē, 'oku kole mai 'e he 'Eiki ke tau tauhi kiate ia 'aki e kotoa 'o hotau "lotó, iví, 'atamaí mo e mālohí."¹⁷ 'I he tū'uta 'a e Kāingalotú ki he Vahefonua Siakisoní, na'e fekau'i kinautolu 'e he 'Eiki ke tauhi e Sāpaté ke mā'oni'oni 'aki e 'ofa "ki he 'Eiki ko ho 'Otuá 'aki ho lotó kotoa mo ho mālohí, 'atamaí, mo e iví kotoa; pea ke ke tauhi kiate ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí."¹⁸

'Oku tau fiefia 'i he fakaafe ke fakatapu hotau lotó kotoa ke fekumi ki ha ngaahi founa mā'olunga mo mā'oni'oni ange ke 'ofa ki he 'Otuá mo kinautolu 'oku tau feohí pea ke fakamālohia 'etau tui ki he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisí 'i hotau lotó pea 'i hotau ngaahi 'apí mo e lotú.

Faá, 'oku poupou'i kitautolu 'e he'etau tafu'anga afi 'o e tu'i ke fokotu'u ha ngaahi sīpinga hokohoko 'o e mo'ui mā'oni'oni 'okú ne fakaloloto e tu'i mo e tu'unga fakalaumālié.

'E lava ke kau 'i he ngaahi tō'onga mo'ui, ngāue angamaheni mā'oni'oni, pe sīpinga 'o e fa'a lotu ko 'ení 'a e lotú; ako folofolá; 'aukaí; manatua hotau Fakamo'uí mo e ngaahi fuakavá 'i he ouau 'o e sākalamēnití; vahevahe 'o e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelei 'i he ngāue fakafaifekau, fakatemipalé, mo e hisitōlia fakafāmilí, pea mo e ngaahi ngāue tokoni kehē; tauhi 'o ha tohinoa fakatautaha 'oku fakalaumālié; pea hokohoko pehē atu.

'I he fehokotaki 'a e ngaahi sīpinga mā'oni'oni mo e ngaahi holi fakalaumālié, 'oku fālute fakataha ai 'a e taimí mo 'itāniti. 'Oku ha'u e maama mo e mo'ui fakalaumālié 'i he toutou tokanga'i 'o e ngaahi me'a fakalotu 'okú ne 'omi ke tau ofi ange ki he'etau Tamai Hēvaní mo hotau Fakamo'uí ko Sisū Kalaisí. 'I he'etau 'ofa 'i he laumālie mo e tohi 'o e fonó, 'e lava ke mokulu hifo e ngaahi me'a 'o e ta'engatá ki hotau laumālié 'o hangē ko e ngaahi hahau mei he langí.¹⁹ 'Oku tau ma'u e ngaahi talí, tuí, mo e mālohi ke fehanganagai mo e ngaahi faingata'a mo e faingamālie

faka'ahó 'i he fa'a kātaki, fakakaukau fo'ou, mo e fiefia 'aki e talangofua faka'ahó mo e matavai mo'ui 'oku fo'ou.

Nimá, 'i he'etau tauhi e ngaahi sīpinga angamaheni lolotonga 'etau fekumi ki ha ngaahi founa fo'ou mo mā'oni'oni ange ke 'ofa ki he 'Otuá mo tokoni'i kitautolu mo e ni'ihī kehē ke teuteu ke fe'iloaki mo lá, 'e poupou'i kitautolu 'e he'etau tafu'anga afi 'o e tu'i ke manatu'i ko e haohaoá 'oku 'ia Kalaisí, kae 'ikai 'iate kitautolu pe ko e feinga haohaoa 'a māmaní.

'Oku fonu e ngaahi fakaafe 'a e 'Otuá 'i he 'ofa mo e fa'a malava koe'uhí he ko Sisū Kalaisí "ko e halá, ko e mo'oni, pea mo e mo'ui."²⁰ Kiate kinautolu 'oku nau ongo'i mafasiá, 'okú Ne fakaafe'i, "Ha'u kiate au," pea kiate kinautolu 'oku ha'u kiate lá, 'okú Ne talá'ofa, "Te u foaki 'a e fiamālié kiate kimoutolu."²¹ "Ha'u kia Kalaisí, pea hoko 'o haohaoa 'iate ia, . . . 'ofa ki he 'Otuá 'aki ho iví, 'atamaí, mo e mālohí kotoa pē, pea 'e toki fe'unga 'a 'ene 'alo'ofá kiate kimoutolu, koe'uhi ke tupu 'i he'ene 'alo'ofá 'a ho'omou haohaoa 'ia Kalaisí."²²

Ko e fakapapau ko 'ení, "tupu 'i he'ene 'alo'ofá 'a ho'omou haohaoa 'ia Kalaisí" ko e nonga foki ia, melino, mo e talá'ofa te tau lava 'o hokohoko atu 'i he tui mo e loto-falala 'i he 'Eiki 'o a'u ki he taimi 'oku 'ikai hoko ai 'etau ngaahi 'amanakí, faka'ānuá, pe mahalo mo e me'a 'oku totonu ke tau ma'ú, neongo 'oku 'ikai ko hotau fo'ui, pea na'a mo e hili 'etau fai hotau lelei tahá.

'I ha ngaahi taimi mo e founa kehekehe, 'oku tau ongo'i kotoa 'oku tau ta'efe'unga, ta'epau'ia, mo ta'etaaui nai. Ka 'i he'etau ngaahi ngāue faive-lenga ke 'ofa ki he 'Otuá mo ngāue fakaetauhi ki hotau kaungā'apí, te tau lava 'o ongo'i e 'ofa 'a e 'Otuá mo e ue'i fakalaumālie 'oku fie ma'u ki he'enua mo 'etau mo'ui 'i ha ngaahi founa fo'ou mo mā'oni'oni ange.

'Oku fakalotolahi'i kitautolu 'e he Fakamo'uí mo talá'ofa mai te tau lava 'o "vivili atu ki mu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisí, pea ma'u 'a e 'amanaki 'oku mālohi haohaoa, mo ha 'ofa ki he 'Otuá mo e kakai fulipē."²³ 'E lava 'e he tokāteline 'o Kalaisí, Fakalelei 'a hotau

Fakamo'ui, mo 'etau muimui 'aki e kotoa 'o hotau lotó ki He'ene hala 'o e fuakavá, 'o tokoni'i kitautolu ke 'ilo'i 'Ene mo'oni mo fakatau'atāina'i kitautolu.²⁴

'Oku ou fakamo'oni ki he kakato 'o 'Ene ongoongolelei mo 'Ene palani 'o e fiefiá kuo fakafoki mai pea ako'i 'i he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'i he folofola toputapú, 'e he kau palōfitá mei he Palōfita ko Siosefa Sāmítá kia Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni he 'ahó ni. 'Oku ou fakamo'oni ki He'ene hala 'o e fuakavá 'oku tataki atu ki he me'a'ofa mā'ongo- 'onga taha kuo tala'ofa mai 'e he'etau Tamai Hēvani 'ofá: "Te mou ma'u 'a e mo'ui ta'engata."²⁵

'Ofa ke 'atautolu 'Ene ngaahi tāpu- akí mo e fiefia 'oku tolongá 'i he'etau fakamāfana'i hotau ngaahi lotó mo e 'amanakí mo e tukupaá 'i he'etau tafu'anga 'o e tuí, ko 'eku lotú ia 'i he huafa toputapu mo mā'oni'oni 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Russell M. Nelson, "Ko e Ngāue Fakaetauhí," *Liahona*, Mē 2018, 100.
2. Richard G. Scott, *Finding Peace, Happiness, and Joy* (2007), 162–63; 'oku hā 'i he *Elder Richard G. Scott Art Exhibit: A Self-Guided Tour* (pamphlet, 2010).
3. *A Visual Journal: Artwork of Henry B. Eyring* (booklet, 2017), 2.
4. *A Visual Journal*, 28.
5. Boyd K. Packer, *The Earth Shall Teach Thee: The Lifework of an Amateur Artist* (2012), ix.
6. 'Alamā 30:44.
7. "'Oku 'Ofa 'Eku Tamai Hēvani 'Iate Au," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 228–29.
8. Victor Hugo, *Les Misérables*, trans. Julie Rose (New York: Random House, 2008), 728.
9. Vakai, Lea Fakatātā 3:5–6.
10. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:44.
11. Vakai, Luke 15:20.
12. Faka'aonga'i e a'usíá 'i he fakangofua.
13. Teutalōnome 6:5.
14. Sōsiua 22:5.
15. Luke 10:27.
16. Ngaahi Lea 'a Molomona 1:18.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:2.
18. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:5.
19. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:45–46.
20. Sione 14:6.
21. Mātiu 11:28.
22. Molonai 10:32.
23. 2 Nifai 31:20.
24. Vakai, Sione 8:32.
25. 2 Nifai 31:20.



Fai 'e 'Eletā Paul B. Pieper
'O e Kau Fitungofulú

Kuo Pau ke To'o Kiate Kinautolu Kotoa 'a e Huafa kuo 'Omi 'e he Tamai

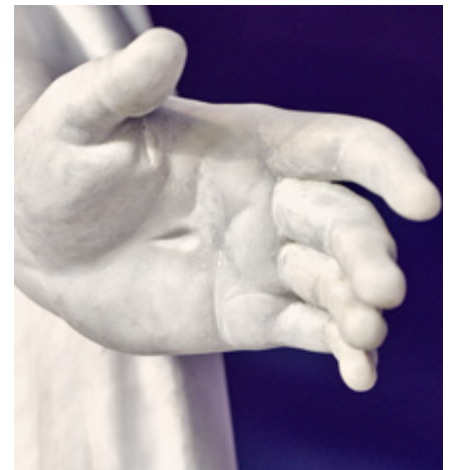
Ko e huafa 'o e Fakamo'ui 'oku 'i ai e mālohí pē 'e taha mo mahu'ingá.
Ko e huafa pē ia 'oku malava ai 'a e fakamo'ui.

‘I he ngaahi uike si'i kuo hilí, na'á ku kau atu ki ha papitaiso 'o ha fānau ta'u valu 'e nī'ihī. Na'a nau kamata ke ako e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi mei he'enu mātu'á mo e kau faiakó. Kuo kamata ke tupu e tenga 'o e tuí 'oku nau ma'u kiate Iá. Pea 'oku nau fie ma'u eni ke muimui 'iate Ia ki he loto vai 'o e papitaisó ke hoko ko ha kau mēmipa 'o Hono Siasi kuo fakafoki maí. 'I he'eku vakai ki he'enu loto vekeveke, na'á ku fifili pe ko e hā e lahi 'o e me'a na'e mahino kiate kinautolu fekau'aki mo ha taha 'o e ngaahi me'a mahu'ingá 'i he'enu fuakava papitaisó: 'a 'enua tukupā ke to'o kiate kinautolu e huafa 'o Sisū Kalaisi.

Kuo fakahā 'e he 'Otuá mei he kamata'angá, 'a e mahu'ingá 'o e huafa 'o Sisū Kalaisi 'i He'ene palani ma'atau- tolú. Na'e ako'i 'e ha 'āngelo 'etau tamai ko 'Ātamá 'o pehē, "Ko ia, ke ke fai 'a e me'a kotoa pē 'okú ke faí 'i he huafa 'o e 'Aló, pea ke ke fakatomala, pea ui ki

he 'Otuá 'i he huafa 'o e 'Aló 'o fai atu ma'u ai pē."¹

Na'e ako'i 'e he Tu'i ko Penisimaní ko ha palōfita 'i he Tohi 'a Molomoná hono kakaí 'o pehē, "E 'ikai tuku mai mo ha toe hingoa kehe pe hala pe founga 'a ia 'e lava 'o hoko ai 'a e fakamo'ui."²



Na'e toe fakamamafa'i 'e he 'Eiki 'a e mo'oni ko 'en'i ki he palōfita ko Siosefa Sāmitā: "Vakai, ko Sisū Kalaisi 'a e huafa kuo tuku mai 'e he Tama'i, pea 'oku 'ikai toe 'i ai mo ha hingoa kehe kuo tuku mai 'a ia 'e lava 'o fakamo'ui ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatā."³

Kuo ako'i 'e Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi 'i hotau kuongā, "ko kinautolu 'oku nau faka'aonga'i e tui 'i he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisi . . . pea kau ki he'ene fuakavā . . . te ne lava 'o ma'u mei he feilaulau fakalelei 'a Sisū Kalaisi."⁴

'Oku finangalo 'etau Tamai Hēvaní ke mahino 'aupito ko e huafa 'o Hono 'Alo ko Sisū Kalaisi, 'oku 'ikai ko ha huafa pē 'i ha ngaahi hingoa lahi. Ko e huafa 'o e Fakamo'ui 'oku 'i ai e mālohí pē 'e taha mo mahu'ingā. Ko e huafa pē ia 'oku malava ai 'a e fakamo'ui. 'I hono fakamamafa'i 'o e mo'oni ko 'en'i 'i he kuonga fakakosipeli kotoa pē, kuo fakapapau'i mai 'e he'etau Tamai 'ofā ki he kotoa 'o 'Ene fānau 'oku 'i ai ha hala foki ange kiate Ia. Ka 'oku 'ikai 'uhinga e 'atā mai ha hala paú 'oku 'otomētiki pē hono fakapapau'i mai 'etau foki angé. 'Oku fakahā mai 'e he 'Otuá 'a e toe me'a 'oku fie ma'ú: "Ko ia kuo pau ke to'o 'e he [tangata mo e fefine] kotoa pē kiate kinautolu 'a e hingoa kuo tuku mai 'e he Tama'i."⁵

Ke ma'u 'a e mālohi fakahaofi 'oku ma'u pē 'i he huafa 'o Kalaisi, kuo pau ke tau "fakavaivai'i [kitautolu] 'i he 'ao 'o e 'Otuá . . . 'o ō mai mo e loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomala . . . pea . . . loto fiemālie ke to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o Sisū Kalaisi" 'o fakafe'unga'i ai, hangē ko hoku ngaahi kaungāme'a ta'u valú, ke "tali 'a kinautolu 'i he papitaisó ki hono siasí."⁶

Ko kinautolu kotoa pē 'oku nau holi fakamātoato ke to'o e huafa 'o e Fakamo'ui kiate kinautolú, kuo pau ke fakafe'unga'i mo ma'u e ouau 'o e papitaisó ko ha fakamo'oni fakatu'asino ki he 'Otuá 'enau filí.⁷ Ka ko e papitaisó ko e kamata'angā pē ia.

Ko e fo'i lea to'o 'oku 'ikai ko ha lea ta'e ngāue'i. Ko ha lea ngāue ia mo ha ngaahi faka'uhinga lahi.⁸ 'Oku pehē pē 'a e fie ma'u e ngāue 'i he'etau tukupā ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o



Sisū Kalaisi pea 'oku 'i ai hano ngaahi tu'unga kehekehe.

Hangē ko 'en'i, ko e 'uhinga 'e taha 'o e fo'i lea to'o ke ma'u ha me'a pe 'ai ki ha sino 'o ha taha, hangē ko ha'atau ma'u ha inu. 'I he'etau to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Kalaisi, 'oku tau tukupā ke to'o 'Ene ngaahi akonakí, Hono 'ulungāngā, 'Ene 'ofa taupotú, 'o fakatō loloto ia kiate kitautolu ke nau hoko ko ha kongā 'o kitautolu. Ko hono mahu'inga ia 'o e fakaafe 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ki he kakai lalahi kei talavou ke "lotu pea [fekumi] fakamātoato ke mahino 'a e 'uhinga takitaha 'o [e] ngaahi huafa 'o e [Fakamo'ui kiate kinautolu] fakatāutahā"⁹ mo e keinanga 'i he folofola 'a Kalaisi 'i he ngaahi tohi folofolá, tautautefito ki he Tohi 'a Molomoná.¹⁰

Ko ha 'uhinga 'e taha 'o e fo'i lea to'o ko hano tali 'o ha taha pe fatongia pau pe tali e mo'oni 'o ha fo'i fakakaukau pe tefito'i mo'oni. 'I he'etau to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Kalaisi, 'oku tau tali Ia ko hotau Fakamo'ui mo hoko-hoko atu hono tali 'Ene ngaahi akonakí ko ha fakahinohino ki he'etau mo'ui. 'I he fili mahu'inga kotoa pē 'oku tau faí, te tau lava 'o to'o 'Ene ongoongolelé ko e mo'oni pea mo'ui talangofua ki ai 'aki e kotoa 'o hotau lotó, mālohí, 'atamaí, mo e iví.

'E lava foki ke 'uhinga e fo'i lea to'o ke fakafenāpasi ha taha mo ha hingoa pe ngāue. Ko e tokolahi taha 'o kitautolú kuo tau a'usia hono to'o ha fatongia 'i he ngāue pe kau atu ki ha ngāue pe taukave'i ha fakakaukau. 'I he'etau to'o kiate kitautolu pē e huafa 'o Kalaisi, 'oku tau to'o ai e ngaahi fatongia 'o ha ākongā mo'oni, 'oku tau taukave'i 'Ene ngāue, pea "tu'u ko ha kau fakamo'oni [kiate Ia] 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē te [tau] 'i aí."¹¹ Kuo ui 'e Palesiteni Nalesoni ki he "finemui mo e talavou kotoa pē 'i he vaha'a 'o e ta'u 12 ki he 18 . . . ke kau mai ki he kau tau 'a e 'Eiki ke tokoni ki hono tñaki fakataha 'o 'Isilelí."¹² Pea 'oku tau hounga'ia kotoa pē ke muimui ki he ui fakaepalōfita ke talaki e hingoa 'o Hono Siasi kuo fakafoki maí 'o hangē ko ia na'e fakahā 'e Fakamo'ui Tonu: Ko e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Ma'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.¹³

'I he'etau to'o e huafa 'o e Fakamo'ui kiate kitautolú, kuo pau ke mahino kiate kitautolu ko e ngāue 'a Kalaisi mo Hono Siasi 'oku taha pea tatau pē. 'Oku 'ikai lava ke fakamāvahevahe'i kināua. Hangē ko iá, 'oku 'ikai fakamāvahevahe'i 'etau ākongā fakatautaha ki he Fakamo'ui mo e memipasipi 'i Hono Siasi. Ka tōmohumu 'etau tukupā ki he

tahá, 'e tōnōnou 'etau tukupā ki he tahá, 'o tatau mo e pau e muimui 'a e po'ulí 'i he 'ahó.

'Oku 'i ai ha níhi 'oku nau momou ke to'o e huafa 'o Sisū Kalaisí mo 'Ene ngāué koe'uhí he 'oku nau pehē 'oku fāsíi, fakangatangata, mo fakapōpula. Ko hono mo'oni, 'oku fakatau'atāina mo fakalahi mai 'a hono to'o kiate kitautolu e huafa 'o Kalaisí. 'Okú ne fakaake e holi na'a tau ma'u 'i he'etau tali e palani 'a e 'Otuá 'i he tui ki he Fakamo'uí. 'I he mo'ui 'a e holi ko 'ení 'i hotau lotó, te tau lava 'o 'ilo 'a e tau-mu'a mo'oni 'o 'etau ngaahi me'afuaki fakalangi kuo foaki maí mo e talēnití, a'usia 'i He'ene 'ofa fakaiviá, mo e tupulaki 'etau tokanga ki he lelei 'a e níhi kehé. 'I he'etau to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o e Fakamo'uí, 'oku tau puke ma'u mo'oni ai 'a e me'a kotoa pē 'oku lelei mo hoko 'o hangē ko Iá.¹⁴

'Oku mahu'inga ke manatu 'i ko ha tukupā fakafuakava ia ke to'o kiate kitautolu e huafa 'o e Fakamo'uí—'o kamata mei he fuakava 'oku tau fakahoko 'i he papitaisó. Kuo akonaki 'a Palesiteni Nalesoni 'o pehē, "E hanga 'e [he'etau] tukupā ke muimui ki he Fakamo'uí, 'aki hono fakahoko ha ngaahi fuakava mo Ia pea tauhi e ngaahi fuakava ko iá, 'o fakaava e matapā ki he tāpuaki fakalaumālie mo e faingamālie kotoa pē 'e lava ke ma'ú."¹⁵ Ko e taha 'o e ngaahi faingamālie ma'ongo'onga taha 'o hono to'o e huafa 'o e Fakamo'uí kiate kitautolu 'i he papitaisó 'a 'ene faka'atā mai e ouau hoko 'i he hala 'o e fuakavá, 'a hotau hilifakinimá. 'I ha'aku fehu'i ki ha taha 'o hoku ngaahi kaungāme'a ta'u valú e 'uhinga kiate ia e to'o 'o e huafa 'o Kalaisí, na'a ne tali mai, "Oku 'uhinga ia teu lava 'o ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni." Ko e mo'oni ia.

Ko e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'oku ma'u ia 'i he hilifakinima hili 'etau ma'u e ouau 'o e papitaisó. Ko e me'afuaki ko 'ení 'a e totonu mo e faingamālie ke ma'u e Laumālie Mā'oni'oni ko ha takaua ma'u pē. Kapau te tau fanongo mo talangofua ki He'ene fanafanó mo e kīhi'i le'o sí'i, te Ne tauhi kitautolu 'i he hala 'o e fuakava kuo tau kau ki ai 'i he papitaisó, fakatokanga mai 'i hono 'ahi'ahi'i kitautolu ke mavahe



mei aí, pea poupou'i kitautolu ke fakatomala mo liliu 'i hono fie ma'ú. Ko 'etau tokanga hili e papitaisó, ke tauhi ma'u ai pē e Laumālie Mā'oni'oni mo kitautolu koe'uhí ke lava 'o hoko-hoko 'etau tupulaki 'i he hala 'o e fuakavá. 'E toki lava pē 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o nofo'ia kitautolu 'o fakatatau mo 'etau tauhi 'etau mo'ui ke ma'a mo 'ikai ha angahalá.

'I he 'uhinga ko 'ení, kuo 'omi ai 'e he 'Eikí ha hala ma'atautolu ke hoko-hoko atu hono fakafu'ou e ola fakama'a 'o hotau papitaisó 'i ha ouau 'e taha—'a e sākalamēnití. 'Oku tau "fakamo'oni'i . . . 'oku [tau] *loto-fiemālie ke to'o kiate [kitautolu] 'a e huafa 'o ho 'Aló*"¹⁶ 'aki 'etau toe ala atu 'o to'o se ngaahi faka'ilonga 'o e sino mo e ta'ata'a 'o e 'Eikí 'i hotau 'aofinimá—'a e ma'a mo e vaí—mo hono to'o ia ki hotau lotó tonu. 'Oku toe fakahoko mai leva 'e he Fakamo'uí 'Ene fakama'a fakafu'ou pea fakafu'unga'i kitautolu ke ma'u e taki-ekina hokohoko 'a e Laumālie Mā'oni'oni. 'Ikai ko ha fakamo'oni nai 'eni 'o e 'alo'ofa ta'e-fakangatangata 'oku ma'u pē 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí? Hangē pē ko 'etau to'o Hono huafá *kiate kitautolu*, 'okú Ne to'o 'etau ngaahi angahalá mo e mamahí kiate Ia, pea 'oku kei "mafao atu" pē 'a Hono to'ukupú¹⁷ ke takataka'i kitautolu 'i he ongo to'ukupu 'o 'Ene 'ofá.¹⁸

Ko e sākalamēnití ko ha fakamanatu fakauike ia ko hono to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Sisū Kalaisí ko ha tukupā ia 'oku hokohoko atu, kae 'ikai ko ha me'a pē 'e taha na'e hoko pea hoko tu'o taha pē 'i he 'aho 'o hotau papitaisó.¹⁹ 'Oku tau toutou fiefia mo hokohoko atu ke

ma'u "I'a e foaki mā'oni'oni ko iá, 'e he tangata ne 'ikai mahino ki ha tahá, ke to'o 'etau angahalá pe to'o hono kakanó mo e ta'ata'a."²⁰ 'Oku 'ikai ke tau ofo ai 'i he taimi 'oku mahino ai ki he fānau 'a e 'Otuá e ngaahi tāpuaki mālohi fakalaumālie 'oku ha'u mei hono to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o Kalaisí, 'oku nau ongo'i fiefia ma'u pē pea ko 'enau holí ma'u pē ia ke fai ha fuakava mo honau 'Otuá.²¹

'I he'etau muimui ki he hala fakalangi 'o e fuakava kuo tofa ko 'ení, 'e 'omi 'e he'etau tukupā mo e faifeinga ke to'o kiate kitautolu e huafa 'o Sisū Kalaisí e mālohi "ke 'oua na'a tāmāte'i [Hono] huafá mei [hotau] lotó."²² Te tau 'ofa ki he 'Otuá mo hotau kaungā'apí pea ongo'i ha holi ke ngāue faketauhi kiate kinautolu. Te tau tauhi 'Ene ngaahi fekaú mo holi ke 'unu ofi ange kiate Ia 'aki 'etau fakahoko ha ngaahi fuakava lahi ange mo Ia. Pea 'i he'etau vakai 'oku tau vaivai pea ta'emalava ke ngāue ki he'etau ngaahi holi mā'oni'oni, te tau kolea e mālohi 'oku ma'u pē 'i Hono huafá pea te Ne hā'ele mai ke tokonia kitautolu. 'I he'etau fa'a kātaki 'i he faivelengá, 'e hokosia e 'aho te tau mamata ai kiate Ia pea nofo mo Ia, pea te tau 'ilo kuo tau hoko 'o hangē ko Iá, 'o fakafu'unga'i ai ke tau foki ki he 'ao 'o e Tamai.

He 'oku pau e tala'ofa 'a e Fakamo'uí: ko kinautolu 'oku "tui ki he huafa 'o Sisū Kalaisí, pea hū ki he Tamai 'i hono huafá, 'o kātaki 'i he tui ki hono huafá 'o a'u ki he ngata'angá"²³ 'e fakamo'ui 'a kinautolu 'i he pule'anga 'o e 'Otuá. 'Oku ou kaungā fiefia fakataha mo kimoutolu he 'oku malava 'a e ngaahi tāpuaki ta'e hano tatau ko 'ení 'i hono to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Sisū Kalaisí, 'a ia 'oku ou fakamo'oni'i mo fakamo'oni 'akí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōse 5:8.
2. Mōsaia 3:17.
3. Tokatēline mo e Ngaahi Fuakava 18:23.
4. Dallin H. Oaks, "Taking upon Us the Name of Jesus Christ," *Ensign*, May 1985, 82.
5. Tokatēline mo e Ngaahi Fuakava 18:24; tātaki atu hono fakamamafa'i.
6. Tokatēline mo e Ngaahi Fuakava 20:37; tātaki atu hono fakamamafa'i.
7. President Dallin H. Oaks has taught: "Oku tau to'o kiate kitautolu e huafa 'o

e Fakamo'ui 'i he'etau hoko ko e kau mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī. . . . 'I he'etau hoko ko e kau tui mo'oni kia Kalaisi, ko e kau Kalisitiane, 'oku tau to'o fiefia hono huafā kiate kitautolu" ("Taking upon Us the Name of Jesus Christ," 80).

8. Ko e tikisinale Merriam-Webster 'i he 'initaneti, 'oku lisi ai ha ngaahi faka'uhinga kehekehe 'e 20 'o e veape mo hono 'opuseki ko e to'o, 'a ia ko e tu'unga ia 'oku faka'aonga 'i ai e veape 'i he kupu'i lea "to'o kiate kitautolu e huafa 'o Sisū Kalaisi" (merriam-webster.com/dictionary/take).
9. Russell M. Nelson, "Kau Palōfitā, Takimu'ā, mo e Fono Faka-'Otuā" (fakataha lotu fakamāmani lahi mā'ā e kakai lalahi kei talavou, San. 8, 2017), broadcasts.lds.org
10. Vakai, Russell M. Nelson, "Ko e Tohi 'a Molomonā: Ne Mei Fēfē Nai Ho'o Mo'ui Ka Ne 'Ikai Ia?" *Liahona*, Nōvema. 2017, 60–63.
11. Mōsaia 18:9.
12. Russell M. Nelson, "Amanaki'anga 'o 'Isileli" (worldwide youth devotional, Sune 3, 2018), HopeofIsrael.lds.org.
13. "Na'ā ku fai 'eni koe'uhī he na'e ue'i 'e he 'Eikī hoku 'atamai ki he mahu'inga 'o e hinga na'ā ne tu'utu'uni ki he Siasi, ko e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī. 'Oku 'i ai ha ngāue 'i hotau 'a'o ke 'omi kitautolu ke fenāpasi mo Hono finangalō" (Russell M. Nelson, "Ko e Hingoa 'o e Siasi" [fakamatala faka'ofisiale, 'aho 16 'o 'Aokosi 2018], mormonnewsroom.org).
14. Vakai, Molonai 7:19.
15. Russell M. Nelson, " 'I He'etau Laka Fakataha Atu Kimu'ā," *Liahona*, 'Epeleli. 2018, 7.
16. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77; tātaki atu hono fakamamafa'i.
17. 3 Nifai 9:14; vakai foki, 'Alamā 5:33–34.
18. Vakai, 2 Nifai 1:15.
19. ". . . 'I he taimi 'oku tau fakamo'oni' ai 'etau *loto-fiemālie* ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Sisū Kalaisi, 'oku tau fakahaa'i ai 'etau tukupā ke fai 'a e me'a kotoa pē te tau lavā ke ma'u ai 'a e mo'ui ta'engata 'i he pule'anga 'o 'etau Tamai. 'Oku tau fakahaa'i ai 'etau fie kau atu—'etau fakapapau ke faifeinga ki he—hakeaki' i he pule'anga fakasilesitalē. . . .
". . . Ko e me'a 'oku tau fakamo'oni ki ai 'oku 'i kai ko e to'o kiate kitautolu hono huafā ka 'oku tau *loto-fiemālie* ke fai ia. 'I he fakakaukau ko 'eni, 'oku kaunga 'etau fakamo'oni ki ha me'a 'e hoko he kaha'ū pe ko hā tu'unga 'oku 'ikai fakapapau' i iate kitautolu pē, kae makatu'unga 'i he mafai mo e ngāue 'a e Fakamo'ui" (Dallin H. Oaks, "Taking upon Us the Name of Jesus Christ" 82, 83).
20. "E Tamai Ta'engata," *Ngaahi Himi*, fika 94.
21. Vakai, Mōsaia 5; 6; 18; 3 Nifai 19.
22. Mōsaia 5:12.
23. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:29.



Fai 'e 'Eletā Dieter F. Uchtdorf

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

Tui, 'Ofa, Ngāue

'Oku tau ma'u 'a e mo'ui mahutafea 'i he'etau hoko ko e kau ākongā mo'oni 'a Sisū Kalaisi—'aki e muimui ki Hono ngaahi halā mo kau atu ki He'ene ngāue.

S i'oku kāinga, ko ha me'a fakafiefa mo'oni ke kau mo kimoutolu 'i he fakataha'anga konifelenisi lahi faka-ofo ko 'eni 'o e 'aho nī: ke fanongo ki he ngaahi pōpoaki fakalaumālié; fanongo ki he kuaea fakaofo mo makehe 'o e kau faifekau 'oku nau fakafofonga'i e lau afe 'o e kau faifekau 'i he māmanī kotoa—'a 'etau fānaū—pea tautautefito ki he'etau faaitaha 'i he'etau tui he 'aho nī, mo hono toe poupou'i 'o hotau Palesiteni mo e palōfita 'ofeinā, Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, ko e Kau Palesitenisi 'Uluakī, mo e Kau Taki Mā'olunga 'o e Siasi. Ko ha 'aho fakafiefa mo'oni 'eni ke kau fakataha mo kimoutolu.



Ko e Tu'i fakakuongamu'a ko Solomoné ko ha taha ia 'o e kau tangata lavame'a hā ki tu'a taha 'i he hisitōliā.¹ Ne hangē na'ā ne ma'u e me'a kotoa pē—pa'anga, mālohi, manakoa, langilangi. Kae hili ha ngaahi ta'u lahi 'o 'ene fakahōhōlotō mo e koloa'ia, na'e aofangatuku fēfē 'e Solomone 'ene mo'ui?

Na'ā ne pehē, "'Oku va'inga 'a e me'a kotoa pē"².

Ko e tangatā ni, 'a ia na'ā ne ma'u kotoā, ne iku ta'efiemālie, fakapo'uli, mo mamahi neongo e ngaahi lelei na'ā ne tofanga ai.³

'Oku 'i ai ha fo'i lea faka-Siamane ko e, *Weltschmerz*. 'I hono faka'uhinga fakalukufuā, 'oku 'uhinga ia ko ha lotomamahi 'oku ha'u mei he fakakaukau fakamamahi 'oku ma'ulalo ange e māmanī 'i he'etau fakakaukau atu ki he tu'unga ke 'i ai.

Mahalo pē na'a 'oku 'i ai ha ki'i *Weltschmerz* iate kitautolu kotoa.

'I he ngaolo fakalongolongo mai 'a e mamahi ki he ngaahi tapa 'o 'etau mo'ui. 'I he tolonga 'a e lotomamahi 'i hotau ngaahi 'ahō pea 'omi ha 'ata kaupō'uli lolotonga 'etau 'i he po'uli. 'I he hoko mai 'a e ngaahi fakamamahi mo e faihalā 'i hotau māmanī 'o kau ai e mo'ui 'a kinautolu 'oku tau 'ofa ai. 'I

he'etau fononga hotau hala fakataau-taha mo tuenoa 'o e faingata'á, pea kápui 'e he mamahí 'etau melinó mo to'o 'etau ongo'i nongá—'e ala 'ahi'ahi'i kitautolu ke tau tui tatau mo Solomone 'oku va'inga 'a e me'a kotoa pē pea ta'e'uhinga.

Ko e 'Amanaki Lelei Lahí

Ko e ongoongo lelei, 'oku 'i ai e 'amanaki lelei. 'Oku 'i ai ha solova'anga 'o e ongo'i tuenoá, muná, mo e ngaahi *Weltschmerz* 'o e mo'ui. 'Oku 'i ai ha solova'anga ki he loloto taha 'o e siva 'a e 'amanakí, mo e lotofó'i 'e malava ke ke ongo'í.

'Oku ma'u 'a e 'amanaki lelei ko 'ení 'i he mālohi liliu mo'ui 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí pea 'i he mālohi huhu'í 'o e Fakamo'ui ke fakamo'ui kitautolu mei hotau fokoutua fakaalotó.

Na'e fakahā 'e Sisū, “Kuó u ha'u au ke nau ma'u 'a e mo'ui, pea ke nau ma'u ia 'o lahi 'aupito.”⁴

'Oku tau ma'u 'a e mo'ui mahu-tafea ko iá 'o 'ikai 'i he tokanga taha ki he'etau ngaahi fie ma'ú pe me'a kuo tau lavá, ka 'i he'etau hoko ko e kau ākongā mo'oni 'a Sisū Kalaisi—'aki e muimui ki Hono ngaahi halá mo kau atu ki He'ene ngāue. 'Oku tau ma'u e mo'ui mahutafeá 'i he'etau fakangaloki kitautolu mo kau atu ki he ngāue ma'ongo'onga 'a Kalaisí.

Pea ko e hā e ngāue ma'ongo'onga 'a Kalaisí? Ko e tui kiate Ia, 'ofa 'o hangē ko 'Ene 'ofá, mo ngāue 'o hangē kuó Ne faí.

Na'e “fa'a fe'alu'aki [a Sisū] 'o fai-lelei.”⁵ Na'á Ne hā'elea 'a e masivá, li'e-kiná, mahakí, mo kinautolu ne ongo'i maá. Na'á Ne ngāue fakaetauhi ki he mā'ulaló, vaivaí, mo e tuenoá. Na'á Ne tuku taimi ma'anautolu; na'á Ne fefolofolai mo kinautolu. “Peá ne fakamo'ui 'a kinautolu kotoa pē.”⁶

Na'á Ne ako'i e “ongoongo lelei”⁷ 'o e kosipelí 'i he feitu'u kotoa pē na'á Ne 'i aí. Na'á Ne vahevahe e ngaahi mo'oni ta'engata te ne fakatau'atāina'i fakalau-mālie mo fakatu'asino e kakaí.

Ko kinautolu 'oku fakatapui kinautolu ki he ngāue tatau 'a Kalaisí 'oku nau 'ilo e mo'oni 'o e tala'ofa 'a e Fakamo'ui:



“Pea ko ia 'e mole 'ene mo'ui koe'uhi ko aú, te ne ma'u ia.”⁸

Sí'oku kāinga na'e hala 'a Solomone, —'oku 'ikai ko e “va'inga” 'a e mo'ui. Ka ko hono fehanganā, 'e lava ke fonu ia 'i he taumu'á, mahu'ingamālie, mo e melinó.

'Oku mafao atu e to'ukupu faifakamo'ui 'o Sisū Kalaisí ki he taha kotoa 'oku fekumi kiate Iá. Kuó u 'ilo 'i ta'e toe veiveiua 'e lava ke liliu 'e he tui mo e 'ofa ki he 'Otuá pea mo e feinga ke muimui 'iate Iá hotau lotó,⁹ fakama'a-ma'a 'etau mamahí, pea fakafonu hotau lotó 'aki e “fu'u fiefia lahi.”¹⁰

Tui, 'Ofa, Ngāue

Ko e mo'oni, kuo pau ke tau ngāue 'o lahi hake 'i he mahino fakae'atamai pē 'o e ongoongolelei kae lava ke ne ma'u e takiekina faifakamo'ui ko 'ení 'i he'etau mo'ui. Kuo pau ke tau fakahoko ia 'i he'etau mo'ui—'o ngaohi ia ko ha kongā 'o kitautolu mo e me'a 'oku tau faí.

Tuku mu'a ke u fokotu'u atu ke kamata 'aki e mo'ui fakaākongá ha fo'i lea mahinongofua 'e tolu:

Tui, 'ofa, mo ngāue.

'Oku tatakí 'e he loto-tui ki he 'Otuá ki he tui kiate Iá mo e fakatupulaki 'o e falala 'i He'ene leá. 'Oku tuku 'e he tuí ke tupulaki hotau lotó 'i he'etau 'ofa ki

he 'Otuá mo e ni'ihí kehé. 'I he tupu 'a e 'ofa ko iá, 'oku ue'i kitautolu ke tau muimui ki he Fakamo'ui 'i he hoko-hoko atu 'etau fononga ma'ongo'onga 'i he hala 'o e mo'ui fakaākongá.

“Ka,” te ke pehē, “oku fu'u ngali faingofua ia. Ko e ngaahi faingata'a 'o e mo'ui pea ko 'eku ngaahi faingata'a'ia, 'oku fu'u fihitu'u ia ki ha faito'o faingofua pehē. He 'ikai te ke faito'o e *Weltschmerz* 'aki ha fo'i lea faingofua pē 'e tolu: *Tui, 'ofa, ngāue.*”

He 'ikai lava 'e ha fo'i lea fakapoto 'o fai e faito'ó. Ko e 'ofa 'a e 'Otuá 'oku ne fakahaofi, fakafoki, mo fakaaké.

'Oku 'afio'i koe 'e he 'Otuá. Ko 'Ene fānau koe. 'Okú Ne 'ofa 'iate koe.

'Oku mafao atu Hono to'ukupú, 'o a'u ki he taimi 'oku ke fakakaukau ai 'oku 'ikai taau ke 'ofa'i koé.

'I he 'aho ko 'ení—'i he 'aho kotoa pē—'okú Ne mafao atu Hono to'ukupú 'o finangalo ke fakamo'ui koe, ke hiki hake koe, pea fakafetongi e ongo'i tuenoa 'i ho lotó 'aki ha fiefia 'oku tu'uloa. 'Okú Ne finangalo ke to'o atu ha fa'a-hinga fakapo'uli pē 'okú ne kápui ho'o mo'ui pea fakafonu 'aki ia e maama toputapu, mo ngingila 'o Hono nāunau ta'e hano ngata'angá.

Kuó u a'usia tonu 'ení.

Pea ko 'eku fakamo'oni ia ko ha 'Aposetolo 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí

ko kinautolu kotoa pē 'oku ha'u ki he 'Otuá—'a kinautolu 'oku tui, 'ofa mo ngāue mo'oni—te nau a'usia e me'a tatau.

'Oku Tau Tui

'Oku ako'i kitautolu 'e he folofolá, "ka 'i he ta'ema'u 'a e tui 'oku 'ikai [malava ke] fakafiemālie'i [e 'Otuá]: he ko ia 'oku ha'u ki he 'Otuá, 'oku totonu ke ne tui 'oku ai ia."¹¹

Ki ha ni'ihī, 'oku faingata'a 'a e ngāue ke tui. 'Oku fa'a fakafe'atungia'i ia 'e he'etau hikisiá. Mahalo 'oku tau fakakaukau koe'uhī ko 'etau potó, ako lelei, pe ngaahi a'usiá, 'oku 'ikai pē lava ia ke tau tui ki he 'Otuá. Pea kamata ke tau vakai ki he tui fakalotú ko ha tukufakaholo fakavalevale.¹²

'I he'eku a'usiá, ko e tui 'oku 'ikai hangē ha tā valivali 'oku tau mamata mo sa'ia ai pea tau alea'i mo fokotu'u fakakaukau ki ai. Ka 'oku hangē ia ha palau 'oku tau 'ave ke ne palau'i ha ngaahi 'otu he konga kelekelé, 'o tau ngāue mālohi ke tō ha ngaahi tenga ke ma'u ai ha fua.¹³

'Unu'unu atu ki he 'Otuá, pea 'e 'unu'unu mai la kiate kimoutolu.¹⁴ Ko e talá'ofa 'eni kiate kinautolu kotoa 'oku fekumi ke tui.

'Oku Tau 'Ofa

'Oku fakahā mai 'e he folofolá ko e lahi ange 'etau 'ofa ki he 'Otuá mo 'Ene fānaú, ko e lahi ange ia 'etau fiefiá.¹⁵ Ka neongo ia, ko e 'ofa 'oku folofola ki ai 'a Sisuú, 'oku 'ikai ko ha kaati me'a'ofa ia 'oku laku kae hoko atu e 'ofá ki ha ngaahi me'a kehe. 'Oku 'ikai ko ha 'ofa ia 'oku lea 'aki, hili iá pea ngalo. 'Oku 'ikai ko ha fa'ahinga 'ofa ia ke "toki talamai ka 'i ai ha me'a 'e fie ma'u ke u fai."

Ko e 'ofa 'oku folofola ki ai 'a e 'Otuá 'a e fa'ahinga 'ofa 'oku hū ki hotau lotó 'i he'etau tu'u hake 'i he pongipongi, nofo mo kitautolu 'i he kotoa 'o e 'ahó, pea fakafonu hotau lotó 'i hono fakalea 'o 'etau lotu fakafeta'i he faka'osinga 'o e 'ahó.

Ko e 'ofa ta'efakamatala'i 'eni 'oku ma'u 'e he Tamai Hēvaní ma'atautolú.

Ko e 'ofa mamahi ta'efakangatangata 'okú ne tuku ke tau vakai mahino atu ki he ni'ihī kehé pe kohai mo'oni kinautolu.

'I he sio'ata 'o e 'ofa haohaoá, 'oku tau sio ki ha kakai ta'e-fa'a-mate mo ha ngaahi me'a ta'e-fakangatangata te nau malava pea mo'ui taau, mo e ngaahi foha mo e 'ofefine 'ofeina 'o e 'Otua Mafimafi.

Ko 'etau lava pē 'o vakai atu 'i he sio'ata ko iá, he 'ikai lava ke tau tuku-hifo'i, li'ekina, pe fakamaau ta'etotonu ki ha taha.

'Oku Tau Ngāue

'I he ngāue 'a e Fakamo'ui 'oku 'i he fanga ki'i founa iiki mo faingofuá 'a hono fakahoko 'o e "ngaahi fu'u me'a lalahi."¹⁶

'Oku tau 'ilo 'oku fie ma'u ke toutou fakahoko kae toki hoko 'o lelei 'i ha fa'ahinga me'a pē. 'Oku tatau ai pē pe ko e ifi me'aifi, 'aka 'o ha pulu ki he netí, fakalelei'i ha kā, pe puna 'i ha vakapuna, ko hono toutou fakahokó te tau lava ai 'o lelei ange mo toe lelei angé.¹⁷

Ko e fa'unga ne fokotu'u 'e he Fakamo'ui 'i he māmaní—'a e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní—'okú ne tokoni mai ke tau fai e me'a pē ko iá. 'Okú ne 'omi ha feitu'u ke fakaangaanga ai 'etau mo'ui 'i he founa kuó Ne ako'i mo tāpuekina e ni'ihī kehé hangē ko ia na'á Ne fakahokó.

'I he'etau hoko ko e kau mēmipa 'o e Siasi, 'oku 'omi hotau ngaahi uiui'i,

fatongia, mo e ngaahi faingamālie ke tau alanima atu 'i he 'ofa mo ngāue fakaetauhi ki he ni'ihī kehé.

Ne toki tuku 'e he Siasí kimui ni mai ha fakamamafa fo'ou ki he ngāue fakaetauhi, pe ko e tokoni pe 'ofa ki he ni'ihī kehé. Na'e fai ha fakakaukau lahi ke fakapapu'i pe ko e hā 'e ui 'aki e fakamamafa makehe ko 'enī.

Ko e taha 'o e ngaahi hingoa ne fakakaukau'i 'a e ngāue fakaetauhisipi, ko ha 'uhinga lelei fakahangatonu ia ki he fakaafe 'a Kalaisi: "Fafanga 'eku fanga sipi."¹⁸ Ka neongo ia, ne 'i ai lahi-lahi 'ene fakatupu puputu'ú: 'e hoko hono faka'aonga'i e fo'i lea ko iá ke u hoko ai ko ha kulī *German shepherd*. Ko hono faka'osingá, 'oku ou fiemālie pē ki he fo'i lea ngāue fakaetauhi.

Ko e Ngāué ni Ma'á e Taha Kotoa

Ko hono mo'oni, 'oku 'ikai fo'ou e fakamamafa ko 'enī. 'Okú ne 'omi pē ha faingamālie fakafo'ou mo lelei ange ke tau fakahoko e fekau 'a e Fakamo'ui ke "fe'ofa'aki"¹⁹ 'i ha founa lelei ange ke fakahoko mo ngāue ki he taumu'a 'o e Siasi.

Fakakaukau pē ki he ngāue faka-faifekau; ko hono vahevahe loto-to'a, loto-fakatōkilalo, mo loto-falala 'o e ongoongolelei, ko ha sippinga fakaofa ia 'o e ngāue fakaetauhi ki he ngaahi



fie ma'u fakalaumālie 'a e ni'ihī kehé,
'o tatau ai pē pe ko hai kinautolu.

Pe ko hono fai 'o e ngāue
fakatempalé—'a e fekumi ki he
ngaahi hinga 'o 'etau ngaahi ku'i mo
'oatu kiate kinautolu e ngaahi tāpuaki
'o 'itāniti. He toki founa fakalangi
mo'oni ia ke ngāue fakaetauhi ai.

Fakakaukau ki he ngāue ke fekumi
ki he paeā mo e masivā, hiki hake e
nima 'oku tāupé, pe tāpuekina 'o e
mahakī mo e faingata'a'ia. 'Ikai ko e
ngaahi ngāue tonu 'eni 'o e ngāue faka-
etauhi mo'oni na'e fakahoko 'e he 'Eiki
'i He'ene hā'ele holo he māmani?

Kapau 'oku 'ikai ko ha mēmipa koe
'o e Siasī, 'oku ou fakaafe'i koe ke ke
"ha'u 'o mamata."²⁰ Ha'u 'o kau mo
kinautolu. Kapau ko ha mēmipa koe
'o e Siasī ka 'oku 'ikai ke ke kau mālohi
mai, 'oku ou fakaafe'i koe: kātaki 'o foki
mai. 'Oku mau fie ma'u koe!

Ha'u, tākaki mai ho mālohī ki
ha'amautolū.

Te ke tokoni'i kinautolu ke mau
hoko 'o lelei ange mo fiefia ange, koe-
'uhi ko ho'o ngaahi talēniti makehé,
ngaahi me'a 'okú ke malavā, mo ho
'ulungāngā. Te mau tokoni atu leva ke
ke hoko 'o lelei mo fiefia ange foki.

Ha'u 'o tokoni ke tau langa mo
fakamālohia ha taufatungamotu'a 'o
e fakamo'uī, anga'ofā, mo e 'alo'ofa
ki he fānau kotoa 'a e 'Otuā. He 'oku
tau faifeinga kotoa pē ke hoko ko ha
fakatupu fo'ou 'i ha feitu'u 'oku "mole
atu 'a e ngaahi me'a motu'ā" pea "hoko
'o fo'ou e ngaahi me'a kotoa pē."²¹
'Oku fakahā mai 'e he Fakamo'uī 'a e
feitu'u ke tau laka ki ai—ki mu'a pea
ki 'olunga. 'Okú Ne folofola, "Kapau
'oku mou 'ofa kiate au, fai 'eku ngaahi
fekaú."²² Tuku ke tau ngāue fakataha
ke hoko ko e kakai 'oku finangalo e
'Otuā ke tau a'usiā.

Ko e fa'ahinga taufatungamotu'a
'eni 'o e ongoongolelei 'oku tau fili ke
ohi 'i he kotoa 'o e Siasī 'o Sīsū Kalaisī.
'Oku mau fekumi ke fakamālohia e
Siasī ko ha feitu'u 'oku mau fefaka-
molemole'aki ai. Ko ha feitu'u 'oku
mau fakafepaki'i ai e 'ahi'ahi ke faka-
angā, lau'ikovi'i, mo tukuhifo'i e ni'ihī
kehé. Ko ha feitu'u, 'oku 'ikai 'ohake
e ngaahi tōnounou, ka 'oku mau hiki

hake mo fetokoni'aki ke hoko ko e
lelei taha te mau ala a'usiā.

Tuku mu'a ke u toe fakaafe'i koe. Ha'u
'o mamata. Kau fakataha mo kinautolu.
'Oku mau fie ma'u kimoutolu.

Kakai 'oku 'Ikai Haohaoa

Te ke 'ilo 'oku fonu 'a e Siasī ko 'eni 'i
he ni'ihī 'o e kakai lelei taha 'e ala 'oatu
'e he māmani ko 'eni. 'Oku nau talitali
lelei, 'ofā'i, anga'ofa, mo fakamo'omo'o-
ni. 'Oku nau ngāue mālohi, loto fiemālie
ke feilaulau, ngāue mālohi, pea ko ha
kau helo he taimi 'e ni'ihī.

Pea 'oku nau matu'aki ta'ehaohaoa
'aupito.

'Oku nau fakahoko ha ngaahi
fehalaaki.

'Oku nau lea 'aki mei he taimi ki he
taimi, ha ngaahi me'a 'oku 'ikai totonu
ke nau lea 'aki. 'Oku nau fai ha ngaahi
me'a 'oku nau faka'amu na'e 'ikai ke
nau fai.

Ka 'oku 'i ai ha me'a 'oku nau taha
ai—'oku nau fie ma'u ke hoko 'o lelei
ange mo 'unu ke ofi ange ki he 'Eiki,
ko hotau Fakamo'uī, 'io 'a Sīsū Kalaisī.

'Oku nau feinga ke fakahoko
tononu ia.

'Oku nau *tui*. 'Oku nau 'ofa. 'Oku
nau *ngāue*.

'Oku nau faka'amu ke si'i ange sio-
kitā, kae 'ofa 'o lahi ange, hoko 'o lelei
ange, pea hangē ko Sīsū.

Ko e Palani ki he Fiefiā

'Io, 'e lava ke faingata'a e mo'uī he
taimi 'e ni'ihī. Kuo pau pē ke tau foua
ha ngaahi taimi 'o e siva 'a e 'amanakī
mo e lotofo'i.

Ka 'oku 'omi 'e he ongoongolelei
'o Sīsū Kalaisī 'a e 'amanakī. Pea 'i he
Siasī 'o Sīsū Kalaisī, 'oku mau kau mo
ha ni'ihī kehe 'i he fekumi ki ha feitu'u
te tau lava ai 'o ongo'i 'oku talitali lelei
kitautolu—ko ha feitu'u 'o e tupulakī te
tau lava ai 'o *tui*, *ofa*, mo *ngāue*.

Neongo homau ngaahi faikehekehe,
'oku mau fekumi ke fe'ofa'ofani 'o
hangē ko e ngaahi foha mo e 'ofefine
'o 'etau Tamai Hēvani 'ofeinā.

'Oku ou hounga'ia ta'e hano tatau ke
u hoko ko ha mēmipa 'o e Siasī 'o Sīsū
Kalaisī 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi
'Aho Kimui Nī pea ke 'ilo 'oku fe'unga e

'ofa 'a e 'Otuā 'i He'ene fānau ke 'oange
kiate kinautolu ha palani ki he fiefiā mo
e 'uhinga 'o e mo'uī, mo ha founa ke
a'usia ai e fiefia ta'engata 'i he ngaahi
nofo'anga 'o e nāuna 'i he mo'ui ka
hokō.

'Oku ou hounga'ia ko hono 'omi 'e
he 'Otuā kiate kitautolu ha founa ke
fakamo'ui ai e fokoutua fakaelotō mo e
Weltschmerz 'o e mo'uī.

'Oku ou fakamo'oni mo tuku atu ha
tāpuaki 'i he'etau *tui* ki he 'Otuā, pea
'i he'etau *ofa* kiate la mo *ofa* He'ene
fānau 'aki e kotoa hotau lotō, pea 'i
he'etau feinga ke *ngāue* 'o hangē kuo
fakahinohino'i kitautolu ki ai 'e he
'Otuā, te tau ma'u e fakamo'ui mo e
melino, fiefia pea 'e 'uhingamālie [e
mo'uī]. 'I he huafa toputapu 'o Sīsū
Kalaisī, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALĀ

1. 'Oku lisi 'e ha savea msn.com 'a
Solomone ko e tangata fika nima
koloa'ia taha ia kuo mo'uī. "Fakatatau
ki he Tohi Tapū, na'e pule 'a e Tu'i ko
Solomoné mei he 970 BC ki he 931 BC,
pea lolotonga e taimi ko 'eni 'oku pehē
na'ā ne ma'u ha toni koula 'e 25 'i he
ta'u takitaha 'e 39 'o 'ene pulé, 'a ia 'e
fakamahu'inga ia ki ha pa'anga 'e lau
pilonia 'i he 2016. 'I hono fakataha'i mo e
ngaahi koloa ta'efa'alaua mei he tukuhā
mo e fefakatau'akī, 'e lava ke laka hake e
koloa fakafa'ituitui 'a e pule fakatohitapu
'i he \$2 tiliona 'i he pa'anga 'o e kuongā
ni" ("The 20 Richest People of All Time,"
Apr. 25, 2017, msn.com).
2. Vakai, Tangata Malanga 1:1–2.
3. Vakai, Tangata Malanga 2:17.
4. Sione 10:10.
5. Ngāue 10:38.
6. Mātiu 12:15; vakai foki, Mātiu 15:30.
7. Ko hono 'uhinga 'o e fo'i lea faka-Kiliki ki
he *kōsipeli* ko e "ongoongo lelei" (vakai,
Fakahinohino ki he Ngaahi Folofola,
"Ngaahi Kōsipeli").
8. Mātiu 16:25.
9. Vakai, 'Isikeli 36:26; Selemaia 24:7.
10. 1 Nifai 8:12.
11. Hepelū 11:6.
12. Vakai, 2 Nifai 9:28.
13. Vakai, Sione 15:16.
14. Vakai, Sēmisi 4:8.
15. Vakai, 4 Nifai 1:15–16.
16. Alamā 37:6.
17. Na'e tui 'a 'Alisitotolo "oku 'i hono
fakahoko 'o e ngāue totonū 'a hono fa'u
'o e tangata faitotonū" (*The Nicomachean
Ethics*, trans. David Ross, rev. Lesley Brown
[2009], 28).
18. Vakai, Sione 21:15–17.
19. Sione 15:12.
20. Sione 1:39.
21. 2 Kolinitō 5:17.
22. Sione 14:15.



Fai 'e Joy D. Jones

Palesiteni Lahi 'o e Palaimeli

Fai la Ma'ana

'Oku tokoni hono 'ilo ko hai mo e 'uhinga 'o e ngāue tokoni ki he ni'hi kehé, ke mahino ko hono fakahaa'i ma'olunga taha 'o e 'ofá 'a e mateaki ki he 'Otuá.

I he pō fakahisitōlia ko 'ení, 'oku ou fakahaa'i 'eku 'ofa mo e hounga'ia kiate kimoutolu hono kotoa, si'oku ngaahi tokoua 'ofeina. Ko e hā pē ho ta'ú, feitu'u 'okú ke 'i aí, pe tūkungá, 'oku tau fakataha 'i he uoungataha he poó ni, 'i he mālohi, 'i he taumu'a, pea 'i he fakamo'oni 'oku 'ofa 'i mo tataki kitautolu 'e he'etau Tamai Hēvaní; hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí; pea mo hotau palōfita mo'uí, Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni.

I he kamata'anga 'ema nofo malí, na'e uiui'i au mo hoku husepānití 'e he'ema pīsopé ke 'a'ahi mo ngāue fakaetauhi ki ha fāmili na'e 'ikai ke nau ma'ulotu 'i ha ngaahi ta'u lahi. Na'á ma tali loto fiamālie e fatongia' peá ma 'alu ki honau 'apí hili ha ngaahi 'aho si'i mei ai. Ne mahino vave 'aupito kiate kimaua na'e 'ikai ke nau fie ma'u ha kau 'a'ahi mei he Siasí.

Ko ia ai, 'i he'ema 'a'ahi hokó, na'á ma 'alu atu mo ha peleti kūkisi, 'o falala 'e fakamolū 'e he kūkisi sokoletí honau lotó. Na'e 'ikai. Ne lea mai 'a e ongo-mātu'á kiate kimaua 'i he matapā uaea namú, pea toe fakamahino mai ai na'e 'ikai talitali lelei kimaua. Ka 'i he'ema faka'uli foki ki 'apí, na'á ma fakapapau'i ne mei ola lelei ange kapau na'á ma 'alu mo ha fanga ki'i lole ngaohi mei he laisé.

Na'e hoko 'a e 'ikai ha'ama vīsone fakalaumālie ke fakatupu'ita 'a e ngaahi feinga kehe ne 'ikai ola lelei. 'Oku 'ikai teitei fakafiemālie hoto fakasitu'a'i. I he ta'au 'a e taimí ne kamata ke ma fehu'i kiate kimaua, *"Ko e hā 'oku ta fai ai 'eni? Ko e hā 'eta taumu'á?"*

Na'e fakatokanga'i 'e 'Eletā Kala B. Kuki 'a e me'a ko 'ení: "E lava ke faingata'a 'a e ngāue 'i he Siasí kapau 'oku kole ke tau fai ha me'a 'oku tau ilifia ai, pe kapau 'oku tau ongosia 'i he ngāue, pe kapau 'oku ui kitautolu ke tau fai ha me'a 'oku 'ikai fakamānako kiate kitautolu."¹ Na'á ma a'usia e mo'oni 'o e ngaahi lea 'a 'Eletā Kukí 'i he'ema fakakaukau te ma fekumi ki ha fakahinohino mei ha Taha fakakaukau ma'olunga ange 'iate kimaua.

Ko ia, hili ha'ama lotu fakamātoato mo e ako, na'á ma ma'u e tali ki he 'uhinga 'o 'ema ngāue tokoní. Na'e 'i ai ha liliu 'i he'ema mahinó, ha liliu 'o e lotó, pea mo ha a'usia 'o ha fakahā fakalaumālie.² I he'ema fekumi ki ha fakahinohino mei he folofolá, na'e ako'i kimaua 'e he 'Eikí 'i he founga ke faingofua mo mahu'ingamālie ange ai 'ema founga tokoni ki he ni'hi kehé. Ko e veesi eni na'á ma lau pea liliu ai homa lotó mo 'ema founga: "Ke ke 'ofa ki he 'Eiki ko ho 'Otuá 'aki ho lotó kotoa mo

ho mālohí, 'atamaí, mo e iví kotoa; pea *ke ke tauhi kiate ia* 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí."³ Neongo ko ha veesi angamaheni 'eni, ka na'e hangē ne lea mai kiate kimaua 'i ha founga fo'ou mo mahu'ingā.

Na'á ma fakatokanga'i na'á ma feinga fakamātoato ke ngāue tokoni ki he fāmili ko 'ení, mo ngāue ma'á e pīsopé, ka na'e pau ke ma fehu'i kiate kimaua pe na'á ma ngāue nai 'i he 'ofa ki he 'Eikí. Na'e fakamahino 'e he Tu'i ko Penisimaní 'a e faikehekehe ko 'ení 'i he'ene pehē: "Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu ko e me'a 'i he'eku pehē kiate kimoutolu kuó u faka'aonga'i hoku ngaahi 'ahó 'i homou tauhi, 'oku 'ikai te u fie pōlepole ai he kuó u 'i he ngāue pē 'a e 'Otuá."⁴

'A ia ko hai ne tauhi ki ai 'a e Tu'i ko Penisimaní? Ko e Tamai Hēvaní mo e Fakamo'uí. 'Oku tokoni hono 'ilo ko hai mo e 'uhinga 'o e ngāue tokoni ki he ni'hi kehé, ke mahino ko hono fakahaa'i ma'olunga taha 'o e 'ofá ko e mateaki ki he 'Otuá.

I he kamata ke liliu e me'a ne tuku-taha ki ai 'ema tokangá, ne pehē foki mo 'ema ngaahi lotú. Ne kamata ke ma fakatu'amelie atu ki he'ema ngaahi 'a'ahi ki he fāmili 'ofeina ko 'ení koe'uhi ko 'ema 'ofa ki he 'Eikí.⁵ Na'á ma fai ia Ma'ana. Na'á Ne ngaohi 'a e faingata'a ke 'ikai toe hoko ko ha faingata'a. Hili ha ngaahi māhina lahi 'o 'ema tu'u 'i he matapā hū'angá, ne kamata ke fakahū kimaua ki loto 'e he fāmili. Ne faifai pea mau lotu mo alea'i fakataha ma'u pē e ongoongolelei. Ne fakatupulaki ai ha feohi fakakaungāme'a ne tolonga fuoloa. Na'á ma moihū mo 'ofa kiate Ia 'aki 'ema 'ofa ki He'ene fānaú.

Te ke lava 'o fakafoki ho'o fakakaukau ki ha taimi na'á ke alanima atu ai 'i he 'ofa pea ngāue fakamaatoato ke tokoni'i ha taha faingata'a'ia peá ke ongo'i na'e 'ikai fakatokanga'i ho'o ngaahi ngāue, pea mahalo pē na'e 'ikai fakahounga'i pea 'ikai fie ma'u? I he momeniti ko iá, na'á ke fakafehu'ia nai e mahu'inga 'o ho'o ngāue tokoní? Kapau ko ia, 'ofa ke fakafetongi 'e he ngaahi lea 'a e Tu'i ko Penisimaní ho'o veiveiuá pea na'a mo ho'o ngaahi mamahí: "Oku mou 'i he tauhi pē 'o homou 'Otuá."⁶

Te tau lava 'o langa, 'o fakafou 'i he ngāue tokoní, ha vā fetu'utaki haohaoa

ange mo 'etau Tamai Hēvaní kae 'ikai ko hano langa hake 'o e loto-itá. 'Oku to'o 'e he 'ofa mo e mateaki Ma'aná 'a e fie ma'u ke fakatokanga'i pe faka-hounga'i pea faka'atā 'Ene 'ofā ke tafe atu pea fakafou 'iate kitautolu.

Mahalo 'i ha taimi 'e nīhi te tau kamata ngāue 'i ha'ate ongo'i ko e fatongia, ka ko e ngāue tokoni ko iá te tau lava 'o faka'aonga'i ha me'a mā'olunga ange 'i loto 'iate kitautolu, 'o tataki kitautolu ke ngāue 'i ha "founga lelei ange"⁷—hangē ko e fakaafe 'a Palesiteni Nalesoni ki ha "founga fo'ou mo [mā'oni'oni] ange ki hono tokangaekina mo ngāue fakaetauhi ai ki he nīhi kehé."⁸

'I he nofotaha 'etau tokangá 'i he me'a kuo fai 'e he 'Otuá ma'atautolú, 'oku tafe mai leva e ngāue tokoní mei ha loto hounga'ia. 'I he faka'au ke sīisi'i ange e tokanga ki he lelei te tau ma'u mei he'etau ngāue tokoní, 'oku tau 'ilo ai ko e taumu'a 'o 'etau ngāué ke fakamu'omu'a e 'Otuá.⁹

Na'e ako'i 'e Palesiteni M. Lāsolo Pālāti 'o pehē, "Ko 'etau toki 'ofa pē ki he 'Otuá mo Kalaisi 'aki hotau laumālié, mo'uí, mo e lotó kotoá, ko 'etau toki lava ia 'o vahevahe 'a e 'ofa ko 'ení mo hotau kaunga'apí 'i he anga'ofa mo e tokoní."¹⁰

'Oku fakamamafa'i mai 'e he 'uluaki 'o e Ngaahi Fekau 'e Hongofulú 'a e poto fakalangi ko 'ení: "Ko au ko [e 'Eiki] ko homou 'Otuá. . . 'Oua na'á ke ma'u mo au ha 'otua kehe 'i hoku 'aó."¹¹ 'Oku tokoni hono fokotu'utu'u 'o e fekau ko 'ení ke mahino kiate kitautolu 'o *kapau* te tau fakamu'omu'a Ia, 'e fokotu'utu'u e me'a kotoa pē 'i honau tu'unga totonú—'o a'u pē ki he'etau ngāue tokoni ki he nīhi kehé. 'I He'ene mu'omu'a 'i he'etau mo'uí 'aki 'etau fili ki aí, te Ne lava 'o tāpuekina 'etau ngaahi ngāué ki he'etau lelei pea mo e lelei 'a e nīhi kehé.

Na'e akonaki 'e he 'Eikí, "Sio pē kiate au 'i he fakakaukau kotoa pē."¹² Pea 'i he uike kotoa pē 'oku tau fuakava ke fai e me'a pē ko iá—ke "manatu ma'u ai pē kiate ia."¹³ 'E lava nai ke faka'aonga'i ha tokanga fakalangi pehē 'i he me'a kotoa 'oku tau fai? 'E lava nai ha ngāue 'oku 'ikai fu'u mahu'inga fēfē 'o hoko ko ha faingamālie ke fakahaa'i 'etau 'ofa mo e



mateaki kiate Iá? 'Oku ou tui 'e lava pea 'e hoko ia.

'E lava ke hoko e me'a kotoa 'i he'etau lisi ngāué ko ha founga ke fakalangilangi'i Ia. 'E lava nai ke tau vakai ki he ngāué kotoa ko ha monū mo ha faingamālie ke tauhi kiate Ia, 'o tatau aipē pe 'oku tau 'i he lotolotonga 'o e 'aho 'oku 'osi ki ai e ngāué, ngaahi fatongiá, pe taipa 'ulí?

Hangē ko ia na'e lea 'aki 'e 'Āmoní, "Io, 'oku ou 'ilo'i ko e me'a noa pē au; pea ko e me'a ki hoku mālohí 'oku ou vaivai; ko ia 'e 'ikai te u pōlepole 'iate au, ka te u pōlepole pē 'i hoku 'Otuá, he te u lava ke fai 'a e me'a kotoa pē 'i hono māfimafi."¹⁴

'I hono fakamu'omu'a e tauhi ki he 'Otuá 'i he'etau mo'uí, 'oku tau tuku-ange kitautolu, pea hili ha taimi, te tau 'ilo'i kitautolu.¹⁵

Na'e ako'i mahinongofua mo faka-hangatonu 'e he Fakamo'uí 'a e tefito'i mo'oni ko 'ení 'o pehē: "Ko ia tuku ke ulo pehē ho'omou māmá 'i he 'ao 'o e kakaí ni, koe'uhí ke nau mamata ki ho'o-mou ngaahi ngāue lelei *pea fakamālō'ia 'a ho'omou Tamai* 'oku 'i he langí."¹⁶

Tuku mu'a ke u vahevahe atu ha ngaahi lea 'o e potó na'e 'i ha holisi 'o ha fale ki he fānau paeá 'i Kalakata, 'Initia: "O ka ke ka anga'ofa, 'e lava ke tukuaki'i koe 'okú ke siokita, pea 'i ai ha'o ngaahi taumu'a fakafufū. Ka

ke anga'ofa pē koe. Ko e me'a na'á ke fakamoleki ha laui ta'u ke langá, 'e lava ke faka'auha ia 'i ha pō pē 'e taha. Ka ke langa pē. Ko e lelei 'okú ke fai he 'aho ní, 'e fa'a ngalo ia he kakaí 'apongipongi. Ka ke failelei pē. Foaki ki he māmaní ho'o lelei tahá, pea mahalo he 'ikai pē teitei fe'unga ia. Foaki pē ki he māmaní e lelei taha 'okú ke ma'ú. 'Okú ke vakai, 'i hono aofangatukú, 'oku 'iate koe pē ia . . . mo e 'Otuá."¹⁷

Ngaahi tokoua, 'oku 'iate kitautolu pē ia mo e 'Eikí ma'u ai pē. Hangē ko ia na'e lea 'aki 'e Palesiteni Sēmisi E. Fausí: "Ko e hā e fie ma'u lahi taha 'i he māmaní? . . . 'Ikai ko e fie ma'u lahi taha 'i he māmaní kotoa ki he taha kotoa ke ma'u ha vā fetu'utaki fakataau-taha, tolonga, faka'aho, pea hokohoko mo e Fakamo'uí? 'E veteange 'e ha vā fetu'utaki pehē 'a e natula faka-'Otuá 'oku 'iate kitautolú, pea he 'ikai ha me'a te ne toe fai ha faikehekehe lahi ange 'i he'etau mo'uí ka ko 'etau 'ilo mo mahino hotau vā fakalangi mo e 'Otuá."¹⁸

'Oku faitatau 'eni mo hono fakamata-la'i 'e 'Alamā ki hono fohá: "Fai ho'o ngaahi ngāue kotoa pē ki he 'Eikí, pea 'ilonga ha potu te ke 'alu ki ai ke fai ia 'i he 'Eikí; 'io, tuku ke fai ki he 'Eikí 'a e 'ofa 'a ho lotó 'o ta'engata."¹⁹

Pea na'e ako'i pehē kitautolu 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, "I he

mahino kiate kitautolu 'Ene fili ke Fakalelei, ko ha fa'ahinga ongo pē 'o ha feilaulau 'i he'etau tafa'aki 'e kăpui ia 'e ha ongo makehe 'o e hounga'ia 'i he faingamălie ke tauhi kiate Iă²⁰

'E ngaahi tokoua, 'oku ou faka-mo'oni 'i he taimi 'oku ngăue mai ai 'a Sisū Kalaisi 'o fakafofou 'i he mălohi 'o 'Ene Fakalelei kiate kitautolu pea 'iate kitautolú, 'oku kamata ke Ne ngăue 'o fakafou 'iate kitautolu ke tăpuekina e ni'ihiki kehé. 'Oku tau tokoni kiate kinau-tolu, ka 'oku tau fakahoko ia 'aki 'etau 'ofa mo e tauhi kiate Ia. 'Oku tau hoko ki he me'a 'oku fakamatala'i he folofolá: "Pea feinga 'a e tangata [mo e fefine] kotoa pē ki he me'a 'oku lelei ki hono kaungă'apí, mo fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'aki 'a e mata 'oku hanga taha pē ki hono fakalăngilangí 'o e 'Otuá."²¹

Mahalo pē na'e 'ilo'i 'e he pīsopé ko e lēsoni ia teu ako mo hoku husepānití mei he ngaahi ngăue taumu'a lelei, kae 'ikai haohaoa, na'á ma fuofua fai ke ngăue fakaetauhi ki he ngaahi foha mo e 'ofefine 'ofeina 'o e 'Otuá. 'Oku 'oatu 'eku fakamo'oni pau mo faka-taautaha ki he lelei mo e 'ofa 'okú Ne vahevahe mo kitautolú 'i he'etau feinga ke tauhi kiate Iă. 'I he huafa toputapu 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Carl B. Cook, "Ngăue," *Liahona*, Nov. 2016, 110.
2. Vakai, Mōsaia 5:2.
3. Tokăteline mo e Ngaahi Fuakavá 59:5; tănaki atu hono fakamamafa'i.
4. Mōsaia 2:16; tănaki atu hono fakamamafa'i.
5. Vakai, 1 Nifai 11:22.
6. Mōsaia 2:17.
7. 1 Kolinitō 12:31.
8. Russell M. Nelson, "Ko e Ngăue Fakaetauhi," *Liahona*, Mē 2018, 100.
9. Vakai, Mătiu 6:1–4, 33.
10. M. Russell Ballard, "Ko Hono Ma'u e Fiefiá he Tokoni 'Ofá," *Liahona*, Mē 2011, 47.
11. 'Ekesōtosi 20:2–3.
12. Tokăteline mo e Ngaahi Fuakava 6:36.
13. Tokăteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77, 79.
14. 'Alamā 26:12.
15. Vakai, Mătiu 16:24–25.
16. 3 Nifai 12:16; tănaki atu hono fakamamafa'i.
17. Often attributed to Mother Teresa; see Kent M. Keith, *The Paradoxical Commandments* (1968).
18. James E. Faust, "A Personal Relationship with the Savior," *Ensign*, Nov. 1976, 58.
19. 'Alamā 37:36.
20. Russell M. Nelson, "The Atonement," *Liahona*, Nov. 1996, 35.
21. Tokăteline mo e Ngaahi Fuakava 82:19.



Fai 'e Michelle D. Craig

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Kau Finemuí

Ta'efiemălie Fakalangí

'E lava ke ue'i kitautolu 'e he ta'efiemălie fakalangí ke tau ngăue 'i he tui, muimui ki he fakaafe 'a e Fakamo'uí ke fai lelei, pea foaki loto-fakatōkilalo 'etau mo'uí Ma'ana.

‘ he'eku 'i he 'apiako lautohi si'i, na'a mau lue ki 'api 'i ha hala valitā na'e fefokifoki'aki 'i ha tafatafa mo'unga. Ne 'i ai mo ha hala kehe na'e 'ikai tanu, 'a ia na'e ui ko e "hala 'a e tamaiki tangatá." Ko e hala 'a e tamaiki tangatá ko ha hala kekekele na'e 'alu fakahangatonu hake 'i he tafungofungá. Na'e nounou ange ka na'e toe fakahihifi mā'olunga ange. 'I he'eku kei si'i, na'á ku lava pē 'o kaka 'i ha fa'ahinga hala na'e lava 'e he tamaiki tangatá. Kae mahu-'inga angé, na'á ku 'ilo 'eku mo'ui 'i he ngaahi 'aho faka'osí pea 'e fie ma'u ke u fai ha ngaahi me'a faingata'a 'o hangē ko

e kau paioniá—pea na'á ku fie ma'u ke u mateuteu. Ko ia ai, mei he taimi ki he taimi, na'á ku fa'a fakatōtō'ohi mei hoku ngaahi kaungăme'a 'i he hala valitā, to'o hoku suú, peá u lue la'iva'e 'i he hala 'a e tamaiki tangatá. Na'á ku fie ma'u ke mălohi ange hoku va'é.

'I he'eku kei hoko ko ha ki'i ta'ahine Palaimeli, na'á ku pehē ko e me'a ia teu fai ke u mateuteu aí. Ka 'oku kehe e me'a 'oku ou 'ilo he taimi ní! 'Oku ou 'ilo'i teu lava 'o teuteu hoku va'é ke lue 'i he hala 'o e fuakavá 'aki 'eku tali e ngaahi fakaafe 'a e Laumălie Mă'oni'oni, kae 'ikai ko e lue la'iva'e 'i he hala he mo'ungá. He 'oku ui 'e he 'Eikí kitautolu taki taha 'o fakafou 'i He'ene palōfitá ke mo'ui mo tokanga 'i ha "founga lelei mo lelei ange [mă'oni'oni ange]" pea ke "laka mā'olunga ange."¹

Ko e ngaahi ui fakaepalōfita ko 'eni ke ngăué, fakataha mo 'etau ongo faka-eloto te tau lava 'o fai ha me'a lahi ange mo lelei angé, 'okú ne fa'a fakatupu 'i loto 'iate kitautolu ha me'a na'e ui 'e 'Eletā Niila A. Mekisuele ko e "ta'efiemălie fakalangí."² 'Oku hoko e ta'efiemălie fakalangí 'i he'etau fakahoa "hotau tu'unga lolotongá [ki he] me'a 'oku tau ma'u e mălohi ke a'usiá."³ Ko kitautolu takitaha, kapau 'oku tau faitotonu, 'oku tau ongo'i ha faikehekehe 'i he feitu'u



mo e tu'unga 'oku tau 'i aí, mo e feitu'u mo e tu'unga 'oku tau fie a'usiá. 'Oku tau holi ki ha tu'unga malava fakataa-taha lahi ange. 'Oku tau ma'u e ngaahi ongo ko 'ení he ko e ngaahi 'ofefine mo e ngaahi foha kitautolu 'o e 'Otuá, 'oku fanau'i mai mo e Maama 'o Kalaisi ka 'oku tau nofo 'i ha māmani hinga. Ko e ngaahi ongo 'eni ne foaki 'e he 'Otuá ke fakatupu ai ha holi ke ngāue fakavavevave.

'Oku totonu ke tau tali e ngaahi ongo ta'efiemālie fakalangí 'oku ui kitautolu ki ha founa mā'olunga angé, lolotonga ia 'etau 'ilo'i mo faka'ehi'ehi mei he fakatatau loi 'a Sētane—'a e loto-fo'i ta'e fie ngāué. Ko ha faingamālie mahu'inga eni 'oku 'ikai fa'a tatali 'a Sētane ke ne ma'u. Te tau lava 'o fili ke 'a'eva 'i ha hala mā'olunga ange 'okú ne tataki kitautolu ke fekumi ki he 'Otuá mo 'Ene melinó mo e 'alo'ofá, pe ko 'etau fanongo kia Sētane, 'a ia 'okú ne lōmekina kitautolu 'aki ha ngaahi pōpoaki he 'ikai pē ke tau fe'unga kitautolu: tu'umālie fe'unga, poto fe'unga, hoihoifua fe'unga, pe fe'unga 'i ha fa'ahinga me'a pē. 'E lava ke hoko 'etau ta'efiemālie 'o fakalangí —pe faka'auha.

Ngāue 'i he Tui

Ko e founa 'e taha ke tala ai e ta'efiemālie fakalangí mei he ngaahi loi 'a Sētane, ko e tataki kitautolu 'e he ta'efiemālie fakalangí ki he ngāue faivelengá. Ko e ta'efiemālie fakalangí 'oku 'ikai ko ha fakaafe ia ke fakafiefiemālie, pea he 'ikai te ne tataki kitautolu ke siva e 'amanakí. Kuó u 'ilo 'eni ko e taimi 'oku ou nofo ai 'i he ngaahi fakakaukau 'o e me'a 'oku 'ikai, ke u malavá, 'oku 'ikai ke u fakalakalaka, pea faingata'a ange ke u ongo'i mo muimui ki he Laumālie.⁴

'I he'ene kei talavou, na'e mahino lelei kia Siosefa Sāmita 'ene ngaahi tōnōnou pea na'á ne hoha'a fekau'aki mo e "tu'unga 'o [hono] laumālie ta'e fa'a maté." Na'á ne pehē 'i he'ene lea pē 'a'aná, "Na'e faka'au ke faingata'a ia lahi 'eku fakakaukau, koe'uhí he na'á ku pōpula ki he'eku ngaahi angahalá, pea. . . na'á ku ongo'i ai ke u tengihia 'eku ngaahi angahala 'a'akú pea mo e ngaahi angahala 'a māmani."⁵ Na'e



iku 'eni ki ha "fifili fakamātoato [mo e] hoha'a lahi."⁶ 'Oku ongo angamaheni nai 'eni? 'Okú ke fa'a ta'emanonga nai pe faingata'a ia 'i ho'o ngaahi tōnōnou?

'Io, na'e *fai* 'e Siosefa ha me'a. Na'á ne pehē, "Na'á ku fa'a pehē 'i hoku lotó: Ko e hā ha me'a 'e *fai*?"⁷ Na'e ngāue 'a Siosefa 'i he tui. Na'á ne fekumi ki he folofolá, 'o lau e fakaafe 'i he Sēmisi 1:5, pea hanga hake ki he 'Otuá ki ha tokoni. Ko hono olá ko e me'a-hā-mai 'o hono Toe Fakafoki Mai e Ongoongolelé. 'Oku ou hounga'ia ko e hoko 'a e ta'efiemālie fakalangí 'a Siosefá, 'a e vaha'ataimi 'o 'ene puputu'ú mo e ta'emanongá, ke tataki ai ia ki he ngāue faivelengá.

Muimui ki he Ngaahi Ue'i ke Fai Lelei

'Oku fa'a faka'aonga 'i 'e he māmani e ongo'i ta'efiemālie ko ha 'uhinga ia ke siokita, ke tafoki 'e te ngaahi fakakaukau ki loto pea fakafoki mo nofo fakafoki'ituitui pē 'i he ko hai *au*, ko e hā 'oku 'ikai *ke u* malavá, mo e me'a 'oku *ou* fie ma'ú. 'Oku poupu'i kitautolu 'e he ta'efiemālie fakalangí ke muimui ki he sīpinga 'a e Fakamo'uí, 'a ia na'e "fa'a fe'alu'aki 'o fai lelei."⁸ 'I he'etau 'a'eva 'i he hala 'o e mo'ui fakaākongá, te tau ma'u ha ngaahi ue'i fakalaumālie ke tokoni ki he nīhi kehé.

'Oku tokoni e talanoa na'á ku fanongo ai 'i ha ngaahi ta'u kimu'a atu ke u 'ilo'i pea ngāue ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Na'e vahevahe eni 'e Sisitā Poni Pākini, ko ha Palesiteni Lahi mālōlō 'o e Fine'ofá:

"Ko ha fefine tuitui lelei 'a . . . Sūsana. Na'e 'i [hono] uōtí 'a Palesiteni [Sipenisā W.] Kimipolo. 'I ha Sāpate 'e taha, na'e fakatokanga 'i 'e Sūsana ne 'i ai hano suti fo'ou. Ne toki 'omai 'e he'ene tangata'eikí . . . ha tupenu silika faka'ofa'ofa mo'oni ma'ana. Na'e fakakaukau 'a Sūsana 'e lava 'o ma'u he tupenu ko 'ení ha hēkesi faka'ofa'ofa ke hoa mo e suti fo'ou 'o Palesiteni Kimipoló. 'I he Mōnité, na'á ne tuitui e hēkesi. Na'á ne kofukofu 'i ia 'aki ha pepa holoholo peá ne lue atu he feitu'u 'o e 'api 'o Palesiteni Kimipoló.

"'I he'ene ofi atu ki he matapā mu'á, ne fakafokifā pē 'ene tu'u 'o fakakaukau, 'Ko hai au ke u tuitui ha hēkesi ma'á e palōfitā? Mahalo 'oku lahi pē [hono hēkesi]. 'I he'ene fakakaukau ko ha fehalaaki, na'á ne tafoki ke ne 'alu.

"'I he taimi pē ko iá ne fakaava hake 'e Sisitā Kimipolo e matapā mu'á mo pehē ange, "Oi, Sūsana!"

"Na'á ne ongo'i fakama'ia peá ne pehē atu, 'Na'á ku sio ki he suti fo'ou 'o Palesiteni Kimipoló he Sāpaté. Na'e

toki fakatau mai pē 'e he Tangata'eikí ha silika mei Niu 'Ioke . . . pea na'á kua tuitui hano hēkesi.'

"Kimu'a peā ne hoko atú, na'e ta'ofi ia 'e Sisitā Kimipolo, pea puke atu hono umá 'o pehē ange: 'Sūsana, 'oua na'á ke teitei ta'ofi ha fakakaukau anga'ofa.'"⁹

'Oku ou sai'ia 'aupito ai! "Oua na'á ke teitei ta'ofi ha fakakaukau anga'ofa." 'I he'eku fa'a ma'u ha ue'i he taimi 'e ni'ihi ke fai ha me'a ma'á ha taha, 'oku ou fifili pe ko ha ue'i fakalaumālie ia pe ko 'eku fakakaukau pē 'a'aku. Ka 'oku fakamanatu mai kiate au, "Ko ia 'oku tupu mei he 'Otuá 'oku fakaafe'i mo poupou'i ke failelei ma'u ai pē; ko ia, ko e me'a kotoa pē 'oku fakaafe'i mo poupou'i ke failelei, mo 'ofa ki he 'Otuá, pea tauhi kiate iá, 'oku ue'i hake ia 'e he 'Otuá."¹⁰

'Oku tatau aipē pe ko ha ue'i fakahangatonu pe ngaahi ongo pē ke tokoni, 'oku 'ikai teitei mole noa ha ngāue lelei; he "oku 'ikai faka'a'au 'o ngata 'a e 'ofa"¹¹—pea 'e 'ikai pē ke teitei hala ia.

'Oku 'ikai fa'a hoko ia 'i ha taimi lelei, pea 'ikai ke tau fa'a 'ilo e ola 'o 'etau ngaahi ngāue tokoni ikí. Kae mei he taimi ki he taimi, 'oku tau fakatoka-nga'i kuo tau hoko ko e ngaahi me'a-ngaue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá pea te tau hounga'ia 'i he'etau 'ilo'i ko e ngāue 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'iate kitautolú ko ha fakahaa'i ia hono tali 'e he 'Otuá.

Ngaahi tokoua, te tau lava 'o koea e Laumālie Mā'oni'oni ke fakahā mai "a e me'a kotoa pē 'oku totonu ke [tau] faí,"¹² neongo kuo ngali fonu 'etau lisi 'o e ngaahi me'a ke faí. 'I he hoko mai 'a e ue'i fakalaumālie, te tau lava 'o tuku e 'ū peleti 'i he singí pe ko ha 'imeili 'oku fonu 'i he ngaahi me'a 'oku fie ma'u ki ai 'etau tokangá kae lautohi ki ha fānau, 'a'ahi ki ha kaungāme'a, tokanga'i e fānau 'a ha kaungā'api, pe ngāue 'i he temipalé. 'Oua na'a mou ma'uhala—ko ha tokotaha au 'oku lisi 'eku ngāue; pea 'oku ou sai'ia hono faka'ilonga'i e me'a kuo lavá. Ka 'oku ha'u e melino 'i hono 'ilo ko e hoko 'o lelei angé, 'oku 'ikai 'uhinga ia ke fai ha me'a lahi ange. 'I hono tali e ta'efiemālié 'aki e muimui ki he ngaahi ue'i fakalaumālié, 'okú ne liliu 'eku fakakaukau



ki he "taimi 'o'okú" pea tau vakai ki he kakai 'o 'ikai ko ha fakahoha'a, ka ko e taumu'a 'o 'eku mo'uí.

'Oku Tataki 'e he Ta'efiemālie Fakalangí Kitautolu kia Kalaisi

'Oku iku e ta'efiemālie fakalangí ki he loto-fakatōkilalo, kae 'ikai ko e faka-'ofa'ia pē 'iate kita pe ko e loto-si'i 'oku ha'u mei hono fakafehoanaki kitautolu ki he ngaahi me'a 'oku tau tōnōnou aí. 'Oku kehekehe 'a e kakai fefine 'o e fua-kavá; honau ngaahi fāmilí, 'enau ngaahi a'usíá, pea kehekehe honau tūkungá.

Ko e mo'oni te tau tō nōnou kotoa pē 'i hotau tu'unga malava fakalangí pea 'oku 'i ai ha mo'oni 'i hono 'ilo 'oku 'ikai fe'unga 'etau tu'u *toko tahá*. Ka ko e ongoongo lelei 'o e kosipelí, 'oku tau fe'unga 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá. 'I he tokoni 'a Kalaisí, te tau lava 'o fai 'a e me'a kotoa pē.¹³ 'Oku tala'ofa mai e folofolá te tau "ma'u e 'alo'ofá . . . ke tokoni mai 'i he 'aho 'e 'aonga aí."¹⁴

Ko e fo'i mo'oni fakaofó ko e lava ke hoko hotau ngaahi vaivaí ko ha tāpuaki 'i he'enu fakalotoma'ulalo'i kitautolu mo fakatafoki kia Kalaisí.¹⁵ 'Oku hoko 'o fakalangí e ta'efiemālié 'i he'etau hanga loto-fakatōkilalo hake kia Sisū Kalaisi mo 'etau fie ma'ú, kae 'ikai ta'ofi ia koe'uhi ko e faka'ofa'ia pē 'iate kitautolú.

Ko hono mo'oni, 'oku fa'a kamata e ngaahi mana 'a Sisú 'aki hono 'ilo'i e faka'amú, fie ma'ú, ta'emalavá, mo e

ta'efe'ungá. Manatu'i e ngaahi fo'i maá mo e iká? 'Oku talamai 'e kinautolu ne nau tohi e Kosipelí takitaha 'a hono fafanga'i 'i he mana 'e Sisū e lauiafe na'a nau muimui kiate iá.¹⁶ Ka na'e kamata 'a e talanoá 'i hono 'ilo'i 'e he kau ākongá 'a honau ngata'angá; na'a nau 'ilo ne nau ma'u pē "a e fo'i mā pa'ale 'e nima, mo e ika si'i 'e ua: ka ko e hā ia 'i he fu'u tokolahí?"¹⁷ Ne mo'oni pē 'a e kau ākongá: na'e 'ikai fe'unga 'enau me'akái, ka na'a nau 'ave 'a ia na'a nau ma'ú kia Sisū pea na'á Ne 'omi e maná.

Kuó ke ongo'i nai 'oku fu'u si'isi'i fau ho ngaahi talēnití mo e me'afoaki ki he ngāue 'oku hanganaki maí? Kuó u ongo'i pehē. Ka te tau lava 'o 'ave 'a ia 'oku tau ma'ú kia Kalaisi, pea te Ne fakalahi 'etau ngaahi ngāue. Ko e me'a te ke foaki, 'oku lahi 'ānoa ia—pea na'a mo ho'o ngaahi tōnōnou mo e vaivaí'angá—'o *kapau* te ke falala ki he 'alo'ofa 'a e 'Otuá.

Ko hono mo'oni ko kitautolu kotoa 'oku tau mama'o 'aki pē ha to'u tangata 'e taha mei he 'Otuá—ko ha fānau 'a e 'Otuá.¹⁸ Pea hangē kuó Ne fai ki he kau palōfitá mo e kau tangata mo e fafine angamahení 'i he ngaahi ta'u kuohilí, 'oku pehē pē 'a e taumu'a 'a e Tamai Hēvaní ke liliu kitautolú.

Na'e fakamatata 'i e C.S. Liuisi e mālohi ke liliu ko 'ení 'o peheni: "Fakakaukauloto angé ko ha fale koe 'oku mo'ui. 'Oku hā'ele mai 'a e 'Otuá ke toe langa e fale ko iá. Mahalo 'e lava ke mahino kiate koe 'i he kaata'angá, 'a e me'a 'okú Ne faí. 'Okú Ne fakalelei'i 'a e 'ū fakatafenga vaí pea ta'ofi 'a e mama 'i he 'ató mo fai pehē atu: na'á ke 'ilo'i na'e fie ma'u ke fai 'a e ngāue ko iá pea 'oku 'ikai te ke 'ohovale. Ka 'oku kamata ke Ne fakahoko ha ngaahi liliu lahi 'i he falé 'i ha founga 'oku matu'aki fakamamahi. . . . 'Okú ke vakai] 'okú Ne langa 'e ia ha fale kehekehe 'aupito mei he me'a na'á ke fakakaukau ki aí. . . . Na'á ke fakakaukau [okú ne] ngaohi koe ki ha ki'i fale 'akau faka'ofa'ofa: ka 'okú Ne langa ha palasi. 'Okú Ne taumu'a ke hā'ele mai 'o 'afio tonu ai."¹⁹

'E lava ke tau matatali e ngaahi ngāue 'oku hanganaki maí koe'uhi ko e feilaulau fakalelei 'a hotau Fakamo'uí.

Kuo ako'i 'e he kau palōfitā, 'i he'etau fononga 'i he hala fakaākongā, 'e lava 'o fakamā'oni'oni'i kitautolu 'i he 'alo'ofa 'a Kalaisi. 'E lava ke ue'i kitautolu 'e he ta'efiemālie fakalangī ke tau ngāue 'i he tui, muimui ki he fakaafe 'a e Fakamo'uī ke fai lelei, pea foaki loto-fakatōkilalo 'etau mo'uī Ma'ana. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, 'i he Tad Walch, "The Lord's Message Is for Everyone": President Nelson Talks about Global Tour," *Deseret News*, Apr. 12, 2018, deseretnews.com.
2. Neal A. Maxwell, "Becoming a Disciple," *Ensign*, June 1996, 18.
3. Neal A. Maxwell, "Becoming a Disciple," 16; tñaki atu hono fakamamafa'i.
4. "E fakavaivai 'i he lotofo'i ho'o tui. 'Okā tūhifo ho'o ngaahi fakatu'amelie, 'e hōloa ho'o ngaahi ola lelei, 'e fakavaivai ho'o holi, pea 'e faingata'a ange ho'o muimui ki he Laumālie" ("Ko e Hā 'Eku Taumu'a 'i He'eku Hoko ko e Faifekau?" *Malanga 'Aki 'Eku Ongoongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafifekau* rev. [2018], lds.org/manual/missionary).
5. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasī: Siosefa Sāmīta* (2007), 57.
6. Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:8.
7. Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:10; tñaki atu hono fakamamafa'i.
8. Ngāue 10:38.
9. Bonnie D. Parkin, "Personal Ministry: Sacred and Precious" (Brigham Young University devotional, Feb. 13, 2007), 1, speeches.byu.edu.
10. Molonai 7:13.
11. 1 Kolinitō 13:8.
12. 2 Nīfai 32:5.
13. "Okū ou fa'a fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'ia Kalaisi okū ne fakamālohi'i aú" (Filipai 4:13).
14. Hepelū 4:16.
15. "Pea kapau 'e ha'u kiate au 'a e tangatā te u fakahā kiate kinautolu 'a honau vaivai. 'Okū ou foaki ki he tangatā 'a e vaivai koe'uhī ke nau loto fakatōkilalo; pea 'oku fe'unga 'a 'eku 'ofā ki he tangata kotoa pē 'oku nau fakavaivai 'i kinautolu 'i hoku 'aō, he kapau te nau fakavaivai 'i kinautolu 'i hoku 'aō, pea tui kiate au, te u liliu 'a e ngaahi me'a vaivai ko e mālohi kiate kinautolu " (Eta 12:27; tñaki atu hono fakamamafa'i).
16. Vakai, Mātiu 14:13–21; Ma'ake 6:31–44; Luke 9:10–17; Sione 6:1–14.
17. Sione 6:9.
18. Na'e ako'i 'e Palesiteni Poiti K. Peekā 'o pehē: "Neongo e ngaahi to'u tangata lahi ho'o ngaahi kui 'i he mo'ui fakamatieli, tatau ai pē pe ko e hā e matakali pe kakai 'okū ke fakafongā'i, 'e lava ke tohi e mape 'o ho laumālie 'i ha fo'i laine pē 'e taha. Ko e fānau koe 'a e 'Otuā!" ("To Young Women and Men," *Ensign*, May 1989, 54).
19. C. S. Lewis, *Mere Christianity* (1960), 160.



Fai 'e Sisitā Cristina B. Franco

Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni Lahi 'o e Palaimeli

Ko e Fiefia 'i he Tokoni Ta'esiokitā

Na'a tau palōmesi ki he'etau Tamai 'i Hēvanī te tau ngāue Ma'ana mo e ni'ihī kehē 'i he 'ofa mo fai Hono finangalō 'i he me'a kotoa pē.

Hili e konifelenisi lahi ne toki 'osī, ne fehu'i mai 'e ha kakai tokolahī e fehu'i tatau: "Okū fakafiemālie nai e ngaahi sea 'oku mou me'a aī?" 'Okū tatau pē 'eku talī he taimi kotoa: "Okū fakafiemālie ia kapau he 'ikai ke ke kau he kau leā." 'Okū mo'oni ia, ko ia? Ne te'eki ke u ongo'i fiemālie 'i hoku seā he konifelenisi ko 'enī, ka

'oku ou hounga'ia mo'oni 'i he tāpu-aki mo e faingamālie ke lea atu kiate kimoutolu he efiāfi nī.

Ko e taimi 'e ni'ihī 'i he'etau ngāue tokonī, 'oku tau fa'a nofo 'i ha ngaahi nofo'anga kehekehe. 'Okū fakalata 'aupito honau ni'ihī pea 'ikai pehē ha ni'ihī, ka na'a tau palōmesi ki he'etau Tamai 'i Hēvanī te tau ngāue Ma'ana mo e ni'ihī kehē 'i he 'ofa mo fai Hono finangalō 'i he me'a kotoa pē.

'I he ngaahi ta'u sī'i kuo hilī, na'e ako 'e he to'u tupu 'i he Siasī "ko e taimi 'okū ke 'kamata ke fai 'a e ngāue 'a e 'Otuā' [Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:2], 'okū ke kau ki he fononga ma'ongo-onga taha kuo faifaingē pea fakahokō. 'Okū ke tokoni ki he fakavavevave 'i he 'Otuā 'a 'Ene ngāue, pea ko ha a'usia ma'ongo'onga, fakafiefia, mo fakaofa mo'oni."¹ Ko ha fononga ia 'oku 'atā ki he taha kotoa—'i ha fa'ahinga to'u pē—pea ko ha fononga 'okū ne tataki kitautolu 'i he me'a kuo lea ki ai hotau palōfita 'ofeinā "ko e hala 'o e fuakavā."²

Ka neongo iā, 'oku tau nofo 'i ha māmani siokita 'a ia 'oku fehu'i ma'u ai pē 'e he kakai, "Ko e hā 'eku me'a 'e ma'u aī?" kae 'ikai fehu'i, "Ko hai teu tokonī 'i he 'aho nī?" pe "E founga fēfē





ha'aku tauhi lelei ange ki he 'Eikí 'i hoku uiui'?" pe "Kuó u foaki nai hoku kotoá ki he 'Eikí?"

Ko ha sīpinga ma'ongo'onga 'i he'eku mo'u' 'a e tokoni ta'esiokita 'a Sisitā Vikatōlia 'Anitonietí. Na'e hoko 'a Vikatōlia ko e taha 'o e kau faiako Palaimeli 'i hoku koló 'i he'eku tupu hake 'i 'Āsenitiná. Ko e ho'atā Tūsite kotoa pē, 'i he'emaufakataha ki he Palaimeli, na'á ne ha'u mo ha'amau fo'i keke sokoleti. Ne sai'ia e taha kotoa he keké—tukukehe pē au. Na'á ku fehi'a he keke sokoleti! Pea neongo 'ene feinga ke vahevahe e keké mo aú, na'á ku faka'ikai' ma'u pē ia.

'I ha 'aho 'e taha, hili ha'ane vahevahe e keke sokoleti mo e toenga 'o e fānaú, na'á ku 'eke ange, "Ko e hā 'oku 'ikai ke ke toe 'omi ai ha kalasi keke kehé—hangē ko e molí pe vanilá?"

Hili ha'ane ki'i kata, na'á ne fehu'i mai, "Ko e hā 'oku 'ikai ke *ke* 'ahi'ahi' ai ha konga keké? Na'e ngaohi e keke ko 'ení mei ha ngaahi naunau makehe, pea 'oku ou palōmesi atu kapau te ke 'ahi'ahi', te ke sai'ia ai!"

Na'á ku sio takai, pea na'á ku 'oho-vale, na'e hangē ne sai'ia e taha kotoa he keké. Na'á ku tali ke u 'ahi'ahi' ia. 'Okú ke pehē ko e hā e me'a ne hokó? Na'á ku sai'ia ai! Ko e fuofua taimi ia na'á ku sai'ia ai 'i ha keke sokoleti.

Ne u toki 'ilo hili ha ngaahi ta'u lahi ange 'a e me'a fakapulipuli 'i he

keke sokoleti 'a Sisitā 'Anitonietí. Na'á ku 'a'ahi mo 'eku fānaú ki he'eku fine-'eikí he uike kotoa pē. 'I ha taha 'o e ngaahi 'a'ahi ko 'ení, na'á ma ma'u mo 'eku Fine'eikí ha konga keke sokoleti, pea na'á ku talaange ki ai e founa na'á ku fuofua sai'ia ai he keké. Pea na'á ne toki fakahoko mai leva e toenga 'o e talanoá.

Ne pehē mai 'eku fine'eikí, "Kālisi, 'okú ke 'ilo ne 'ikai ma'u 'e Vikatōlia mo hono fāmilí ha me'a fe'unga, pea ko e uike kotoa pē na'e pau ke ne fili pe te ne totongi e pasí ke 'ave ia mo 'ene fānaú 'e toko faá ki he Palaimeli, pe fakatau e ngaahi me'a ke ngaohi e keke sokoleti ma'a 'ene kalasi Palaimeli. Na'á ne fili ma'u pē 'a e keke sokoleti kae 'ikai ko e pasí, pea na'á ne lue ma'u pē mo 'ene fānaú 'o laka hake 'i ha maile 'e ua [3 km] 'a e 'alu atú, pehē ki he fokí, neongo pe ko e hā e tu'unga 'o e 'eá."

'I he 'aho ko iá, na'á ku hounga'ia lahi ange 'i he'ene keke sokoleti. Kae mahu'inga angé, na'á ku ako ko e me'a fakapulipuli 'i he keke 'a Vikatōliá, 'a e 'ofa na'á ne ma'u kiate kinautolu na'á ne tokoní'i pea mo 'ene feilaulau ta'esiokita ma'amautolú.

'I he'eku fakakaukau atu ki he keke 'a Vikatōliá, 'okú ne tokoní'i au ke u manatu'i ha feilaulau ta'esiokita 'i he ngaahi lēsoni tu'uloa na'e ako'i 'e he 'Eikí ki He'ene kau ākongá 'i He'ene

fononga ki he tuku'anga koloa 'o e temipalé. 'Oku mou 'ilo e talanoá. 'Oku ako'i 'e 'Eletā Sēmisi E. Talamesi na'e 'i ai ha ngaahi tuku'anga koloa 'e 13, "pea na'e tuku 'e he kakaí 'enau ngaahi tokoní ki he ngaahi taumu'a [kehekehe] na'e tohi 'i [he] 'ū puhá." Na'e 'afio 'a Sisū ki he laine 'a e kau tuku koloá, 'a ia ne 'i ai ha fa'ahinga kakai kehekehe. Ne 'ave 'e ha ni'ihí 'enau ngaahi me'a'ofá 'aki e "taumu'a mo'oni" kae tuku hifo 'e ha ni'ihí ha "koula mo ha siliva lahi," ko e 'amanaki 'e fakatoka-nga'i, 'ilo'i, pea fakahikihiki'i kinautolu 'i he'enu foakí.

"Ka na'e 'i he tokolahí ni ha uitou masiva . . . na'á ne tuku hifo ki he ngaahi tuku'anga koloa ko 'ení ha pa'anga polonise iiki 'e ua na'e 'iloa ko e maite; 'oku si'isi'i ange ia 'i he vaeua 'o e sēniti 'e taha 'i he pa'anga 'Ameliká. Ne ui 'e he 'Eikí 'Ene kau ākongá kiate Ia, 'o tatakí 'enau tokangá ki he uitou paeá mo 'ene ngāué, pea pehē ange: 'Ko e mo'oni 'oku ou tala atu kiate kimoutolu, ko e fefine paeá ni kuó ne lí ki ai 'a e me'a lahi hake 'iate kinautolu fulipē kuo nau lí ki he tuku'anga koloá: He na'a nau lí kotoa pē ki ai mei he'enu koloa lahí; ka ko ia, 'i he'ene masivá, kuó ne lí ki ai 'a ia kotoa pē ne ne ma'ú, 'io, 'a 'ene mo'uí kotoa pē' [Ma'ake 12:43–44]."³

Ne 'ikai fotu mai 'a e uitoú ko ha taha 'okú ne ma'u ha tu'unga mā'olunga 'i he sosaieti 'o hono kuongá. Na'á ne ma'u ha me'a ne mahu'inga ange: na'e haohaoa 'ene ngaahi taumu'a, pea na'á ne 'ave 'ene me'a kotoa pē 'e ala foakí. Mahalo na'á ne foaki ha me'a si'isi'i ange 'i he ni'ihí kehé, pe fakalongo-longo ange 'i he ni'ihí kehé, pe 'i ha founa ne kehe mei he ni'ihí kehé. 'I he vakai 'a e ni'ihí, ne si'isi'i fau 'ene foakí, ka 'i he fofonga 'o e Fakamo'uí, 'a e "taha 'okú ne 'afio'i e ngaahi fakakaukau mo e holi 'o e lotó,"⁴ na'á ne foaki hono kotoá.

Si'i ngaahi tokoua, 'oku tau foaki nai hotau kotoá ki he 'Eikí pea 'ikai toe tuku ha me'a? 'Oku tau feilaulau nai hotau taimí mo e talēniti kae lava ke ako e to'u tangata kei tupu haké ke nau 'ofa ki he 'Eikí mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú? 'Oku tau ngāue fakaetauhi

fakatou'osi nai kiate kinautolu 'oku tau feohi mo kinautolu kuo vahe mai 'i he tokanga mo e faivelenga—'o feilaulau' i e taimi mo e ivi 'e ala faka'aonga' i ha ngaahi founa kehe? 'Oku tau mo'ui 'aki nai e ongo fekau lahi—ke 'ofa ki he 'Otuá pea ke 'ofa ki He'ene fānaú?⁵ 'Oku fa'a fakahaa' i e 'ofa ko iá 'i he ngāue tokoni.

Na'e ako'i 'e Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi: "Na'e foaki 'e hotau Fakamo'ui 'Ene mo'ui 'i he tokoni ta'esiokita. Na'a Ne akonaki 'oku totonu ke tau takitaha muimui 'iate Ia 'aki 'etau fakafisi mei he ngāue siokita 'o tokoni' i e ni'ihī kehē."

Na'a ne hoko atu 'o pehē:

"Ko ha sipinga angamaheni 'o 'etau ngāue tokoni ki he ni'ihī kehē . . . 'a e feilaulau 'oku fakahoko 'e he mātu'a ma'a 'enau fānaú. 'E lava ke foua 'e he ngaahi fa'e'e e mamahi pea mole e ngaahi taumu'a fakatāutahā mo e fiamālie ke fanau' i mo ohi e fānaú takitaha. Kuo pau ke liliu 'e he ngaahi tama'i 'enau mo'ui mo e ngaahi taumu'a ke tokoni ki he fāmili. . . .

". . . 'Oku tau fiefia foki 'iate kinautolu 'oku nau tokanga' i e kau mēmipa faingata'a'ia fakaesinō mo e ngaahi mātu'a toulekelekā. 'Oku 'ikai 'eke 'e ha taha 'o e ngaahi ngāue ni, ko e hā te u ma'u mei ai? 'Oku fie ma'u 'iate kinautolu kotoa ke tuku hifo e fiamālie fakafō'ituitui ke tokoni ta'esiokita. . . .

"[Pea] 'oku faka'ali'ali mai 'e he ngaahi me'a ni kotoa 'a e tefito' i mo'oni ta'engata ko ia 'oku tau fiefia mo ongo' i lavame'a ange 'i he taimi 'oku tau ngāue ai mo tokoni ai 'i he me'a 'oku tau foaki atū, ka e 'ikai ko e me'a 'oku tau ma'u māi.

"Oku ako'i kinautolu 'e hotau Fakamo'ui ke muimui kiate Ia 'aki hono fakahoko e ngaahi feilaulau 'oku fie ma'u ke tau ngāue tokoni ta'esiokita ki he ni'ihī kehē."⁶

Na'e ako'i 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ha me'a tatau 'o pehē, "mahalo ka tau fehanganagai mo e 'Eiki he taimi ni, he 'ikai te Ne fehu'i mai, 'Ko e ngaahi fatongia 'e fiha na'a ke ma'u' ka, 'Ko e kakai 'e toko fiha

na'a ke tokoni' i?" Ko hono mo'oni, he 'ikai teitei lava ke ke 'ofa 'i he 'Eiki kae 'oua pē kuó ke tokoni kiate Ia 'aki ho'o tokoni' i Hono kakai."⁷

Ko hono fakalea 'e tahā, si'i ngaahi tokoua, he 'ikai mahu'inga ia pe te tau tangutu 'i he ngaahi sea fakafiamālie pe faingata'a'ia he lolotonga e fakatahā ko ha'ate tangutu 'i ha sea ukamea 'ume'umea he 'otu fakamuimuitahā. He 'ikai mahu'inga ia 'o ka fie ma'u ke tau ki'i manga atu ki ha holo ke fakafiamālie 'i ha pēpē 'oku tangi. Ko e me'a mahu'ingā ko 'etau ha'u mo e holi ke ngāue tokoni, na'a tau fakatokanga' i a kinautolu 'oku tau ngāue fakatauhi ki ai pea tau talitali fiefia kinautolu, pea na'a tau fakafe'iloaki kinautolu kiate kinautolu 'oku tau tangutu fakataha he 'otu sea 'oku tau 'i ai—'o anga fakakau-me'a kiate kinautolu neongo 'oku 'ikai vahe mai ke tau ngāue fakatauhi kiate kinautolu. Pea 'e pau ke mahu'inga 'a 'etau fai e me'a kotoa te tau lavā 'aki e ngāue tokoni pea fungani 'aki e 'ofā mo e feilaulau.

Kuó u 'ilo' i 'oku 'ikai fie ma'u ia ke tau ta'o ha keke sokoleti ke hoko ai ko ha faiako Palaimeli lavame'a pe mateaki, he 'oku 'ikai ko e kekē 'oku mahu'ingā. Ko e 'ofa 'oku muimui 'i he ngāue.

'Oku ou fakamo'oni 'oku fakatopu-tapu' i e 'ofā 'i he feilaulau—'a e feilaulau 'a ha faiako pea toe mahulu hakē 'i he feilaulau taupotu taha pea ta'engata 'a e 'Alo 'o e 'Otuá. 'Oku ou fakamo'oni 'okú Ne mo'ui! 'Oku ou 'ofa 'iate Ia pea holi ke si'aki e ngaahi holi siokita kae lava ke u 'ofa mo ngāue fakatauhi 'o hangē ko Iá. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Kau Palesitenisi Lahi 'o e Kau Talavou, "Ko e Ngāue Fakaofō Ni," *Liahona*, Sanuali. 2015, 49.
2. Russell M. Nelson, "I He'etau Laka Fakataha Atu Kimu'a," *Liahona*, 'Epeleli. 2018, 7.
3. James E. Talmage, *Jesus the Christ* (1916), 561.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 33:1.
5. Vakai, Mātiu 22:37–40.
6. Dallin H. Oaks, "Tokoni Ta'esiokita," *Liahona*, Mē 2009, 93, 96.
7. Thomas S. Monson, "Great Expectations" (Brigham Young University devotional, Jan. 11, 2009), 6, speeches.byu.edu.





Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí

Kakai Fefiné mo hono Ako 'o e Ongoongolelei 'i 'Apí

Ko e Fakamo'uí ho'ó sīpinga haohaoa ki he founa te ke fakahoko ai ha konga tefito 'o 'Ene nga'unu ke fakamamafa lahi ange ki hono ako 'o e ongoongolelei 'i 'apí.

S i'oku ngaahi tuofāfine 'ofeina, 'oku fakafiefia ke fakataha mo kimoutolu. Ko ha taimi fakafiefia 'eni 'i he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku lilingi hifo 'e he 'Eikí e 'iló 'i Hono Siasi 'o hangē kuó Ne tala'ofa te Ne fakahokó.

'Oku mou manatu 'i 'Ene folofolá: "E fēfē hono fuoloa 'o e kei lava ke ta'ema'a ai pē 'a e ngaahi vai 'oku tafé? Ko e hā ha mālohi 'e fa'a mata'ofia 'a e ngaahi langi? 'E faingofua tatau 'a hono fakamafao atu 'e ha tangata 'a hono nima vaivaí ke ta'ofi 'a e vaitafe Mīsulí 'i he'ene tafe atu 'i hono 'alu'anga kuo vahe'í, pe fakatafoki ia ke tafe ki mui pea mo hono ta'ofi 'o e Māfima'fí mei he'ene lilingi hifo 'a e 'ilo mei he langí, ki he 'ulu 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní."¹

'Oku kau 'i hono vahevahe 'e he 'Eikí e 'iló, hono fakavave 'i 'Ene 'oatu 'a e mo'oni ta'engatá ki he 'atamaí pea ki he loto 'o Hono kakaí. Kuó Ne fakamahino 'e fakahoko 'e he ngaahi

'ofefine 'o e Tamai Hēvaní ha tefito 'i fatongia 'i he fakavave 'i fakaofo ko iá. Ko e taha 'o e ngaahi fakamo'oni 'o e maná ko 'Ene tataki 'Ene palōfita mo'uí ke tuku ha fakamamafa lahi ange ki hono ako 'i 'o e ongoongolelei 'i 'apí pea 'i he loto 'i fāmilí.

Mahalo te ke fehu'ia, "E anga fēfē hano ngaohi ia ke hoko e kau fafiné

ko ha konga mahu'inga 'o e tokoni ki hono 'oatu e 'iló ki Hono Kāinga-lotú?" 'Oku 'omi 'e he 'Eikí e talí 'i he "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani." 'Oku mou manatu 'i hono fakaleá, kae mahalo te ke 'ilo mo fakatokanga 'i ha ngaahi 'uhinga fo'ou na'e tomu'a 'afio 'i 'e he 'Eikí e ngaahi liliu fakafiefia ko 'eni 'oku hoko he taimi ní. 'I he fanongonongó, na'á Ne tuku ki he kakai fefiné e fatongia ke nau hoko ko e kau faiake tefito 'o e ongoongolelei 'i he fāmilí, 'i he ngaahi lea ko 'ení: "Ko e tefito 'i fatongia 'o e ngaahi fa'eé ke lehi-lehi 'i hake 'a 'enau fānaú."² 'Oku kau heni hono lehilehi 'i 'o e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei mo e 'iló.

'Oku hoko atu e fanongonongó: "I he ngaahi fatongia toputapú ni, 'oku ha'isia ai 'a e ngaahi tamaí mo e ngaahi fa'eé ke nau fetokoni'aki ko ha kau-ngā-ngāue tu'unga tatau."³ Ko ha ongo kaungā-ngāue tatau kinaua, tatau 'i hona tu'unga malava ke tupulaki fakalaumālié mo ma'u 'a e 'iló, pea 'okú na faaitaha 'i he'ena fetokoni'akí. 'Okú na tu'unga tatau 'i hona iku'anga fakalangí ke hakeaki 'i fakataha. Ko hono mo'oni, he 'ikai lava ke hakeaki 'i toko taha pē 'a e kakai tangatá mo fafiné.

Ko e hā leva, 'oku ma'u ai 'e ha 'ofefine 'o e 'Otuá 'i ha vā fetu'utaki tu'unga tatau mo faaitaha, 'a e tefito 'i fatongia ke lehilehi 'i 'aki e me'a mahu'inga taha kuo pau ke ma'u 'e he taha kotoá, 'a e 'ilo 'o e mo'oni 'oku ha'u mei he langi? Fakatatau mo e me'a 'oku mahino kiate aú, ko e founa ia 'a e 'Eikí talu mei



hono fakatupu 'o e ngaahi fāmīlī 'i he māmani ko 'enī.

Hangē ko 'enī, ko 'Ivi na'ā ne ma'u e 'ilo na'e fie ma'u ke kai 'e 'Ātama e fua 'o e 'akau 'o e 'ilō ka na tauhi kotoa e ngaahi fekau 'a e 'Otuā pea fa'u ha fāmīlī. 'Oku 'ikai ke u 'ilo e 'uhinga na'e 'uluaki 'omi ai kia 'Ivī, ka na'e faaitaha haohaoa 'a 'Ātama mo 'Ivi 'i hono lilingi mai kia 'Ātama e 'ilō.

Ko ha sīpinga 'e taha 'a hono faka-aonga'i 'e he 'Eikī 'a e ngaahi me'afoaki lehilehi'i 'o e kakai fefinē, 'a e founa na'ā Ne fakamālohia ai e ngaahi foha 'o Hilamani. 'Oku ongo kiate au 'a 'eku lau e talanoā pea manatu'i e ngaahi lea vanavanaiki 'eku fine'eikī 'o fakalotolahi'i au 'i he'eku mavahe ki he ngāue fakakautau.

Na'e hiki 'e Hilamani:

“... Kuo akonekina 'a kinautolu 'e he'enua ngaahi fa'eē, kapau 'e 'ikai te nau ta'etui, 'e fakahaofi 'a kinautolu 'e he 'Otuā.

“Pea na'a nau fakamatala'i mai kiate au 'a e ngaahi lea 'a 'enua ngaahi fa'eē, 'o pēhē: 'Oku 'ikai te mau ta'etui na'e 'ilo ia 'e he'enua ngaahi fa'eē.”⁴

Neongo 'oku 'ikai ke u 'ilo'i kotoa 'a e ngaahi 'uhinga 'a e 'Eikī 'i hono foaki e tefito'i fatongia 'o e lehilehi'i 'i he fāmīlī ki he kakai fefine faivelengā, ka 'oku ou tui 'oku kaunga ia ki ho'omou tō'onga 'ofā. 'Oku fie ma'u ha 'ofa lahi ke ongo'i e ngaahi fie ma'u 'a ha taha kehe 'o laka hake 'i ho'o fie ma'u 'a'au. Ko e 'ofa haohaoa ia 'a Kalaisi ki he tokotaha 'okū ke lehilehi'i. 'Oku ha'u e ongo ko ia 'o e 'ofa faka-Kalaisi mei he tokotaha kuo fili ke ne fai e lehilehi'i kuo fakafe'unga'i tu'unga 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi. Ko e moto 'o e Fine'ofā, 'a ia na'e mo'ui 'aki 'e he'eku fine'eikī, 'oku ngali ue'i fakalaumālie: “Oku 'Ikai Faka'au 'o Ngata 'a e 'Ofā.”

'I ho'omou hoko ko e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuā, 'oku mou ma'u ha ivi lahi mo fakanatula ke ongo'i e ngaahi fie ma'u 'a e ni'ihī kehe pea mo 'ofa. 'Oku hanga leva 'e he me'a ko iā, 'o 'ai kimoutolu ke mou ongo'ingofua ange e ngaahi fanafana 'a e Laumālie. 'E toki fakahinohino'i leva 'e he Laumālie ho'o fakakaukā, me'a 'okū ke lea 'akī, mo e me'a 'okū ke fai ke lehilehi'i e kakai



kae lava ke lilingi hifo 'e he 'Eikī e 'ilō, mo'onī, mo e loto-to'ā kiate kinautolu.

Ko kimoutolu kau fefine 'oku mou fanongo ki hoku le'ō, 'oku mou 'i ha tu'unga makehe 'i ho'omou fononga 'i he mo'ui. Ko ha ni'ihī ko ha kau finemui kei si'i ko honau fuofua taimi eni 'i ha fakataha lahi 'a e kakai fefinē. Ko ha ni'ihī ko ha kau finemui 'oku nau teuteu ke hoko ko e ni'ihī ke lehilehi'i 'o hangē ko e finangalo 'o e 'Otuā kiate kinautolū. Ko ha ni'ihī ne toki mali fo'ou pea te'eki ai ma'u ha fānau, ko ha ni'ihī ne toki hoko ko ha ngaahi fa'e ki ha toko taha pe ua. Ko ha ni'ihī ko e ngaahi fa'e 'a e to'u tupū pea ni'ihī kehe mo ha fānau 'i he mala'e 'o e ngāue fakafaifekau. 'Oku ma'u 'e ha ni'ihī ha fānau kuo vaivai 'enua tu'i pea mama'o mei 'api. 'Oku nofo toko taha pē ha ni'ihī pea 'ikai ha hoa faivelenga. Ko ha ni'ihī ko e ngaahi kui fefine.

Ka ko e hā pē ho tūkunga fakatāu-tahā, ko ha kongā koe—kongā tefito—'o e fāmīlī 'o e 'Otuā pea 'i ho fāmīlī 'o'ou, 'i he kaha'ū, pe 'i he māmani ko 'enī, pe 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālie. Ko ho fatongia mei he 'Otuā ke lehilehi'i e tokolahi taha te ke lava 'i he kau mēmipa 'o Hono fāmīlī pea mo ho fāmīlī 'aki ho'o 'ofā mo e tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisi.

Ko ho'o pole angamahenī hono 'ilo'i ko hai ke lehilehi'i, founā, mo e taimī. 'Okū ke fie ma'u e tokoni 'a e 'Eikī. 'Okū Ne 'afio'i e loto 'o e ni'ihī kehe pea 'okū Ne 'afio'i e taimi 'oku nau mateuteu ai ke tali ho'o lehilehi'i.

Ko ho'o lotu 'i he tu'i 'a ho'o kī ki he lavame'a. Te ke lava 'o falala ki hono ma'u 'Ene fakahinohinō.

Na'ā Ne 'oatu e fakalotolahi ko 'enī: “Kole ki he Tama'i 'i hoku hingoā, 'i he tui 'o tui te mo ma'u, pea te mo ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'okū ne fakahā 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku 'aongā.”⁵

'Ikai ngata pē 'i ho'o lotū, ka 'e kau mo hono ako fakamaatoato e folofolā 'i he kongā 'o hono fakatupulekina ho mālohi ke lehilehi'i. Ko e talā'ofā 'eni: “Oua foki te mou tomu'a fakakaukau pe ko e hā te mou lea'akī; kae mata'i-koloa 'aki ma'u ai pē 'i homou 'atama'i 'a e ngaahi folofola 'o e mo'ui, pea 'e foaki kiate kimoutolu 'i he houa pē ko iā 'a e kongā ko ia 'e tufaki atu ki he tangata taki tahā.”⁶

Ko ia ai, te ke tuku ha taimi lahi ange ke lotu, fakakaukau, pea fakalauloto ki he ngaahi me'a fakalaumālie. 'E lilingi hifo e 'ilo 'o e mo'onī kiate koe pea te ke tupulaki 'i ho mālohi ke lehilehi'i e ni'ihī kehe 'i ho fāmīlī.

'E 'i ai ha ngaahi taimi te ke ongo'i ai 'oku tuai ho'o fakalakalakā 'i ho'o ako ke lelei ange ho'o founa lehilehi'i. 'E fie ma'u e tu'i ke ke fa'a kātaki. Kuo 'omi 'e he Fakamo'ui e fakalotolahi ko 'enī kiate koe:

“Ko ia 'oua na'ā mo fiu 'i he failelei, he 'okū mo 'ai 'a e tu'unga 'o ha ngāue lahi. Pea 'oku tupu mei he ngaahi me'a ikī 'a e ngaahi fu'u me'a lalahi.

“Vakai, 'oku fie ma'u 'e he 'Eikī 'a e loto mo e 'atamai fie fa'i; pea 'e kai 'a e ngaahi me'a lelei 'o e fonua ko Saioné 'e



he kau loto fie faí mo e kau talangofuá 'i he ngaahi 'aho faka'osi ko 'ení.⁷

Ko ho'o 'i heni he pōnī ko ha faka-mo'oni ia 'okú ke loto fiemālie ke tali e fakaafe 'a e 'Eikí ke lehilehi'i e ni'ihī kehé. 'Okú mo'oni 'eni 'o a'u ai pē ki he si'isi'i taha heni he pōnī. Te ke lava 'o 'ilo ko hai ke lehilehi'i 'i ho fāmili. Kapau te ke lotua 'i he loto fakamāto-ato, 'e ha'u ha hingoa pe ko ha fofonga ki ho'o fakakaukau. Kapau te ke lotu ke 'ilo e me'a ke faí pe me'a ke lea 'akí, te ke ongo'i ha tali. Ko e taimi kotoa pē te ke talangofua ai, 'e tupulaki ho mālohi ke lehilehi'i. Te ke teuteu ai ki ha 'aho te ke lehilehi'i ai ho'o fānau pē 'a'au.

'E lava ke lotua 'e he ngaahi fa'ē 'a e to'u tupú ke 'ilo e founa ke lehilehi'i 'aki ha foha pe tama 'oku hangē 'oku 'ikai ke ne tali hono lehilehi'i. Mahalo te ke lotu ke 'ilo pe ko hai 'okú ne ma'u e takiekina fakalaumālie 'oku fie ma'u pea tali 'e ho'o fānau. 'Okú fanongo pea tali 'e he 'Otuá e ngaahi lotu 'o e lotó 'a e ngaahi fa'ē loto hoha'á, peá Ne 'omi ha tokoni.

'E ala ongo'i foki 'e ha kui fefine he poó ni e mamahi ko e tupu mei he ngaahi faingata'a mo e fie ma'u 'a 'ene fānau mo e makapuná. Te ke lava 'o ma'u e loto-to'a mo e fakahinohino mei he a'usia 'a e ngaahi fāmili 'i he folofolá.

Mei he taimi 'o 'Ivi mo 'Ātamá, 'o a'u ki he Tamai ko 'Isilelí, pea ki he fāmili kotoa 'i he Tohi 'a Molomoná, 'oku 'i

ai ha lēsoni pau 'e taha fekau'aki mo e me'a ke fai ki he mamahi 'i he fānau 'ikai talangofuá: 'oua na'a teitei tuku ho'o 'ofá.

'Okú tau ma'u e sīpinga fakaloto-lahi 'a e Fakamo'uí 'i He'ene lehilehi'i e fānau laumālie angatu'u 'a 'Ene Tamai Hēvaní. 'Okú kei mafao mai pē e to'ukupu 'o e Fakamo'uí, 'o a'u pē ki he taimi 'oku nau pea 'oku tau fakatupu mamahi ai.⁸ Na'á Ne folofola 'i he 3 Nifai kau ki Hono ngaahi tuofāfine mo e tokoua fakalaumālie, 'a ia kuó Ne feinga ke lehilehi'i kae 'ikai ola leleí: "Oiauē 'a kimoutolu . . . 'oku 'o e fale 'o 'Isilelí, hono 'ikai ke tu'o lahi 'a 'eku tākaki fakataha 'a kimoutolu 'o hangē ko e tākaki fakataha 'e he motu'a moá 'a hono 'uhikí 'i hono lalo kapakaú, peá u fafanga 'a kimoutolu."⁹

Ki he ngaahi tuofāfine 'i he tu'unga kotoa pē 'o e fononga 'i he mo'uí, 'i he tūkunga fakafāmili kotoa pē, pea 'i he anga fakafonua kotoa pē, ko e Fakamo'uí ho'o sīpinga haohaoa ki he founa te ke fakahoko ai ha konga tefito 'o 'Ene nga'unu ke fakamamafa lahi ange ki hono ako 'o e ongoongo-leleí 'i he 'apí mo e fāmili.

Te ke 'omi ho'o ongo fakanatula 'o e 'ofa haohaoa ki he ngaahi liliu 'i he 'ekitiviti mo e me'a angamaheni 'i ho fāmili. 'E 'omi ai ha tupulaki fakalaumālie lahi ange. 'I ho'o lotu fakataha pea ma'á e kau mēmipa 'o e fāmili, te ke ongo'i

ho'o 'ofa mo e 'ofa 'a e Fakamo'uí kiate kinautolú. 'E hoko ia 'o lahi ange ko ho'o me'afoaki fakalaumālie 'i ho'o fekumi ki aí. 'E ongo'i ia 'e he kau mēmipa 'o e fāmili 'i ho'o lotu mo e tui lahi angé.

'I he fakataha mai 'a e fāmili ke lau le'olahi e folofolá, kuó ke 'osi lau 'e koe mo lotua kinautolu ke ne teuteu'i koe. Te ke ma'u ai ha ngaahi momenti ke lotua ke fakamaama 'e he Laumālie ho 'atamaí. Hili iá, 'i he taimi ke ke lau aí, 'e ongo'i 'e he kau mēmipa 'o e fāmili ho'o 'ofa ki he 'Otuá pea ki He'ene folofolá. 'E lehilehi'i kinautolu 'e Ia pea 'aki Hono Laumālie.

'E lava ke hoko mai e taumalingi ko 'ení ki ha fa'ahinga fakataha'anga fakafāmili pē 'o ka ke ka lotu mo palani ki ai. 'E lava ke to'o ai ha taimi mo e ivi lahi, ka te ne 'omi ha ngaahi mana. 'Okú ou manatu'i ha lēsoni na'e ako'i mai 'e he'eku fine'eikí 'i he'eku kei si'i. 'Okú ou kei lava pē 'o sioloto 'i hoku 'atamaí ki he mape valivali na'á ne fa'u ki he ngaahi fefononga'aki 'a e 'Aposetolo ko Paulá. 'Okú ou fifili pe na'á ne ma'u mei fē e taimi mo e ivi ke fai iá. Pea a'u ki he 'ahó ni, 'oku tāpuekina au 'e he'ene 'ofa ki he 'Aposetolo faivelenga ko iá.

Te mou takitaha ma'u ha ngaahi founa ke kau atu ai ki hono lilingi 'o e mo'oní ki homou ngaahi fāmili 'i he Siasi 'o e 'Eikí kuo toe fakafoki maí. Te mou lotua, ako, mo fakalaululoto takitaha ke 'ilo'i ko e hā e me'a makehe te ke lava 'o tokoni aí. Ka ko e me'a 'eni 'oku ou 'iló: ko kimoutolu takitaha, 'oku mou uma taha mo e ngaahi foha 'o e 'Otuá, ke hoko ko ha konga tefito 'o ha mana 'i hono ako'i mo mo'ui 'aki e ongoongoleleí 'a ia te ne fakavave'i e tākaki 'o 'Isilelí pea teuteu'i e fāmili 'o e 'Otuá ki he hā'ele nāunau'ia mai 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. 'I he huafa topu-tapu 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:33.
2. "Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmāni," *Liahona*, Mē 2017, 145.
3. "Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmāni," 145.
4. 'Alamā 56:47–48.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:18.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:85.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:33–34.
8. Vakai, 2 Nifai 2:14, 26.
9. 3 Nifai 10:4.



Fai 'e Palesiteni Dallin H. Oaks

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluaki

Ngaahi Mātu'á mo e Fānaú

*'Oku fakamatala'i 'e he palani 'o e fiefia 'etau Tamai Hēvaní ko hai koe
pea mo e taumu'á ho'ó mo'uí.*

S i'oku tuofāfine 'ofeina, me'a fakafiefia mo'oni ke fai e fakataha konifelenisi lahi ko 'eni ma'á e kakai fefine 'o e Siasí, ta'u valu ki 'olungá. Kuo tau fanongoa ha pōpoaki fakaloto māfana mei he kau taki kakai fefinē pea mea Palesiteni Henelī B. 'Aealingi. 'Okú ma sa'ia mo Palesiteni 'Aealingi he ngāue 'o fakatatau mo e fakahinohino 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní, pea 'okú ma hanganaki fiefia atu ki he'ene lea fakaepalōfitá.

I.

Ko e fānaú ko 'etau me'a'ofa pelepelengesi taha ia mei he 'Otuá—ko 'etau tupulaki ta'engatá. Ka 'oku tau mo'ui 'i ha taimi 'oku faka'amu ai ha kakai fefine tokolahi ke 'oua na'a nau fanafanau pe lehilehi'i ha fānaú. 'Oku tokolahi ha kakai 'oku nau tolotoi e malí kae 'oua ke feau e ngaahi fie ma'u fakatu'asinó. Kuo tupu e 'avalisi 'o e ta'u motu'a 'o e mali hotau kāingalotú 'aki ha ta'u 'e ua, kae holo e tokolahi 'o e fā'ele 'a e kāingalotu 'o e Siasí. 'Oku hanganaki atu e 'Tunaiteti Siteití mo e ngaahi pule'anga kehe he kaha'ú, ki ha kaha'ú 'e tokosi'i fau e fānaú 'e matu'otu'a 'o kakai lalahí, ke pou pou

ki he tokolahi 'o e kakai lalahi 'oku vāhenga mālōlō.¹ Ko e peseti 'e 40 tupu 'o e fā'ele 'i he 'Tunaiteti Siteití ko e fā'ele tu'utāmaki. 'Oku tu'u lavea-ngofua e fānaú ko iá. 'Oku fepaki e ngaahi me'á ni mo e palani 'etau Tamai ki he fakamo'uí.

II.

'Oku mahino ki he kau fefine Siasí, ko e mahu'inga tahá 'enau hoko ko ha fa'e'e, he ko e tumutumu ia 'enau



fiefiá. Na'e pehē 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli: "Oku vakai e kakai fefine tokolahi, ko 'enau fiefia ma'ongo'onga tahá, 'a 'enau fiefia ma'ongo'onga tahá, 'oku ma'u ia 'i 'api mo e fāmilí. Na'e fakatōkakano 'e he 'Otuá 'i he loto 'o e kakai fefinē ha me'a fakalangi 'oku hāsino mai 'i he mālohinga fakalongo-longó, sivi'i, nongá, lelei, angamā'oni-oní, mo'oni pea mo e 'ofá. Pea 'oku ma'u e ngaahi 'ulungāanga fakaofa kotoa ko 'ení, 'i he'enau fakahaa'i mo'o-ni mo lelei honau tu'unga fakaefa'e'e."

Na'a ne hoko atu 'o pehē, "Ko e ngāue ma'ongo'onga taha 'e lava ke fai 'e ha fefine, ko hono lehilehi'i, ako'i, mo'ui 'aki, fakalotolahi'i mo 'ohake 'ene fānaú 'i he angama'oni'oni mo e mo'oni. 'Oku 'ikai ha toe me'a te ne fakatatau ia, neongo pe ko e hā 'ene me'a 'oku fai."²

'E ngaahi fa'e mo e tuofāfine, 'oku mau 'ofa atu kiate kimoutolu mo e me'a 'oku mou fai ma'atautolu kotoá.

'I he'ene lea mahu'inga he 2015 'oku ui "Ko ha Tautapa ki Hoku Tuofāfiné," na'e pehē ai 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni:

"Oku 'ikai pea he 'ikai kakato e pule'anga 'o e 'Otuá ka 'ikai kau ai e kau fefine 'oku nau fai mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú, mo e kau fefine 'oku nau lava 'o lea 'i he mālohi mo e mafai 'o e 'Otuá!

"I he 'aho ní, 'oku tau fie ma'u ha kakai fefine 'oku nau 'ilo'i e founa ke fakahoko 'aki e ngaahi me'a 'oku mahu'ingá 'o fakafou 'i he'enau tuí pea 'oku nau tu'u lototo'a hake ke taukave'i e mo'ui angama'á mo e fāmilí 'i ha māmani mohu angahala. 'Oku tau fie ma'u ha kau fefine 'oku tukupā ke tataki e fānaú 'a e 'Otuá 'i he hala fuakava ki he hakeaki'i; ko ha kau fefine 'oku nau 'ilo'i e founa ke ma'u ai ha fakahā fakafo'ituituí, 'oku mahino ki ai e mālohi mo e nonga 'o e 'enitaumeni 'i he temipalé; ko ha kau fefine 'oku nau 'ilo'i e founa ke kolea ai e mālohi 'o e langí ke malu'i mo fakamālohia e fānaú mo e fāmilí; ko ha kau fefine 'oku nau faiako ta'eilifia."³

'Oku fakatefito kotoa e ngaahi akonaki fakalotomāfana ko 'ení 'i he "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," 'oku fakapapau'i mai 'i he Siasí



[Si'i fānau, 'oku ofi atu e 'Otuá,
Tokangaekina koe he 'aho mo e pō,
Pea fiefia ke 'a'ana mo tāpuekina koe,
Kapau te ke feinga ke fai 'a ia 'oku
totonú].⁵

'Oku 'i ai ha akonaki 'e ua 'i he veesi ko iá: 'Uluakí, 'oku ofi mai 'etau Tamai Hēvaní mo Ne tokanga'i kitautolu he 'aho mo e pō. Fakakaukau ki ai! 'Oku 'ofeina kitautolu 'e he 'Otuá, 'okú Ne ofi mai peá ne tokanga'i kitautolu. Uá, 'okú Ne fiefia ke tāpuekina kitautolu kapau te tau "feinga ke fai 'a ia 'oku totonú." Me'a fakafiemālie mo'oni ia 'i he uhohonga 'etau loto hoha'á mo e faingata'á!

'Io, kau finemui, 'oku tāpuekina kimoutolu pea ko ha kakai lelei kimoutolu, ka 'oku mou tatau mo e fānau kotoa 'a e Tamai Hēvaní 'i he fie ma'u ke mou feinga ke "fai 'a ia 'oku totonú."

Te u lava 'o fai atu ha fale'i heni ki ha me'a kehekehe, ka kuó u fili pē ha me'a 'e ua ke u lea ai.

'Oku fekau'aki e 'uluaki fale'i, mo e telefoni to'oto'ó. Na'e 'ilo 'i ha savea fakaemāmani lahi na'e toki fai, kuo laka hake he vaheua 'e taha 'o e to'u tupu 'i he 'Iunaiteti Siteití, 'oku nau fakamoleki ha konga lahi honau taimí 'i he'enua telefoni to'oto'ó. Na'e pehē 'e he peseti 'e 40 tupu ne nau ongo'i loto hoha'a he'enua mavahe mei he'enua telefoní.⁶ Na'e hoko lahi 'eni he tamaiki fefiné, 'o laka ia he tamaiki tangatá. Si'oku tuofāfine kei talavou—mo e kakai fefine lalahí foki—'e tāpuekina ho'o mo'u'i kapau 'e fakasi'isi'i ho'o faka'aonga'i mo fakafalala ki he telefoni to'oto'ó.

'Oku toe mahu'inga ange 'a e fale'i hono uá. Anga'ofa ki he ni'ihi kehé. Ko e anga'ofa ko ha me'a ia kuo 'osi fai 'e ha tokolahi hotau to'u tupú. Kuo tofa mai e halá 'e ha ni'ihi 'o e to'u tupú 'i ha tukui kolo 'e ni'ihi. Kuo ue'i kitautolu 'e he ngaahi anga'ofa 'a e to'u tupú ki he ni'ihi 'oku fie ma'u ha 'ofa mo ha tokoní. 'Oku mou fakahaa'i 'i he ngaahi founa lahi ho'omou fetokoni'akí mo e fe'ofa'ofaní. Peheange mai 'e muimui e taha kotoa ki ho'omou tā sippingá.

'I he taimi tatau pē, 'oku tau 'ilo'i 'oku 'ahi'ahi'i kitautolu 'e he filí ke tau ta'e'ofa, pea 'oku lahi ha fakatātā 'o e me'á ni 'i he fānau mo e to'u tupú. 'Oku

ko 'eni kuo toe fakafoki maí, 'a e ngaahi tokāteline mo e founa na'e hoko ko e uho 'o e palani 'a e Tupu'angá kimu'a peá Ne fakatupu 'a e māmaní.

III.

'Oku ou fie lea he taimí ni ki he ni'ihi kei talavou 'i he ha'ofangá. Si'oku tuofāfine kei talavou, 'oku mou makehe koe'uhí ko e 'ilo 'oku mou ma'u ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí kuo toe fakafoki maí. 'E malava 'i ho'o 'iló, ke ke kátekina mo ikuna'i e ngaahi faingata'a 'o e kei tupu haké. Talu ho'omou kei si'i mo ho'omou kau ki ha ngaahi ngāue mo e polokalama kuo fakatupulaki ai homou ngaahi talēnití, hangē ko e faitohí, leá, mo e palaní. Kuo mou ako ha 'ulungāanga fakapotopoto mo e founa ke fakafepaki'i ai e 'ahi'ahi ke loí, kaiha'á, pe faka'aonga'i e kava mālohí pe faito'o konatapu.

Na'e 'ilo'i ho'omou makehé 'e ha savea 'a e 'Univēsití 'o North Carolina ki he to'u tupu mo e tui fakalotu 'Ameliká. Na'e 'i ai ha fakamatala *Charlotte Observer* na'e ui ko e "Lelei taha pē fakafōtunga e to'u tupu Māmongá: Na'e 'ilo 'i he savea ne nau tu'ukimu'a taha pē 'i he

tō'onga fakamatu'otu'á." Na'e faka'osi e fakamatalá ni 'aki e "Lelei taha pē faka'ehi'ehi e kau Māmongá mei he 'ulungāanga 'e ngali fakatu'utāmaki, lelei 'enau akó pea nau anga 'aki e ongo'i fakatu'amelie ki he kaha'ú." Na'e pehē 'e ha taha 'o e kau faifaka-totolo ne nau 'initaviu ha konga lahi hotau to'u tupú, "Ne mau sio ki he tafa'aki kotoa pē pea na'e mahino 'aupito: na'e tu'ukimu'a e kau Māmongá."⁴

Ko e hā 'oku mou malava ai ke talia e ngaahi faingata'á 'i ho'omou kei tupu haké? Kau finemui, ko e 'uhingá ko e mahino kiate kimoutolu e palani lahi 'a e Tamai Hēvaní ki he fiefiá. 'Oku tala heni ko hai kimoutolu pea mo e taumu'a ho'omou mo'u'i. Ko e to'u tupu 'oku ma'u e mahino ko iá, 'oku nau taaimu'a hono solova e palopalemá pea taaimu'a he fili ki he totonú. 'Oku mou 'ilo'i te mou lava 'o ma'u e tokoni 'a e 'Eikí ke ikuna'i e ngaahi faingata'a kotoa 'i he kei tupu haké.

Ko e 'uhinga 'e taha 'oku mou lelei aí, ko e mahino kiate kimoutolu ko e fānau kimoutolu 'a e Tamai Hēvani pea 'okú Ne 'ofa 'iate kimoutolu. 'Oku ou tui 'oku mou 'ilo 'etau himi, "Si'i Fānau 'Oku Ofi atu e 'Otuá." Ko e 'uluaki veesi 'eni kuo tau hiva'i mo tui ki ai:



Kau Taki Mā'olunga mo e Kau 'Ōfisa Mā'olunga 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

KO E KAU PALESITENISĪ 'ULUAKĪ



Dallin H. Oaks
Tokoni 'Uluaki



Russell M. Nelson
Palesiteni



Henry B. Eyring
Tokoni Uā

KO E KŌLOMU 'O E KAU 'APOSETOLO 'E TOKO HONGOFULU MĀ UĀ



M. Russell Ballard



Jeffrey R. Holland



Dieter F. Uchtdorf



David A. Bednar



Quentin L. Cook



D. Todd Christofferson



Neil L. Andersen



Ronald A. Rasband



Gary E. Stevenson



Dale G. Renlund



Gerrit W. Gong



Ulisses Soares

KO E KAU PALESITENISĪ 'O E KAU FITUNGOFULŪ



L. Whitney Clayton



Patrick Kearon



Carl B. Cook



Robert C. Gay



Terence M. Vinson



José A. Teixeira



Carlos A. Godoy

KAU FITUNGOFULU TAKI MĀ'OLUNGĀ

(i he fakahohoko fakamotu'ālea)



Marcos A. Alubalcis



Jose L. Alonso



Wilford W. Andersen



Ian S. Arden



Steven R. Bangert



W. Mark Bassett



David S. Baxter



Randall K. Bennett



Shayne M. Bowen



Mark A. Bragg



Matthew L. Carpenter



Yoon Hwan Choi



Craig C. Christensen



Kim B. Clark



Weatherford T. Clayton



Lawrence E. Corbridge



Valeri V. Cordin



J. Devin Comish



Claudio R. M. Costa



Joaquin E. Costa



Legrand R. Curtis Jr.



Massimo De Feo



Benjamin De Hoyos



Edward Dube



Kevin R. Duncan



Timothy J. Dyches



David F. Evans



Enrique R. Fabella



Bradley D. Foster



Randy D. Funk



Eduardo Gavaret



Jack N. Gerard



Taylor G. Goboy



Christoffel Golden



Walter F. Gonzalez



O. Vincent Haleck



Brook P. Hales



Donald L. Hallstrom



Kevin S. Hamilton



Allen D. Haynie



Mathias Held



David P. Homer



Paul V. Johnson



Larry S. Kacher



Jorg Klingauf



Joni L. Koch



Erich M. Kopischke



Hugo E. Martinez



James B. Martino



Richard J. Maynes



Kyle S. Mckay



Peter F. Meurs



Hugo Montoya



Marcus B. Nash



K. Brett Nattress



S. Gifford Nielsen



Brent H. Nielson



Adrian Orchoa



S. Mark Palmer



Adilson de Paula Parralla



Kevin W. Pearson



Anthony D. Perkins



Paul B. Pieper



John C. Piegree Jr.



Rafael E. Pino



Michael T. Ringwood



Lynn G. Robbins



Gary B. Sablin



Evan A. Schmutz



Joseph W. Shati



Steven E. Snow



Vern P. Stanfill



Brian K. Taylor



Michael John U. Teh



Juan A. Uceda



Arnulfo Valenzuela



Juan Pablo Villar



Takashi Wada



Taniela B. Wekolo



Scott D. Whiting

KO E KAU PÍSOPELIKI PULÉ



Dean M. Davies
Tokoni Ulaaki



Gerald Causse
Pisipe Pile



W. Christopher Vlasbelle
Tokoni Ua



Jorge F. Zaballós



Kazuhiko Yamashita



Chi Hong (Sam) Wong



Larry Y. Wilson

KAU 'ŌFISA MĀ'OLUNGĀ



Devin G. Durrant
Tokoni Ulaaki



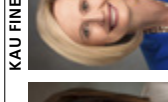
Tad R. Callister
Palestini



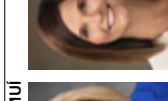
Brian K. Ashton
Tokoni Ua



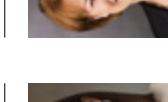
Michelle D. Craig
Tokoni Ulaaki



Bonnie H. Gordon
Palestini



Becky Craven
Tokoni Ua



Sharon Eubaik
Tokoni Ulaaki



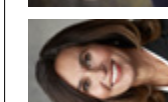
Jean B. Bingham
Palestini



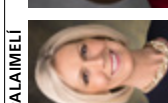
Regina J. Aburno
Tokoni Ua



Lisa L. Hartness
Tokoni Ulaaki



Joy D. Jones
Palestini



Cristina B. Franco
Tokoni Ua



Douglas D. Holmes
Tokoni Ulaaki



Stephen W. Owen
Palestini



M. Joseph Brough
Tokoni Ua



KAU TALAVOU

LAUTOHI FAKA-SĀPĀTÉ

FINE'ŌFA

PALAIMELI



lahi fau e ngaahi hinga 'o e toutou anga ta'e'ofā, 'oku ui ia ko houtamaki, 'ohofi tokolahī'i ha taha, pe kau fakataha ke fakasitū'a'i e nī'ihī kehē. Ko e ngaahi sipinga 'eni 'okū ne fakamama-hī'i ho kaungāakō pe kaungāme'ā. Si'oku tuofāfine kei talavou, 'oku 'ikai fakahōifua ki he 'Eikī kapau 'oku tau angakovi pe ta'e'ofa ki he nī'ihī kehē.

Ko ha sipinga 'eni. 'Oku ou 'ilo'i ha talavou na'e kumi hūfanga mai ki 'Tutaā ni, na'e fakamatalilī'i ia ko 'ene kehē, kau ai he taimi 'e nī'ihī 'ene lea fakafonuā. Na'e fakatanga'i ia 'e ha kau kengi ko ha to'u tupu tu'umālie 'o a'u ki he tu'unga kuō ne fakafetau pea si'i iku ai ke fakahū pilisone 'i ha 'aho 'e 70 tupu, mo tali ai ke fakafoki ki hono fonuā. 'Oku 'ikai ke u 'ilo'i pe ko e hā e me'a na'ā ne fakaloto'i e to'u tupū ni, 'a ia ko hanau konga lahi 'oku Siasi hangē ko kimoutolū, ka 'oku lava ke u sio ki he ola 'enau angakovi, 'a ia ko ha me'a fakamamahi ke hoko ki ha taha 'o e fānau 'a e 'Otuā. 'E lava ke 'i ai ha nunu'a fakamamahi 'o e fanga ki'i tō'onga ta'e'ofā.

'I he'eku fanongo ki he talanoa ko iā, ne u fakafehoanaki ia ki he lea na'e fai 'e hotau palōfita ko Palesiteni Nalesoni, 'i he'ene lea he fakataha lotu fakaemāmani lahi ne toki fa'i. Na'ā ne pehē, 'oku ou kole atu kiate kimoutolu mo e to'u tupu kotoa pē, ke mou tokoni ki hono tānaki fakataha 'o 'Isilelī: "Ai ke ke makehe; 'o kehe mei he māmanī. 'Okū ta 'ilo'i 'oku fie ma'u ke ke hoko ko ha maama ki he māmanī. Ko ia ai, 'oku finangalo e 'Eikī ke ke fotu, lea, ngāue mo teuteu 'o hangē ha ākongā mo'oni 'a Sīsū Kalaisī."⁷

'Oku 'ikai *angakovi* e kongakau 'o e to'u tupu ko ia na'e fakaafē'i kimoutolu 'e Palesiteni Nalesoni ke mou kau a'i. Te nau muimui ki he akonaki 'a e Fakamo'ui ke tokoni, mo anga'ofa pea faka'atu'i e nī'ihī kehē, pea a'u pē 'o fulihi atu mo e kou'ahe 'e tahā he taimi 'oku tau ongo'i ai kuo fai mai 'e ha taha ha fehalākī.

'I ha lea konifelenisi lahi fekau-'aki mo e taimi na'e fā'ele'i ai hamou tokolahī, na'e vikia ai 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli e "kau finemui faka'ofa'ofa 'oku faifeinga ke mo'ui'aki



e ongoongolelī." Na'ā ne fakamatala'i kinautolu 'o hangē pē ko 'eku loto ke fakamatala'i kimoutolū:

"Oku nau feangalelei'aki. 'Oku nau feinga ke fefakamālohia'aki. 'Oku laukau 'aki kinautolu 'e he'enau mātu'ā mo e ngaahi 'api 'oku nau omi mei a'i. 'Oku nau fakaofi atu ki he tu'unga fakaefefinē pea te nau fataki ma'u pē 'i he'enau mo'ui, 'a e ngaahi me'a mahu-'inga 'okū ne fakalotoa kinautolū."⁸

'I he'eku hoko ko ha tamaio'eiki 'a e 'Eikī, 'oku ou pehē atu kiate kimoutolu kau finemui, 'oku fie ma'u 'e he māmanī ho'omou lelei mo e 'ofā. Mou feanga'ofa'aki. Na'e ako'i kitautolu 'e Sīsū ke tau fe'ofa'aki mo fai ki he nī'ihī kehē e anga 'oku tau loto ke fai mai kiate kitautolū. 'I he'etau feinga ke anga'ofā, te tau toe ofi ange ai kiate Ia mo Hono ivi takiekina 'ofā.

Si'oku tuofāfine, kapau 'oku mou kau ki hono fai ha angakovi pe anga ta'efe'unga—fakafo'ituitui pe fakakulupu—fakapapau leva he taimi ni ke ke liliu pe poupou'i e nī'ihī kehē ke nau liliu. Ko 'eku fale'i ia kiate kimoutolu 'i he'eku hoko ko ha tamai-o'eiki 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisī, he kuo ue'i au 'e Hono Laumālie ke u lea kiate

kimoutolu 'i he kaveinga mahu'ingā ni. 'Oku ou fakamo'oni kia Sīsū Kalaisi ko hotau Fakamo'ui, 'a ia na'ā Ne ako'i kitautolu ke tau fe'ofa'aki 'o hangē ko 'Ene 'ofa 'iate kitautolū. 'Oku ou lotua te tau fai ia, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisī, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Sara Berg, "Nation's Latest Challenge: Too Few Children," AMA Wire, June 18, 2018, wire.ama-assn.org.
2. *Teachings of Gordon B. Hinckley* (1997), 387, 390; vakai foki, M. Russell Ballard, "Ngaahi Fa'e'e mo e 'Ofefinē," *Liahona*, Mē 2010, 18 ('i he *Ngaahi 'Ofefine 'o Hoku Pule'anga: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofa* [2011], 156).
3. Russell M. Nelson, "Ko ha Tautapa ki Hoku Tuofāfinē," *Liahona*, Nōvema 2015, 96; vakai foki, Russell M. Nelson, "Children of the Covenant," *Ensign*, May 1995, 33.
4. Na'e pulusi e savea 'e he Oxford University Press ko e Christian Smith and Melinda Lundquist Denton, *Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers* (2005).
5. "Dearest Children, God Is Near You," *Hymns*, no. 96.
6. Vakai, "In Our Opinion: You Don't Need to Be Captured by Screen Time," *Deseret News*, Aug. 31, 2018, deseretnews.com.
7. Russell M. Nelson, "Amanaki'anga 'o 'Isilelī" (worldwide youth devotional, June 3, 2018), 8, HopeofIsrael.Lds.org.
8. Gordon B. Hinckley, "The Need for Greater Kindness," *Liahona*, May 2006, 60–61.



Fai 'e Palesiteni Russell M. Nelson

Kau 'a e Hou'eiki Fafiné ki Hono Tānaki 'o 'Isileli

'Oku ou 'oatu ha kole fakaepalōfita kiate kimoutolu, ko e kakai fefine 'o e Siasí, ke mou fatu e kaha'ú 'aki ha'amou tokoni ki hono tānaki 'o 'Isileli na'e fakamovetevete'.

Oku fakafiefia ke kau fakataha mo kimoutolu si'oku tuofāfine 'ofeina mo mahu'inga. Mahalo 'e 'oatu 'e ha me'a ne toki hoko, ha vakai ki he ongo 'oku ou ma'u kiate kimoutolú pea mo e ngaahi ivi fakalangí 'oku mou malavá.

I he 'aho 'e taha lolotonga ha'aku lea ki ha ha'ofanga 'i Saute 'Amelika, ne fakautuutu 'eku loto vėkeveke ki he kaveinga ne u lea aí, pea ne u pehė ange leva, "I he'eku hoko ko ha *fa'ē* ki ha fānau 'e toko 10, te u lava 'o talaatu . . ." Pea hoko atu 'eku leá ke faka'osi 'eku pōpoakí.

Na'e 'ikai ke u fakatokanga'i 'eku lea 'aki e fo'i lea ko e *fa'ēē*. Na'e pehė 'e he'eku fakatonuleá ne hala 'eku leá peá ne hanga leva 'e ia 'o liliu e fo'i lea ko e *fa'ēē* ki he *tamai*, ko ia na'e 'ikai teitei 'ilo 'e he ha'ofangá ia ne u lau ko ha *fa'ē* au. Ka na'e fanongo ki ai hoku uaifi ko Uenití, pea na'á ne fiefia he hala 'eku fakaleá.

I he momeniti ko iá, na'e ake 'i hoku lotó ha faka'amu ke u fai ha liliu 'i he māmaní—'o hangē ko ia 'oku faka'amu ki ai ha *fa'ēē*—pea vekeveke ai hoku lotó. I he ngaahi ta'u lahi ko

'ení, ko hono 'eke mai pē pe ko e hā e 'uhinga ne u *fili* ai ke hoko ko ha toketā fakafaito'ó, na'e tatau ma'u pē 'eku talí: "Koe'uhí he na'e 'ikai lava ke u *fili* ke u hoko ko ha *fa'ē*."

Fakatokanga'i ange mu'a ko e taimi kotoa pē 'oku ou faka'aonga'i ai e fo'i lea ko e *fa'ē*, 'oku 'ikai ko 'eku 'uhingá pē ki he kakai fefine kuo toutama pe pusiaki'i ha fānau 'i he mo'ui ko 'ení.



'Oku ou lea ki he ngaahi 'ofefine lalahi *kotoa pē* 'o 'etau Mātu'a Fakalangí. Ko e fefine *kotoa pē* ko ha *fa'ē* 'i hono iku'anga fakalangí ta'engatá.

Ko ia 'i he pōnī, 'i he'eku hoko ko ha *tamai* ki ha fānau 'e toko 10—'ofefine 'e hiva mo e foha 'e tahá—pea 'i he'eku hoko ko e Palesiteni 'o e Siasí, 'oku ou lotua te mou ongo'i e lahi 'eku 'ofa 'iate kimoutolú—koe'uhí ko kimoutolu mo e lelei kotoa pē 'oku mou faí. He 'ikai lava 'e ha taha 'o fai e me'a 'e lava ke fai 'e ha fefine anga-mā'oni'oni. He 'ikai lava 'e ha taha 'o fakatataua e ivi takiekina 'o e *fa'ēē*.

'E lava pea 'oku fa'a fakahoko mai 'e he kakai tangatá e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní mo e Fakamo'uí ki he nī'ihī kehé. Ka 'oku ma'u 'e he kakai fefiné ha me'afoaki makehe ki ai—ko ha fakakoloa fakalangí. 'Oku mou ma'u ha mālohi ke ongo'i e fie ma'u 'a ha taha—pea mo e *taimi* 'oku nau fie ma'u ai iá. Te mou lava 'o tokoni, fakafiemālie'i, ako'i mo fakamālohia ha taha 'i he momeniti 'o 'ene faingata'a'ia.

'Oku kehe pē e vakai ia 'a e kakai fefiné ki ha me'a mei he vakai 'a e kau tangatá, pea 'oku mau fie ma'u ho'omou fakakaukau! 'Oku taki kimoutolu 'e homou natulá ke mou *tomu'a* fakakaukau ki he nī'ihī kehé, ke fakakaukau'i e me'a 'e hoko ki ha taha 'i hano fai ha me'a.

Hangē ko ia na'e fakamahino'i mai 'e Palesiteni 'Aealingí, ko 'etau Fa'ē nāunau'ia ko 'Ivī—mo 'ene visone taukakapa ki he palani 'etau Tamai Hēvani—na'á ne kamata'i e me'a 'oku tau ui ko e "Hingá." Na'e hanga 'e he'ene fili fakapotopoto mo lototo'á kae pehē ki he fili 'a 'Ātama ke muimui kiate iá, 'o 'unuaki'i ki mu'a e palani 'a e 'Otuá ki he fiefiá. Na'á na 'ai ke tau takitaha malava 'o ha'u ki he māmaní, ma'u ha sino pea fakamo'oni'i te tau fili ke taukave'i 'a Sisū Kalaisi he *taimí ni*, hangē ko ia ne tau fai he maama fakalaumālié.

Si'oku tuofāfine 'ofeina, 'oku mou ma'u e me'afoaki fakalaumālie mo e ivi takiekina makehe ko iá. 'Oku ou tapou atu he pooni 'aki e kotoa hoku lotó, ke mou lotua ke mahino *ho'omou ngaahi me'afoaki fakalaumālié* ke tanumaki,

faka'aonga'i, mo fakalahi kinautolu 'o laka ange 'i ha toe taimi kimu'a. Te mou liliu 'a e māmaní 'i ho'omou fai iá.

'I ho'omou hoko ko e kakai fefiné, te mou ue'i fakalaumālie e ni'hi kehé mo tā ha sippinga 'oku taau ke fa'ifa'itaki ki ai. Tuku mu'a ke u 'oatu ha ki'i pui-puitu'a 'o ha ongo fanongonongo lalahi ne fai 'i he konifelenisi lahi kuo 'osí. Ko kimoutolu si'oku tuofāfine 'ofeina 'a e kī kiate kinauá fakatou'osi.

'Uluakí, ko e ngāue fakaetauhí. Ko e sippinga laulōtaha 'o e ngāue fakaetauhí, ko hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí. 'Oku angamaheni 'aki foki 'a e ofi ange ma'u pē e kakai fefiné ia ki he tu'unga ko iá, 'o laka ange he kakai tangatá. 'I he taimi 'okú ke ngāue fakaetauhi mo'oni aí, 'okú ke muimui ki he ngaahi ongo 'okú ke ma'u ke tokoni'i ha taha ke ne a'usia lahi ange e 'ofa 'a e Fakamo'uí. 'Oku 'osi mo'ui 'aki pē 'e he kakai fefine angamā'oni'oni ia 'a e loto fie ngāue fakaetauhí. 'Oku ou 'ilo'i ha kakai fefine 'oku nau lotu he 'aho kotoa pē, "Ko hai 'okú Ke finangalo ke u tokoni ki ai he 'aho ni?"

Kimu'a pea fai e fanongonongo 'i 'Epeleli 2018 'o kau ki ha founa mā'olunga mo mā'oni'oni ange 'o hono tokangaekina e ni'hi kehé, na'e hehema pē ha kau tangata ia 'e ni'hi ke fakatonuki pe kuo "lava" 'enau faiako fakapí pea hoko atu ki he ngāue hokó.

Ka 'i he taimi *na'á* ke ongo'i ai na'e fie ma'u tokoni ha fefine na'á ke 'a'ahi ki ai, ne tuai-e-kemo ho'o ngāue leva peá ke fai pehē ai pē he māhiná kakato. Ka ko ho'omou *founa* faiako 'a'ahí na'á ne fakalotoa 'etau nga'unu hake ki he ngāue fakaetauhí.

Ko hono uá, 'i he konifelenisi lahi fakamuimuitahá ne mau toe fokotu'u-tu'u fo'ou foki ai e ngaahi kōlomu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. 'I he'emaufefa'uhi mo e founa ke faitokonia ai e kakai tangata 'o e Siasí ke toe lelei ange 'enau faifatongiá, ne mau fakakaukau'i lelei ai e tā sippinga 'a e Fine'ofá.

'I he Fine'ofá, 'oku fakataha mai ai e kakai fefine 'i he to'u mo e tūkunga keke-kehe. 'Oku hanga 'e he ta'u 'e hongofulu kotoa pē 'o e mo'uí, 'o 'omi ha ngaahi poletaki makehe, ka ne mou kei kātaki



pē he uike ki he uike, 'o fakataha, tupulaki mo feako'i'aki e ongoongolelé pea fai ha liliu lahi 'i he māmaní.

'I he muimui ki ho'omou sippingá, 'oku kau ai e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí ki he kōlomu kaumātu'á. Ko e kau tangata 'eni 'i he vaha'a 'o e ta'u 18 ki he 98 (pea mahalo 'o lahi ange), pea 'oku nau fuesia tatau e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi a'usia 'i he Siasí. 'E lava 'e he kau tangata ko 'ení he taimí ni 'o fokotu'u ha fehokotaki mālohi ange, ako fakataha, pea toe lelei ange 'enau tāpuekina e ni'hi kehé.

'Okú ke manatu'i 'i Sune 'o e ta'u kuo 'osí, ne u lea ai mo Sisitā Nalesoni ki he to'u tupu 'o e Siasí. Ne ma fakaafe'i kinautolu ke nau kau ki he kongakau kei talavou 'a e 'Eikí, ke tokoni ki hono tñaki 'o 'Isileli 'i he ongo tafa'aki 'o e veilí. Ko e tñaki fakataha ko 'ení, "ko e poletaki *kāfakafa tahá* ia, ko e tau-mu'a *fungani tahá* ia pea ko e ngāue *ma'ongo'onga tahá* ia 'i he māmaní he 'ahó ni!"¹

Ko ha tau-mu'a ia 'oku fie ma'u vivili ki ai e kakai fefiné, he 'oku fatu 'e he kakai fefiné 'a e kaha'ú. Ko ia, 'oku ou 'oatu ha kole fakaepalōfita kiate kimoutolu he pooni, ko e kakai fefine 'o e Siasí, ke mou fatu e kaha'ú 'aki ha'amou tokoni ki hono tñaki 'o 'Isileli na'e fakamovetevete'i.

Te ke kamata mei fē?

Te u fai atu ha *fakaafe 'e fā*:

'Uluakí, 'oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou kau ki ha 'aukai 'aho 'e 10 mei he mītia fakasōsialé pea mo ha fa'a-hinga mītia pē te ne 'omi ha fakakaukau kovi mo ta'ema'a kiate koe. Lotua ke ke 'ilo e ngaahi ivi takiekina ke to'o atu lolotonga ho'o 'aukai ko 'ení. Te ke ofo 'i he ola 'o ho'o 'aukai 'aho 'e 10. Ko e hā 'okú ke fakatokanga'i hili ho'o ki'i mālōlō mei he ngaahi fakakaukau 'a e māmaní kuó ne fakalavea'i ho laumālié? 'Oku 'i ai ha liliu 'i he feitu'u 'okú ke loto he *taimí ni* ke fakamoleki ki ai ho taimí mo e ivi? Kuo liliu nai e me'a 'okú ke fakamu'omu'a—neongo ko ha liliu si'i pē? 'Oku ou tapou atu ke ke lekooti mo muimui'i 'a e ongo takitaha 'okú ke ma'ú.

Uá, 'oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou lau e Tohi 'a Molomoná ke 'osi mei he taimí ni ki he faka'osinga 'o e ta'ú. Neongo 'ene hā ngali faingata'á koe'uhí ko ho'o feinga ke tokanga'i ho'o mo'uí, ka 'o kapau te ke tali e fakaafe ko 'ení 'i he loto hangamālie, 'e tokoni'i koe 'e he 'Eikí ke ke lava'i ia. Pea 'i ho'o ako 'i he fa'a lotú, 'oku ou palōmesi atu 'e fakaava mai e langí ma'au. 'E tāpuekina koe 'e he 'Eikí 'aki ha ue'i fakalaumālie mo ha fakahā lahi ange.

'Oku ou pou-pou'i kimoutolu 'i ho'o-mou laukongá, ke mou faka'ilonga'i e



veesi takitaha 'oku fakamatala kau ki he Fakamo'uí. Pea fakapapau'i 'okú ke talanoa kau kia Kalaisi, fiefia 'ia Kalaisi, mo malanga'i 'a Kalaisi ki ho fāmilí mo e kaungāme'á.² 'I he founḡa ni te mou toe ofi ange ai ki he Fakamo'uí 'i he founḡa ni. Pea 'e kamata ke hoko ha ngaahi liliu, na'a mo ha ngaahi mana.

Na'e fai ha fanongonongo he pongi-ponḡi ni fekau'aki mo e taimi-tēpile fo'ou ki he Sāpaté mo ha nāunau fakalēsoni 'oku fakatefito 'i 'api hono ako'i pea poupu'i 'e he Siasí. Ko kimoutolu si'oku tuofāfine, 'a e ki ki he ola lelei 'o e ngāue fo'ou, napangapangamālie, mo uouangataha ko 'eni 'o hono ako'i 'o e ongoongolelei. Ako'i mu'a ki he ni'ihí 'okú ke 'ofa aí, 'a e me'a 'okú ke ako mei he folofolá. Ako'i kiate kinautolu e founḡa ke tafoki ai ki he Fakamo'uí mo Hono mālohi faifakamo'ui mo faifakama'a he taimi 'o e faiangahalá. Pea ako'i kiate kinautolu e founḡa ke ma'u ai Hono mālohi fakaiviá he 'aho kotoa pē 'o 'enau mo'uí.

Tolú, fokotu'u ha sipinga 'o e 'alu ma'u pē ki he temipalé. Mahalo na'a fie ma'u heni ke ke toe ki'i feilaulau lahi ange 'i ho'o mo'uí. 'E hanga 'e he fakalahi ange e 'alu ma'u pē ki he temipalé, 'o faka'atā ke ako'i koe 'e he 'Eikí he founḡa ke ke ma'u ai e mālohi 'o Hono lakanga fakataula'eikí, 'a ia kuo fakakoloa'aki koe 'i Hono temipalé. Ko kimoutolu 'oku 'ikai ke mou nofo ofi ki ha temipalé, 'oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou ako 'i he fa'a lotu 'o kau ki he temipalé 'i he folofolá mo e ngaahi lea 'a e kau palōfita mo'uí. Feinga ke 'ilo lahi ange, ma'u ha mahino lahi ange, pea onḡo'i lahi ange 'a e temipalé 'o laka ia 'i ha toe taimi kimu'a.

'I he'emaui fakataha lotu fakaemāmani lahi e to'u tupú 'i Suné, ne u lea ai 'o kau ki ha talavou na'e liliu 'ene mo'uí 'i he taimi na'e fetongi ai 'e he'ene ongomātu'á 'ene telefoni smartphone 'aki ha telefoni flip phone. Ko e fa'ē 'a e talavou ni ko ha fefine ta'eilifia ia 'o e tuí. Na'á ne sio ki he kamata ke tafia atu hono fohá 'i he ngaahi fili 'e ala ta'ofi ai ia mei ha'ane ngāue fakafaifekau. Na'á ne 'alu mo 'ene tautapá ki he temipalé ke 'ilo'i e founḡa lelei taha ke faitokonia ai hono fohá. Na'á ne muimui pau leva ki he fo'i ue'i kotoa pē.

Na'á ne pehē: "Ne u onḡo'i na'e tataki au 'e he Laumālié ke u vakai'i e telefoni hoku fohá 'i ha ngaahi taimi tukupau ke u ma'u ai ha ngaahi me'a pau. 'Oku 'ikai ke u poto au hono lomi e smartphones, ka na'e tataki au 'e he Laumālié ke u hū ki he mītia fakasōsialé neongo 'oku 'ikai ke u faka'aonga'i ia! 'Oku ou 'ilo 'oku tokoni e Laumālié ki he ngaahi mātu'a 'oku fekumi ki ha tataki ki hono malu'i 'enau fānaú. [I he kamata'angá] na'e 'ita lahi hoku fohá 'iate au. . . . Kae hili ha 'aho 'e tolu, na'á ne fakamālō mai! Na'e lava ke ne onḡo'i e liliú."

Na'e liliu lahi e 'ulungaanga mo e tō'onga mo'ui hono fohá. Na'á ne toe

Ko e Taumu'a 'o e Fine'ofá

'Oku tokoni e Fine'ofá ke mateuteu e kakai fefiné ke ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui ta'engatá 'i he'enau:

- Fakatupulaki e tui ki he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi pea mo 'Ene Fakalelei.
- Fakamālohia e fakafo'ituituí, ngaahi fāmilí, mo e 'apí 'o fakafou 'i he ngaahi ouaú mo e ngaahi fuakavá.
- Ngāue faaitaha ke tokoni'i e ni'ihí 'oku faingata'a'ia.

'E lava ke ma'u ha 'u tataui mei he [lds.org/callings/relief-society/purposes](https://www.lds.org/callings/relief-society/purposes) or at [store.lds.org](https://www.lds.org).

tokoni lahi ange 'i 'api, lahi ange 'ene fofonga malimalí, pea tokanga ange 'i he lotú. Na'á ne sai'ia he tokoni 'i he fai'anga papitaiso 'o e temipalé pea mo e teuteu ki he'ene ngāue fakafaifekau.

Ko 'eku fakaafe hono faá kiate kimoutolu kuo a'u ki he ta'u motu'a ko iá, ke mou kau kakato atu ki he Fine'ofá. 'Oku ou tapou atu ke mou ako e taumu'a 'o e Fine'ofá he lolotonga ní. 'Oku fakalotomāfana ia. Te ne ala tataki koe 'i ho'o fakatupulaki ha'o taumu'a pē 'a'au 'i ho'o mo'uí. 'Oku ou kole atu ke mou ako e ngaahi mo'o-ni 'i he fakamatala 'o e Fine'ofá na'e pulusi he meimei ta'u 'e 20 kuohilí.³ 'Oku tautau hano tataui kuo faka'esia 'i he holisi 'o e 'ōfisi 'o e Kau Palesi-tenisi 'Uluakí. 'Oku ou fiefia he taimi kotoa pē 'oku ou lau ai iá. 'Okú ne fakamatala'i kimoutolu, mo e tu'unga 'oku finangalo e 'Eikí ke ke a'usiá he *momeniti* ko 'ení, 'i ho'o fai ho fatongia ke tokoni ki hono tākaki 'o 'Isileli kuo fakamovetevetēí.

Si'oku tuofāfine 'ofeina, 'oku mau fie ma'u kimoutolu! 'Oku mau "fie ma'u homou iví, uluí ho'omou loto faka-papaú, ho'omou malava ke takí, homou potó, pea mo homou le'ó."⁴ He 'ikai ke tau lava 'o tākaki fakataha 'a 'Isileli ka 'ikai ke mou kau ai.

'Oku ou 'ofa atu mo fakamālō atu pea te u tāpuaki'i kimoutolu he taimí ni ke mou lava 'o tukuange 'a e māmaní ka mou tokoni ki he ngāue mahu'inga mo vivili ko 'ení. Te tau lava fakataha 'o fai e me'a kotoa 'oku finangalo e Tamai Hēvaní ke tau faí ke teuteu'i ai e māmaní ki he Hā'eale 'Anga Ua Mai Hono 'Alo 'Ofa'angá.

Ko e Kalaisí 'a Sisū. Ko Hono Siasí 'eni. Ko 'eku fakamo'oní ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, "Amanaki'anga 'o 'Isileli" (worldwide youth devotional, June 3, 2018), [Hopeofisrael.lds.org](https://www.hopeofisrael.lds.org).
2. Vakai, 2 Nifai 25:26.
3. Lava ke ma'u e fakamatalá ni mei he 'initaneti. Ke ma'u e fakamatala ki he taumu'a 'o e Fine'ofá, vakai ki he [lds.org/callings/relief-society](https://www.lds.org/callings/relief-society). Ke ma'u e fakamatala ki he Fine'ofá, vakai, Mary Ellen Smoot, "Rejoice, Daughters of Zion," *Liahona*, Jan. 2000, 111–14.
4. Russell M. Nelson, "Ko ha Tautapa ki Hoku Tuofāfiné," *Liahona*, Nōv. 2015, 96.



Fai 'e Palesiteni M. Russell Ballard

Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo
'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Me'a-Hā-Mai 'o e Huhu'i 'o e Kau Pekiá

'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'oni 'a e vīsone ne ma'u 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmitá. 'Oku ou fakamo'oni 'e lava 'e he taha kotoa ke lau ia pea 'iló'i 'oku mo'oni.

Si'oku kāinga, ne teuteu'i 'eku leá kimu'a pea toki hiki atu 'a hoku uaifi 'ofa'anga ko Papulaá. 'Oku mau fakamālō atu mo hoku fāmilí 'i ho'omou 'ofá mo e ngaahi tokoni anga-'ofá. 'Oku ou lotua ke faitāpuekina au 'e he 'Eikí 'i he'eku lea atu kiate kimoutolu 'i he pongipongi ní.

Na'e ma'u 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmita 'i he ta'u 'e 100 kuo hili, 'i 'Okatopa 1918, ha me'a-hā-mai nāunau'ia. Hili ha meime'i ta'u 'e 65 'o 'ene ngāue lí'oa ki he 'Eikí 'i he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, pea lau uike pē kimu'a pea pekia 'i he 'aho 19 'o Nōvema 1918, na'e tangutu ai 'i hono lokí 'o fakalaulauloto ki he feilaulau fakalelei 'a Kalaisi mo lau hono fakamatala 'i 'e he 'Aposetolo ko Pitá e ngāue 'a e Fakamo'u 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié, 'i he hili Hono Tutukí.

Na'á ne lekooti 'o pehē: "I he'eku lau iá, na'e ongo mamafa 'aupito ia kiate au. . . . I he lolotonga 'a 'eku fakalaulauloto ki he ngaahi me'a ko 'ení . . . , na'e fakaava 'a e mata 'o 'eku 'iló, pea na'e nofo'ia 'iate au 'a e Laumālie 'o e 'Eikí, pea na'á ku mamata ki he

fu'u kakai ta'efa'alaua 'o e kau pekiá."¹ 'Oku lekooti 'a e fakamatala kakato 'o e vīsone 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá vahe 138.

Tuku ke u 'oatu ha puipuitu'a ke tau fakahounga'i kakato ange e teuteu 'a Siosefa F. 'i he'ene mo'u'i ke ma'u e fakahā fakaofó ni.

Na'e 'a'ahi ki Nāvū 'i he 1906, 'i he'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Siasí pea fakakaukau ai ki ha'ane manatu 'i he taimi na'e kei ta'u nima aí. Na'á ne pehē: "Ko e feitu'u tonu 'eni na'á ku tu'u ai 'i he taimi na'e heka hoosi mai ai 'a [Siosefa, ko e tokoua 'eku tamaí, mo 'eku tamaí ko Hailamé] 'i he'ena ō ki Kātesí. Na'e 'ikai hifo mei he'ene hōsí, ka na'e punou hifo pē 'eku tamaí mei hono nofo'á 'o ne fua hake au. Na'e 'uma māvae mai peá ne toe tuku hifo au pea na'á ku sio pē he'ene 'alú."²

Ko e taimi hono hoko ne toe sio ai 'a Siosefa F. kiate kinauá, ko hono fua hake ia 'e he'ene fa'ē ko Mele Filitingi Sāmitá, ke mamata ki he tākoto fakataha 'a e ongo mate fakamā'atá, hili hono fakapoongi kinaua 'i he Fale-fakapōpula Kātesí 'i he 'aho 27 'o Sune 1844.

Hili ha ta'u 'e ua mei ai, ne mavahe fakataha 'a Siosefa F. mo hono fāmilí pea mo e fa'ē tōnunga ko Mele Filitingi Sāmitá, mei hono 'api 'i Nāvū ki he Nofo'anga 'o e Fa'ahita'u Momokó. Neongo na'e te'eki ta'u 8, ka na'e fie ma'u 'a Siosefa F. ke ne angi ha taha 'o e ngaahi saliate toho 'e he fanga pulú mei Monitilose, 'Aiouā, ki he Nofo'anga 'o e Fa'ahita'u Momokó pea kimui ai ki he Tele'a Sōlekí, 'o a'u ki ai kuo meimei hoko hono ta'u 10. Fakatauange fānau tangata mo e kau talavou 'oku mou fanongo mo fakatokanga'i 'a e fatongia mo e falala na'e fai kia Siosefa F. lolotonga 'ene kei tamasi'i síi.

Hili pē mei ai ha ta'u 'e fā, 'i he 1852, ne pekia si'ene fa'ē 'ofeiná 'oku kei ta'u 13—kae tamai mo fa'ē mate 'a Siosefa mo si'ono ngaahi tokouá mo e tuofāfiné.³

Ne uiu'i 'a Siosefa F. ke ngāue fakafaifekau 'i Sune 1854, 'i he 'Otu Motu Hauai'i, 'i hono ta'u 15. Ko e ngāue fakafaifekau ni, 'a ia na'e ta'u 'e tolu, ko e kamata'anga ia 'o ha mo'ui ngāue 'i he Siasí.

Na'e mali 'a Siosefa F. 'i he'ene foki ki 'Iutaá, 'i he 1859.⁴ Na'e femou'ekina 'ene mo'u'i 'i he ngaahi ta'u hono hokó 'i he ngāué, ngaahi fatongia fakafāmilí, pea mo ha ngāue fakafaifekau kehe 'e ua. I he 'aho 1 'o Siulai 1866, ko hono ta'u 27 ia, na'e liliu 'aupito ai e mo'ui 'a Siosefa F. 'i he taimi na'e fakanofa ai ko e 'Aposetolo 'e Pilikihami 'Iongi. I 'Okatopa he ta'u hono hokó, na'á ne fakakakato ai ha tu'unga na'e 'atá 'i he





'I ha me'a-hā-mai nāunau'ia na'e ma'u 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmita 'i 'Okatopa 1918, na'á ne mamata ai ki he'ene tamai ko Hailamé mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitá.

Fakataha Alēlea 'o e Toko Hongofulu Mā Uá.⁵ Na'á ne hoko ko ha tokoni kia Pilikihami 'Tongi, Sione Teila, Uilifootu Utalafi, mo Lolenisou Sinou kimu'a pea toki hoko ko e Palesiteni 'i he 1901.⁶

Na'e talitali 'e Siosefa F. mo hono uaifi ko Sulina 'ena 'uluaki fānaú, 'a Meesi Sosefina, ki hona fāmilí.⁷ Na'e ta'u ua pē mo e kongā 'i he'ene hiki atú. Na'e lekooti 'e Siosefa F. 'i he hili pē ha taimi nounou mei ai, "Na'e 'osi ha māhina 'e taha 'aneafi, talu mei he mālōlō . . . si'oku 'ofa'anga ko Sosefina. Pehē ange mai, ne u lava ke fakahaofi ia ke tupu 'o fu'u fefine. 'Oku ou 'ofa ki ai 'i he 'aho kotoa pē pea 'oku ou ta'elata. . . 'Ofa ke fakamolemole'i 'e he 'Otuá hoku vaivaí kapau 'oku hala ke u 'ofa he'eku ki'i fānaú he 'oku ou 'ofa 'iate kinautolu."⁸

Na'e mole si'i tamai 'a Palesiteni Sāmitá, 'ene fine'eikí, tokoua 'e taha, ongo tuofāfine, uaifi 'e toko ua, mo e fānau 'e toko 13, he'ene kei mo'uí. Na'e maheni lelei mo e mamahí mo e mole 'o e ngaahi 'ofa'angá.

'I he taimi na'e mālōlō ai si'ono foha ko 'Alipate Sesé, ne tohi 'a Siosefa F. ki hono tuofefine ko Mā'ata 'Aná, na'e tautapa ki he 'Eikí ke fakamo'ui peá ne fehu'i, "Ko e hā 'oku pehē a? 'E 'Otuá, ko e hā e 'uhinga 'oku hoko ai?"

Neongo 'ene ngaahi lotu he taimi ko iá, ka na'e 'ikai ma'u 'e Siosefa F. ha tali 'i he me'á ni.¹⁰ Na'á ne talaange kia Ma'ata 'Ana "'oku [hangē] 'a e ngaahi langí ha pulou palasa 'i hotau 'ulú" fekau'aki mo e maté pea mo e maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié. Ka neongo ia, na'e mālohi mo tu'u ma'u 'a 'ene tui ki he ngaahi tala'ofa ta'engata 'a e 'Eikí.

'I he taimi 'a e 'Eikí, ne hoko mai kia Palesiteni Sāmita ha ngaahi tali, fakafiemālie, mo ha mahino makehe fekau'aki mo e maama tatali'anga 'o e laumālié 'a ia na'e fekumi ki aí, 'o fou he me'a-hā-mai fakaofo na'á ne ma'u 'i 'Okatopa 1918.

Na'e mātu'aki fakamamahi kiate ia 'a e ta'u ko iá. Na'á ne tēngihia si'i kau tō-tau 'o e Tau Lahi 'a Māmaní 'a ia na'e fakautuutu 'o laka 'i he toko 20 miliona ne fakapoongi. 'Ikai ngata aí, na'e mafola 'i māmani ha mahaki faka'auha (flu) 'o mole ai si'a mo'ui 'a ha kakai 'e 100 miliona.

Na'e toe mole foki mei a Palesiteni Sāmita ha kau mēmipa mahu'inga ange 'o e fāmilí he lolotonga 'o e ta'u ko iá. Na'e mate fakafokifā 'a 'Eletā Hailame Meki Sāmita 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apo-setolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, ko

hono foha lahí ka ko 'eku kui tangatá, 'i ha pā 'o e 'apenitiki.

Na'e tohi 'e Palesiteni Sāmita: "Kuó u si'i 'i he lea—[mamate] 'i he mamahí! . . . 'Oku kafo hoku lotó; mo holitu'u ki ha mo'ui! . . . 'Oí! Na'á ku 'ofa ai! . . . Te u 'ofa ki ai 'o lauikuonga. Pea 'oku pehē pea 'e pehē ma'u ai pē hoku ngaahi fohá mo e 'ofefiné kotoa, ka ko hoku foha lahí ia, 'a e 'uluaki ke ne 'omi ha fiefia mo ha 'amanaki lelei 'o ha hingoa faka'eieiki 'i he fa'ahinga 'o e tangatá. . . 'Oku ou fakafeta'i ki he 'Otuá koe-'uhí ko ia, 'aki hoku lotó kotoa! Kae . . . 'Oí! Na'á ku fie ma'u ia! Na'a mau fie ma'u kotoa ia! Na'e 'aonga lahi fau ki he Siasí. . . Ka ko 'eni, . . . 'Oí! Ko e hā 'a'aku 'e lava 'o fai! . . . 'Oí! 'Otuá tokoni mai kiate au!"¹¹

'I he māhina hono hokó, ne mālōlō si'i foha 'i he fono 'o Palesiteni Sāmitá 'i ha fakatu'utāmaki fakamamahi.¹² Na'e tohi 'e Palesiteni Sāmita 'i he'ene tohinoá, "Ko e fakatu'utāmaki mātu'aki fakalilifu mo fakamamahi ko 'ení, kuó ne toe 'omi ha pulonga ki hoku fāmilí kotoa."¹³

Hili ha māhina 'e fitu mei ai, 'i Sepitema 1918, ne mālōlō ai si'i 'ofefine 'i he fono 'o Palesiteni Sāmitá, ko 'eku kui fefine ia ko 'Aita Paumeni Sāmitá, 'i he hili 'ene fā'ele'i 'ene fānau fika nimá, ko e tokoua 'eku tamaí, 'a Hailame.¹⁴

Ko ia, 'i he 'aho 3 'o 'Okatopa 1918, ne ma'u 'e Palesiteni Sāmita 'i he hili 'ene foua e mamahi lahi 'i he lauimiliona kuo pekia 'i māmani 'i he taú mo e mahakí, pea pehē ki he kau pekia 'i hono fāmilí, ha fakahā fakalangi 'oku 'iloa ko e "me'a-hā-mai 'o e huhu'i e kau pekiá."

Na'e lave ki he fakahaá 'i he 'uluaki fakataha'anga 'o e konifelenisi lahi 'o 'Okatopá, 'i he 'aho pē hono hokó. Na'e hōloa e mo'ui 'a Palesiteni Sāmitá, ka na'e lea nounou pē: "He 'ikai, pea 'e 'ikai ke u feinga ke lea ki he ngaahi me'a lahi 'oku toka 'i he'eku fakakaukaú he pongipongi ko 'ení, pea te u tuku ia ki ha taimi 'i he kaha'ú, ka finangalo e 'Eikí, ki he'eku feinga ke fakahoko atu ha ni'ihí 'o e ngaahi me'a 'oku 'i he'eku fakakaukaú mo hoku lotó. Na'e 'ikai ke u nofo toko taha pē 'i he māhina 'e nima [ne toki 'osí]. Na'á ku nofo 'i he laumālie 'o e lotu, 'o e kole tāuma'u, 'o

e tui mo e loto'aki; pea ne u fetu'utaki ma'u pē mo e Laumālie 'o e 'Eikí.'¹⁵

Na'e fakanonga 'e he fakahā na'ā ne ma'u 'i he 'aho 3 'o 'Okatopā 'a hono lotó mo 'omi e tali ki ha lahi 'o 'ene ngaahi fehu'í. 'E lava ke fakanonga mo kitautolu foki mo tau 'ilo lahi ange ki hotau kaha'ú 'i he taimi te tau mālōlō a'í pe ko kinautolu 'oku tau 'ofa a'í mo ō ki he maama tatali'angā, 'aki ha'atau ako e fakahā ko 'enī mo fakalaulauloto ki hono mahu'inga 'i he anga 'o 'etau mo'u'í he 'aho takitaha.

Na'e kau 'i he ngaahi me'a lahi na'e mamata ki ai 'a Palesiteni Sāmitā 'a e 'a'ahi 'a e Fakamo'u'í ki he kau angatonu 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié, hili 'Ene pekia he kolosí. Te u lau mei he me'a-hā-mai ko iā:

"Kae vakai, na'ā ne fokotu'utu'u ha'ane kau ngāue, mei he kau mā'oni'oni, peá ne fili ha kau talafekau, 'o fakakofu'í 'aki 'a e mālohi mo e mafai, pea tu'utu'uni ke nau 'alu atu 'o 'ave 'a e maama 'o e ongoongolelé ki te kinautolu na'e 'i he fakapo'ulí, 'io ki he ngaahi laumālie kotoa pē 'o e tangatā ['a e tangata mo e fefine];¹⁶ pea na'e anga pehē 'a hono malanga 'aki 'o e ongoongolelé ki he kau pekia. . . .

"Na'e ako'i ki te kinautolu ní 'a e tui ki he 'Otuá, fakatomala mei he angahalá, papitaiso fakafongā ki he fakamolemole 'o e ngaahi angahalá, pea mo e ma'u 'o e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifaki 'o e nimá,

"Pea mo e ngaahi tefito'i mo'oni kehe kotoa pē 'o e ongoongolelé, 'a ia na'e 'aonga ke nau 'ilo ki ai ke nau lava ai 'o fakafē'unga'i 'a kinautolu koe'uhí ke lava 'o fakamāu'i 'a kinautolu 'o fakatatau ki he tangatā 'i he kakanó, kae mo'ui 'o fakatatau ki he 'Otuá 'i he laumālié. . . .

"He na'e lau 'e he kau pekia 'a e mavahe fuolua 'a honau laumālié mei honau sinó, ko ha nofo pōpula.

"Na'e ako'i 'a kinautolu ní 'e he 'Eikí, pea foaki ki te kinautolu 'a e mālohi ke nau tu'u hake, 'i he hili 'a 'ene toetu'u mei he pekia, ke nau hū atu ki he pule'anga 'o 'ene Tamai, pea fakakalauni ai 'a kinautolu 'aki 'a e mo'ui ta'e-fa-a-maté mo e mo'ui ta'engatā,

"Pea toe hoko atu ai pē 'a 'enau ngāue 'o hangē ko e tala'ofa 'a e 'Eikí, pea



ke nau ma'u mo e ngaahi tāpuaki kotoa pē 'a ia na'e fakatatali ma'anautolu 'oku 'ofa ki te Iá.¹⁷

Na'e mamata 'a Palesiteni Sāmita, 'i he me'a-hā-mai, ki he'ene tamai ko Hailamé, mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitā. Kuo 'osi ha ta'u 'e 74 talu mei he'ene sio faka'osi ki te kinautolu 'i he'ene kei si'i 'i Nāvuu. 'Oku tau lava pē ke fakakaukauloto atu ki he'ene fiefia 'i he sio ki he'ene tamai 'ofeiná mo e tokoua 'ene tamai. 'Oku pau pē na'e ue'i ia mo fakafiemālie'i ke 'ilo'i 'oku ma'u 'e he ngaahi laumālié 'a e fōtunga 'o honau sino fakamatelié pea 'oku nau nofo 'o 'amanaki ki he 'aho 'o 'enau toetu'u kuo tala'ofa. Na'e fakahā kakato ange 'e he fakahaá 'a e lahi mo e loloto 'o e palani 'a e Tamai Hēvaní ma'a 'Ene fānaú pea mo e huhu'i 'ofa 'a Kalaisí pea mo e mālohi ta'e-fakatatau 'o 'Ene Fakalelé.¹⁸

'Oku ou fakafē'i kimoutolu 'i he fakamanatu makehe ko 'eni 'o e ta'u 100, ke mou lau fakauliliki mo fakakaukau'i lahi 'a e fakahaá ni. 'I ho'omou fai iá, 'ofa ke tāpuaki'i kimoutolu 'e he 'Eikí ke mahino kakato ange mo mou fakahounga'i e 'ofa 'a e 'Otuá mo 'Ene palani 'o e fakamo'u'í mo e fiefia ma'a 'Ene fānaú.

'Oku ou fakamo'oni ko e me'a-hā-mai na'e ma'u 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmitā 'oku mo'oni. 'Oku ou fakamo'oni 'e lava

'e he taha kotoa ke lau ia pea mo 'ilo'i 'oku mo'oni. Ko kinautolu 'oku 'ikai ke nau ma'u ia 'i he mo'ui ní, te nau 'ilo hono mo'oni 'i he taimi 'e a'u ai 'a e taha kotoa ki he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié. 'E 'ofa mo fakahiki-hiki'i ai 'e he taha kotoa 'a e 'Otuá pea mo e 'Eikí ko Sīsū Kalaisí 'i he palani ma'ongo'onga 'o e fiefia mo e tāpuaki 'o e Toetu'u kuo tala'ofa, 'i he taimi 'e toe fakataha'i ai 'a e sinó mo e laumālié pea 'e 'ikai toe fakamāvahevahe'i.¹⁹

'Oku ou hounga'ia ke 'ilo 'a e feitu'u 'oku 'i ai 'a hoku 'ofa'anga ko Papulaá pea te ma toe fakataha mo homa fāmilí ki he ta'engatā. 'Ofa ke 'iate kitautolu 'a e fakafiemālie 'i he taimi ni pea ta'e-ngata, pea ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:6, 11
2. Joseph F. Smith, in Preston Nibley, *The Presidents of the Church* (1959), 228.
3. Vakai, Joseph Fielding Smith, *Life of Joseph F. Smith* (1938), 13.
4. Na'e mali mo Levila Kalake 'i he 1859, Sulina Lamisoni 'i he 1866, Sala Lisiate 'i he 1868, 'Etinā Lamisoni 'i he 1871, 'Alisi Kimipolo 'i he 1883, mo Mele Siuasi 'i he 1884.
5. Na'e ui 'a Siosefa F. Sāmita ko ha tokoni makehe 'i he Kau Palesiteni 'Uluakí (Pilikihami 'Tongi, Hiipa C. Kimipolo, mo Taniela H. Uelosí). Na'e toe hoko foki ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluakí 'i ha Kau Palesiteni 'e tolu 'o e Siasi: Palesiteni Sione Teila, Uilifooti Utalafi, mo Lolenisou Sinou.

6. Na'e hoko 'a Siosefa F. Sāmīta ko ha tokoni ki he Kau Palesitenisi 'Uluakí he lolotonga 'o e palesiteni 'a Piikihami 'Tongí pea Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí he lolotonga 'o e palesiteni 'a Sione Teila, Uilifooti Utalafi, mo Lolenisou Sinoú. Ko e fuofua Palesiteni ia 'o e Siasí ke ngāue 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí kimu'a pea toki ui ko ha Palesiteni.
7. Na'e fanau 'i 'a Meesi Sosefina, ko e 'uluaki fānau 'a Siosefa F., 'i he 'aho 14 'o 'Aokosi 1867, pea mālōlō 'i he 'aho 6 'o Sune 1870.
8. Tohinoā 'a Siosefa F. Sāmīta, 'aho 7 'o Siulai 1870, Laipeli Hīsītōlia 'o e Siasí, Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, Sōleki Siti, Tutā.
9. Joseph F. Smith to Martha Ann Smith Harris, Aug. 26, 1883, Church History Library; vakai, Richard Neitzel Holzapfel and David M. Whitchurch, *My Dear Sister: The Letters between Joseph F. Smith and His Sister Martha Ann* (2018), 290–91.
10. Na'e fakahinohino 'e he 'Eikí 'a Siosefa F. Sāmīta 'i ha ngaahi taimi lahi 'i he'ene mo'ui fakatāutahā pea 'i he'ene ngāue ko ha 'Aposetolo mo e Palesiteni 'o e Siasí 'i ha ngaahi misi, fakahā, mo e me'a-hā-mai fakalaumālie. Na'e fa'a lekooti 'a e ngaahi me'afoaki mahu'inga ko 'eni mei he 'Eikí 'i he'ene ngaahi tohinoā, malangā, fakalaulaulotó, mo e ngaahi lekooti faka'ofisiale 'a e Siasí.
11. Joseph F. Smith, journal, Jan. 23, 1918, Church History Library; na'e liliu 'a e sipelā mo e fakamata'itohi lahi; vakai, Joseph Fielding Smith, *Life of Joseph F. Smith*, 473–74.
12. Vakai, "A. [P.] Kesler Is Killed in Fall from a Building," *Ogden Standard*, Feb. 5, 1918, 5.
13. Joseph F. Smith, journal, Feb. 4, 1918, Church History Library, tñaki atu e fakamata'itohi lahi.
14. Vakai, "Ida Bowman Smith," *Salt Lake Herald-Republican*, Sept. 26, 1918, 4.
15. Joseph F. Smith, 'i he Conference Report, Oct. 1918, 2.
16. Vakai, fakamo'oni ki "he'etau Fa'e nāunau'ia ko 'Ivī" mo e "ngaahi 'ofefine tui faivelenga na'a nau . . . hū ki he 'Otua mo'oni mo mo'ui" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:39).
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:30, 33–34, 50–52.
18. Na'e 'uluaki hā 'a e fakamatala ki he me'a-hā-mai 'i he 'aho 30 'o Nōvema 1918, tatau 'o e *Deseret News*, hili e 'aho 'e 11 mei he pekia 'a Palesiteni Sāmīta, he 'aho 19 'o Nōvemā. Na'e paaki 'i he *Improvement Era* 'o Tisemā pea 'i he tatau 'o Sanuali 1919 'o e *Relief Society Magazine*, 'i he *Utah Genealogical and Historical Magazine*, *Young Woman's Journal*, pea mo e *Millennial Star*.
19. Neongo 'e toetu'u 'a e ngaahi foha 'o e malā'ia, ka he 'ikai ke nau fakahoko ha 'ofa pe fakahikihiki ki he Tamai Hevaní mo Sīsū Kalaisi 'o hangē ko kinautolu te nau ma'u ha pule'anga 'o e nāunau. Vakai, 'Alamā 11:41; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:32–35.



Sisitā Bonnie H. Cordon
Palesiteni Lahi 'o e Kau Finemuí

Ko e Hoko ko ha Tauhisipí

Fakatauange 'e lau 'e kinautolu 'oku mou ngāue fakaetauhi ki aí ko honau kaume'á kimoutolu pea mo 'ilo'i, 'iate koe, ko ha helo mo ha falala'anga.

‘ he ta'u 'e taha kuo hilí, ne 'ai 'e ha taha Palaimeli na'á ku fetaulaki mo ia 'i Silei ke u malimali. Na'á ne pehē, “Mālō e lelei, ko Tēvita au. Te ke lava 'o lea fekau'aki mo au 'i he konifelenisi lahi?”

Na'á ku fakalaulauloto 'i ha ngaahi momeniti lōngonoa ki he fakafē'iloaki ta'e'amanekina 'a Tēvitá. 'Oku tau fie ma'u kotoa ke 'ilo'i kitautolu. 'Oku tau loto ke tau mahu'inga, ke manatu'i, pea mo 'ofa'i.

Kāinga, 'oku mou mahu'inga kotoa. Tatau ai pē kapau 'oku 'ikai takua koe 'i he konifelenisi lahi, ka 'oku 'afio'i mo 'ofa'i koe 'e he Fakamo'uí. Kapau 'okú ke fifili pe 'oku mo'oni ia, ko e me'a pē 'oku fie ma'u ke ke fakakaukau ki aí, kuó Ne “tohi tongi [koel] 'i [Hono] 'aofi nima.”¹

'I he'etau 'ilo 'oku 'ofa 'a e Fakamo'uí 'iate kitautolú, te tau fakakaukau leva pe te tau lava fēfē ke fakahaa'i lelei taha 'etau 'ofa kiate Iá?

Na'e fehu'i 'e he Fakamo'uí kia Pita, “Okú ke 'ofa 'iate au . . . ?”

Na'e tali ange 'e Pita, “Io, 'Eiki; 'okú ke 'ilo 'oku ou 'ofa kiate koe. Peá ne pehē kiate ia, Fafanga 'eku fanga lamí.”

'I hono toe 'eke tu'o ua mo tu'o tolu 'a e fehu'i ko 'ení, “Okú ke 'ofa kiate au?” Na'e mamahi 'a Pita 'i hono toe fehu'i angé, pea fakapapau 'i 'ene 'ofa: “Eiki, 'okú ke 'ilo'i 'a e me'a kotoa

pē; 'okú ke 'ilo'i 'oku ou 'ofa 'iate koe. Pea pehē 'e Sīsū kiate ia, *Fafanga 'eku fanga sipí.*”²

Kuo te'eki 'apē ke fakamo'oni 'i 'e Pita ko ha ākonga 'ofa ia 'o Kalaisi? Talu mei he'ena 'uluaki fetaulaki 'i he matā-tahí, na'á ne “li'aki leva” hono kupengá kae muimui ki he Fakamo'uí.³ Na'e hoko mo'oni 'a Pita ko e taha toutai tangata. Na'á ne fe'ao mo e Fakamo'uí he lolotonga 'Ene ngāué mo tokoni 'i hono ako'i ha ni'ihī kehe 'i he Ongo-ongolelei 'o Sīsū Kalaisi.



Ka kuo 'afo'i 'eni 'e he 'Eiki kuo toe-tu'ú he 'ikai ke Ne toe 'i he tafa'aki 'o Pitá, 'o fakahā ange 'a e founa mo e taimi 'oku tonu ke ngāue aí. 'E fie ma'u 'e Pita 'i he mavahe 'a e Fakamo'uí, ke kumi fakahinohino mei he Laumālié, ma'u fakahā 'iate ia pē, pea ma'u e lototo'a mo e tui ke ngāué. Na'e finangalo 'a e Fakamo'uí, 'i he'ene tokanga ki He'ene fanga sipí, ke fai 'e Pita 'a e me'a na'á Ne mei fai kapau na'á Ne 'i ai. Na'á ne kole kia Pita ke hoko ko ha tauhisipi.

Na'e fai 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'i 'Epeleli, 'a e fakaafe tatau ke tau fafanga e fanga sipi 'a 'etau Tamai 'i ha founa mā'oni'oni ange pea ke fakahoko ia 'i he ngāue fakaetauhí.⁴

Kuo pau ke tau fakatupulaki ha loto fakatauhisipi mo mahino e ngaahi fie ma'u e fanga sipi 'a e 'Eikí, ke tali lelei e fakaafe ko 'ení. 'Oku tau hoko fēfē leva ko e kau tauhisipi 'oku finangalo ki ai e 'Eiki?

'I he ngaahi fehu'í kotoa, te tau lava 'o falala ki hotau Fakamo'uí, ko Sīsū Kalaisi—ko e Tauhisipi Lelei. 'I he folofolá, 'oku tau ako ne 'ilo'i pea ne fakafika 'e he Fakamo'uí 'Ene fanga sipí, tokangaekina kinautolu; peá ne fakatahataha'i kinautolu ki he tākanga 'a e 'Otuá.

'Ilo'i mo Lau

'I he'etau feinga ke muimui 'i he sipinga 'a e Fakamo'uí, kuo pau ke tau 'uluaki 'ilo mo lau 'a 'Ene fanga sipí. Kuo vahe kiate kinautolu ha ni'ihí fakafō'ituitui mo ha ngaahi fāmili pau ke tokanga'i ke tau fakapapau'i 'oku maaui kotoa e tākanga 'a e 'Eikí pea 'ikai ngalo ha taha. Ka, ko hono lau, 'oku 'ikai fu'u 'uhinga ia ki he fiká: 'oku fekau'aki ia mo hono fakapapau'i 'oku ongo'i 'e he tokotaha *takitaha* e 'ofa 'a e Fakamo'uí 'o fou 'i ha taha 'oku ngāue *Ma'ana*. 'E 'ilo'i 'e he taha kotoa, 'i he founa ko iá, 'oku 'afio'i kinautolu 'e ha Tamai Hēvani 'ofá.

Na'á ku fe'iloaki kimui ni mo ha finemui na'e vahe ke ngāue fakaetauhi ki ha fefine 'oku meimei liunga nima hono ta'u motu'á 'iate ia. Kuó na fakatou 'ilo'i 'okú na fakatou manako 'i he mūsiká. 'I he taimi 'oku 'a'ahi ai 'a e finemui ko 'ení, 'okú na hiva'i fakataha

ha ngaahi hiva mo fevahevahe'aki e me'a 'okú na manako taha aí. 'Okú na fokotu'u ha kaungāme'a 'okú ne tāpu-aki'i 'ena mo'uí fakatou'osi.

Fakatauange 'e lau 'e kimoutolu 'oku mou ngāue fakaetauhi ki aí ko honau kaungāme'a koe pea mo 'ilo'i, ko ha helo mo ha falala'anga koe—ko ha taha 'okú ne 'ilo honau tūkungá mo poupu'i kinautolu 'i he'enua faka'ā-nauá mo e faka'amú.

Na'á ku ma'u kimui ni ha fatongia ke ngāue fakaetauhi ki ha fefine na'e 'ikai ke ma 'ilo lelei mo hoku hoá. 'I he'eku fealea'aki mo Sesi, ko hoku hoa ngāue fakaetauhi ta'u 16, na'á ne fokotu'u fakalelei mai, "Oku fie ma'u ke ta 'ilo'i ia."

Ne ma pehē leva 'oku tau ke ma tā selfie pea mo ha ki'i text 'o fakafē'iloaki kimaua. Na'á ku puke 'a e telefoní kae lomi'i 'e Sesi e faitaá. Ko 'ema 'uluaki faingamālie ngāue fakaetauhí, na'e fai fakahoa.

'I he'ema 'uluaki 'a'ahí, ne ma 'eke ange ki he fefine pe na'e 'i ai ha fa'ahinga me'a te ma lava 'o fakakau 'i he'ema ngaahi lotú ma'ana. Na'á ne vahevahe ha 'usia fakafō'ituitui ne matu'aki ongo mo'oni peá ne pehē te na talitali lelei 'ema ngaahi lotú. Na'e fakatupu 'e he'ene lea totonu mo e falalá ha vā 'o e 'ofa. Ko ha faingamālie lelei mo'oni ia ke manatu'i ia 'i he'eku ngaahi lotu faka'ahó.

Te mou ongo'i e 'ofa 'a Sīsū Kalaisi kiate kinautolu 'okú ke ngāue fakaetauhi ki aí, 'i ho'o lotú. Vahevahe mo kinautolu e 'ofa ko iá. Ko e hā ha toe founa lelei ange, ka ke fafanga 'Ene fanga sipí pea tokoni'i kinautolu kenau ongo'i 'Ene 'ofá—'o fou 'iate koe?

Tokanga'i

Ko ha founa 'e taha ke fakatupulaki ai e loto 'o ha tauhisipi ko hono tokanga'i 'Ene fanga sipí. 'I he'etau hoko ko e mēmipa 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, te tau lava 'o hiki, fakalelei'i, monomono, mo toe langa hake ha fa'ahinga me'a pē. 'Oku tau vave ke feau ha fie ma'u 'aki ha nima tokoni pe peleti kūkisi. Ka 'oku 'i ai nai ha toe me'a lahi ange ai?

'Oku 'ilo'i nai 'e he'etau fanga sipí 'oku tau tokanga'i kinautolu 'i he 'ofa

pea te tau fai ha me'a ke tokoni—'o 'ikai tali ke kole mai?

'Oku tau lau 'i he Mātiu 25:

"Ha'u 'a kimoutolu kuo monū'ia 'i he'eku Tamai, 'o ma'u 'a e pule'anga kuo teu mo'omoutolú . . . :

"He na'á ku fiekaia, pea na'a mou foaki 'a e me'akai kiate au; na'á ku feinua pea na'a mou foaki 'a e inu kiate au; ko e muli au pea na'a mou fakaafe'i au: . . .

"Pea 'e toki lea 'a e mā'oni'oni 'o pehēange kiate ia, 'Eiki na'a mau *mamata* kiate koe 'anefē 'okú ke fiekaia, pea mau fafanga'i koe? pea feinua pea mau foaki 'a e inu kiate koe?

"Na'a mau *mamata* kiate koe 'anefē ko e muli, pea mau fakaafe'i koe?"⁵

Kāinga, ko e fo'i lea mahu'ingá ko e *mamata*. Ne mamata 'a e kau mā'oni'oni ki he kau pae'ae koe'uhí he na'a nau vakai'i mo tokanga'i. Te tau lava foki mo kinautolu 'o ma'u ha mata tokanga ke tokoni mo fakafiemālie'i, ke fakamana-tua pea na'a mo ha faka'ānaua. 'I he'etau ngāué, 'e lava ai ke fakapapau'i 'a e tala-'ofa 'ia Mātiu: "Ko e me'a 'i ho'omou fai ia ki ha taha 'oku kii'i si'i hifo 'i hoku kāinga ní, ko ho'omou fai ia kiate aú."⁶

Na'e vahevahe 'e ha kaungāme'a—te tau ui ia ko Sione—'a e me'a 'e lava ke hoko 'i he taimi te tau fakatokanga'i ai ha fie ma'u 'oku 'ikai fa'a fisi ki tu'a: "Na'e feinga taonakita ha fefine 'i hoku uōtí. Hili ha māhina 'e ua, kuó u 'ilo 'oku te'eki ai ha taha 'i he'eku kōlomú 'e fakalea ki hono husepānití ke tokoni'i e palopalema fakalilifú ni. Ko e fakamamahí, he na'a mo au, na'e 'ikai ke u fai ha me'a. Ne faifai, peá u fakaafe'i 'a e husepānití ke ma ma'u me'atokoni ho'a-tā. Ko ha tangata mā ia, pea na'e fa'a fakalongolongo pē. Ka 'i he taimi na'á ku pehē ange ai, 'Na'e feinga taonakita ho uai'i. 'Oku pau pē na'e fakamamahi kiate koe. Te ke fie talanoa fekau'aki mo ia?" na'e tangi halotulotu. Na'e pele-pelengesi mo vāofi 'ema talanoá pea fakatupulaki ai ha vāofi mo ha falala 'i ha ngaahi miniti si'i pē."

Na'e toe pehē 'e Sione, "Oku ou pehē 'oku tau angamaheni 'aki hano 'ave pē ha keke kae 'ikai fakakaukau ki he founa ke tau a'u ki he momeniti ko iá 'i he lea totonu mo e 'ofa."⁷



Mahalo 'oku mamahi 'etau fanga sipí, mole, pe hē 'i he'enu loto pē ki ai; ka 'i he'etau hoko ko honau tauhisipí, te tau lava 'o kau 'iate kinautolu 'e fuofua fakatokanga'i 'enua fie ma'ú. Te tau lava 'o fakafanongo mo 'ofa 'o 'ikai fakaanga'i pea 'oange ha 'amanaki pea mo ha tokoni 'i he fakahinohino 'ilo pau 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

Kāinga, 'oku fonu ange 'a e māmaní 'i he 'amanaki lelei mo e fiefiá koe'uhí ko e ngaahi ngāue fakalaumālie 'o e anga'ofa 'oku mou faí. 'E 'ā homou fofongá, 'i ho'omou fekumi ki he fakahinohino 'a e 'Eikí 'i he founa ke fakahoko ai 'Ene 'ofá mo fakatoka-nga'i e ngaahi fie ma'u 'a kinautolu 'oku mou ngāue fakaetauhi ki aí. 'E 'oatu 'e ho'omou ngāue fakaetauhi toputapú 'a e totonu fakalangi ki he tataki fakalaumālié. Te mou lava 'o fekumi ki he tataki fakalaumālie ko iá 'i he loto falala.

Tānaki ki he Tākanga 'a e 'Otuá.

Tolú, 'oku fie ma'u 'etau fanga sipí ke tānaki ki he tākanga 'a e 'Otuá. Ke fakahoko ia, 'oku totonu ketau fa'a fakakaukau ko e fē 'a kinautolu 'i he hala 'o e fuakavá pea 'okú ne ma'u e holi ke fononga fakataha mo kinautolu

'i he hala fononga 'o e tuí. Ko hotau faingamālie toputapú ke 'ilo honau lotó pea fakahinohino kinautolu ki honau Fakamo'uí.

Na'e faingata'a'ia 'a Sisitā Sosivini 'i Fisi, ke 'ilo 'ene fononga 'i he hala 'o e fuakavá—he na'e po'uli hono fofongá. Na'e fakatokanga'i 'e hono kaungāme'á si'i feinga 'a Sosivini ke sio lelei ki he folofolá ke ne laú. Na'á ne foaki kia Sosivini ha matasio'ata lautohi fo'ou mo ha peni vahevahe lanu engeenga ke faka'ilonga'i 'aki e taimi kotoa 'oku 'asi ai e Sīsū Kalaisí 'i he Tohi 'a Molomoná. Ne iku e me'a ne kamata 'aki e feinga pē ke ngāue fakaetauhi mo tokoni 'i he ako folofolá, ke fuofua hū ai 'a Sosivini ki he temipalé—ko e ta'u ia 'e 28 mei he'ene papitaisó.

Tatau ai pē pe 'oku mālohi pe vaivai 'etau fanga sipí, fiefia pe mamahi, te tau lava 'o fakapapau'i 'oku 'ikai ha taha 'e tuenoa. Te tau lava 'o 'ofa'i kinautolu 'i hanau fa'ahinga tu'unga fakalaumālie pē pea fai ha poupu mo ha fakatokolahi ki he sitepu ka hoko maí. Ko e taimi 'oku tau lotu mo feinga ai ke mahino honau lotó, 'oku ou fakamo'o-ni 'e tataki kinautolu 'e he Tamai Hēvaní pea 'e fononga Hono Laumālié mo kinautolu. 'Okú tau ma'u e faingamālie

ke hoko ko e "kau 'āngelo 'iate [kinautolu]"⁸ 'i He'ene 'i honau 'aó.

'Okú fakaafe'i kinautolu 'e he 'Eikí ke fafanga 'Ene fanga sipí, ke tokanga'i 'Ene tākangá 'o hangē ko ia na'á Ne mei faí. 'Okú Ne fakaafe'i kinautolu ke tau hoko ko ha kau tauhisipí ki he pule'anga mo e fonua kotoa pē. ('Io, 'Eletā 'Ukitofa, 'oku mau 'ofa mo fie ma'u 'a e kau tauhisipí Siamanē.) Pea 'oku finangalo ke kau 'a e to'u kei tala-vou 'i he ngāue.

'E lava ke hoko hotau to'u tupú ko e nī'ihī 'o e kau tauhisipí mālohi tahá. Hangē ko e me'a 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní, 'oku nau kau 'i he kau "lelei taha kuo [faifai pea] fekau'i mai 'e he 'Eikí ki māmaní." Ko ha ngaahi laumālie faka'e'i'eiki, "ko 'etau lelei taha" 'oku nau muimui ki he Fakamo'uí.⁹ Te mou lava 'apē ke fakakaukau ki he mālohi 'e 'omai 'e he kau tauhi sipi pehe'e 'i he'e-nau tokanga'i 'Ene fanga sipí? 'Okú tau mātā 'i ha ngaahi me'a fakafo 'i he'etau ngāue fakaetauhi mo e to'u tupú.

Kau finemui mo e kau talavou, 'oku mau fie ma'u kimoutolu! Kapau 'oku 'ikai vahe atu ha'o ngāue fakaetauhi, talanoa mo ho'o Palesiteni Fine'ofá pe palesiteni 'o e kōlomu 'o e kaumātu'á. Te nau fiefia 'i ho'o loto ke fakapapau'i 'oku 'ilo'i mo lau 'a 'Ene fanga sipí, tokanga'i, pea mo tānaki ki he tākanga 'a e 'Otuá.

Ka hoko mai 'a e 'aho te tau tū'ulutui ai 'i he va'e 'o hotau Fakamo'ui 'ofeiná, kuo 'osi fafanga'i 'Ene tākangá, 'ofa te tau lava 'o tali hangē ko ia ne fai 'e Pitá: "Io, 'Eiki; 'okú ke [afio'i] 'oku ou 'ofa 'iate koe."¹⁰ Ko Ho'o fanga sipí 'eni, 'oku 'ofa'i, 'oku nau malu, pea 'oku nau 'i 'api. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- 1 Nifai 21:16.
- 2 Vakai, Sione 21:15–17; ko e tānaki atu hono fakamamafa'i.
- 3 Vakai, Mātū 4:20.
- 4 Russell M. Nelson, "Ngāue Fakaetauhi," *Liahona*, Mē 2018, 100.
- 5 Mātū 25:34–35, 37–38 ko e tānaki atu hono fakamamafa'i.
- 6 Mātū 25:40.
- 7 Fetohi'aki fakatāutaha.
- 8 Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:88.
- 9 Russell M. Nelson, "Amanaki'anga 'o 'Isileli" (fakaemāmani Lahi ma'á e To'u Tupú, Sune 3, 2018), *HopeofIsrael.Lds.org*.
- 10 Sione 21:15.



Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

Ko e Ngāue 'o e Fakalelei

'Oku ou fakamo'oni' i 'ene fakanonga ki he laumalié 'a e fakalelei mo e 'Otuá pea 'iate kitautolú, kapau 'oku tau angamalū mo lototo'a fe'unga ke tulifua ki ai.

Nā'e fakafe'iloaki 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'i 'Epeleli 'o e ta'u kuo 'osí 'a e fo'i fakakaukau 'o e ngāue fakaetauhí ko ha founa ia 'e taha ke tauhi ai e ongo fekau ma'ongo'onga ke 'ofa ki he 'Otuá pea mo fe'ofa'akí.¹ 'Oku mau fakamālō'ia mo talamonū atu, 'i he'emaui hoko ko e kau 'ōfisa 'i he Siasí, ko ho'omou tali lelei mo kamata e ngāue ko iá. 'Oku mau fakamālō atu 'i ho'omou muimui ki hotau palōfita 'ofeiná 'i he ngāue fakaofó ni mo fokotu'u atu ke 'oua te mou tatali ki ha toe fakahinohino lahi ange. Hopo ki loto 'o ngāue leva. Hanga atu kiate kinautolu 'oku faingata'a'ia. 'Oua 'e mo'utu'ua 'o fakakaukau pe 'oku totonu ke ke 'ai pehe'i pe 'e sai ange ē. Kapau te tau muimui 'i he ngaahi tefito'i mo'oni kuo 'osi ako'i, ngāue fakatautu mo e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí, mo kolea 'e Lau-mālie Mā'oni'oni ke ne tataki kitautolu, he 'ikai ke tau hinga.

'Oku ou fie lea he pongipongi ni ki ha tafa'aki 'oku mātu'aki fakafo'ituitui ange 'o e ngāue fakaetauhí, 'a ia 'oku 'ikai vahe, 'ikai kau ai ha 'initaviu kuo fakataimi-tēpile'i, pea 'oku 'ikai hano

laine lipooti tuku kehe pē ki he langí. Tuku ke u vahevahe ha sipinga mahino pē 'e taha 'o e fa'ahinga ngāue fakatauhí ko iá.

Ko Kuleni Mōleli Pauení ko ha husepāniti mo ha tamai ngāue mālohi mo lí'oa, tatau mo ha tokolahi 'oku nau ma'u mo'ui mei he kekelelé, ka na'e hōloa faka'ekonōmika 'i he taimi na'e 'ikai foha ai e ngoue pateta fakalotofonuá. Na'e kumi ngāue leva mo hono uai fi ko Nomá, pea faifai 'o nau hiki ki ha kolo lahi 'e taha, 'o kamata ai 'ena foki ki ha tu'unga faka'ekonōmika lelei.



Ka neongo ia, na'e uesia lahi 'a Misa Paueni 'i ha me'a ta'e'amanekina, lolo-tonga ha 'initaviu lekomeni, na'e 'ikai fu'u falala 'a e pisopé ki he fakahā 'e Mōleli ko ha taha totongi vahehongo-fulu kakato iá.

'Oku 'ikai ke u 'ilo pe ko hai 'i he ongo tangatā ni na'e tonu 'i he 'aho ko iá, ka 'oku ou 'ilo'i na'e hū ki tu'a 'a Sisitā Paueni mei he 'initaviu kuo 'osi fakafo-'ou 'ene lekomeni temipalé, kae hū ki tu'a 'a Misa Paueni mo ha fa'ahinga 'ita te ne 'ave ia mei he Siasí 'i ha ta'u 'e 15.

'Oku tatau ai pē pe ko hai na'e tonu fekau'aki mo e vahehongo-fulu, ko e me'a na'e mahinó na'e fakatou ngalo 'ia Mōleli mo e pisopé e akonaki 'a e Fakamo'u'i ke "fakalelei vave mo ho fili"² pea mo e na'ina'i 'a Paula ke "oua na'a tuku ke 'alu hifo 'a e la'aá mo ho'omou 'itá."³ Ko hono mo'oni na'e 'ikai ke na fakalelei pea na'e tō 'a e la'aá 'oku kei 'ita 'a Misa Paueni 'o lau 'aho, pea a'u 'o lau uike, pea laui ta'u, 'o fakamo'oni ai e me'a na'e lau 'e ha taha 'o e kau tangata Loma poto taha he kuonga mu'a, 'a ia na'a ne pehē, "Ko e 'itá, kapau 'e 'ikai mapule'i 'oku fa'a fakatupu [maumau] lahi ange ia 'i he kafo 'okú ne fakatupú."⁴ Ka ko e mana 'o e fefakamolemole'akí 'oku 'atā ma'u pē ia kiate kitautolu, pea tu'unga 'i he'ene 'ofa ki hono fāmilí mo e Siasi na'a ne 'ilo na'e mo'oni, na'e foki mai ai 'a Mōleli Paueni 'o mālohi kakato 'i he Siasí. Tuku ke u fakamatala'i nounou atu 'a e me'a na'e hokó.

Ko e foha ko ia 'o Misa Paueni ko Pāletí ko hamau kaungāme'a lelei ia pea ko ha Fitungofulu Faka'elia faivelenga ia 'i he fakatonga 'o 'Aitahoó. Na'e ta'u 11 'a Pāletí 'i he taimi ne hoko ai 'ení, pea 'i ha ta'u 'e 15 na'a ne fakatokanga'i ai e hōloa e faivelenga 'ene tamai 'i he me'a fakalotú, ko ha fakamo'oni ki he ola kovi 'oku ma'u 'i ha feitu'u 'oku tūtūu'i ai 'a e 'itá mo e ta'efemahino'akí. Na'e fie ma'u ke fakahoko ha me'a ki ai. Ko ia, 'i he ofi ki he 'aho mālōlō 'o e Fakafeta'i 'i he 1977, na'e fakaheheheka 'a Pāletí, ko ha taha ako ta'u 26 'i he 'Univēsití ko Pilikihami Tongí; mo hono uai fi ko Valelii; mo 'ena kī'i pēpē fo'ou ko Maiká, ki ha'anau me'alele, pea neongo e kovi 'a e 'eá, ka na'a nau fononga ki Pilingi,



‘Io, te tau takitaha lava mo’oni ke fakalau ha ngaahi kafo motu’a mo e mamahi pea mo e ngaahi manatu fakamamahi ‘oku ne kei lolotonga uesiá ni e nonga ‘i ha loto ‘o ha taha pe fāmilī pe kaungā’api. ‘Oku tatau ai pē pe na’á tau fakatupu e mamahi ko iá pe ko kitautolu ‘oku tofanga he mamahi ko iá, ka ‘oku fie ma’u e ngaahi kafo ko iá ke fakamo’ui kae lava e mo’uí ‘o fakafiefia hangē ko ia ne fakataumu’a ki ai ‘e he ‘Otuá. Hangē ko e me’akai ‘i ho’omou ‘aisi’oku fa’a vakai’i fakalelei ‘e homou makapuná ma’amoutolú, kuo fuoloa kāivi e taimi ke ‘osi ai e ngaahi mamahi ko iá. Fakamolemole ‘o ‘oua ‘e toe tuku ha potu mahu’inga ‘i ho’omou mo’uí ki ai. Hangē ko e lea ‘a Polosipelo kia ‘Alonisō ‘i he *The Tempest*, ‘Oua te ta toe fakaongosia ‘i eta manatú ‘aki e me’a mafatukituki kuo ‘osi ‘alú.”¹⁰

Na’e ako’i ‘e Kalaisi ‘i he kuonga ‘o e Fuakava Fo’ou “Mou fakamolemole, pea ‘e fakamolemolea ‘akimoutolu.”¹¹ Pea ‘i hotau kuongá: “Ko au ko e ‘Eikí, te u fakamolemole’i ‘a ia ‘oku loto ke fakamolemole’i, ka ‘oku ‘eke’i meiate kimoutolu ‘a ho’omou fakamolemole’i ‘a e kakai kotoa pē.”¹² Ka neongo ia, ‘oku mahu’inga ke fakatokanga’i ‘e hamou ni’ihi ‘oku fu’u mo’ui loto mamahi ‘a e me’a na’e ‘ikai ke Ne folofola ‘akí. Na’e ‘ikai ke Ne pehē, “Oku ‘ikai ngofua ke mou ongo’i ‘a e mamahi mo’oni pe loto mamahi mo’oni, ‘i he ngaahi a’usia fakamamahi mei he nima ‘o ha taha.”

‘i Monitana. Na’a mo ha tu’i ‘o e sinoú, ofi ki he Hihifo ‘o e Yellowstone ‘e ‘ikai ke ne ta’ofi ‘a e toko tolú ni mei he’enu fakahoko e fetu’utaki fakaetauhi mo Misa Paueni ko e Lahí.

‘I he’enu a’u atú, ne kole ‘e Pāleti mo hono tuofefine ko Pemí ha ki’i taimi mavahe mo ‘ena tamaí. Na’e kamata ‘a Pāleti mo meime tangi, “Kuó ke hoko ko ha tamai lelei pea ne ma ‘ilo ma’u pē e lahi ho’o ‘ofa ‘iate kimauá. Ka ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku fehālaaki, pea kuo fu’u fuoloa. Koe’uhí ne ke mamahi tu’otaha, kuo lauita’u ai e mamahi ‘a e fāmilí ni kotoa. ‘Oku uesia kimaua fehālaaki, pea ko koe toko taha pē te ke lava ‘o fakatonutonu kimauá. Kātaki, kātaki, te ke lava nai, ‘i he ‘osi e taimi lōlōa ni, ‘o to’o mei ho lotó ‘a e me’a ne hoko ‘iate koe mo e pīsope ko iá ka ke toe taki ‘a e fāmilí ni ‘i he ongoongolelei ‘o hangē ko ia ‘i mu’á?”

Na’e fakalongomate. Pea toki sio hake ‘a Misa Paueni ki he’ene fānaú, ko e hui ‘o hono ngaahi huí mo e kakano ‘o hono kakanó,⁵ mo pehē le’o si’i ange, “Io. Io, teu fai ia.

Na’e fiefia mo ‘ohovale ‘a Pāleti Paueni mo hono fāmilí ‘i he tali ta’e-‘amanekiná ni, ka na’a nau mamata pē ki he ‘alu ‘a e husepāniti mo e tamai ko ‘ení ki he’ene pīsope lolotonga ‘i he laumālie ‘o e fakalelei ke fakatonutonu ‘a e ngaahi me’a ‘i he’ene mo’uí. Na’e fa’ofua ‘a e pīsopé ni kia Mōleli ‘o ne kuku fuoloa ia, ko ha talitali totonu ki he ‘a’ahi

lototo’a mo mātu’aki ta’e-‘amanekina, he na’e toutou fakaafē ‘i he pīsopé ‘a Misa Paueni ki mu’a ke foki mai.

‘I ha ngaahi uike si’i pē—‘oku ‘ikai fu’u lōlōa—kuo kau kakato ‘a Misa Paueni ‘i he ngaahi me’a ‘a e Siasí mo fakatāu’i ia ke foki ki he temipalé. Ne ‘ikai fuoloa kuó ne tali ‘a e ui ke ne tokanga’i ha ki’i kolo feifeinga’i na’e toko 25 pea fakatupulaki ia ‘o a’u ki ha kāingalotu longomo’ui ‘e toko 100 tupu. Na’e hoko kotoa ‘eni ‘i he meime ta’u ‘e nimangofulu tupu kuo hilí, ka ko hono ola ‘o e ngāue fakaetauhi ‘a e fohá mo e ‘ofefiné pea mo e loto ‘a e tamaí ke fakamolemole’i pea laka kimu’a neongo e tōnōnou ‘a e ni’ihi kehē, kuó ne ‘omi ha ngaahi tāpuaki ‘oku kei hokohoko pē—pea ‘e ha’u ‘o ta’engata— ki he fāmilī Pauenī.

Kāinga, kuo kole ‘e Sīsū ke tau “nofo fakataha ‘i he ‘ofa”⁶ ‘o “‘oua na’a ‘i ai ha fakakikihi ‘iate kimoutolu.”⁷ Na’á ne fakatokanga ki he kakai Nifái, “Ko ia ia ‘oku ne ma’u ‘a e laumālie ‘o e fakakikihi ‘oku ‘ikai ‘a’aku ia.”⁸ ‘Io, ko ha kongā lahi, ‘e fuatatau hotau vā mo Kalaisi—pe ‘e uesia—‘i hotau vā ‘iate kitautolú.

Na’á Ne pehē, “Kapau te ke . . . fie ha’u kiате au, pea manatu ‘oku koví’ia ho tokouá ‘iate koe—

“Alu koe ki ho tokouá, pea *tomu’a fakalelei [kiате ia] pea toki ha’u kiате au ‘i he loto-fakamātoato mo’oni pea te u tali koe.”*⁹





Pe na'á Ne pehē, “Koe'uhí ke fakamolemole'i kakato kimoutolu, kuo pau ke mou toe foki ki ha ngaahi tūkunga 'oku 'ikai lelei pe tu'unga ngaohikovia, pe maumau.” Kae na'a mo e ngaahi maumau-fono kovi taha 'e ala hokó, te tau toki lava pē 'o hao hake mei he'etau mamahí 'i ha taimi te tau fokotu'u ai hotau va'é 'i he hala ki he fakamo'ui mo'oní. Ko e halá ko e fakamolemole 'a ia na'e foua 'e Sīsū 'o Nāsaletí, 'a ia 'okú Ne ui mai kiate kitautolu takitaha, “Ha'u, 'o muimui 'iate au.”¹³

'I he fa'ahinga fakaafe pehē ke hoko ko 'Ene ākonga mo feinga ke fai 'a ia 'okú Ne fakahokó, 'oku kole ai 'a Sīsū ke tau hoko ko e ngaahi me'angāue 'o 'Ene 'alo'ofá—ke hoko ko e “fetongi 'o Kalaisi” 'i he “fakamatala fakalelei,” hangē ko hono fakamatala 'i 'e Paula ki he kakai Kolinitó.¹⁴ 'Oku kole mai 'a e Fai-fakamo'ui ki he kafo kotoa peé, 'a Ia 'okú Ne fakatonua 'a e fehalaaki kotoá, ke tau ngāue mo Ia 'i ha ngāue fakalilifu 'o e fa'afakalelei 'i ha māmani 'e 'ikai ke ne ma'u ia 'i ha toe founa.

Pea hangē ko e tohi 'e Filipe Pulukí: “Ko kimoutolu 'oku mou tuku ke tolonga 'o lauitta'u 'a e ta'e-femahino'aki lahí, 'o fakakaukau ke toki hu'i atu 'i ha 'ahó; 'a kimoutolu 'oku mou tukuloto'i e ngaahi kē koe'uhí he 'oku 'ikai ke ke fakapapau'i ko e 'aho 'eni ke feilau-lau'i ai ho'o hīkisiá pea [fakalelei'i] kinautolú; 'a kimoutolu 'oku fakalaka

fakalongolongo pē he kakai 'i he halá, 'o 'ikai fakalea ange koe'uhí ko ha ki'i 'ita ngalivale . . . ; 'a kimoutolu 'oku mou tuku . . . ke faka'ānaua si'a lotu [o ha taha] ki ha fo'i lea fakahounga'i pe fie kaungāmamahi ne tonu ke ke fai . . . 'i ha 'aho, . . . 'alu leva 'o fai 'a e me'a 'e 'ikai te ke ala ma'u ha toe faingamālie ke fakahokó.”¹⁵

Sí'oku kāinga 'ofeina, 'oku ou fakamo'oni ko e ngaahi me'a 'oku fakamolemole'i mo si'akí, 'a e fuoloá pe fo'ou, 'oku mahu'inga ki he ngeia 'o e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí. 'Oku ou fakamo'oni, 'e toki lava pē ke hoko 'a e fa'ahinga fakalelei fakalaumālie peheé mei hotau Huhu'i fakalangí, 'a ē na'e fakavave mai ke tokoni'i kitautolu “mo e fakamo'ui 'i hono kapakaú.”¹⁶ 'Oku tau fakafeta'i kiate Ia, mo 'etau Tamai Hēvani na'á Ne fekau'i mai Iá, ki he fakafeta'ou mo e fanau'i fo'ou, ki he tau-ataina 'i he kaha'ú mei he mamahi mo e ngaahi fehalaaki motu'á, 'oku 'ikai ngata pē 'i he malava ke ma'ú ka kuo 'osi fakatau mo totongi 'i ha mahu'inga hulu-fau 'aki e ta'ata'a 'o e Lami na'á Ne lilingí.

'I he mafai fakae'aposestolo kuo foaki kiate au 'e he Fakamo'ui 'o māmani, 'oku ou fakamo'oni 'i 'ene fakanonga ki he laumālie 'a e fakalelei mo e 'Otuá pea 'iate kitautolú, kapau 'oku tau angamalū mo lototo'a fe'unga ke tulifua ki ai. Na'e kole mai 'e he Fakamo'ui, “Tuku 'a e fefakakikihi'akí.”¹⁷ Kapau 'okú ke 'ilo

ha kafo fuoloa, fakalelei'i. Mou fetauhi-aki 'i he 'ofa.

Sí'oku ngaahi kaungāme'a 'ofeina, 'oku ou kole atu 'i he'etau ngāue faketauhi 'oku fai ke mou hoko ko e kau fa'a-fakalelei—ke 'ofa he melinó, fekumi ki he melinó, fakatupu e melinó, pea mata'ikoloa 'aki e melinó. 'Oku ou fai 'a e kole ko iá 'i he huafa 'o e Pilinisi 'o e Melinó, 'a ia 'okú Ne 'afio'i e me'a kotoa ki he “kafo pē 'i he fale 'o [Hono] kāinga,”¹⁸ ka na'á Ne kei ma'u pē ivi ke fakamolemole'i mo fakangaloki—pea fakamo'ui—mo fiefiá. 'Oku ou lotua ia, ma'au mo au, 'i he huafa 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Mātiu 22:36–40; Luke 10:25–28.
2. Mātiu 5:25.
3. 'Efesó 4:26.
4. Seneca, in Tryon Edwards, *A Dictionary of Thoughts* (1891), 21.
5. See Genesis 2:23.
6. Doctrine and Covenants 42:45.
7. 3 Nifai 11:22, 29; vakai foki, 3 Nifai 11:28.
8. 3 Nifai 11:29.
9. 3 Nifai 12:23–24; tñaki atu hono fakamamfā'i.
10. William Shakespeare, *The Tempest*, act 5, scene 1, lines 199–200.
11. Luke 6:37.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:10.
13. Luke 18:22.
14. Vakai 2 Kolinitó 5:18–20.
15. Phillips Brooks, *The Purpose and Use of Comfort* (1906), 329.
16. Malakai 4:2; vakai foki, 2 Nifai 25:13; 3 Nifai 25:2.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 136:23.
18. Sākalai 13:6; vakai foki Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:52.



Fai 'e 'Eletā Shayne M. Bowen
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Fatongia 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he Fakauluí

'Oku tau tănaki 'a 'Isileli ko hono fai faka'osi pea 'oku tau fai ia 'aki e Tohi 'a Molomoná, ko e taha 'o e ngaahi me'angāue lelei taha 'o e fakauluí.

'Oku fifili ha kakai tokolahi he 'ahó ni ki hono mo'oni 'o e 'Otuá pea mo 'etau fetu'utaki mo Iá. Ko ha tokolahi 'oku si'i pe hala ha'anau 'ilo ki He'ene palani lahi 'o e fiefiá. Na'e pehē 'e Palesiteni 'Ēsela Tafu Penisoni 'i he ta'u 'e 30 tupu kuo hili ko e "Oku faka'ikai'i 'e he tokolahi 'o e māmaní . . . he 'ahó ni 'a e fakalangi 'o e Fakamo'uí. 'Oku nau fehu'ia Hono 'alo'i fakaofó, 'a 'Ene mo'ui haohaoá, pea mo e mo'oni 'o 'Ene toetu'u nāunau'ia."¹

'I hotau kuongá, 'oku 'ikai tukutaha e ngaahi fehu'í ia 'i hotau Fakamo'uí pē ka mo Hono Siasí foki—"a e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní—"a ia na'á Ne fakafoki mai 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. 'Oku fa'a tukutaha e ngaahi fehu'í ni ki he hisitōliá, ngaahi akonakí, pe ngaahi angafai 'a e Siasi 'o e Fakamo'uí.

'Oku Tokoni 'a e Tohi 'a Molomoná ke Tau Tupulaki 'i he Fakamo'oni

'Oku tau lau mei he *Malanga'aki 'Eku Ongoongolelei*: "Manatu'i pē, ko e mahino 'oku tau ma'ú, 'oku ha'ú ia mei he kau palōfita 'o onopōnī—"a Siosefa Sāmita mo kinautolu 'oku hokohoko mai aí—"a ia 'oku nau ma'ú fakahā

fakahangatonu mei he 'Otuá. 'I he'ene peheé leva, ko e 'uluaki fehu'í pē ke tali 'e ha taha fiefanongó pe ko ha palōfita nai 'a Siosefa Sāmita, pea 'e lava 'e he tokotaha ko 'enī 'o tali 'a e fehu'í ni 'aki 'ene lau 'a e Tohi 'a Molomoná pe lotua ia."²

Kuo fakamālohia 'eku fakamo'oni ki hono uiu'i fakalangi 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he'eku ako 'i he fa'a lotu e Tohi 'a Molomoná: Ko ha Fakamo'oni 'e Taha 'o Sīsū Kalaisi. Na'á ku fakahoko e fakaafe 'a Moloná ke "kole ki he 'Otuá ko e Tamai Ta'engatá, 'i he huafa 'o Kalaisí," ke 'ilo hono mo'oni

'o e Tohi 'a Molomoná.³ 'Oku ou faka-mo'oni 'oku ou 'ilo'i 'oku mo'oni ia. Kuo hoko mai 'a e 'ilo ko iá kiate au, 'o tatau mo ha'ane lava ke hoko kiate koe, "i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni."⁴

'Oku pehē 'e he talateu 'o e Tohi 'a Molomoná: "Ko kinautolu te nau ma'u 'a e fakamo'oni faka-'Otuá ko 'eni ['o e Tohi 'a Molomoná] mei he Laumālie Mā'oni'oni te nau 'ilo'i foki 'i he mālohi tatau ko Sīsū Kalaisi 'a e Fakamo'ui 'o e māmaní, pea ko Siosefa Sāmita 'a 'ene tangata ma'u fakahā mo e palōfita 'i he ngaahi 'aho faka'osi ko 'enī, pea ko e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e pule-'anga 'o e 'Eikí 'a ia kuo toe fokotu'u 'i he māmaní, ko e teuteu ki he hā'ele 'anga ua mai 'a e Misaí."⁵

Na'á ku ako ha lēsoni liliu mo'ui fekau'aki mo e mālohi fakaului 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he'eku 'alu ko e faifekau kei talavou ki Sileí. Na'e ngāue 'a Misa Konisālesi 'i ha tu'unga faka-'apa'apa'i 'i hono siasí 'i ha ngaahi ta'u lahi. Na'e ako'i lahi ia 'i he me'a fakalotú, kau ai mo hano mata'itohi 'i he 'ilo fakalotú. Na'e ki'i pōlelope 'i he'ene taukei fakatohitapú. Na'e mahino kiate kinautolu ko ha taha poto fakalotu ia.

Na'á ne 'ilo'i lelei e kau faifekau 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he'enau fononga takai 'i he'enau ngāue 'i hono kolo nofo'anga ko Lima, 'i Peluú. Na'e loto ma'u pē ke nau fetaulaki koe'uhí ke ne ako'i kinautolu 'i he Tohi Tapú.

'I ha 'aho 'e taha, 'i he anga 'o 'ene fakakaukau, ne meimei hangē ha me'a'ofa mei he langí, 'a hono ta'ofi ia



'e ha ongo faifekau 'i he halá 'o kole ange pe te na lava 'o ô ange ki hono 'apí 'o vahevahe e folofolá mo ia. Ko e fakahoko 'eni 'o 'ene faka'amú! Kuo tali 'ene ngaahi lotú. 'E faifai, pea te na lava 'o fakatonutonu e ongo talavou takihala'i ko 'eni. Na'á ne talange 'e fiefia ke na ô ange ki hono 'apí ke alea'i e folofolá.

Na'e 'ikai fa'a tatali ki hono taimí. Na'á ne mateuteu ke ne ngāue'aki e Tohi Tapú ke fakahalaki 'ena tuí. Na'á ne falala 'e tuhu'i mahino 'e he Tohi Tapú mo fakapapau'i e hala 'o 'ena ngaahi founzá. 'I he hoko 'a e pō ne alea'i, ne tukituki atu e ongo faifekau 'i he matapaá. Na'á ne fiefia. Kuo a'u ki he momeniti ne 'ikai fa'a tatali ki aí.

Na'á ne fakaava e matapaá 'o fakaafe'i e ongo faifekau ki hono falé. Na'e mono ange 'e ha taha 'o e ongo faifekau ki ai ha tohi lanu pulú, mo fai ha fakamo'oni fakamātoato na'á ne 'ilo 'oku 'i he tohi e folofola 'a e 'Otuá. Na'e tātaki atu 'e he faifekau 'e tahá 'ene fakamo'oni ki he tohi, mo fakamo'oni'i na'e liliu ia 'e ha palōfita 'o onopooni 'a e 'Otuá, na'e ui ko Siosefa Sāmita, pea 'okú ne ako'i 'a Kalaisi. Na'e kole fakamolemole leva 'a e ongo faifekau pea na mavahe mei hono 'apí.

Na'e mātu'aki loto ta'efiemālie 'a Misa Konisālesi. Ka na'á ne fakaava 'a e tohi 'o kamata ke huke hono ngaahi pēsí. Na'á ne lau 'a e 'uluaki pēsí. Na'á ne lau mei he peesi ki he peesi 'o 'ikai toe ta'ofi 'o a'u ki he ho'atā efiafi 'o e 'aho hono hokó. Na'á ne lau 'a e tohi kakato pea ne 'ilo'i na'e mo'oni. Na'á ne 'ilo 'a e me'a kuo pau ke ne faí. Na'e telefoni leva ki he ongo faifekau, fakahoko e ngaahi lēsoní, pea tukuanze 'a e mo'ui na'e anga ki aí, kae hoko ko ha mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Ko e tangata lelei ko iá ko 'eku faiaiko MTC ia 'i Polovo, 'Iutaá. Na'e tō-kakano kiate au e talanoa 'o e ului 'a Misa Konisālesi mo e mālohi 'o e Tohi 'a Molomoná.

'I he taimi na'á ku tū'ta ai 'i Sileí, ne fakaafe'i au 'e he palesiteni fakamisi-oná, Palesiteni Loiteni J. Keleiti, ke u lau e fakamo'oni 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he uike kotoa, 'oku lekooti 'i he



Siosefa Sāmita—Hisitōliá. Na'á ne ako'i kimaotolu 'e 'i ai ha fekau'aki hangatōnu 'o e fakamo'oni ki he 'Uluaki Mata Me'a-hā-maí mo 'etau fakamo'oni ki he ongoongoleléi pea mo 'etau fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná.

Na'á ku loto fakamātoato 'aki mo'oni e fakaafe ko 'eni. Kuó u 'osi lau e fakamatala 'o e 'Uluaki Mata Me'a-hā-maí; kuó u 'osi lau e Tohi 'a Molomoná. Kuó u 'osi lotu 'o hangē ko e fakahinohino 'a Molonai mo kole ki he "Otua, ko e Tamai Ta'engatá, 'i he huafa 'o Kalaisi"⁶ pe 'oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná. 'Okú ou fakamo'oni he 'ahó ni, 'oku ou 'ilo ko e Tohi 'a Molomoná, 'o hangē ko e lea 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, ko e "tohi totonu taha ia 'i he ngaahi tohi kotoa pē 'i he māmaní, mo e makatu'u-loto ia 'o 'etau tui fakalotú, pea [e] ofi ange ai ha tangata ki he 'Otuá 'i ha'ane tauhi hono ngaahi akonakí, 'i ha toe tohi kehe."⁷ Na'e toe pehē foki 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá: "To'o 'a e Tohi 'a Molomoná mo e fakahaá, pea 'e 'i fē 'a 'etau tui fakalotú? "E hala'atā ha me'a ke tau ma'u."⁸

Ului Fakafo'ituitui

'I he taimi 'e mahino lelei ange ai kiate kitautolu pe ko hai kitautolu pea mo e taumu'a 'o e Tohi 'a Molomoná, 'oku fakaloloto ange 'etau uluí mo

fakapapau'i ange. 'Okú fakamālohia kitautolu 'i he'etau tukupā ke tauhi e ngaahi fuakava ne tau fai mo e 'Otuá.

Ko ha tefito'i taumu'a 'e taha 'o e Tohi 'a Molomoná ke tātaki 'a 'Isileli kuo fakamoveteveté. 'Okú foaki 'e he tātaki ko 'eni ha faingamālie ki he kotoa 'o e fānau 'a e 'Otuá ke nau hū ki he hala 'o e fuakavá pea, 'i he'enu tauhi 'a e ngaahi fuakava ko iá, 'oku nau foki ai ki he 'ao 'o e Tamaí. 'Okú tau tātaki 'a 'Isileli kuo fakamoveteveté, 'i he'etau ako'i 'a e fakatomalá mo papi-taiso 'a e kau uluí.

'Okú 'i ai ha fakamatala 'e 108 'a e Tohi 'a Molomoná ki he fale 'o 'Isilelí. Na'e ako'i 'e Nifai 'i he kamata'anga 'o e Tohi 'a Molomoná, "He ko hono kotoa 'eni 'o 'eku taumu'a ke u lava 'o fakaloto'i 'a e kakaí ke nau ha'u ki he 'Otua 'o 'Ēpalahamé, mo e 'Otua 'o 'Aisaké, mo e 'Otua 'o 'Sēkopé, 'o mo'ui."⁹ Ko e 'Otua 'o 'Ēpalahame, 'Aisake, mo 'Sēkopé ko Sisū Kalaisi, ko e 'Otua 'o e Fuakava Motu'a. 'Okú fakahaofi kitautolu 'i he'etau ha'u kia Kalaisi 'o fou 'i he mo'ui 'aki 'Ene ongoongoleléi.

Na'e tohi 'e Nifai, kimui ange:

"Io, na'e lahi foki 'a e lea 'a 'eku tamaí 'o kau ki he kau Senitailé, kae 'uma'a foki ki he fale 'o 'Isilelí, 'oku totonu ke fakatatau 'a kinautolu ki he fu'u 'ōlive, 'a ia 'oku totonu ke fesi'i 'a



hono ngaahi va'á, pea fakamovetevete'i 'i he funga kotoa 'o e māmaní. . .

“Pea hili hono fakamovetevete 'o e fale 'o 'Isilelí 'e toe tñaki fakataha 'a kinautolu; pe ko e pehē, ka hili 'a e ma'u 'e he kau Senitailé 'a hono kakato 'o e ongoongoleléi, 'e toe fakahoko 'a e ngaahi va'a totonu 'o e fu'u 'ōlivé, pe ko e ngaahi toenga 'o e fale 'o 'Isilelí, pe ko 'enau ma'u 'a e 'ilo ki he Misaia mo'oni, ko honau 'Eiki mo honau Huhu'i.”¹⁰

Ko e me'a tatau pē, 'i he ngata'anga 'o e Tohi 'a Molomoná, 'oku fakamanatu mai ai 'e he palōfita ko Moloná, 'a 'etau ngaahi fuakavá, 'o pehē, “Ke 'oua na'a toe veuveuki koe, pea ko e ngaahi fuakava kuo fai 'e he Tamai Ta'engata mo koé, 'E fale 'o 'Isilelí, ke fakamo'oni'i ia.”¹¹

Ko e Ngaahi Fuakava 'a e Tamai Ta'engata

Ko e hā 'a e “ngaahi fuakava 'a e Tamai Ta'engata” 'oku lau ki ai 'a Moloná? 'Oku tau lau 'i he tohi 'a 'Ēpalahamé:

“Ko hoku hingoá ko Sihova, pea 'oku ou 'ilo'i 'a e ngata'angá mei he kamata'angá; ko ia 'e 'iate koe 'a hoku nimá.

“Pea te u fakatupu 'iate koe ha pule'anga lahi, pea te u tāpuaki'i koe 'o ta'e-fa'alaua, pea ngaohi ke lahi 'a ho hingoá 'i he lotolotonga 'o e ngaahi pule'anga kotoa pē, pea te ke hoko ko e monū'ia-anga ki ho hakó ki mui 'iate koe, koe-uhí ke nau 'ave 'i honau nimá 'a e ngāue mo e Lakanga Fakataula'eiki ko 'ení ki he ngaahi pule'anga kotoa pē.”¹²

Na'e ako'i 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'i ha fakamafola fakamāmani lahi kimui ni “ko e ngaahi 'aho fakamui-mui 'eni pea 'oku fakavave'i 'e he 'Eiki 'Ene ngāué ke fakatahataha'i 'a 'Isilelí. Ko e tñaki fakataha ko iá, 'a e me'a mahu'inga taha 'oku hoko 'i he māmaní 'i he 'aho ní. 'Oku 'ikai ha toe me'a te ne fakatataua hono mālohí, 'ikai ha toe me'a 'e fakatataua ki hono mahu'ingá, 'ikai ha toe me'a 'e fakatataua ki hono faka'e'i'eiki. Pea kapau te ke fili ki ai, kapau 'okú ke loto ki ai, te ke hoko ai ko hano kongá káfakafa. Te ke lava 'o hoko ko ha kongá káfakafa 'o ha me'a 'oku lahi, me'a fakafo, me'a faka'e'i'eiki!

“I he'etau talanoa ko ia ki he tñaki fakataha, 'oku tau 'uhinga ai ki he mo'oni mahu'inga ko 'eni: 'oku fie ma'u

'e he tokotaha kotoa pē 'i he fānau 'etau Tamai Hēvaní, 'i he ongo tafa'aki 'o e veilí, 'a e pōpoaki 'o hono toe fakafoki mai 'a e ongoongoleléi 'o Sīsū Kalaisí. 'Oku nau fili ma'anautolu pē 'o kapau 'oku nau fie ma'u ke 'ilo lahi ange.”¹³

Ko e me'a ia 'oku tau fai, ko e kāingalotu 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní: 'oku tau feinga ke 'ai ke mahino ki māmani—pea mo ului ki he—ongoongoleléi 'o Sīsū Kalaisí. Ko kitautolu 'a e “kau tñaki 'o e ngaahi 'aho kimui ní.”¹⁴ 'Oku mahino hotau misioná. Kāinga, tuku mu'a ke 'ilo'i ko kitautolú, kuo tau 'ai ki hotau lotó e tala'ofa 'a Moloná, lotu pea mo 'osi ma'u e tali ke 'ilo 'oku mo'oni e Tohi 'a Molomoná, pea vahevahe 'a e 'ilo ko iá mo e nī'hi kehé 'i he leá pea, ko e mahu'inga tahá, 'i he ngāué.

Ko e Fatongia 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he Uluí

'Oku 'i he Tohi 'a Molomoná 'a hono kakato 'o e ongoongoleléi 'o Sīsū Kalaisí.¹⁵ 'Okú ne taki kitautolu ki he ngaahi fuakava 'a e Tamai, 'a ia, kapau 'e tauhi, te ne fakapapau'i mai 'Ene me'a'ofa mahu'inga tahá—'a e mo'ui ta'engata.¹⁶ Ko e Tohi 'a Molomoná ko e makatu'uloto ia ki he ului 'a e foha mo e 'ofefine kotoa 'o e Tamai Hēvaní.

Te u toe to'o mei he lea 'a Palesiteni Nalesoní: “I he hokohoko atu ho'o lau e Tohi 'a Molomoná, te ke 'ilo ai 'a e tokā-teline 'o e tñaki fakatahá, 'a e ngaahi mo'oni kau kia Sīsū Kalaisi, 'Ene Fakaleléi, mo e kakato 'o 'Ene ongoongoleléi 'a ia 'oku 'ikai ma'u 'i he Tohi Tapú. 'Oku mahu'inga fau 'a e Tohi 'a Molomoná ki he tñaki fakataha 'o 'Isilelí. Ko hono 'ai mahinó, kapau na'e 'ikai ha Tohi 'a Molomoná, he 'ikai hoko 'a e tala'ofa ki hono tñaki fakataha 'o 'Isilelí.”¹⁷

Tuku ke u faka'osi 'aki e folofola 'a e Fakamo'ui 'i He'ene ako'i 'a e kakai Nifái 'a e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofá: “Ko e fānau 'a kimoutolu 'a e kau palōfitá; pea 'oku mou 'o e fale 'o 'Isilelí; pea 'oku mou kau 'i he fuakava na'e fai 'e he Tamai mo ho'omou ngaahi tamai, 'o ne folofola kia 'Ēpalahame: Pea 'e monū'ia 'i ho hakó 'a e ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e māmaní.”¹⁸

‘Oku ou fakamo’oni ko e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine kitautolu ‘o e ‘Otuá, ko e hako ‘o ‘Ēpalahame, ko e fale ‘o ‘Isileli. ‘Oku tau tñaki faka’osi ‘a ‘Isileli ko hono fai faka’osi pea ‘oku tau fai ia ‘aki e Tohi ‘a Molomoná—ko ha tohi, ka fakataha’i mo e Laumālie ‘o e ‘Eikí, ko e taha ‘o e ngaahi me’a-ngāue lelei taha ‘o e fakauluí. ‘Oku taki kitautolu ‘e he palōfita ‘a e ‘Otuá, ko Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, ‘a ia ‘okú ne tataki hono tñaki ‘o ‘Isileli ‘i hotau kounḡá. ‘Oku mo’oni ‘a e Tohi ‘a Molomoná. Kuó ne liliu ‘eku mo’uí. ‘Oku ou palōmesi atu kiate koe, ‘o tatau mo Molonai mo e kau palōfita tokolahi ‘i he kuonga kotoa pē, te ne lava ‘o liliu ho’o mo’uí.¹⁹ ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: ‘Eselā Tafu Penisoni* (2014), 129.
2. “Ko e hā ‘a e Fatongia ‘o e Tohi ‘a Molomoná?” *Malanga ‘Aki ‘Eku Ongoongoleléi: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaijekaurev.* [2018], lds.org/manual/missionary).
3. Molonai 10:4.
4. Molonai 10:4.
5. Talateu ki he Tohi ‘a Molomoná.
6. Molonai 10:4.
7. Talateu ki he Tohi ‘a Molomoná.
8. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 196.
9. 1 Nīfai 6:4.
10. 1 Nīfai 10:12, 14.
11. Molonai 10:31.
12. ‘Ēpalahame 2:8–9.
13. Russell M. Nelson, “Hope of Israel” (worldwide youth devotionai, June 3, 2018), 4, HopeofIsrael.lids.org.
14. Vakai, Sēkope 5:72.
15. Na’e ako’i ‘e Palesiteni ‘Ēsela Tafu Penisoni: “Kuo ‘osi folofola tonu mai ‘a e ‘Eikí, ‘oku ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a e ‘kakato ‘o e ongoongoleléi ‘o Sisū Kalaisí” (T&F 20:9). ‘Oku ‘ikai ke ‘uhinga ia ‘o pehē ‘oku ‘i ai ‘a e akonaki, mo e tokāteline kotoa pē kuo fakahā maí. Ka, ‘oku ‘uhinga ia ‘oku tau ma’u ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a e kakato ‘o e ngaahi tokāteline ko ia ‘oku fie ma’u ki hotau fakamo’uí. Pea ‘oku ako’i mahinongofua mo faingofua ia, ke ‘ilo mo e fānau ki he ngaahi hala ‘o e fakamo’uí mo e hakeaki’i” (*Ngaahi Akonaki: ‘Eselā Tafu Penisoni*, 131).
16. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7.
17. Lāsolo M. Nalesoni, “‘Amanaki’anga ‘o ‘Isileli,” 7.
18. 3 Nīfai 20:25.
19. Hangē ko ‘ení, vakai, Henry B. Eyring, “The Book of Mormon Will Change Your Life,” *Liahona*, Feb. 2004, 12–16.



Fai ‘e ‘Eletā Neil L. Andersen

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

Kuo Kafo

‘Oku ‘omi ‘e he mālohi fai-fakamo’uí ‘o e Fakamo’uí ‘a e māmá, mahinó, nongá, mo e ‘amanaki lelei ‘i he fasitanunu ‘a e ngaahi faingata’a fakamāmani.

Ki mu’a ‘i he taimi 8 ‘o e pongi-pongi e ‘aho 22 ‘o Mā’asi 2016, kuo pā ha fo’i pomu ‘e ua ‘a e kau tau-toitoi ‘i he mala’e vakapuna Palaselá. Na’e ‘ave ‘e ‘Eletā Lisiate Nopi, ‘Eletā Meisoni Uele, pea mo ‘Eletā Siosefa ‘Emipei ‘a Sisitā Feni Keleini ki he mala’e vakapuna Palaselá ke puna ki hono misioná ‘i Kilivileni ‘i ‘Ohaiō. Ne mole si’a mo’uí ‘a ha kakai ‘e toko tolungofulu mā ua, pea kafo kotoa ‘a e kau faifekau.

Ko e faifekau ne kafo lahi tahá ko ‘Eletā Lisiate Nopi, ta’u 66, ne lolotonga ngāue mo hono uaifi, Sisitā Pemi Nopi.

Na’e fakamatala ‘e ‘Eletā Lisiate Nopi ki he momeniti ko iá:

“Na’á ku ‘ilo’i he taimi pē ko iá ‘a e me’a kuo hokó.



Ko e fakaakeake ‘a Richard Norby ‘i Falemahakí.

“Na’á ku feinga ke u lele ke u hao, ka na’á ku tō ki lalo he taimi pē ko iá. . . . Na’á ku lava ‘o fakatokanga’i kuo lavea lahi hoku va’e to’ohemá. Na’á ku [fakatokanga’i] ha me’a meimei tatau mo ha matamata kupenga ‘ulí’ulí na’e aape hifo mei he ongo nimá fakatou’osi. Na’á ku ki’i fusi hifo, ka na’á ku toki fakatoka-nga’i ‘oku ‘ikai ko ha aape ka ko hoku kili kuo velá. Na’e liliu hoku sote hiná ‘o lanu kulokula mei ha lavea ‘i hoku tu’á.

“‘I he taimi na’e kāpui ai ‘e he faka-kaukau ki he me’a na’e toki hokó hoku ‘atamaí, na’á ku ma’u ha fakakaukau mātu’aki mālohi: . . . na’e ‘afio’i ‘e he Fakamo’uí e potu na’á ku ‘i aí, me’a na’e toki hokó, mo e me’a na’á ku a’u-sia ‘i he momeniti ko iá.”¹

Na’e hanganaki mai ha ngaahi ‘aho faingata’a kia Lisiate Nopi mo hono uaifi ko Pemi. Na’e fakamohe ia, hoko ai mo ha ngaahi tafa, palangia, mo ha tu’unga ta’epau lahi.

Na’e mo’uí ‘a Lisiate Nopi, ka he ‘ikai toe tatau ‘ene mo’uí. Hili ha ta’u ‘e ua mo e kongá, ‘oku kei fakaakeake pē hono ngaahi kafó; fetongi ‘e ha ukamea ‘a e kongá ne mole ‘i hono va’é; na’e kehe ‘a e fo’i laka kotoa kimu’a ‘i he momeniti ‘i he mala’e vakapuna Palaselá.

Ko e hā ‘oku hoko ai ‘eni kia Lisiate mo Pemi Nopi?² Kuó na faitotonu ki



Ko Richard mo Pam Norby.

he'ena ngaahi fuakavá, ngāue fakafai-fekau kimu'a 'i he Ivory Coast, mo ohi hake ha fāmili faka'ofa. 'E ala pehē mahino pē 'e ha taha, "Oku 'ikai taau! 'Oku 'ikai pē ke tonu! Na'á na foaki 'ena mo'uí ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi; 'e lava fēfē ke hoko 'eni?"

Ko e Mo'ui Fakamatelié 'Eni

Ko e me'a fakamamahí, he ko e ngaahi sivi mo e ngaahi faingata'a ta'e-amanekina, fakatu'asino mo fakalaumālie fakatou'osi, 'oku hoko kiate kitautolu takitaha he ko e mo'ui fakamatelié 'eni.

'I he'eku fakakaukau 'i he pongipongi ni ki he kau lea 'i he fakataha'anga konifelenisi pē ko 'ení, 'oku mahino kiate au kuo foki ta'e-amanekina atu ha fānau 'a ha toko ua mo ha mokopuna 'a ha toko tolu ki honau 'api fakalangí. 'Oku 'ikai hao ha taha mei he fokoutuá mo e mamahí, pea hangē ko ia kuo lea 'akí, 'i he uiké ni, ne mole atu ai 'i he veilí ha 'āngelo 'i he māmaní 'oku tau 'ofa kotoa ai, 'a Sisitā Papulā Pālati. He 'ikai toe ngalo 'iate kimautolu ho'o fakamo'oni he pongipongi ní Palesiteni Pālati.

'Oku tau fekumi ki he fiefiá. 'Oku tau faka'amua e melinó. 'Oku tau 'amanaki ki ha 'ofa. Pea 'oku lilingi mai leva 'e he 'Eikí kiate kitautolu ha ngaahi tāpuaki fakaofa lahi. Ka 'oku 'i ai ha me'a pau 'oku tuifio mo ho'o nēkeneká mo e fiefiá: 'e 'i ai ha ngaahi momeniti, houa, 'aho, pea 'i he taimi 'e ni'hi mo ha ngaahi ta'u 'e ongo'i kafo ai ho laumālié.

'Oku ako'i 'e he folofolá te tau 'ahi'ahi' 'a e koná mo e melié³ pea 'e 'i ai 'a e "fehangahangá 'i he me'a kotoa pē."⁴ Na'e folofola 'a Sisū, "Oku pule [ho'omou Tamai 'i he Langí] ke hopo

'ene la'aá ki he angakovi mo e angalelei, pea 'okú ne tuku 'a e 'uhá ki he angatonú mo e ta'e-angatonú."⁵

'Oku 'ikai kehe 'a e kafo 'o e laumālie ki he koloa'ia pe masivá, ki ha anga fakafonua, pe pule'anga, pe to'u-tangata. 'Oku hoko ia ki he taha kotoa, pea ko e kongia ia 'o e ako 'oku tau ma'u mei he a'usia fakamatelie ko 'ení.

'Oku 'Ikai Hao 'a e Kau Mā'oni'oni

Ko 'eku pōpōaki he 'aho ní 'oku fakatautautefito ia kiate kinautolu 'oku nau tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, tauhi 'enau ngaahi palōmesi ki he 'Otuá, pea hangē ko e fāmili Nopí, mo e kau tangata, fafine mo e fānau kehe 'i he kau fanongo tokolahi ko 'ení, 'oku nau fepaki mo e ngaahi 'ahi'ahi mo e faingata'a 'oku ta'e-amanekina mo fakamamahí.

'E ala hoko hotau ngaahi kafó 'i ha fakatu'utāmaki fakaenatula pe fakatu'utāmaki pango. Te nau ala hoko 'i ha husepāniti pe uafi ta'e-anganofa, 'o uesia lahi ai si'a mali pe fānau angatonu. 'E lava ke hoko e ngaahi kafó mei he fakapo'uli mo e mamahi 'o e loto-mafasiá, mei he fokoutua ta'e-amanekina, mei he mamahi pe mate kei si'i 'a ha taha 'oku tau 'ofa ai, ko e mamahi 'i hano si'aki 'e ha mēmipa 'o e fāmili 'ene tuí, ko e ongo'i tuenoa 'i he 'ikai ha hoa ta'engatá, pe toe ngaahi kafo fakamamahi 'o e lotó, ko e "[mamahi] 'oku 'ikai mātā 'e he fofongá."⁶

'Oku mahino takitaha kiate kitautolu ko e faingata'á ko ha kongia ia 'o e mo'uí, ka 'i he taimi 'oku hoko fakatāutaha mai aí, 'e lava 'o faka'ohovale kiate

kitautolu. 'Oku fie ma'u ke tau mateuteu, kae 'oua 'e puputu'u. Na'e pehē 'e he 'Aposetolo ko Pitá: "Oua te mou ofo 'i he 'ahi'ahi vela 'a ia 'e 'ahi'ahi 'aki 'a kimoutolú, 'o hangē kuo hoko ha me'a fo'ou kiate kimoutolú."⁷ 'Oku huluni fakataha 'a e fiefiá mo e nēkeneká, mo e ngaahi faingata'á mo e ngaahi me'a fakamamahí 'i he palani 'a 'etau Tamaí. Ko e ngaahi fekukí ni, neongo 'ene faingata'á, ka 'oku nau fa'a hoko ko 'etau kau faiako lelei tahá.⁸

'I he taimi 'oku fakamatala'i ai 'a e talanoa fakaofó ni, 'oku tau fa'a lau e potufolofola ko 'ení: "Ko e me'a 'i he angalelei 'a e 'Otuá, na'a mau fu'u ofo lahi 'aupito, pea fiefia foki mo 'emau kau tāu kotoa, na'e 'ikai hanau tokotaha 'e mate."

Ka 'oku hoko atu e sētesí: "Pea na'e 'ikai foki ke 'i ai hanau tokotaha na'á ne ma'u ha ngaahi fu'u lavea lahi."⁹ Na'e kafo 'a e taha kotoa pē 'o e toko 2060, pea 'e kafo 'a e taha kotoa pē 'i he feinga tau 'o e mo'uí, 'o tatau ai pē 'i he fakatu'asino, fakalaumālie, pe fakatou'osi.

Ko Sisū Kalaisi 'a 'Etau Samēlia Lelei

'Oua na'á ke fo'i—neongo pe ko e hā e loloto e kafo 'o ho laumālié, pe tupu mei he hā, 'i ha potu pe taimi pē 'e hoko ai, neongo pe 'e taimi nounou pe lōloa 'enau hokó, 'oku 'ikai fakataumu'a koe ke ke mate fakalaumālie. 'Oku fakataumu'a koe ke ke mo'ui fakalaumālie pea ke ke mo'ui mo tupulaki 'i ho'o tui mo e falala ki he 'Otuá.

Na'e 'ikai fakatupu 'e he 'Otuá hotau laumālié ke mavahe meiate Ia. Na'e



'ikai ngata pē hono fakahaofi kitautolu 'e hotau 'Eiki mo e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisi, 'i He'ene me'a'ofa ta'e-mafakatataua 'o 'Ene Fakalelei, mei he maté ka na'á Ne foaki mai, tu'unga 'i he fakatomalá, ha fakamolemole 'o 'etau ngaahi angahalá, mo tu'u mateuteu foki ke fakahaofi kitautolu mei he loto mamahi mo e mamahi 'o hotau laumālie kuo kafó.¹⁰

Ko e Fakamo'ui 'a 'etau Samēlia Lelei¹¹ kuo 'omi "ke fakamo'ui e loto mafesi."¹² Okú Ne ha'u kiate kitautolu neongo e fakalaka 'a e ni'ihī kehē. 'Okú Ne 'ai 'Ene lolo fai-fakamo'ui ki hotau matakafó pea nono'o ia. 'Okú Ne fua kitautolu. 'Okú Ne tauhi kitautolu. 'Okú ne ta'alo mai, "Ha'u kiate au . . . pea teu fakamo'ui [akimoutolu]."¹³

"Pea [e] hā'ele atu [a Sīsū] 'o kātaki'i 'a e ngaahi mamahi mo e ngaahi faingata'á pea mo e ngaahi 'ahi'ahi kehe kotoa pē; . . . ke [ne lava 'o] to'o kiate ia 'a e ngaahi mamahi mo e ngaahi mahaki 'oku mo'ua ai hono kakaí. . . . [o] to'o kiate ia 'a [hotau] ngaahi vaivaí [i he] 'alo'ofa."¹⁴

*[Ha'u 'a e loto mamahi, mei ha potu pē okú ke 'i ai; Ha'u ki he nofo'anga 'alo'ofá, 'o tū'uhutui. 'Omi homou loto kuo kafó; fakahā ho'o mamahi. 'Oku 'ikai ma'u 'e māmani ha mamahi 'e ta'e lava ke fakamo'ui 'e langi.]*¹⁵

Na'e fakahā 'e he 'Eiki ki he Palōfita ko Siosefá 'i ha taimi faingata'a lahi, "E foaki 'e he ngaahi me'a ni kotoa pē 'a e poto kiate koe, pea 'e 'aonga kiate koe."¹⁶ 'E lava fēfē 'o hoko hotau kafo 'oku mamahi ko ha lelei kiate kitautolu? 'Oku 'omi 'e he mālohi fai-fakamo'ui 'o e Fakamo'ui 'a e māma, mahinó, nongá, mo e 'amanaki lelei 'i he fasitanunu 'a e ngaahi faingata'a fakamāmani.¹⁷

'Oua Na'á Ke Teitei Fo'i

Lotu 'aki ho lotó kotoa. Fakamālohia ho'o tui kia Sīsū Kalaisi, 'i Hono mo'oní, 'i He'ene 'alo'ofá. 'Okú Ne fakamahino mai, 'i hotau ngaahi vaivaí, ka "ko 'eku tokoní 'e lahi ma'au: he kuo fakakakato 'eku mālohi 'i ho'o vaivaí."¹⁸

Manatu'i ko e fakatomalá ko ha faito'o fakalaumālie mālohi.¹⁹ Tauhi e ngaahi fekaú pea mo'ui taau ki he Fakafiemālié, 'o manatu'i na'e tala'ofa mai e Fakamo'ui, "E 'ikai teu tuku ke tuenoa 'akimoutolu: te u ha'u kiate kimoutolu."²⁰

'Oku hoko e nonga 'o e temipalé ko ha lolo fakafiemālie ki he laumālie kuo kafó. Foki ki he fale 'o e 'Eiki mo ho loto kuo kafó mo ho'o ngaahi hingo fakafāmilí 'i he lahi taha te ke lavá. 'Oku fakafōtunga 'e he temipalé hotau taimi nounou 'i he matelié 'i ha vakai 'oku ta'engata.²¹

Toe vakai ki mui, 'o manatu'i na'á ke fakamo'oni'ho tu'unga taau 'i he maama fakalaumālié. Ko ha fānau lototo'a koe 'a e 'Otuá, pea 'i He'ene tokoní, te ke lava 'o ikuna 'i he ngaahi tau 'o e māmani hingá ni. Na'á ke 'osi fakahoko ia kimu'a, pea te ke lava 'o toe fai ia.

Hanga atu kimu'a. Ko ho ngaahi faingata'á mo e mamahi 'oku hoko mo'oni, ka he 'ikai ke nau tolona 'o ta'engata.²² 'E tolona atu e pō kaupō-ulí, he "[na'e toe tu'u] . . . e 'Aló mo e fakamo'ui 'i hono kapakaú."²³

Na'e talamai 'e he fāмили Nopí, "Oku fa'a ha'u 'a e loto mamahi ke 'a'ahi ka 'oku 'ikai teitei fakangofua ia ke nofo."²⁴ Na'e pehē 'e he 'Aposetolo ko Paulá, "Kuo faka'api'api 'akimaoutolu . . . ka 'oku 'ikai [efihia tu'u pē]; mo'ua, kae 'ikai ta'e-ha-tokoní; fakatanga'i, ka 'oku 'ikai li'aki; kuo li ki lalo, kae 'ikai tāmate'i."²⁵ Mahalo 'okú ke ongosia, kae 'oua na'á ke teitei fo'i.²⁶

Pea na'á mo ho'o ngaahi kafo fakamamahi, te ke kei ala atu pē 'o tokoní 'i e ni'ihī kehē, 'o falala ki he tala'ofa 'a



'I he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 1995, na'e lea ai 'a Palesiteni Russell M. Nelson 'o kau ki he toki mālōlō hono 'ofefine ko 'Emelií, peá ne fakamo'oni ai 'oku ma'u 'e Sīsū Kalaisi 'a e ngaahi kī ki hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei.

e Fakamo'ui: "Ko ia 'e mole 'ene mo'ui koe'uhi ko aú, te ne ma'u ia."²⁷ Ko e kau kafo 'oku nau tokoní 'i e ni'ihī kehē 'a e kau 'āngelo 'a e 'Otuá 'i he māmani.

'I ha ngaahi momeniti si'i, te tau fano-ngo hotau palōfita 'ofeiná, 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, ko ha tangata tui mālohi kia Sīsū Kalaisi, ko ha tangata 'o e 'amanaki lelei mo e melino, 'oku 'ofeina 'e he 'Otuá ka 'oku 'ikai hao mei he ngaahi kafo 'o e lotó.

'I he 1995, na'e 'ilo kuo ma'u hono 'ofefine ko 'Emilií 'e he kanisaá, 'oku lolotonga feitama. Na'e 'i ai ha ngaahi 'aho 'o e fakatetu'a mo e fiefia 'i he fanau'i 'ene ki'i pēpē mo'ui lelei. Ka na'e foki mai 'a e kanisaá, pea hiki atu si'i 'Emilií mei he mo'ui ni 'i he 'osi pē ha uike 'e ua mei he hoko hono ta'u 37, kae tuku si'ono husepāniti 'ofeiná mo e fānau iiki 'e toko nima.



Na'e fakahā 'e Palesiteni Nalesoni ki he kāingalotu 'i Pueto Likó, "I he'etau tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, te tau lava 'o ma'u ha fiefia 'i he lolotonga hotau ngaahi tūkunga kovi tahá."



‘I he konifelenisi lahi, hili si’i pē si’ene mālōlō, ne pehē ai ‘e Palesiteni Nalesoni: “Na’e tafe hoku lo’imata ‘o e mamahī fakataha mo ha faka’amu pehē ange mai na’ā ku lava ‘o fai ha me’a lahi ange ma’a hoku ‘ofefinē. . . . Kapau na’ā ku ma’u e mālohi ‘o e toetu’u, na’e mei ‘ahī’ahī’i au ke u fakafoki mai [ia]. . . . [Ka] ‘oku ma’u ‘e Sisū Kalaisi ‘a e ngaahi kī ko iā pea te Ne faka’aonga’i ia kia ‘Emili . . . mo e kakai kotoa ‘i he taimi pē ‘a e ‘Eiki.”²⁸

Lolotonga ‘ene ‘a’ahi ki he Kāingalotu ‘i Pueto Likó he māhina kuo ‘osí, na’e lea ai ‘a Palesiteni Nalesoni ‘i he ‘ofa mo e ‘ofa mamahi, ‘i he’ene manatu’i e faka’auha ‘o e ta’u kuo ‘osí:

“Ko ha konga [eni] ‘o e mo’uí. Ko e ‘uhinga ia ‘oku tau ‘i heni aí. ‘Oku tau ‘i heni ke ma’u ha sino pea sivi’i mo ‘ahī’ahī’i. Ko ha ni’ihi ‘o e ngaahi sivi ko ‘enī ‘oku fakatu’asino, pea ko homou ngaahi faingata’a’ia ‘i heni kuo fakatu’asino mo fakalaumālie fakatou’osi.”²⁹

“Kuo te’eki ai ke mou fo’i. ‘Oku mau laukau [mo’oni] ‘aki kimoutolu. Ko kimoutolu Kāingalotu faivelengá kuo mole ha’amou me’a lahi, ka neongo ia kotoa, kuo mou fakaili ho’omou tui ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisi.”³⁰

“Te tau lava ‘o ma’u e fiefiá ‘i he lolototonga ‘o hotau ngaahi tūkunga kovi tahá, ‘i he’etau tauhi e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá.”³¹

‘E Holoholo’i e Lo’imata Kotoa Pē

Si’oku kāinga, ko ‘eku palōmesi kiate kimoutolu, ‘e hanga ‘e ho’omou fakatupulekina ho’omou tui ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisi ‘o ‘oatu ha ivi mo ha ‘amanaki lelei lahi ange. Kiate kimoutolu ko e kau mā’oni’oni, ‘e fakamo’ui

‘e he Fai-fakamo’ui ‘o hotau laumāliē, ‘i Hono taimi mo ‘Ene founa pē ‘A’ana ‘a ho ngaahi kafó kotoa.³¹ ‘E ‘ikai ha fakamaau ta’e-totonu, ‘ikai ha fakatanga, ‘ikai ha faingata’a, ‘ikai ha mamahi, ‘ikai ha loto mamahi, ‘ikai ha ongosia, ‘ikai ha kafo—neongo pe ko e hā hano loloto, fālahi, fakamamahi—‘e to’o mavahe mei he fakafiemālie, nonga, mo e ‘amanaki lelei tu’uloa kiate Ia ‘e talitali ‘e Hono ongo to’u-kupu kuo fakamafao ke talitali lelei kitautolu ki Hono ‘aó. ‘Oku fakamo’oni ‘a e ‘Aposetolo ko Sioné, ‘i he ‘aho ko iā, ko e kau angatonú “ [e] ha’u mei he mamahi lahi”³² pea nau tu’u “kuo nau kofu tōtōlofa [hinehina]. . . . ‘i he mu’a nofo’a faka’e’i’i ‘o e ‘Otuá. Ko e Lamí ‘e “afio ‘i [hotau] ha’oha’ongá. . . . pea ‘e holoholo ‘e he ‘Otuá ‘a e lo’imata kotoa pē mei [homou] matá.”³³ ‘E hoko mai ‘a e ‘aho ko ‘enī. ‘Oku ou fakamo’oni ki ai ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Personal conversation, Jan. 26, 2018.
2. Na’e talamai ‘e Lisiate Nopi ‘i ha’ama talanoa he konga kimu’a ‘o e ta’u ní, “Oku tau tali ‘a e me’a kuo foaki kiate kitautolú.” Na’á ne vahevahe mei he’ene tohinoá: “Ko e sivi mo e ‘ahī’ahī’i ‘oku hoko kiate kitautolú takitaha, ‘oku ne ‘omi ‘a e faingamālie mo e monu ke tau ‘ilo’i lelei ange ai e Fakamo’ui mo mahino lahi ange ‘a ‘ene feilaulau fakalelei. Ko ia ‘oku tau pāletu’a ki ai. Ko ia ‘oku tau kumi ki ai. Ko ia ‘oku tau fakafalala ki ai. Ko ia ‘oku tau loto lahi ai. Ko ia ‘oku tau ‘ofa ai ‘aki hotau loto kotoa, ‘i he ‘osikiavelenga. Kuo foua ‘e he Fakamo’ui ‘a e mamahi fakatu’asino mo fakaeloto kotoa ko e konga ‘o e mo’ui fakamateliē. ‘Okú Ne to’o ‘a e kafó meiate kitautolu. ‘Okú Ne ‘etau mamahí.”
3. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:39.
4. 2 Nifai 2:11.
5. Mātiu 5:45.
6. “Eiki, Te u Muimui Atu,” *Ngaahi Himi*, fika 127.
7. 1 Pita 4:12.
8. “Pea te tau sivi’i ‘a kinautolu ‘i he me’a ní, ke vakai pe te nau fai ‘a e ngaahi me’a kotoa pē ‘e fekau ‘e he ‘Eiki ko honau ‘Otuá kiate kinautolú” (‘Ēpalahame 3:25; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:4–5).
9. Alamā 57:25.
10. Ne tohi mai haku kaungāme’a: “Ko ha fekuki ‘i ha meimei ta’u ‘e nima mo e ‘po’uli mo e pulonga fakaeloto’i ‘i ha ngaahi tūkunga kehekehe ‘oku ne ‘ave koe ki he ngutungutu ‘o e me’a ‘oku ke lavá, loto’akí, tuí, mo e kātakí. ‘Okú ke hela’ia ‘i he hili ha ngaahi ‘aho ‘o e ‘faingata’a’ia. ‘Okú ke ongosia ‘i he hili ha ngaahi ‘aho ‘o e faingata’a’ia. Ka laumāhina

‘a e faingata’a’ia, ‘oku kamata leva ke ke hōloa. Ka hili ha lauita’u ho’o faingata’a’ia, ‘okú ke tukulolo leva ki he me’a ‘e ala hokó, ‘e ‘ikai ke ke toe sai. ‘Oku hoko leva e ‘amanaki ko e me’a’ofa mahu’inga taha mo fūfūnaki. Ko hono fakanounou, ‘oku ‘ikai ke u fakapapau’i pe ‘oku ou ‘ilo’i e founa ne u hao ai mei he faingata’a’ia, ka ko e [Fakamo’ui] pē. Ko e fakamatalá pē ia. ‘Okú ‘ikai ke u lava ‘e au ‘o fakamatala’i e founa na’ā ku ‘ilo ai ‘enī, ka ‘oku ou ‘ilo’i. Koe’uhí ko Ia, kuó u lava’i ai ‘eni.”

11. Vakai, Luke 10:30–35.
12. Luke 4:18; vakai foki, ‘Isaia 61:1.
13. 3 Nifai 18:32.
14. Alamā 7:11–12. “Na’á ne hā’ele hifo ki lalo ‘i he ngaahi me’a kotoa pē, ‘a ia ‘okú ne ‘afio’i ai ‘a e ngaahi me’a kotoa pē” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:6).
15. “Come, Ye Disconsolate,” *Hymns*, no. 115.
16. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:7.
17. “Okú ke ‘ilo ‘a e māfima’i ‘o e ‘Otuá; pea te ne fakatapui ‘a ho’o ngaahi faingata’a’ia ke hoko ko ha tāpuaki kiate koe” (2 Nifai 2:2). “Okú ou ‘ilo’i ‘ilonga ‘a kinautolu ‘e falala ki he ‘Otuá ‘e tokoni’i ‘a kinautolu ‘i honau ngaahi ‘ahī’ahī’i, mo honau ngaahi tu’utāmaki, mo honau ngaahi mamahí, pea ‘e hiki hake ‘i he ‘aho faka’osí.” (Alamā 36:3).
18. 2 Kolinitō 12:9.
19. Vakai, Neil L. Andersen, “The Joy of Becoming Clean,” *Ensign*, Apr. 1995 50–53.
20. Sione 14:18.
21. “Kapau ‘oku ngata ki he mo’ui ní ‘etau ‘amanaki lelei kia Kalaisi, ko e mala’ia lahi taha pē ‘a kitautolu ‘i he kakai kotoa pē” (1 Kolinitō 15:19).
22. ‘Okú fakamatala’i e Nifai ‘i he ‘uluaki veesi ‘o e Tohi ‘a Molomoná kuó ne “sio ki he ngaahi faingata’a’ia lahi lolotonga ‘a hoku ngaahi ‘ahó” (1 Nifai 1:1). Na’e pehē ‘e Nifai kimui ange, “Ka neongo iā, na’á ku sio pē ki hoku ‘Otuá, pea na’á ku fakafeta’i kiate ia ‘i he ‘ahó kotoa; pea na’e ‘ikai te u lāunga ki he ‘Eiki koe’uhí ko hoku ngaahi faingata’a’ia” (1 Nifai 18:16).
23. 3 Nifai 25:2.
24. Talanoa fakatautaha, Sānuai. 26, 2018.
25. 2 Kolinitō 4:8–9.
26. Lolotonga e ‘a’ahi ‘a Palesiteni Hiu B. Palauni ki ‘Isilelí, na’e fehu’i ange pe ko e hā na’e fekau’i ai ‘a ‘Ēpalahame ke feilaulau’i hono fohá. Na’á ne tali ange, “Na’e fie ma’u ke ako ‘e ‘Ēpalahame ha fa’ahinga me’a fekau’aki mo ‘Ēpalahame” (in Truman G. Madsen, *Joseph Smith the Prophet* [1989], 93).
27. Mātiu 16:25.
28. Russell M. Nelson, “Children of the Covenant,” *Ensign*, May 1995, 32.
29. Russell M. Nelson ‘i he, “Better Days Are Ahead for the People of Puerto Rico,” *Church News*, Sept. 9, 2018, 4.
30. Russell M. Nelson, in Swensen, “Better Days Are Ahead,” 3.
31. Russell M. Nelson, in Swensen, “Better Days Are Ahead,” 4.
32. Vakai, Russell M. Nelson, “Jesus Christ—the Master Healer,” *Liahona*, Nov. 2005, 85–88.
33. Fakahā 7:14.
34. Vakai, Fakahā 7:13, 15, 17.



Fai 'e Palesiteni Russell M. Nelson

Ko e Hingoa Totonu 'o e Siasí

Na'e fakahinohino'i 'e Sisū Kalaisi kitautolu ke tau ui 'a e Siasí 'aki Hono huafá koe'uhí he ko Hono Siasi, kuo fakafonu 'aki Hono mālohí.

S i'oku kāinga 'ofeina, 'oku tau fiefia fakataha 'i he 'aho Sāpate faka-'ofo'ofá ni, 'i hotau ngaahi tāpuaki lahi mei he 'Eikí. 'Oku mau hounga'ia mo'oni 'i ho'omou fakamo'oni ki he ongoongolelei kuo fakafoki mai 'o Sisū Kalaisí, 'i he ngaahi feilaulau kuo mou fai ke nofo pe foki mai ki Hono hala 'o e fuakavá, pea mo ho'omou ngāue fakatapui 'i Hono Siasí.

'Oku ou ongo'i mālohí he 'ahó ni ke u vahevahe mo kimoutolu ha me'a 'oku mahu'inga lahi. Na'á ku tuku atu ha fakamatala 'i ha ngaahi uike kimu'a fekau'aki mo hono fakatonutonu 'o e hingoa 'o e Siasí.¹ Na'á ku fai 'eni koe-'uhí he na'e ue'i 'e he 'Eikí hoku 'atamaí ki he mahu'inga 'o e hingoa na'á Ne tu'utu'uni ki he Siasí, 'a ia ko e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.²

Hangē ko ho'omou fakakaukau, ko e tali ki he fakamatala ko 'ení pea mo e fakahinohino ki hono fakalelei³ na'e tui fio. Na'e fakatonutonu vave 'e ha kāingfalotu tokolahi 'a e hingoa 'o e Siasí 'i he'enau poloká mo e ngaahi peesi mītia fakasōsialé. Na'e fifili ha nī'ihí pe ko e hā e 'uhinga, na'e fie ma'u ai ke fakamamafa 'i ha fa'ahinga

me'a 'oku "'ikai fu'u mahu'inga" 'i he lotolotonga 'o e ngaahi me'a 'oku hoko 'i he māmaní. Pea pehē 'e he nī'ihí, he 'ikai pe ke lava, ko e hā leva 'oku toe feinga ai? Kae tuku ke u fakamatala 'i atu hono 'uhinga 'oku mau tokanga lahi ai ki he me'a ko 'ení. Kae tuku ke u 'uluaki fakamatala atu 'a e me'a 'oku 'ikai 'uhinga ki ai e ngāue ko 'ení:

- 'Oku 'ikai ko ha liliu hingoa.
- 'Oku 'ikai ko e toe fakahingoa.
- 'Oku 'ikai ko hano fakasanisani'i.

- 'Oku 'ikai ko ha me'a tu'unga'a pē.
- 'Oku 'ikai ke ta'e-mahu'inga.

Ka ko e fakatonutonu. Ka ko e tu'utu'uni 'a e 'Eikí. Na'e 'ikai ke fakahingoa 'e Siosefa Sāmita 'a e Siasi ne fakafoki mai 'iate iá; pe ko Molomona. Ko e Fakamo'uí Tonu pē na'e folofola, "He 'e ui pehe'i 'a hoku siasí 'i he ngaahi 'aho faka'osí, 'io, ko e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní."⁴

Na'e fai 'e hotau 'Eikí kimu'a atu, 'i he 34 AD, ha fakahinohino tataui ki he kāingfalotu 'o Hono Siasí 'i He'ene 'a'ahi kiate kinautolu 'i he Ongo 'Ameliká. Na'á Ne folofola 'i he taimi ko iá:

"Ke mou ui 'a e siasí 'i hoku hingoa. . . .

"Pea 'oku fēfē 'ene hoko ko hoku siasí 'o kapau 'oku 'ikai ui ia 'i hoku hingoa? He kapau 'oku ui ha siasí 'i he hingoa 'o Mōsesē pea ko e siasí ia 'o Mōsesē; pe kapau 'oku ui ia 'i he hingoa 'o ha tangata pea ko e siasí ia 'o ha tangata; ka kapau 'oku ui ia 'i hoku hingoa pea ko hoku siasí ia."⁵

'I he'ene pehe'e, 'oku 'ikai toe alea'i e hingoa ia 'o e Siasí. Ko e taimi 'oku faka-hā mahino ai 'e he Fakamo'uí 'a e hingoa 'o Hono Siasí, pea a'u 'o mu'omu'a ai 'a 'Ene pehē, "Ke mou ui 'a e Siasí 'i hoku hingoa," ko 'Ene fakamātoato. Pea kapau te tau tuku ha ngaahi hingoa fakatenetene ke faka'aonga 'i pe ohi mai pe pou-pou 'i 'a e ngaahi hingoa fakatenetene pehe'e, 'okú Ne loto mamahi.

Ko e hā 'oku 'i ha hingoa, pe 'i he me'a ko 'ení, ha hingoa fakatenetene?





‘I he taimi ‘oku ha’u ai ki he ngaahi hingoa fakatenetene ‘o e Siasí, hangē ko e “Siasí LDS,” “Siasí Māmongá,” pe “Siasí ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní,” ko e me’a ‘oku mātu-‘aki mata’ā’ā ‘ene puliá ko e ‘ikai ke kau ai e huafa ‘o e Fakamo’uí. Ko hono to’o e huafa ‘o e Eikí mei he Siasí ‘o e Eikí ko ha ikuna kāfakafa ia kia Sētane. ‘I he taimi ‘oku tau *li’aki* ai e huafa ‘o e Fakamo’uí, ‘oku tau ki’i *tukunoa’i* ai e me’a kotoa kuo fai ‘e Sisū Kalaisi ma’atautolu—na’a mo ‘Ene Fakalelei.

Ki’i fakakaukau ki heni mei He’ene tafaka’akí: ‘I he mo’ui kimu’a he māmaní, ko ia na’e Sihová, ko e ‘Otua ‘o e Fua-kava Motu’á. ‘I he fakahinohino ‘a ‘Ene Tamaí, ne hoko ai ko e Tupu’anga ‘o e māmani ko ‘ení mo ha ngaahi māmani kehe.⁶ Na’a Ne fili ke tukulolo ki he finangalo ‘o ‘Ene Tamaí kae fai ha me’a ma’á e kotoa ‘o e fānau ‘a e ‘Otua ‘e ‘ikai lava ‘e ha toe taha ke fail ‘I He’ene āfei-taulalo ke hifo mai ki māmani ko e ‘Alo pē Taha Kuo Fakatupu ‘i he kakanó ‘o e Tamaí, na’e fehi’anekina lahi ia, manukia, ‘anuhia, pea mo kau’imaea’i. Na’e to’o ‘e hotau Fakamo’uí kiate Ia, ‘i he Ngoue ko Ketisemaní, ‘a e mamahi *kotoa pē*, angahala *kotoa pē*, loto mamahi mo e faingata’a’ia *kotoa pē* kuo *faifaangé* pea ta foua pea mo e taha kotoa kuo mo’ui pe ‘e mo’ui. ‘I he mafatukituki ‘o e kavenga fakamamahi ko iá, na’e tafe ai e ta’ata’á ‘i he ava kotoa ‘o hono kilí.⁷ Ko e ngaahi faingata’á ni kotoa na’e fakalalahi ia ‘i he taimi na’e tutuki ai ‘i he kolosi ‘i Kalevalé.

‘I he ngaahi a’usia fakamamahí ni mo ‘Ene Toetu’u—‘a ‘Ene Fakalelei ta’e-fakangatangatá—na’a Ne foaki ai ‘a e ta’e-fa’amaté ki he taha kotoa, mo fakatau ai kitautolu takitaha mei he ngaahi nunu’a ‘o e angahalá, ‘o kapau te tau fakatomala.

Hili e Toetu’u ‘a e Fakamo’uí pea mo e pekia ‘a e Kau ‘Aposetoló, ne tū’ulu ‘a māmani ki ha ngaahi ta’u lahi ‘o e fakapo’ulí. Pea ‘i he ta’u 1820, ne hā ai ‘a e ‘Otua ko e Tamaí mo Hono ‘Alo ko Sisū Kalaisí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ke kamata e Fakafoki mai e Siasí ‘o e Eikí.

Hili kotoa e ngaahi me’a na’a Ne kātekiná—pea mo e me’a kotoa kuó Ne fai ma’á e fa’ahinga ‘o e tangatá, kuó u toki ‘ilo’i mo fakame’apango’ia lahi ‘i he’etau tali ‘i he Siasí ‘o e Eikí kuo fakafoki maí ke ui ‘aki ha ngaahi hingoa kehe, ‘a ia ‘oku nau takitaha teke’i ‘e huafa toputapu ‘o Sisū Kalaisí!

‘I he’etau ma’u ‘i he tu’unga taau he Sāpate kotoa e sākalamēnití, ‘oku tau fakafou ai ‘etau palōmesi toputapu ki he’etau Tamaí Hēvaní, ‘oku tau loto fiemālie ke to’o kiate kitautolu e huafa ‘o Hono ‘Alo, ko Sisū Kalaisí.⁸ ‘Oku tau palōmesi ke muimui ‘iate Ia, fakatomala, tauhi ‘Ene ngaahi fekaú, pea mo manatu *ma’u ai pē* kiate Ia.

‘I he taimi ‘oku tau to’o ai Hono huafá mei Hono Siasí, ‘oku ‘ikai ke tau fakatokanga’i ‘etau to’o ai *Ia* ko e ‘elito ‘o ‘etau mo’uí.

‘Oku kau ‘i hono to’o kiate kitautolu e huafa ‘o e Fakamo’uí hono fakahaa’i

mo e fakamo’oni’i ki he nī’ihi kehé—‘i he’etau tō’ongá mo e leá—ko e Kalaisí ‘a Sisū. Kuo tau fu’u ilifa nai ke *faka-‘ita’i* ha taha “okú ne ui kitautolu ko e “Kau Māmonga” ‘o ‘ikai ai ke tau *malu’i* e Fakamo’uí Tonu, ke tu’u Ma’ana ‘i he hingoa ‘oku ui ‘aki Hono Siasí?

Kapau ‘oku tau fie ma’u ha kakai pe nī’ihi fakafou’ituitui ke ma’u ‘a e mālohi ‘o e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí—ke fakama’a mo fakamo’ui kitautolu, ke fakamālohia mo fakaivia kitautolu, pea iku ‘o hakeaki’i kitautolu—kuo pau ke tau fakahaa’i mahino ko Ia ‘a e tupu’anga ‘o e mālohi ko iá. Te tau lava ‘o kamata ‘aki ‘etau ui Hono Siasí ‘aki e hingoa na’a Ne tu’utu’uní.

Ko e konga lahi ‘o e māmaní, ‘oku nau lolotonga fakapuliki ‘a e Siasí ‘o e Eikí ‘i hono ui ko e “Siasí Māmonga.” Ka ‘oku ‘ilo’i ‘e kitautolu ko e kau mēmipa ‘o e Siasí ‘o e Eikí ko hai ‘oku takí: ko Sisū Kalaisi Tonu pē. Me’a-pangó, he ko ha tokolahi ‘oku nau fanongo ki he fo’i lea *Māmongá* [Molomoná] te nau ala fakakaukau ‘oku tau lotu kia Molomona. Mole ke mama’o! ‘Oku tau fakalāngilangi’i mo faka’apa-‘apa’i e palōfita ma’ongo’onga ‘o Ame-rika he kuonga mu’á.⁹ Ka ‘oku ‘ikai ko ha kau muimui kitautolu ‘o Molomona. Ko e kau ākonga kitautolu ‘a e Eikí.

‘I he ngaahi ‘uluaki ‘aho ‘o e Siasí kuo fakafoki maí, na’e fa’a ngāue’aki e ngaahi fo’i lea hangē ko e *Siasí Māmongá* mo e *Kau Māmongá*¹⁰ ko ha hingoa fakatenetene—ko ha ngaahi fo’i lea kovi, lea tukuhifo—‘o fakataumu’a ke fakangata e kau mai ‘a e to’ukupu ‘o e Eikí ‘i hono fakafoki mai ‘e Siasí ‘o Sisū Kalaisi ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní.¹¹

Kāinga, ‘oku lahi ha ngaahi fakafekiki fakamāmani ki hono fakafoki mai ‘o e hingoa totonu ‘o e Siasí. ‘Oku pehē ‘e he kau fakaangá ‘oku ‘ikai fakapoto-poto ha fakatonutonu ‘i he taimí ni, koe’uhí ko e māmani faka’ilekitulōnika ‘oku tau mo’ui aí, pea mo e lahi ‘o e ngaahi nāunau fakatoto’o ‘oku tokoni kiate kitautolu katoa ‘i he kumi ‘o e fakamatala ‘oku meimei ke tau fie ma’u he taimi pē ko iá—kau ai e fakamatala kau ki he Siasí ‘o e Eikí. ‘Oku ongo’i ‘e ha nī’ihi koe’uhí ‘oku ‘iloa lahi kitautolu ko e “Kau Māmongá” mo e “Siasí

Māmongá,” ‘oku totonu ke tau faka’ao-nga’i ia ki he lelei tahá.

Kapau ko hano alea’i ‘eni hano faka’ilonga’i ha fa’unga na’e ‘ai ‘e he tangatá, mahalo na’a mālohi e fakamatala ko iá. Ka ‘i he me’a mātu’aki mahu’ingá ni, tau hanga kiate Ia ‘oku ‘o’ona e Siasi ko ‘ení pea mo fakamo’o-ní’i ko e ngaahi founa ‘a e ‘Eikí ‘oku ‘ikai, pea he ‘ikai, ko e ngaahi founa ia ‘a e tangatá. Kapau te tau fa’a kātaki pea kapau te tau fakahoko lelei ‘etau tafa’akí, ‘e tataki kitautolu ‘e he ‘Eikí ‘i he ngāue mahu’ingá ni. Ko hono mo’o-ní, ‘oku tau ‘ilo’i ‘oku tokoni’i ‘e he ‘Eikí ‘a kinautolu ‘oku feinga ke fai Hono finangaló, ‘o hangē ko ‘Ene tokoni’i ‘a Nifai ke fakahoko e ngāue ‘o e fo’u ha vaka ke kolosi ‘i he tahi.¹²

‘E fie ma’u ke tau faka’atu’i mo fa’a kātaki ‘i he’etau feinga ke fakatonutonu e ngaahi hala ko ‘ení. ‘E ongo pea tali ‘e he mītia fakapotopotó ‘etau kolé.

Na’e lea ‘a ‘Eletā Penisimani Ti Hoiiosi ‘i ha konifelenisi lahi kimu’a kau ki he fa’ahinga me’a peheé. Na’á ne pehē:

“I he ngaahi ta’u kuo hilí, lolotonga ‘eku ngāue ‘i he ‘ōfisi ‘o e Potungāue Fetu’utaki mo e Kakaí ‘a e Siasí ‘i Mekisikou, ne fakaafe’i [au mo hoku hoá] ke kau atu ki ha polokalama letiō. . . . Na’e [‘eke mai kiate kimaua ‘e ha taha ‘o e kau talēkita ‘o e polokalamá], ‘Ko e hā ‘oku fu’u lōloa pehē ai e hingoa ‘o e Siasí? . . .’

“Na’á ku malimali mo hoku hoá [koe’uhí] ko ha fehu’i faka’ofo’ofa pehē

peá ma kamata leva ke fakamatala’i ko e hingoa ‘o e Siasí ne ‘ikai fili ia ‘e ha tangata. Na’e foaki ia ‘e he Fakamo’uí. . . . Na’e tali vave mai pea ‘i he faka’apa’apa mai leva ‘e he talēkita ‘o e polokalamá, “Te mau toe fakaongo atu leva ia ‘i he loto fiefa mo’oni.”¹³

‘Oku ‘omi ‘e he lipooti ko iá ha sīpinga. Ko ‘etau ngāue fakafo’itui-tui lelei tahá ko e fie ma’u ke fakatonutonu ‘a e ngaahi fehalaaki kuo lauuta’u ‘ene hūhū maí.¹⁴ Mahalo ‘e muimui pe ‘ikai muimui ‘a e toenga ‘o māmaní ‘i he’etau takí, ‘aki hano ui kitautolu ‘aki e hingoa totonú. Ka ‘oku ta’e-fakapotopoto ke tau lotomamahi kapau ‘e ui ‘e ha konga lahi ‘o e māmaní ‘a e Siasí pea mo hono kāinga-lotú ‘aki ha ngaahi hingoa hala kapau te tau fai e me’a tatau.

‘Oku ‘aonga ‘a e fakahinohino ki he’etau toe fokotu’utu’ú. ‘Oku pehē: “I he ‘uluaki fakamatalá, ‘e tali lelei ange ‘a e hingoa kakato ‘o e Siasí: Ko e ‘Siasí ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Ka fie ma’u ha fakaikiiki fakanounou [hono ua], ko e fo’i lea ‘ko e Siasí’ pe ko e ‘Siasí ‘o Sīsū Kalaisi’ ‘oku poupou’í. ‘Oku toe tonu pē foki mo poupou’i ‘a e ‘Siasí ‘o Sīsū Kalaisi kuo fakafoki maí.”¹⁵

Kapau ‘e fehu’i ‘e ha taha, “Ko e Māmonga koe?” te ke lava ke tali, “Kapau ko ho’o fehu’i pe ko ha mēmipa au ‘o e Siasí ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, ‘io, ko e mēmipa au!”

Kapau ‘e fehu’i ‘e ha taha, Ko ha Mā’oni’oni koe ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní?”¹⁶ te ke ala tali ange, “Io, ko ia. ‘Oku ou tui kia Sīsū Kalaisi pea ko ha mēmipa au ‘o Hono Siasí kuo fakafoki maí.”

Si’oku kāinga ‘ofeina, ‘oku ou palō-mesi atu kapau ‘e fai hotau lelei tahá ke fakafoki e hingoa totonu ‘o e Siasí ‘o e ‘Eikí, ‘e hanga ‘e Ia ‘oku ‘O’ona e Siasí ko ‘ení ‘o lilingi hifo Hono mālohí mo e ngaahi tāpuakí ki he ‘ulu ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní,¹⁷ kuo te’eki ai ke tau māta’ia hano tatau. Te tau ma’u ‘a e ‘ilo mo e mālohi ‘o e ‘Otuá ke tokoni ke ‘oatu ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisi kuo fakafoki maí ki he pule’anga, fa’ahinga, lea, mo e kakai kotoa pea mo teuteu ‘a e māmaní ki he Hā’ele ‘Anga-ua mai ‘a e ‘Eikí.

I he’ene peheé, ko e hā ‘oku ‘i ha hingoá? I he’ene fekau’aki mo e hingoa ‘o e Siasí ‘o e ‘Eikí, ko e tali ko e “Me’a Kotoa Pē!” Na’e fakahinohino’i e Sīsū Kalaisi kitautolu ke tau ui ‘a e Siasí ‘aki Hono huafá koe’uhí he ko Hono Siasí, kuo fakafonu ‘aki Hono mālohí.

‘Oku ou ‘ilo ‘oku mo’ui e ‘Otuá. Ko Sīsū ‘a e Kalaisí. ‘Okú Ne taki Hono Siasí he ‘ahó ni. Ko ‘eku fakamo’oni’i ia ‘i he huafa toputapu ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. “Na’á ku fai ‘eni koe’uhí he na’e ue’i ‘e he ‘Eikí hoku ‘atamai ki he mahu’inga ‘o e hingoa na’á Ne tu’utu’uni ki he Siasí, ko e Siasí ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. ‘Oku ‘i ai ha ngāue ‘i hotau ‘aó ke ‘omi kitautolu ke fenāpasi mo Hono finangaló. I he ngaahi uike kimui ní, ne kamata ‘e he kau taki kehekehe ‘o e Siasí mo e ngaahi potungāue ‘a e ngaahi sitepu na’e fie ma’u ke fakahokó. ‘E ma’u ha toe fakamatala lahi ange fekau’aki mo e me’a mahu’ingá ní ‘i he ngaahi māhina kaha’u” (Russell M. Nelson, ‘i he “Ko e Hingoa ‘o e Siasí fakamatala faka’ofisiale, ‘aho 16 ‘o ‘Aokosi 2018], mormonnewsroom.org).
2. Na’e ‘osi fai ‘e he Kau Palesiteni kimu’a ‘o e Siasí ha ngaahi kole tatau. Hangē ko ‘ení, Na’e pehē ‘e Palesiteni ‘Alipate Sāmīta: “Oua te mou tukuhifo e ‘Eikí ‘aki hono ui ‘eni ko e Siasí Māmongá. Na’e ‘ikai ke Ne ui ia ko e Siasí Māmonga” (‘i he Conference Report, Apr. 1948, 160–61).
3. Vakai, “Style Guide—The Name of the Church,” mormonnewsroom.org.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 115:4.
5. 3 Nifai 27:7–8.
6. Vakai, Mōse 1:33.
7. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:18.



8. Vakai, Molonai 4:3; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:37, 77.
 9. Ko Molomonā ko e taha ia 'o e kau tangata tohi lahi taha 'e toko fā 'o e Tohi 'a Molomonā, ko e toengā ko Nifai, Sēkope, pea mo Molonai. Ko e kau fakamo'oni tonu kinautolu ki he 'Eikí, 'o hangē ko e taha fakalangi na'ā ne liliú, 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitā.
 10. Na'a mo e fo'i lea *Mormonites* na'e kau 'i he ngaahi fo'i lea tukuhifo na'e faka'aonga'i (vakai, *History of the Church*, 2:62–63, 126).
 11. 'Oku 'i ai mo ha ngaahi lea fakatenetene kehe 'oku ngali na'e hoko 'i he taimi 'o e Fuakava Fo'ou. Lolotonga hono fakamāu 'i 'o Paula 'e Filiké, 'oku pehē na'e hoko 'a Paula ko e "takimu'a ia 'i he fa'ahinga 'o e kau Nasaliné" (Ngāue 24:5). 'I he'ene fekau'aki mo hono ngāue 'aki e kupu'i lea "'o e kau Nasaliné," na'e tohi 'e ha taha 'o e kau fai fakamatalā: "'Oku meimei ko e hingoa 'eni na'e fa'a 'ai ki he kakai Kalisitiané ko ha manuk'i. Na'e ui pehe'i kinautolu koe'uhí he ko Sisú mei Nāsaleti" (Albert Barnes, *Notes, Explanatory and Practical, on the Acts of the Apostles* [1937], 313).
- Ko e me'a tatau pē, na'e pehē 'e ha taha fakamatala 'e taha: "He na'e ui manuk'i i pehē hotau 'Eikí 'Ko e Nāsaline" (Mātiu 26:71), pea ui ai 'e he kakai Siú 'a 'ene kau ākongā ko e 'Kau Nāsaline.' Na'e 'ikai ke nau fie fakahā ko e kakai Kalisitiane 'a kinautolu, i.e. kau ākongā 'a e Misaiā" (*The Pulpit Commentary: The Acts of the Apostles*, ed. H. D. M. Spence and Joseph S. Exell [1884], 2:231).
- 'I he me'a tatau pē, na'e pehē 'e 'Eletā Niila A. Mekisuale: "'Oku tau fakatokanga'i 'i he hisitōlia 'o e folofolā, 'a e toutou feinga ke fakangalikovi'i 'a e kau palōfita ke teke'i kinautolu—ke fakahingoa kinautolu kae lava 'o fakangalikovi'i kinautolu. Ka neongo ia, ko e lahi tahā ko hano tukunoa'i pē kinautolu 'e honau to'u tangatā pea mo e hisitōlia fakaemāmaní. Ko hono mo'oni, na'e ui pē 'a e kau fuofua Kalisitiané 'ko e kau Nāsaline.' (Ngāue 24:5)." ("Out of Obscurity," *Ensign*, Nov. 1984, 10).
12. Vakai, 1 Nifai 18:1–2.
 13. Benjamín De Hoyos, "Ko e Ui ke Hoko Ko ha Kau Mā'oni'oni," *Liahona*, Mē 2011, 106.
 14. Neongo 'oku 'ikai ke tau mapule'i e me'a 'oku ui 'aki kinautolu 'e he kakai, ka 'oku tau pule'i kakato 'a e anga 'o 'etau ui kinautolu. 'E founa fefē ha'atau 'amanaki ke faka'apa'apa'i 'e he 'e he ni'ihí kehé 'a e hingoa totonu 'o e Siasí kapau 'oku 'ikai ke fai ia 'e kinautolu?
 15. "Style Guide—The Name of the Church," mormonnewsroom.org.
 16. 'Oku faka'aonga'i lahi 'a e fo'i lea ko e mā'oni'oni 'i he Tohi Tapú. Hangē ko 'ení, 'i he tohi 'a Paula ki he kakai 'Efesoó, na'ā ne ngāue 'aki e fo'i lea mā'oni'oni meimei tu'o taha 'i he vahe kotoa pē. Ko e mā'oni'oni ko ha taha 'oku tui kia Sisū Kalaisi mo feinga ke muimui 'iate Ia.
 17. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:33.



Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluaki

Feinga, Feinga, Feinga

'Oku 'ai 'e he Fakamo'uí Hono huafá ki hotau lotó. Pea 'okú ke ongo'i nai e 'ofa haoahoa 'a Kalaisi ki he ni'ihí kehé pea mo koé.

S i'oku kāinga 'ofeina, 'oku ou hounga'ia 'i he faingamālie ke lea kiate kimoutolú. Kuo langakimo'ui mo fakamaama 'a e konifelenisí ni kiate au. Kuo 'omi ki hotau lotó 'a e ngaahi hiva kuo hiva'i mo e ngaahi lea kuo fai 'e he Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku ou fakatauange 'e fakaa'u atu kiate kimoutolu e me'a te u lea'aki 'e he Laumālie tatau.

'I he ngaahi ta'u lahi kuo hilí, na'ā ku tokoni 'uluaki ai ki ha palesiteni fakavahefouna 'i he fakahahake 'o e 'Tunaiteti Siteití. Na'e tu'o lahi ha'ane pehē mai kiate au 'i he'emaui fononga me'alele ki homau fanga ki'i koló, "Hale, ko 'etau fetaulaki pē mo ha taha, 'ai ho'o fakafōtungā ke hangē pē 'oku nau fu'u faingata'a'ia lahi, 'e meimei ke tau tonu 'i ha konga lahi." Na'e 'ikai ngata pē 'i he'ene tonú, ka na'ā ku ako 'i he fakalau

'a e ngaahi ta'ú na'e fu'u tō lalo 'a 'ene fakafuofuá. 'Oku ou fie fakalotolahi'i kimoutolu he 'ahó ni 'i he ngaahi fainga-ta'a 'oku mou fehangahangai mo ía.

Kuo fokotu'utu'u 'etau mo'ui fakamatelié 'e hotau 'Otua 'ofá ke hoko ko ha sivi mo ha ma'u'anga 'o e tupulaki kiate kinautolu takitaha. 'Oku mou manatu'i e folofola 'a e 'Otuá kau ki He'ene fānaú 'i he Fakatupu 'o māmaní: "Pea te tau sivi'i 'akinautolu 'i he me'á ni, ke vakai pe te nau fai 'a e me'a kotoa pē 'e fekau 'e he 'Eiki ko honau 'Otuá kiate kinautolú."¹

Talu mei he kamata'angá, mo e 'ikai ke faingofua 'a e sivi. 'Oku tau fehangahangai mo ha ngaahi faingata'a 'i he ma'u 'o e sino fakamatelié. 'Oku tau nofo kotoa 'i ha māmani 'oku fakautuutu ai hono fakafepaki'i 'e Sētane 'a e mo'oni pea mo 'etau fiefia fakafō'ituituí. 'E lava ke ngali fakautuutu e vātau 'a e māmaní mo ho'o mo'ui fakafō'ituituí mo fakafāmilí, kiate koe.

Ko e me'a 'eni 'oku ou fakapapau'i atú: kuo 'osi toe fokotu'u pē 'e he 'Otua 'ofa 'okú Ne tuku 'a e ngaahi sivi ko 'ení ke hokó, ha founa pau ke ke lava'i ai kinautolu. Ne 'ofa lahi 'a e Tamai Hēvaní 'i māmani peá Ne fekau'i Hono 'Alo 'Ofa'angá ke tokoni'i kinautolu.² Na'e foaki 'e Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí 'a 'Ene mo'uí ma'atautolu.





Na'e fuesia 'e Sīsū Kalaisi 'i Ketisemani pea 'i he funga kolosí 'a e mafatukituki 'o 'etau ngaahi angahalá kotoa. Na'á ne foua e ngaahi mamahí, mamahi 'o e sinó, pea mo e ngaahi nunu'a 'o e angahalá kotoa koe'uhí ke Ne lava 'o fakanonga mo fakamālohia kitautolu 'i he sivi kotoa 'i he mo'uí.³

'Oku mou manatu'i e me'a na'e folofola 'aki 'e he 'Eikí ki He'ene kau tamaio'eikí:

"Ko e Tamaí pea mo Au 'oku má taha pē" 'Oku ou 'i he Tamaí pea 'oku 'iate au 'a e Tamaí; pea 'e fakatatau ki ho'omou tali aú, 'a ho'omou 'iate aú mo 'eku 'iate kimoutolú.

"Ko ia, 'oku ou 'i homou lotolotonga, pea ko e tauhi-sipi leleí au, pea ko e maka 'o 'Isileli. Ko ia ia te ne langa ki he maka ní, 'e 'ikai pē te ne hinga."⁴

Kuo fai foki 'e hotau palōfítá, 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, 'a e fakamahino tata. 'Ikai ngata ai, ka na'á ne fakamatala'i ha founa te tau ala langa ai 'i he funga maká mo 'ai e huafa 'o e 'Eikí ki hotau lotó ke tataki kitautolu 'i hotau ngaahi faingata'a'ia.

Na'á ne pehē: "Mahalo te mou lotomamahi taiminounou, kae manatu, 'oku 'ikai fakataumu'a e mo'uí ke faingofua. Kuo pau ke hoko 'a e faingata'a pea kātaki'i 'i he lolotonga 'o e fonongá. 'Oku mou mea'i "oku 'ikai ha me'a 'e faingata'a ki he 'Otuá' (Luke 1:37), 'ilo'i ko ho'omou Tamaí ia. Ko ha foha pe 'ofefine koe na'e fakatupu 'i Hono tataú, 'oku mou ma'u 'i ho'omou mo'uí tāú 'a e totonu ke ma'u ha fakahāke tokoni 'i ho'omou ngaahi feinga mā'oni'oni. Te mou lava ke 'ai kiate

kimoutolu e huafa toputapu 'o e 'Eikí. Te mou lava 'o taau ke lea 'i he huafa toputapu 'o e 'Otuá (vakai, T&F 1:20)."⁵

'Oku fakamanatu mai 'e he lea 'a Palesiteni Nalesoni 'a e tala'ofa 'oku ma'u 'i he lotu tāpuaki 'o e sākalamēnití, ko ha tala'ofa 'oku fakahoko 'e he'etau Tamai Hēvaní 'i he'etau fai 'a e me'a 'oku tau palōmesi ki aí.

Fanongo ki he fakaleá: "E 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, 'oku mau kole ki ho'o 'afió 'i he huafa 'o ho 'Alo ko Sīsū Kalaisí, ke tāpuaki'i mo fakatapui 'a e maá ni ki he ngaahi laumālie 'o kinautolu kotoa pē 'e 'ilo aí, ke nau 'ilo 'i he fakamanatu ki he sino 'o ho 'Aló 'o fakamo'oni'i ai ki ho'o 'afió, 'e 'Otua ko e Tamai Ta'engatá, 'oku nau loto-fiemālie ke to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o ho 'Aló, pea manatu ma'u ai pē kiate ia, mo tauhi 'ene ngaahi fekau 'a ia kuó ne tuku kiate kinautolú; koe'uhí ke 'iate kinautolu ma'u ai pē 'a hono Laumālie. 'Ēmeni."⁶

Ko e taimi kotoa pē 'oku tau pehē ai 'ēmeni' i hono fai 'o e lotu ko iá ma'a-tautolú, 'oku tau fakapapau 'i he'etau ma'u 'a e maá, 'oku tau loto fiemālie ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa mā'oni'oni 'o Sīsū Kalaisí, manatu ma'u ai pē kiate Ia, mo tauhi 'Ene ngaahi fekau. Pea 'oku tala'ofa mai kiate kitautolu 'e 'iate kitautolu ma'u ai pē 'a Hono Laumālie. Koe'uhí ko e ngaahi tala'ofa ko 'ení, 'oku hoko leva e Fakamo'uí ko e maka te tau lava 'o tu'u ai mo 'ikai ha ilifia 'i he afā kotoa pē 'oku tau fegangahangai mo ia.

'I he'eku fakalaulauloto ki he fakalea 'o e fuakavá mo e ngaahi tāpuaki kuo palōmesí, kuó u fifili pe 'oku 'uhinga

ki he hā ke loto fiemālie ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Sīsū Kalaisí.

'Oku fakamatala'i 'e Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi: "'Oku mahu'inga 'i he'etau ma'u e sākalamēnití ke 'oua te tau fakamo'oni ke tau to'o kiate kitautolu e huafa 'o Sīsū Kalaisí. 'Oku tau fakamo'oni 'oku tau loto-fiemālie ke fai ia. (Vakai, T&F 20:77.) Koe'uhí 'oku tau fakamo'oni pē ki he'etau loto fiemālie, 'oku fokotu'u mai ai 'oku 'i ai mo ha me'a 'e taha kuo pau ke hoko kimu'a pea tau toki to'o 'a e huafa toputapu ko iá kiate kitautolu 'i he tu'unga mahu'inga tahá."⁷

Ko e kupu'i sētesi ko ia 'oku tau "loto fiemālie ke to'o kiate [kitautolu]" e huafa 'o e Fakamo'uí 'oku ne talamai neongo 'oku tau 'uluaki to'o Hono huafá 'i he'etau papitaisó, ka 'oku 'ikai ngata 'a e to'o Hono huafá 'i he papitaisó pē. Kuo pau ke tau ngāue ta'e-tuku ke to'o Hono huafá 'i he'etau mo'uí kotoa, kau ai e taimi 'oku tau fakafa'ou ai 'etau ngaahi fuakavá 'i he tēpile 'o e sākalamēnití mo fai e ngaahi fuakava 'i he ngaahi tempale mā'oni'oni 'o e 'Eikí.

'Oku mātu'aki mahu'inga ai ha fehu'i 'e ua kiate kitautolu takitaha "Ko e hā kuo pau ke u fai ke to'o Hono huafá kiate aú?" mo e "Te u 'ilo'i fēfē 'a e taimi 'oku ou fakalakalaka a?"

'Oku fokotu'u mai 'e he fakamatala 'a Palesiteni Nalesoni ha tali 'oku 'aonga. Na'á ne pehē te tau lava 'o to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o e Fakamo'uí pea te tau lava 'o lea Ma'ana. Ko e taimi 'oku tau lea ai Ma'aná, 'oku tau tauhi kiate Ia. "He 'oku 'ilo'i fēfē 'e ha tangata 'a e 'eiki kuo 'ikai te ne tauhi, pea ko

ha muli ia kiate iá, pea 'oku mama'o ia mei he ngaahi fakakaukau mo e ngaahi holi 'a hono lotó?"⁸

'Oku fie ma'u ki he lea Ma'aná ha lotu 'o e tuí. 'Oku fie ma'u ha lotu tuma'u ki he Tamai Hēvani ke 'ilo'i 'a e ngaahi lea 'oku tonu ke tau lea 'aki ke tokoni ki he Fakamo'uí 'i He'ene ngāue. Kuo pau ke tau taau mo 'Ene tala'ofá: "Neongo pe ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē."⁹

Ka, 'oku ope atu 'i he lea pē Ma'aná 'a hono to'o kiate kitautolu Hono huafá. 'Oku 'i ai ha ngaahi ongo 'i hotau lotó kuo pau ke tau taau mo ia 'i he'etau hoko ko 'Ene kau tamaio'eikí.

Na'e fakamatala'i 'e he palōfita ko Molomoná 'a e ngaahi ongo 'oku nau fakatāu'i kitautolu mo 'ai ke tau lava 'o to'o kiate kitautolu Hono huafá. 'Oku kau 'i he ngaahi ongo ko 'ení 'a e tuí, 'amanaki lelei, mo e manava'ofá, 'a ia ko e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí.

Na'e fakamatala'i 'e Molomona:

"He 'oku ou 'ilo'i 'oku mou ma'u 'a e tui kia Kalaisi koe'uhí ko ho'omou angamaluú; he kapau 'oku 'ikai ke mou ma'u ha tui kiate ia tā 'oku 'ikai te mou fe'unga ke lau 'a kimoutolu fakataha mo e kakai 'o hono siasí.

"Pea ko e tahá, 'e hoku kāinga 'ofeina, 'oku ou fie lea kiate kimoutolu 'o kau ki he 'amanaki lelei. 'E lava fēfē ke mou ma'u 'a e tuí, kapau 'oku 'ikai te mou ma'u 'a e 'amanaki lelei?

"Pea ko e hā 'a e me'a ke mou 'amanaki lelei ki ai? Vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu te mou ma'u 'a e 'amanaki lelei 'i he fakalelei 'a Kalaisí pea mo e mālohi 'o 'ene toetu'ú, ke fokotu'u hake ki he mo'ui ta'engatá, pea 'e fai 'eni koe'uhí ko ho'omou tui kiate ia 'o fakataua mo e tala'ofá.

"Ko ia, kapau 'oku ma'u 'e ha tangata 'a e tuí kuo pau ke ne ma'u mo e 'amanaki lelei; he kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'amanaki 'e 'ikai lava ke 'i ai ha tui.

"Pea ko e tahá, vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'e 'ikai te ne ma'u 'a e tuí mo e 'amanaki, kapau 'oku 'ikai te ne angamalū mo loto-fakatōkilalo.

"Ka pehē, 'oku ta'e'aonga 'ene tuí mo e 'amanaki lelei, he 'oku 'ikai ha taha 'oku hōifua ki ai 'a e 'Otuá, ka ko



e angamaluú mo e loto-fakatōkilaló; pea kapau 'oku angamalū mo loto-fakatōkilalo ha tangata, 'o ne fakamo'oni 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni ko Sisū 'a e Kalaisí, kuo pau ke ne ma'u 'a e manava'ofá; he kapau 'oku 'ikai te ne ma'u 'a e manava'ofá ko e me'a noa pē ia; ko ia kuo pau ke ne ma'u 'a e manava'ofá."

Na'e hoko atu 'a Molomona 'i he hili 'ene fakamatala'i 'a e manava'ofá, 'o pehē:

"Ka ko e manava'ofá 'a e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí, pea 'oku tolonga ia 'o ta'engata; pea ko ia ia 'e 'ilo'i 'okú ne ma'u ia 'i he 'aho faka'osí, 'e lelei ia kiate ia.

"Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, lotu ki he Tamai 'aki 'a e ivi kotoa 'o e lotó, koe'uhí ke fakafonu 'a kimoutolu 'aki 'a e 'ofá ni, 'a ia kuó ne foaki kiate kinautolu kotoa pē 'oku muimui mo'oni 'i hono 'Alo ko Sisū Kalaisí; koe'uhí ke mou hoko ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá; koe'uhí ka hoko 'a e taimi te ne hā mai aí te tau tatau mo ia, he te tau mamata kiate ia 'i hono anga totonú; koe'uhí ke tau ma'u 'a e 'amanaki lelei ni; koe'uhí ke fakahaohaoa 'i 'a kitautolu 'o hangē ko 'ene haohaoá. 'Ēmeni."¹⁰

Ko 'eku fakamo'oni, 'oku 'ai 'e he Fakamo'uí Hono huafá ki homou lotó. Ko ha tokolahi 'o kimoutolu, 'oku tupulekina ho'omou tui kiate Iá. 'Oku mou ongo'i ha 'amanaki mo ha fakatu'amelie lahi ange. 'Okú ke ongo'i nai e 'ofa haohaoa 'a Kalaisi ki he ni'ihī kehē pea mo koé.

'Oku ou fakatokanga'i ia 'i he kau faifekau 'oku nau ngāue 'i he funga 'o e māmaní. 'Oku ou vakai ki ai 'i he kāingalotu 'oku lea ki honau ngaahi kaungāme'á mo e kau mēmipa 'o e fāmili fekau'aki mo e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku ngāue fakaetauhi 'a e kau tangatá, kau fafiné, to'u kei talavou pea na'a mo e fānau, tu'unga 'i he 'ofa ki he Fakamo'uí pea mo honau kaungā'apí.

'I he 'uluaki lipooti 'o e ngaahi fakatamaki 'i he funga 'o e māmaní, 'oku palani 'a e kāingalotú ke ō 'o tokoni, kolosi he taimi 'e ni'ihī 'i he tahí, 'o 'ikai ke kole mai. 'Oku fa'a faingata'a he taimi 'e ni'ihī ke nau toe tatali kae 'oua kuo tali kinautolu 'e he ngaahi feitu'u kuo uesiá.

'Oku ou 'ilo'i 'oku 'i ai hamou ni'ihī oku fanongo mai 'i he 'ahó ni, te mou ongo'i ko ho'omou tuí mo e 'amanaki kuo 'ufikaua 'e homou ngaahi faingata'a'ia. Pea mahalo te mou faka'anaua ke ongo'i ha 'ofa.

Kāinga, 'oku 'i ai ha ngaahi faingamālie 'a e 'Eikí 'oku ofi atu ke ke ongo'i ai mo vahevahe 'a 'Ene 'ofá. Te ke lava 'o lotu loto to'a ke taki koe 'e he 'Eikí ke ke 'ofa 'i ha taha Ma'ana. 'Okú Ne tali e lotu 'a e kau ngāue angamalū hangē ko kimoutolú. Te mou ongo'i e 'ofa 'a e 'Otuá kiate kimoutolú pea mo e taha 'okú ke tokoni'i Ma'aná. Ko ho'o tokoni'i ko ia e fānau 'a e 'Otuá 'i honau faingata'a'ia, 'e ngali ma'ama'a ange ai ho ngaahi faingata'a'ia. 'E fakamālohia ho'o tuí mo ho'o 'amanaki lelei.

Ko ha fakamo'oni sionu au ki he mo'oni ko iá. Kuo lea hoku uai'fi ma'á e 'Eikí pea mo tokoni'i ha kakai Ma'ana, 'i he mo'ui. Hangē kuó u lea 'aki kimu'á, na'e pehē mai 'e ha taha 'o 'ema kau pīsopé kiate au, "Oku fakaofa kiate au. Ko e taimi kotoa pē 'oku ou fanongo ai 'oku 'i ai ha taha 'i he uōtí 'oku faingata'a'ia, 'oku ou fakavavevave ke tokoni. Ka 'i he taimi 'oku ou a'u atu aí, 'oku hangē ia kuo 'osi 'i ai ma'u pē ho uai'fi." Kuo mo'oni ma'u pē ia 'i he feitu'u kotoa pē kuó ma nofo ai 'i he ta'u ko 'eni 'e 56.

'Okú ne lava pē 'eni ke lea'aki ha ngaahi fo'i lea si'i 'i ha 'aho. 'Oku 'a'ahi kiate ia ha kakai na'e 'ofa ai ma'á e 'Eikí.

‘Oku ou hiva himi mo ia ‘i he pō mo e pongipongi kotoa pē peá ma lotu. Kuo pau ke u fai ‘a e lotú mo e hivá. ‘Oku ou lava he taimi ‘e níhi ke fakatokanga ‘i ‘ene pu‘aki e ngaahi fo‘i lea ‘o e himí. ‘Oku sa‘ia ange ‘i he ngaahi hiva ‘a e fānaú. Ko e ongo ‘oku hangē ‘oku sa‘ia taha aí ‘oku fakamatala‘i nounou ia ‘i he fo‘i hiva “Oku Ou Feinga ke Hangē ko Sisuú.”¹¹

Hili ‘ema hiva ‘i he ‘aho atú ‘a e fakalea ‘o e taú: “Ke mou fe‘ofa‘aki hangē ko e ‘ofa atu ‘a Sisuú. Ko e me‘a ‘eni ‘e ‘ilo ai kimoutolu, ‘i he le‘o si‘i kae mahino, “Feinga, feinga, feinga.” Te u pehē te ne ‘ilo‘i, ‘o ka ne mamata kiate Ia, kuo ‘ai ‘e he Fakamo‘uí Hono huafá ki hono lotó pea kuo hoko ‘o tatau mo Ia. ‘Okú ne hapai ia he taimí ni ‘i hono ngaahi faingata‘a‘iá, ‘o hangē ko ha‘ane hapai koe ‘i ho ngaahi faingata‘a‘iá.

‘Oku ou fakamo‘oni atu ‘oku ‘afio‘i mo ‘ofa ‘a e Fakamo‘uí iate koe. ‘Okú Ne ‘afio‘i ho hingoá ‘o hangē ko ho‘o ‘ilo‘i Hono huafá. ‘Okú Ne ‘afio‘i ho ngaahi faingata‘a‘iá. Kuó Ne ‘a‘usia ia. Kuó Ne ikuna ‘i ‘a māmani ‘i He‘ene Fakalelé. ‘I ho‘o loto fiemālie ko ia ke ‘ai Hono huafá kiate koé, ‘okú ke hiki ai ha ngaahi kavenga ‘a ha níhi ta‘e-fa‘alaua kehe. Pea te ke ‘ilo ‘i ha taimi ‘okú ke ‘ilo‘i lelei ange ‘a e Fakamo‘uí pea ‘okú ke ‘ofa lahi ange kiate Ia. ‘E ‘i homou lotó ‘a Hono huafá pea nofo-ma‘u ‘i ho‘omou manatú. Ko e hingoia ia ‘e ui ‘aki kimoutolú. Ko ia, ‘oku ou fakamo‘oni ai mo fakahounga ‘i ‘Ene anga‘ofa kiate aú, ki he níhi ‘oku ou ‘ofa aí, pea kiate kimoutolú, ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. ‘Ēpalahame 3:25.
2. Vakai, Sione 3:16–17.
3. Vakai, ‘Alamā 7:11–12.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:43–44.
5. Russell M. Nelson, “With God Nothing Shall Be Impossible,” *Ensign*, May 1988, 35.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77
7. (Dallin H. Oaks, “Taking upon Us the Name of Jesus Christ,” *Ensign*, May 1985, 81.
8. Mōsaia 5:13.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:38.
10. Molonai 7:39–44, 47–48.
11. (Vakai, “Oku ou Feinga ke Hangē ko Sisuú,” *Tohi Hiva ‘a e Fānaú*, 78–79.



Fai ‘e Brian K. Ashton

Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisī Lahi ‘o e Lautohi Faka-Sāpaté

Ko e Tamaí

‘Oku tau takitaha ma‘u ha faingamālie ke hoko ‘o tatau mo e Tamaí. Kuo pau ke tau hū ki he Tamaí ‘i he huafa ‘o e ‘Aló, ke fakahoko ‘eni.

Na‘e feinga hoku uaifi ko Melinitā ‘i he‘ene mo‘uí kotoa ‘aki hono lotó kotoa ke hoko ko ha ākonga faivelenga ‘a Sīsū Kalaisi. Ka, na‘e kamata ‘i he‘ene ta‘u hongofulu tupú, ‘a ‘ene ongo‘i ta‘e-fe‘unga mo e ‘ofa pea mo e ngaahi tāpuaki ‘a e Tamaí Hēvaní koe‘uhí ko e ta‘emahino ki ai Hono natulá. Me‘a-mālie, na‘e hoko atu ‘a Melinitā ke tauhi e ngaahi fekaú neongo e mamahi na‘á ne ongo‘i. Na‘á ne ma‘u ha ngaahi ‘a‘usia ‘i he ngaahi ta‘u si‘i kuo hili na‘e tokoni ke mahino lelei ange kiate ia e natula ‘o e ‘Otuá, kau ai ‘Ene ‘ofa ki He‘ene fānaú pea mo ‘Ene fakahounga ‘i ‘o ‘etau ngaahi feinga ‘oku ‘ikai haohaoa ke fai ‘Ene ngāué.

‘Okú ne fakamatala‘i e founa hono takiekina ia ‘e he me‘a ko ‘ení: “Oku ou ongo‘i fakapapau‘i he taimí ni ‘oku ‘aonga e palani ‘a e Tamaí, ‘okú Ne ngāue fakafo‘ituitui ke tau ikuna, pea ‘okú Ne ‘omi ha ngaahi lēsoni mo e ngaahi ‘a‘usia ‘oku tau fie ma‘u ke foki ai ki Hono ‘aó. ‘Oku ou vakai kiate au pea mo e níhi kehé ‘o tatau ange mo e ‘afio mai ‘a e ‘Otuá kiate kitautolú. ‘Oku ou lava ‘o hoko ko e mātu‘a, faiako, pea mo tokoni ‘aki ha ‘ofa lahi ange kae si‘i ange manavasi‘i. ‘Oku ou ongo‘i ha nonga mo ha lotolahi kae ‘ikai ko e hoha‘a mo e tailiili. ‘Oku ou ongo‘i ‘oku poupou‘i au, kae ‘ikai fakamāu‘i. ‘Oku pau ange ‘eku tuí. ‘Oku lahi ange ‘eku



fa'a ongo'i e 'ofa 'a 'eku Tamaí pea mo toe loloto ange."¹

'Oku mahu'inga ke ma'u "ha 'ilo totonu ki he 'ulungaanga, haohaoa, pea mo e natula 'o e [Tamaí Hēvaní]" ki hono faka'aonga'i ha tui fe'unga ke ma'u 'a e hakeaki'i.² 'E lava 'e he mahino totonu 'o e 'ulungaanga 'o e Tamaí Hēvaní ke liliu 'a e anga 'o 'etau vakai kiate kitautolú pea mo e ni'ihí kehé pea mo tokoni ke mahino kiate kitautolu e 'ofa lahi 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú pea mo 'Ene faka'amu lahi ke tokoni ke tau hoko 'o tatau mo Iá. 'E lava 'e ha vakai 'oku hala fekau'aki mo Hono natulá ke 'ai ke tau ongo'i 'oku ta'e-malava ke tau toe foki ki Hono 'aó.

Ko 'eku kaveinga he 'aho ní ke ako'i ha ngaahi poini fakatokāteline fekau'aki mo e Tamaí te tau takitaha lava ai, 'o tau-taufeto kiate kinautolu 'oku fifili pe 'oku 'ofa e 'Otuá 'iate kinautolú, ke mahino lelei ange Hono 'ulungaanga totonú pea mo tui lahi ange kiate Ia, mo Hono 'Aló, pea mo 'Ene palani ma'atautolú.

Ko e Mo'ui 'i he Maama Fakalaumālié

Na'e fanau'i kitautolu ko e ngaahi laumālie 'i he maama fakalaumālié ke tau nofo mo ha Ongomātu'a Fakalangi pea nofo mo Kinaua ko ha fāmili.³ Na'a na 'ilo'i, ako'i, pea mo 'ofa'i kitautolu.⁴ Na'a tau fie ma'u lahi ke tau tatau mo 'etau Tamaí Hēvaní. Ka, ke fakahoko ia, na'a tau 'ilo kuo pau ke tau:

1. Ma'u ha ngaahi sino nāunau'ia, ta'e-fa'amate, mo fakamatelié;⁵



2. Ke mali mo fa'u ha ngaahi fāmili 'aki e mālohi faisila 'o e lakanga fakataula'eiki;⁶ pea
3. Ma'u e 'ilo, mālohi, mo e ngaahi 'ulungaanga fakalangi kotoa.⁷

Ko hono olá, ne fokotu'u ai 'e he Tamaí ha palani te tau lava ai 'i ha ngaahi tu'unga pau,⁸ ke ma'u ha sino fakamatelié 'e hoko 'o ta'e-fa'a-mate mo nāunau'ia 'i he Toetu'ú; mali mo fa'u ha ngaahi fāmili 'i he mo'ui fakamatelié pe, 'i he hili 'o e mo'ui fakamatelié, ko e kau angatonu na'e 'ikai ke nau ma'u e faingamālié;⁹ 'o fakalakalaka ki he haohaoá; pea fakaiku 'o foki ki he'etau Ongomātu'a Fakalangí pea nofo mo Kinaua pea mo hotau fāmili 'i ha tu'unga 'o e hakeaki'i mo e fiefia ta'engata.¹⁰

'Oku ui 'eni 'e he folofolá ko e palani 'o e fakamo'ui.¹¹ Na'a tau fakahounga'i lahi e palani ko 'ení pea 'i he taimi na'e fakahoko mai ai kiate kitautolú, na'a tau kalanga fiefia.¹² Na'a tau takitaha tali 'a e ngaahi tu'unga 'o e palani, kau ai 'e ngaahi 'ausia mo e ngaahi palopalema 'o e matelié 'a ia 'e tokoni ke tau fakatupulaki e ngaahi 'ulungaanga fakalangí.¹³

Mo'ui Fakamatelié

Lolotonga e mo'ui fakamatelié, 'oku foaki mai 'e he Tamaí Hēvaní ha ngaahi tu'unga 'oku tau fie ma'u ke fakalakalaka ai 'i He'ene palani. Na'e fakatupu 'e he Tamaí 'a Sīsū Kalaisi 'i he kakanó¹⁴ mo fai kiate Ia ha tokoni fakalangi ke fakahoko Hono misiona fakamatelié. 'E tokoni pehē 'a e Tamaí Hēvaní kiate kitautolu takitaha kapau te tau feinga ke tauhi 'Ene ngaahi fekau.¹⁵ 'Oku foaki mai 'e he Tamaí kiate kitautolu e tau'atāina ke filí.¹⁶ Ko 'etau mo'ui 'oku 'i Hono to'ukupú, pea ko hotau "ngaahi 'ahó 'oku 'ilo'i" pea "e 'ikai ke lau 'o si'i hifo."¹⁷ Pea 'okú Ne fakapapau'i 'e fakaiku e ngāue 'a e me'a kotoa pē ki he lelei 'a kinautolu 'oku 'ofa kiate Iá.¹⁸

Ko e Tamaí Hēvaní 'okú Ne foaki mai kiate kitautolu 'etau me'akai faka'ahó,¹⁹ 'a ia 'oku kau ai 'a e me'akai 'oku tau kái mo e ivi 'oku tau fie ma'u ke tauhi 'Ene ngaahi fekau.²⁰ 'Oku foaki 'e he Tamaí 'a e ngaahi me'a'ofa 'oku

lelei.²¹ 'Okú Ne ongona mo talia 'etau ngaahi lotú.²² 'Oku fakahaofi kitautolu 'e he Tamaí Hēvaní mei he kovi 'i he taimi 'oku tau tuku ange kiate Iá.²³ 'Okú Ne tengihia kitautolu 'i he taimi 'oku tau faingata'a'ia aí.²⁴ Ko hono mo'oní, 'oku ma'u hotau ngaahi tāpuakí kotoa mei he Tamaí.²⁵

'Oku fakahinohino mo foaki mai 'e he Tamaí Hēvaní kiate kitautolu 'a e ngaahi a'usia 'oku tau fie ma'ú 'o fakatatau mo hotau iví, ngaahi vaivaí, pea mo e ngaahi filí ko'euhí ke tau fua 'aki e fua lelei.²⁶ 'Oku valoki'i kitautolu 'e he Tamaí 'i he taimi 'oku fie ma'u aí koe'uhí he 'oku 'ofa 'iate kitautolu.²⁷ Ko ha "Tangata ia 'o e Akonaki,"²⁸ te Ne akonaki'i kitautolu kapau te tau kole.²⁹

Ko e Tamaí Hēvaní 'okú ne foaki mai fakatou'osi 'a e ivi tākiekina mo e me'a foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni ki he'etau mo'ui.³⁰ 'Oku lava 'i he me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, ke nofo 'iate kitautolu 'a e nāunau—pe poto, maama, mo e mālohi—'o e Tamaí.³¹ Kapau te tau feinga ke fakatupulaki 'i he māmá mo e mo'oni kae 'oua kuo hangataha hotau matá ki he nāunau 'o e 'Otuá, 'e fekau'i mai 'e he Tamaí Hēvaní 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o e Tala'ofá ke ne fakama'u kitautolu ki he mo'ui ta'engatá mo fakahā Hono fofongá kiate kitautolu—'i he mo'ui ni pe 'i he mo'ui ka hokó.³²

Mo'ui 'i he Hili 'a e Maté

'Oku kei hoko atu pē Tamaí Hēvaní 'i he mo'ui hili 'a e maté, ke tuku mai 'a e Laumālie Mā'oni'oni mo fekau'i atu ha kau faifekau kiate kinautolu 'oku nau fie ma'u 'a e ongoongoleléi. 'Okú Ne tali 'a e ngaahi lotú mo tokoni'i kinautolu 'oku 'ikai ke nau ma'u 'a e ngaahi ouau fakafongā 'o e fakamo'ui.³³

Na'e fokotu'u hake 'e he Tamaí 'a Sīsū Kalaisi mo foaki kiate Ia 'a e mālohi ke fakahoko 'a e Toetu'ú.³⁴ 'a ia ko e founga ia 'oku tau ma'u ai 'a e ngaahi sino ta'e-fa'amaté. 'Oku fakafoki kitautolu 'e he Huhu'i mo e Toetu'ú 'a e Fakamo'ui ki he 'ao 'o e Tamaí, 'a ia 'e fakamāu'i ai kitautolu 'e Sīsū Kalaisi.³⁵

Ko kinautolu 'oku nau fakafalala ki he "ngaahi ngāue mā'oni'oni, mo e 'alo'ofa, mo e manava'ofa 'a e Misaia

Mā'oni'oni"³⁶ te nau mā'u ha ngaahi sino kuo nāunau'ia hangē ko e Tamaí³⁷ pea nofo mo Ia 'i ha tu'unga 'oku 'ikai toe ngata ai e fiefiá."³⁸ 'E holoholo'i ai 'e he Tamaí hotau lo'imata kotoa pē³⁹ mo tokoni ke tau hoko atu 'i he'etau fononga ke hoko 'o tatau mo Iá.

'Oku mou lava 'o mamata, 'oku 'i ai mā'u pē 'a e Tamaí Hēvaní ke tokoni'i kitautolu.⁴⁰

Ko e 'Ulungaanga 'o e Tamaí

Kuo pau ke tau fakatupulaki e ngaahi afa 'o Hono 'ulungāngā ke tau hoko 'o tatau mo e Tamaí. 'Oku kau 'i he haohaoa mo e ngaahi 'ulungaanga 'o e Tamaí Hēvaní 'eni:

- Ko e Tamaí 'oku "Ikai Hano Ngata'anga pea Ta'engata."⁴¹
- 'Oku mātu'aki fakamaau totonu, 'alo'ofa, anga'ofa, fa'a-kātaki, mo fie mā'u pē me'a 'oku lelei tahá ma'atautolu.⁴²
- Ko e Tamaí Hēvaní ko e 'Ofa.⁴³
- 'Okú Ne tauhi 'Ene ngaahi fuakavá.⁴⁴
- 'Oku 'ikai liliu.⁴⁵
- He 'ikai lava ke loi.⁴⁶
- 'Oku 'ikai filifilimānako 'a e Tamaí.⁴⁷
- 'Okú ne 'afio'i 'a e me'a kotoa pē—'o e kuo hili, lolotongá, mo e kaha'ú—mei he kamata'angá.⁴⁸
- 'Oku poto lahi ange 'a e Tamaí Hēvaní⁴⁹ 'iate kitautolu kotoa.⁵⁰
- 'Oku mā'u 'e he Tamaí 'a e mālohi kotoa⁵¹ mo fakahoko e me'a kotoa 'okú Ne tukuloto'i ke faí.⁵²

Kāinga, te tau lava 'o tui mo falala ki he Tamaí. 'E lava 'e he Tamaí Hēvaní ke 'afio'i e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke tau lava 'o 'ilo'i, he 'okú Ne mā'u ha 'ilo ta'engata. Ko 'Ene fiefiá, ngāuē, mo e nāunau ke fakahoko 'a e mo'ui ta'efa'amaté mo e hakeaki'i.⁵³ Ko e me'a kotoa 'okú Ne faí ke 'aonga kiate kitautolu. 'Okú Ne "fie mā'u [ke tau] fiefiá ta'engata 'o laka ange 'iate kitautolu."⁵⁴ Pea 'oku 'ikai ke Ne "fie mā'u ke [tau] foua ha momeniti 'e faingata'a ange 'i he me'a 'e fie mā'u ke 'aonga [kiate kitautolu] pe ko kinautolu 'oku [tau] 'ofa aí."⁵⁵ Ko hono olá, 'oku tokanga pē ki hono tokoni'i kitautolu ke tau fakalakalaká, kae 'ikai ko e fakamā-u'i mo fakahalaia'i kitautolu.⁵⁶



Ko e Hoko 'o Tatau mo 'Etau Tamaí

'I he'etau hoko ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá, 'oku tau takitaha mā'u ha faingamālie ke hoko 'o tatau mo e Tamaí. Kuo pau ke tau hū ki he Tamaí 'i he huafa 'o e 'Aló, ke fakahoko 'eni.⁵⁷ 'Oku tau fakahoko 'eni 'aki 'etau feinga ke talangofua ki he finangalo 'o e Tamaí, hangē ko e Fakamo'uí,⁵⁸ pea mo toutou fakatomala.⁵⁹ 'I he'etau fai 'a e ngaahi me'a ko 'ení "oku tau mā'u 'a e 'alo'ofa mo e 'alo'ofa" kae 'oua ke tau mā'u 'a e fonu 'o e Tamaí⁶⁰ pea mo fakakoloa'i 'aki "hono angatotonú, haohaoá, mo e 'ulungāngá."⁶¹

'I he'etau fakakaukau ki he vā-mama'o 'o hotau tu'unga ko e kakai matelié pea mo e tu'unga kuo a'usia 'e he Tamaí, 'oku 'ikai ha ofo 'i he ongo'i 'e ha ni'hi 'oku 'ikai malava 'a e hoko 'o tatau mo e Tamaí. Neongo ia, 'oku mahino 'a e folofolá. Kapau te tau pikitai 'i he tui kia Kalaisí, fakatomala, mo kumia 'e 'alo'ofa 'a e 'Otuá 'i he talangofua, 'e faifai pē pea tau hoko 'o tatau mo e Tamaí. 'Oku ou mā'u ha nonga lahi 'i he fo'i mo'oni ko kinautolu ko ia 'oku feinga ke talangofuá te nau "mā'u 'a e 'alo'ofa ki he 'alo'ofa" kae 'oua kuo nau "mā'u hono fonú."⁶² Ko hono 'ai 'e tahá, he 'ikai ke tau hoko 'o tatau mo e Tamaí 'iate kitautolu pē.⁶³ Ka, 'e mā'u ia 'i he ngaahi me'a'ofa 'o e 'alo'ofá, ko ha ni'hi 'e lalahi ka ko ha konga lahi 'e meime iiki pē, 'o felangaki hake 'aki kae 'oua kuo tau mā'u hono kakató. Ka 'e kāinga, 'e hoko ia!

'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou falala 'oku 'afio'i 'e he Tamaí Hēvaní 'a e founga ke hakeaki'i ai kimoutolú; fekumi ki He'ene tokoni faka'aho; pea tuiaki atu 'i he tui kia Kalaisí pea na'a mo e taimi 'oku 'ikai ke ke lava ai 'o ongo'i e 'ofa 'a e 'Otuá.

'Oku lahi e me'a 'oku 'ikai mahino kiate kitautolu fekau'aki mo e hoko 'o tatau mo e Tamaí.⁶⁴ Ka te u lava 'o fakamo'oni'i atu 'i he fakapapau 'oku mahu'inga 'a e feilaulau kotoa pē 'i he feinga ke hoko 'o tatau mo e Tamaí.⁶⁵ Ko e ngaahi feilaulau 'oku tau fai 'i he mo'ui fakamatelié, tatau ai pē pe ko e hā hano lahi, 'oku 'ikai mafakatataua ia ki he nēkeneka, fiefia, mo e 'ofa ta'e-fakatataua te tau ongo'i 'i he 'ao 'o e 'Otuá.⁶⁶ Kapau 'okú ke faifeinga ke ke tui 'oku mahu'inga 'e ngaahi feilaulau 'oku kole atu ke mou faí, 'oku ui atu 'a e Fakamo'uí kiate koe 'o pēhē, "Kuo te'eki ai mahino kiate kimoutolu 'a hono lahi 'a e ngaahi tāpuaki mahu'inga kuo teuteu . . . e he Tamaí ma'amoutolú; . . . 'e 'ikai ke mou lava 'o kātaki'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē he taimi ni; ka neongo ia, ke mou fiefia he te u tataki atu 'a kimoutolu."⁶⁷

'Oku ou fakamo'oni 'oku 'ofa ho'o Tamaí Hēvaní 'iate koe mo finangalo ke ke toe nofo mo Ia. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Notes in possession of the author; vakai foki, D. Melinda Ashton, "The Holy Ghost: Direction, Correction, and Warning" (Brigham Young University Women's Conference, Apr. 28, 2016), byutv.org.
2. *Lectures on Faith* (1985), 38.
3. Vakai, "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Mē 2017, 145; "Mother in Heaven," Gospel Topics, topics.lds.org.
4. Na'e pēhē 'e he 'Aposetolo ko Paulá na'a ne mātu'aki 'ilo'i lelei 'a e Tamaí pea 'oku kei faka'amu hotau laumālie ke kei ui ia *Abba*, ko hono 'uhingá "Daddy," ko ha fo'i lea 'oku tukutaha pē ki he ngaahi tamaí 'oku tau mātu'aki maheni mo iá (vakai, Loma 8:15).
5. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:22.
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:19–20.
7. Vakai, Mātiu 5:48; vakai foki, 2 Pita 1:3–8.
8. 'Oku kau 'i he ngaahi tu'unga ko 'ení hono tauhi 'o hotau uluaki tu'ungá (vakai, 'Epalahame 3:26) pea tui kia Sisū Kalaisí 'i he mo'ui fakamatelié mo 'Ene Fakalelei, fakatomala, pea papitaiso 'i he fakauku

- 'e ha taha 'okú ne ma'u 'e mafai 'o e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá, ma'u 'a e me'afoaki 'o e Laumalie Mā'oni'oni, pea kātaki ki he ngata'angá (vakai, 3 Nifai 27:16–20).
9. Kuo ako'i 'e Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi: "Oku 'i ai ha ni'ihī 'oku fanongo ki he pōpoaki ni mahalo 'oku nau pehē, "Kae fēfē au ia?" 'Oku tau 'ilo'i 'oku tokolahī ha Kāingalotu mo'ui tauu mo lelei 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Nī 'oku 'ikai ke nau ma'u 'a e ngaahi faingamālie pea mo e ngaahi fiema'u 'aonga ki he'enau fakalakalaká. 'Oku uesia 'e he ta'e-mali, hala fānau, maté, pea mo e vete mali 'a e ngaahi me'a 'oku fie ma'u mo fakatoloi hono fakahoko 'o e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofá. . . . Ka ko e ngaahi uesia ko 'enī 'oku fakataimi pē. Kuo 'osi tala'ofá 'a e 'Eikī he 'ikai ha ngaahi tāpuaki 'e ta'ofi mei hono ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'oku tauhi e ngaahi fekaú mo faipau ki he'enau ngaahi fuakavá, mo faka'amua e me'a 'oku totonú, 'i 'itāniti" ("The Great Plan of Happiness," *Ensign*, Nov. 1993, 75).
10. Vakai, Mōsaia 2:41.
11. Vakai, 'Alamā 42:5; 'oku toe ui foki ia ko e palani 'o e huhu'i (hangē ko 'enī, vakai, Sēkope 6:8) pea mo e palani 'o e fiefiá (vakai, 'Alamā 42:8, 16).
12. Vakai, Siopo 38:4–7.
13. Hangē k 'enī, vakai, Hepelū 5:8; 12:11; 'Eta 12:27. 'I he kamata'angá, ko ha ni'ihī 'o e ngaahi palopalema 'oku tau fehengahangai mo ia 'i he mo'ui fakamatelié 'e ngali hangē ko 'etau mahinó te nau ta'ofi kitautolu mei hono ma'u e konga lahi 'o hotau ngaahi tāpuaki 'oku tau 'amanaki ki ai, kuo 'osi tala'ofá. Neongo e ngaahi fehengahangai ko 'enī, 'e foaki mai 'e he 'Otuá kiate kitautolu 'a e tāpuaki kotoa pē kuo tala'ofa kapau te tau kei faivelenga.
14. Vakai, Luke 1:31–35; Sione 1:14; 1 Nifai 11:18–21; Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Sisū Kalaisi," scriptures.lds.org.
15. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:4–5, 16–17, 19–20.
16. Vakai, Mōse 7:32.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:9.
18. Vakai, Loma 8:28.
19. Vakai, Mātiu 6:11.
20. Vakai, N. Eldon Tanner, "The Importance of Prayer," *Ensign*, May 1974, 50–53.
21. Vakai, Luke 11:10–13; Sēmisi 1:17.
22. Vakai, Luke 11:5–10; Liliu 'a Siosefa Sāmitá, Luke 11:5–6 ('i he Luke 11:5, footnote a); 3 Nifai 13:6.
23. Vakai, Mātiu 6:13.
24. Vakai, Mōse 7:31–40.
25. Vakai, Sēmisi 1:17.
26. Vakai Sione 15:1–2; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá. 122:6–7.
27. Vakai, Hepelū 12:5–11; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 95:1.
28. Mōse 7:35.
29. Vakai, 'Alamā 37:12, 37.
30. Vakai, Sione 14:26; 2 Nifai 31:12.
31. Vakai, Sione 17:21–23, 26; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:36.
32. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:53; 88:67–68.
33. Vakai, 1 Pita 4:6. Na'e pehē 'e 'Eletā Māvini J. Pāliti, 'i he'ene lea ki he 'uhinga



- na'e kau ai ha tangata na'a ne papitaiso, ki he Siasí, "Na'e faka'ilo mai kiate au kuo 'osi tali 'e he'ene ngaahi kuí 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumalié, 'a e Ongoongolelé 'i he ngaahi ta'u lahi kuo hili pea ne nau lotu ke 'i ai ha taha 'i honau fāmilí 'i māmani te ne fakaava 'a e matapaá kiate kinautolu, pea kuo tali 'enau lotú pea mo tatakí 'e he 'Elkí 'a e kau faifeakú ki he matapā 'o e tangatā ni" ('i he Melvin R. Ballard, *Melvin J. Ballard, Crusader for Righteousness* [1966], 250).
34. Vakai, Molomona 7:5–6; vakai foki, Sione 5:21, 26; 1 Kolinitō 6:14; 1 Nifai 9:11–12; 'Alamā 40:2–3; 3 Nifai 27:14.
35. Vakai Sione 5:22; Sēkope 6:9; 'Alamā 11:44; Hilamani 14:15–18. 'Oku ikuna'i 'e he Fakalelei 'a Kalaisí 'a e ngaahi nunu'a kotoa 'o e Hinga 'a 'Ātamā, kau fakatou'osi ai 'a e mate fakaesinó mo fakalaumalié, 'a ia kuo pau ke fakatou ikuna'i ka tau lava 'o foki ki he 'ao 'o 'etau Tamai Hēvaní. Ko kinautolu kuo nau 'osi fakatomala'i 'enau ngaahi angahalá te nau nofo mo e Tamai pea mo e 'Aló 'i 'itāniti. Neongo ia, ko kinaulu kuo 'ikai ke nau fakatomala te nau mamahi 'i he mate 'anga uá, 'a ia 'oku 'e he'enau angahala 'anautolú pē (vakai, Hilamani 14:15–18).
36. 2 Nifai 2:8.
37. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:56; 88:28–29.
38. Mōsaia 2:41.
39. Vakai, Fakahā 7:17.
40. Vakai, Mōse 1:30. 'Oku hoko atu 'a e Tamai Hēvaní ke tokanga'i pea mo tokenaki ma'a kinautolu 'i he pule'anga fakatelesitiale 'o fou 'i he ngāue fakaetauhi 'a Sisū Kalaisí mo e kakai fakasilesitiale kehe (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:77, 87) pea mo kinautolu 'i he pule'anga fakatelesitiale 'o fou he ngāue fakaetauhi 'a e Laumalie Mā'oni'oni mo e kau 'āngeló (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:86, 88).
41. Mātiu 7:35; vakai foki, Same 90:2.

42. Vakai, Same 103:6–8; Luke 6:36; Mōse 7:30.
43. Vakai, 1 Sione 4:16.
44. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:40.
45. Vakai, Sēmisi 1:17.
46. Vakai, Nōmipa 23:19.
47. Vakai, Ngāue 10:34–35.
48. Vakai, 1 Nifai 9:6; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:7.
49. 'Oku fakamatala'i 'e he Dictionary.com 'a e *intelligence* ko e "malava ke ako, faka'uhinga, mahino, mo e ngaahi tu'unga tatau mo ia 'o e ngāue faka'atamai; lava ke puke 'a e mo'oni, fetu'utakí, ngaahi mo'oni, etc." mo e "iló."
50. Vakai, 'Ēpalahame 3:19. Ko Sisū Kalaisí 'i he'ene hoko ko e tangata nāunau'ia, mo haohaoá 'oku poto ange ia 'iate kitautolu kotoa.
51. Vakai, Fakahā 21:22.
52. Vakai, 'Ēpalahame 3:17.
53. Vakai, Mōse 1:39.
54. Richard G. Scott, "Trust in the Lord," *Ensign*, Nov. 1995, 17.
55. Richard G. Scott, "Trust in the Lord," 17.
56. Vakai, Sione 5:22; Mōse 1:39. Ko Sētane mo kitautolu pē 'oku tau fakahalaki kitautolú (vakai, Fakahā 12:10; 'Alamā 12:14).
57. Vakai, Sione 4:23; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:40; 20:29.
58. Vakai, 3 Nifai 11:11; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:11–19.
59. Ko e fakatomalá ko e ngāue ia 'oku tau liliu ai hotau natulá ka tau lava 'o hoko 'o tatau mo e 'Otuá. 'I he'ene peheé, 'oku totonu ke tau hokohoko fakatomala ma'u pē, kae 'ikai toki fakatomala pē he taimi "oku tau fai ai ha me'a 'oku halá."
60. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:19–20.
61. *Lectures on Faith*, 38; vakai foki, Molonai 7:48; 10:32–33; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:56, 94–95; 84:33–38.
62. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:20; ko e tākaki atu hono fakamamafa'i.
63. Vakai, Molonai 10:32–33; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 76:69, 94–95.
64. Ko e hā 'oku 'ikai lava ai pe 'ikai fakahā ai 'e he 'Otuá ha me'a lahi ange fekau'aki mo e founga 'o e hoko 'o tatau mo lá? Ko hono mo'oni 'oku 'ikai ke u 'ilo'i totonu kotoa 'a e ngaahi 'uhingá. Ka 'oku 'i ai ha ua 'oku mahino kiate au. Ko e 'uluakí 'ok 'i ai ha ngaahi me'a 'oku 'ikai pē ke lava ia 'o mahino 'i hotau tu'unga fakamatelié (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 78:17). Mahalo 'oku ofiofi ki he feinga ke fakamatala'i 'a e 'initaneti ki ha taha 'oku nofo 'i he Kuonga Lotolotó. Ko e anga 'o e fa'ungá mo e anga 'o e fakakaukaú 'oku 'ikai pē ke mahino ia. Ko e fika uá ko e ngaahi me'afoaki 'o e 'alo'ofá 'oku tau fa'a ma'u ia koe'uhí he kuo pau ke tau kikivi mo faifeinga 'i he ta'e-iló.
65. Ko e ngaahi feilaulau 'oku kole ke tau faí mahalo na'a fie ma'u ki hono a'usia 'o e haohaoá (vakai, Joseph Smith Translation, Hepelū 11:40 ['i he Hepelū 11:40, futinouti a]).
66. Vakai, Loma 8:18.
67. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 78:17–18.



Fai 'e 'Eletā Robert C. Gay

'O e Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulú

Ko Hono To'o Kiate Kitautolu e Huafa 'o Sīsū Kalaisí

'Ofa ke tau 'ai faivelenga kiate kitautolu 'a e huafa 'o Sīsū Kalaisí—'o vakai hangē ko 'Ene vakai, tokoni hangē ko 'Ene tokoní, mo falala 'oku fe'unga 'Ene 'alo'ofá.

S i'oku kāinga, 'i he'eku fakalaululoto kimuí ni ki he tukupā 'a Palesiteni Nalesoni ke ui 'aki e Siasí hono hingoa ne fakahaá, na'á ku huke ki he me'a na'e fakahinohino'i ai 'e he Fakamo'uí 'a e kakai Nifai fēkau'aki mo e hingoa 'o e Siasí.¹ 'I he'eku lau e folofola 'a e Fakamo'uí, na'á ku ofo 'i He'ene toe fakahā ki he kakai "[kuo pau] ke mou 'ai kiate kimoutolu 'a e huafa 'o Kalaisí."² Na'e fakatupu 'e he me'á ni ke u vakai kiate au mo fehu'i, "'Oku ou 'ai 'apē kiate au 'a e huafa 'o e Fakamo'uí fakatatau mo 'Ene fie ma'u au ke u fai?"³ 'Oku ou fie vahevahe mo kimoutolu he 'ahó ni ha ní'ihí 'o e ngaahi ongo kuó u ma'u ko e tali ki he'eku fehu'i.

'Uluakí, 'oku 'uhinga 'a e 'ai kiate kitautolu e huafa 'o Kalaisí ke tau feinga faivelenga ke vakai 'o hangē ko e vakai 'a e 'Otuá.⁴ 'Oku founa fēfē vakai 'a e 'Otuá? Na'e pehē 'e Siosefa Sāmita, "Lolotonga ko ia 'oku fakamāu'i mo fakahala'i 'e ha kongā 'e taha 'o e matakali 'o e tangatā 'a e ní'ihí kehé ta'e

'i ai ha me'i 'alo'ofa 'e tahá, ka 'oku 'afio 'a e Mātu'a Mā'ongo'onga ia 'o e 'uni-vēsí ki he kotoa 'o e fāmili 'o e tangatā 'i he 'ofa mo e tokanga fakaetamai," he "[oku] kilukilua mo 'Ene 'ofá."⁵

Ne si'i mālōlō hoku tuofefine lahí 'i he ngaahi ta'u si'i kuo maliu atú. Na'e mo'ui faingata'a'ia. Na'e faingata'a'ia 'i he ongoongoleléi pea na'e 'ikai ke teitei mālohi mo'oni. Ne li'aki 'e hono husepānití 'ena malí pea li'aki ai mo si'a fānau iiki 'e toko fā ke ne tauhi. 'I he efiafi 'o si'ene mālōlō, na'á ku tāpuaki'i ia ke ne foki fiemālie ki 'api, 'i ha loki ne 'i ai mo si'ene fānau. Na'á ku fakatokanga'i 'i he momeniti ko iá na'á ku fa'a fakamatala'i e mo'ui hoku tuofefiné fakatatau mo 'ene ngaahi faingata'a'ia mo 'ene vaivaí. 'I he'eku hili hoku ongo nimá ki hono 'ulú he efiafi ko iá, na'á ku ma'u ha valoki mamafa mei he Laumālié. Na'e 'ai au ke u 'ilo'i mo'oni 'a 'ene leléi pea mo tuku ke u vakai kiate ia 'o hangē ko e vakai 'a e 'Otuá kiate iá—'o 'ikai ko ha taha 'oku faingata'a'ia 'i he ongoongoleléi mo e mo'ui, ka ko ha taha kuo pau ke fefa'uhi mo ha ngaahi palopalema faingata'a na'e 'ikai ke u ma'u. Na'á ku vakai ki ai ko ha fa'ē fita, neongo 'a e ngaahi me'a fakatuta lahí, kuó ne ohi hake ha fānau faka'ofa 'ofa 'e toko fā, ko ha fānau faka'ofa. Na'á ku lau ia ko ha kaungāme'a ki si'emaufae'e 'a ia na'e tuku hano taimi ke ne tokanga'i mo hoko ko hano hoa 'i he hili e hiki atu 'emaufamái.

Lolotonga e efiafi faka'osi mo hoku tuofefiné, 'oku ou tui na'e fehu'i mai 'e he 'Otuá kiate au, "'Oku 'ikai 'apē ke





ke lava 'o sio ko e taha kotoa 'oku mou feohí ko ha taha toputapu?"

Na'e akonaki 'a Palesiteni Pilikihami 'Tongi 'o pehē:

"Oku ou loto ke tapou ki he Kāingalotú . . . ke ma'u ha mahino ki he kakai tangatá mo fafiné 'o hangē ko honau tu'ungá, kae 'ikai ko homou tu'ungá."⁶

"Kuo tu'o lahi hono lea 'aki—"Kuo fai hala ha taha, pea he 'ikai ke ne lava 'o hoko ko ha taha Mā'oni'oni.' . . . 'Oku tau fanongo ki ha ni'ihī 'oku kapekape mo loi . . . [pe] maumau'i e 'aho Sāpaté. . . . 'Oua te mou fakamāu'i e ni'ihī peheé, he 'oku 'ikai te mou 'ilo 'a e fokotu'utu'u 'a e 'Eikí kiate kinautolú. . . . [Ka.] mou kātekina kinautolu."⁷

'E lava nai hamou taha 'o fakakaukau loto ki hano tuku koe 'e hotau Fakamo'uí mo ho'o ngaahi kavenga mafasiá 'o 'ikai ke Ne fakatokangá'i? Na'e vakai 'a e Fakamo'uí ki he Samēliá, ki he taha tonó, ki he tñaki tukuháú, ki he kiliá, ki he puke faka'atamáí, pea mo e taha faiangahalá 'aki e fofonga tatau. Ko e fānau kotoa 'a 'Ene Tamáí. 'E lava 'o huhu'i kotoa kinautolu.

Te ke lava 'apē 'o mafakakaukaua ki Ha'ane tafoki mei ha taha 'oku loto veiueia ki hono tu'unga 'i he pule'anga 'o

e 'Otuá pe mei ha taha 'oku faingata'a-ia 'i ha fa'ahinga founa pē?⁸ He 'ikai ke u lava 'e au. 'I he fofonga 'o Kalaisí, 'oku mahu'inga ta'e-fakatataua e laumālie kotoa. 'Oku 'ikai ha taha ia 'e tomu'a fakanofa ke tō. Ko e mo'u'i ta'engatá 'e malava ke ma'u 'e he taha kotoa.⁹

Na'á ku ako ha lēsoni ma'ongo'onga mei he valoki 'a e Laumālié 'i he ve'e mohenga hoku tuofefiné: kapau te tau vakai 'o hangē ko 'Ene vakaí, 'e liunga ua 'etau lavame'á—huhu'i 'a kinautolu 'oku tau tokoni'í mo e huhu'i 'o kinautolu.

Uá, 'i he'etau 'ai kiate kinautolu e huafa 'o Kalaisí, kuo pau ke 'oua na'a tau sio pē 'o hangē ko e vakai 'a e 'Otuá, ka kuo pau ke tau fai 'Ene ngāué mo tokoni 'o hangē 'o hangē ko 'Ene tokoní. 'Oku tau tauhi e ongo fekau lahí, tukulolo ki he finangalo 'o e 'Otuá, tñaki 'a 'Isileli, mo tuku 'etau māmá ke "ulo 'i he 'ao 'o e kakaí."¹⁰ 'Oku tau ma'u mo mo'u'i 'aki e ngaahi fuakava mo e ngaahi ouau 'o Hono Siasi kuo fakafoki maí.¹¹ 'I he'etau fai 'ení, 'oku fakakoloa'i leva kinautolu 'e he 'Otuá 'aki e mālohi ke tāpuaki'i kinautolu, hotau fāmili, mo e mo'u'i 'a ha ni'ihī kehe.¹² Fehu'i pē kiate koe,

"Oku ou 'ilo'i nai ha taha 'oku 'ikai ke ne fie ma'u e ngaahi mālohi 'o e langí 'i he'enau mo'u?"

'E fakahoko 'e he 'Otuá ha ngaahi me'a fakaofa 'iate kinautolu 'i he'etau fakamā'oni'oni'i kinautolú.¹³ 'Oku tau fakamā'oni'oni'i kinautolu 'aki hono fakama'a hotau lotó.¹⁴ 'Oku tau fakama'a hotau lotó 'i he'etau fanongo kiate Iá,¹⁵ fakatomala'i 'etau ngaahi angahalá,¹⁶ hoko 'o ului,¹⁷ mo 'ofa hangē ko 'Ene 'ofá.¹⁸ Na'e fehu'i mai 'e he Fakamo'uí, "He kapau 'oku mou 'ofa kiate kinautolu 'oku 'ofa kiate kimoutolú, ko e hā 'a e totongi te mou ma'ú?"¹⁹

Na'á ku toki 'ilo kimu'i ni fekau-aki mo ha a'usia 'i he mo'u'i 'a 'Eletā Sēmisi E. Talamesi 'o ne fakatupu ke u ki'i tu'u mo fakakaukau'i e founa ke 'ofa mo tokoni ai kiate kinautolu 'oku mau feohí. 'I he'ene hoko ko ha palōfesa kei talavou, pea kimu'a pea hoko ko ha 'Aposetolo 'i he lotolotonga 'e mahaki faka'auha ko e ngalo'afú he 1892, ne ma'u 'e 'Eletā Talamesi ha fāmili ko ha kau sola, 'ikai ko ha mēmipa 'o e Siasí, na'e nofo ofi ki ai, na'e tofanga 'i he fokoutuá. Na'e hala ha taha te ne fie ma'u e mahakí 'o hū ki he 'api kuo uesiá. Neongo ia, na'e hū atu 'a 'Eletā Talamesi ki he 'apí. Na'á ne 'ilo ai si'a fānau 'e toko fā: taha ta'u ua mo e konga kuo 'osi mate 'i he falikí, ta'u nima mo e ta'u hongofulu na'e felāngaki lahi, pea mo ha taha ta'u hongofulu mā tolu kuo hōloa. Na'e fuesia 'e he ongomātu'á e mamahí mo e ongosiá.

Ne teuteu'i 'e 'Eletā Talamesi 'a e pekiá mo e mo'uí, tafi e ngaahi lokí, 'ave ki tu'a e ngaahi vala 'ulí, pea tutu e tupenu 'uli ne 'ufi'ufi 'i he mahakí. Na'e ngāue 'i he 'ahó kotoa pea toki foki 'i he pongipongi hono hokó. Na'e si'i mālōlō 'a e taha ta'u hongofulú he lolotonga 'o e poó. Na'á ne hiki mo pukepuke 'a e ki'i ta'u nimá. Na'e tae toto mo fula 'i hono matá mo hono valá. Na'á ne tohi 'o pehē, "Na'e 'ikai ke u lava 'o teke'i meiate au," pea na'á ne puke pē ia kae 'oua kuo si'i mālōlō 'i hono umá. Na'e tokoni 'o tanu e ki'i fānau 'e toko tolu pea alea'i mo ha me'akai mo ha vala ma'a ki si'i fāmili mamahí. 'I he'ene foki ki 'apí, ne faka'auha 'e Misa Talamesi hono valá,

kaukau 'aki e zinc, fakamavahe'i ia mei hono fāmīlī, pea ki'i puke si'i si'i pē.²⁰

'Oku tokolahi fau ha ngaahi mo'ui iate kitautolu 'oku tu'u faingata'a'ia. 'Oku 'ai 'e he Kāingalotū e huafa 'o e Fakamo'ui kiate kinautolu 'aki 'enau hoko 'o mā'oni'oni mo ngāue faka-etauhi ki he taha kotoa tatau ai pē pe 'oku nau 'i fē pe anga honau tu'ungā—ka 'oku fakahaofi e ngaahi mo'ui 'i he'etau fakahoko 'eni.²¹

Faka'osi, 'oku ou tui kuo pau ke tau falala kiate Ia ka tau lava 'o 'ai Hono huafā kiate kitautolu. 'I ha fakataha na'a ku 'alu ki ai 'i ha Sāpate 'e taha, ne 'eke ai 'e ha finemui ha fa'ahinga me'a hangē ko 'eni: "Na'a ku toki motū ni mo hoku kau-me'a tangatā, pea fili ia ke mavahe mei he Siasī. 'Okú ne talamai kuo te'eki ke ne fiefia pehē. "E lava fēfē ke hoko 'eni?"

Na'e tali 'e he Fakamo'ui 'a e fehu'i ni 'i He'ene folofola ki he kakai Nifai, "Ka 'o kapau 'oku 'ikai langa [ho'omou mo'ui] 'i he'eku ongoongolelei, ka kuo langa ia 'i he ngaahi ngāue 'a e tangatā, pe ko e ngaahi ngāue 'a e tēvoló, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'oku [mou] ma'u 'a e fiefia 'i he'enau ngaahi ngāue 'i ha taimi si'i, pea 'e fai-fai pē pea 'e hokosia 'a e ngata'angā."²² 'Oku 'ikai ke teitei 'i ai ha fiefia tu'uloa ia 'i tu'a mei he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi.

Ka na'a ku fakakaukau 'i he fakataha ko iā ki ha kakai lelei tokolahi 'oku ou

'ilo'i, ka 'oku nau fefa'uhi mo ha ngaahi kavenga mafasia lahi pea mo ha ngaahi fekau 'oku fakatuta kiate kinautolu.

Na'a ku fehu'i ai kiate au, "Ko e hā mo ha toe me'a 'e folofola 'aki 'e he Fakamo'ui kiate kinautolu?"²³ 'Oku ou tui na'a Ne mei 'eke ange, "Oku mou falala mai kiate au?"²⁴ Na'a Ne pehē ki he fefine na'e 'au-totó, "Kuo fakamo'ui koe 'e ho'o tui, 'alu 'o fiamālie."²⁵

Ko e taha 'eku ngaahi potu folofola manakó ko e Sione 4:4, 'a ia 'oku pehē, "Pea na'e totonu ke 'alu atu 'i Samēlia."

Ko e hā 'oku ou manako ai 'i he potu folofola ko iā? Koe'uhī, he na'e 'ikai *fie ma'u* 'e Sīsū ia ke 'alu ki Samēlia. Na'e tāufehi'a 'a e kakai Siu 'o Hono kuongā 'i he kakai Samēliā pea nau fononga 'i ha hala takai 'i tu'a Samēlia. Ka na'e fili 'a Sīsū ke hā'ele ki ai ke fuofua fakahā ki he māmanī kotoa ko e Misaia Ia na'e tala'ofā. 'I he pōpoaki ni, na'e 'ikai ngata pē 'Ene fili ha kakai tu'enoā, kae mo ha fefine foki—pea 'ikai ko ha fefine noa pē, ka ko ha fefine mo'ui angahala—ko ha taha na'e lau 'i he taimi ko iā ko e mā'ulalo taha. 'Oku ou tui na'e fai 'eni 'e Sīsū ke mahino ma'u pē kiate kitautolu takitaha 'oku mahulu hake 'a 'Ene 'ofā 'i he'etau manavasi'i, hotau laveá, me'a 'okú ne ma'unimā kitautolú, 'etau veivei-uá, hotau ngaahi 'ahi'ahí, 'etau angahalá, hotau ngaahi fāmīlī kuo movetē, loto mafasiá mo e loto hoha'á, hotau mahaki tauhi, masivá, ngaohikovía, lotosi'i mo

'etau ta'elata.²⁶ 'Okú Ne fie ma'u e taha kotoa ke nau 'ilo 'oku 'ikai ha me'a pea 'oku 'ikai ha taha te Ne ta'e-malava ke fakamo'ui mo 'oatu ki he fiefia tu'uloa.²⁷

'Oku fe'unga 'a 'Ene 'alo'ofā.²⁸ Ko Ia tokotaha pē ne hā'ele hifo 'o mā'ulalo ange 'i he me'a kotoa. Ko e mālohi 'o 'Ene Fakalelei ko e mālohi ia ke ikuna'i ha fa'ahinga kavenga mafasia pē 'i he'e-tau mo'ui.²⁹ Ko e pōpoaki 'o e fefine 'i he ve'e vaitupú, 'okú Ne 'afio'i e ngaahi tūkunga 'o 'etau mo'ui³⁰ pea te tau lava ma'u pē ke 'a'eva mo Ia tatau ai pē pe ko e hā hotau tu'ungā. 'Okú Ne folofola kiate ia pea mo kitautolu takitaha, "Ko ia ia 'e inu 'i he vai te u foaki kiate iā, 'e 'ikai 'aupito toe fie inu ia; ka ko e vai te u foaki kiate iā 'e 'iate ia ia koe matavai mapunopuna hake ki he mo'ui ta'engata."³¹

'I ha fa'ahinga fononga'anga pē 'o e mo'ui, ko e hā ha 'uhinga 'e faifaiangé peá ke tafoki ai mo e Fakamo'ui pē taha, 'a ia 'okú Ne ma'u 'a e mālohi kotoa ke fakamo'ui pea mo fakatau-'atāina'i ko'e? Ko e hā pē ha mahu'inga kuo pau ke ke totongi ke falala kiate Ia, 'oku 'aonga. Si'oku kāinga, tau fili mu'a ke fakalahi 'etau tui ki he Tamai Hēvaní pea mo hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisi.

Mei he kotoa 'o hoku laumālié, 'oku ou fakamo'oni ko e Siasī 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko e Siasī ia 'o e Fakamo'ui, 'o tatakī 'e he Kalaisi mo'ui fakafou 'i ha palōfita mo'oni. Ko 'eku faka'amú ke tau 'ai faivelenga kiate kitautolu 'a e huafa 'o Sīsū Kalaisi—'o vakai hangē ko 'Ene vakaí, tokoni hangē ko 'Ene tokoní, mo falala 'oku fe'unga 'Ene 'alo'ofā ke 'oatu kitautolu ki 'api mo e fiefia tu'uloa. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, 3 Nifai 27:3–8.
2. Vakai, 3 Nifai 27:5–6; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77 mo e fuakava 'o e sákalamēnití.
3. Vakai, Dallin H. Oaks, *His Holy Name* (1998) ki ha ako faka'auliliki ki he 'ai kiate kitautolú mo e hoko ko ha fakamo'oni 'o e huafa 'o Sīsū Kalaisi.
4. Vakai, Mōsaia 5:2–3. Ko ha kongā 'o e fu'u liliu lahi 'i he lotó he lotolotonga 'o e kakai 'o e Tu'i ko Penisimaní na'a nau 'ai kiate kinautolu e huafa 'o Kalaisi ko e 'ā 'a honau matá ke "ā lelei." Ko kinautolu 'oku





nau ma'u e pule'anga fakasilesitalé ko ha ni'ihī fakafo'ituitui 'oku nau "mamata 'o hangē ko e mamata atu kiate kinautolú" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:94).

5. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitēni 'o e Siasi: Siosefa Sāmīta* (2007), 45.
6. Brigham Young, in *Journal of Discourses*, 8:37.
7. *Discourses of Brigham Young*, sel. John A. Widtsoe (1954), 278.
8. Vakai, 3 Nifai 17:7.
9. Vakai, Sione 3:14–17; Ngāue 10:34; 1 Nifai 17:35; 2 Nifai 26:33; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:41–42; Mōse 1:39. Na'e ako'i foki 'e 'Eletā D. Toti Kulisitifasoni: "Oku tau fakamo'oni ta'e toe veiveiua ki he me'a na'e fakataumu'a ki ai e Fakalelei 'a Sisū Kalaisi, pea 'i he iku'angā te Ne totongi huhu' 'a e me'a kotoa pē na'e mole meiate kinautolu 'oku tafoki kiate Iā. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha taha ia kuo tu'utu'uni pau mai ke ne ma'u pē ha me'a si'isi'i ange 'i he me'a kotoa 'oku ma'u 'e he Tama'i ma'a 'Ene fānau" ("Uhinga 'o e Malī, 'Uhinga 'o e Fāmili," *Liahona*, Mē 2015, 52).
10. Vakai, Mātiu 5:14–16; 22:35–40; Mōsaia 3:19; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:13–14; 133:5; vakai foki, Russell M. Nelson, "The Gathering of Scattered Israel," *Liahona*, Nov. 2006, 79–81.
11. Vakai, Levitiko 18:4; 2 Nifai 31:5–12; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:12–16; 136:4; Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:3–4.
12. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:20–21; 110:9.
13. Vakai, Sosiua 3:5; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 43:16; vakai foki, Sione 17:19. Na'e fakamā'oni'oni' 'e he Fakamo'ui la ke ne ma'u 'a e mālohi ke tāpuaki' i kitautolu.
14. Vakai, Hilamani 3:35; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 12:6–9; 88:74.
15. Vakai, Siosefa Sāmīta—Hisitōliā 1:17, ko e fuofua fekau na'e tuku 'e he 'Otuā 'i ha me'a-hā-mai ki he Palōfita ko Siosefa Sāmīta; vakai foki, 2 Nifai 9:29; 3 Nifai 28:34.
16. Vakai, Ma'ake 1:15; Ngāue 3:19; 'Alamā 5:33; 42:22–23; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:4–20. 'Ikai ngata ai, fakalaulauloto ki he fo'i fakakaukau 'e ua ko 'eni fekau'aki mo e angahalā. 'Uluaki, na'e tohi 'e Hiu Nipili: "Ko e angahalā 'oku maumau taimi. Ko hono fai 'o ha me'a ka na'e totonu ke ke fai ha me'a kehe pea mo ha ngaahi me'a lelei ange 'okū ke ma'u e ivi ke fai" (*Approaching Zion*, ed. Don E. Norton [1989], 66). Na'e tohi 'e he fa'ē 'a Sione Uesilii ko Sūsana Uesili ki hono fohā 'o pehē: "Ako e lao ko 'enī. Ko e hā pē fa'ahinga me'a 'okū ne holoki ho taumu'a, maumau 'i e angamalū ho konisēnisi, fakafehu'ia ho ongo ki he 'Otuā, pe te ne to'o ho'o fiefia 'i he ngaahi me'a fakalaumālie; . . . ko e hā pē me'a 'okū ne fakatupu . . . mafai 'a ho sinō ke lahi ange 'i ho 'atama'i; ko e angahala ia kiate koe, neongo 'ene hā ngali ta'e-ha-melē" (*Susanna Wesley: The Complete Writings*, ed. Charles Wallace Jr. [1997], 109).
17. Vakai, Luke 22:32; 3 Nifai 9:11, 20.
18. Vakai, Sione 13:2–15, 34. 'I he efafi 'o 'Ene Fakalelei, na'e fufulu 'e he Fakamo'ui e va'e 'o ia na'a ne lavaki' iā, 'o ha taha na'a ne faka'ikai' iā, pea mo ha ni'ihī kehe na'e mā'umohe 'i Hono houa fie ma'u lahi tahā. Hili ia peā Ne ako'i, "Oku ou tuku 'a e fekau fo'ou kiate kimoutolu, Koe'uhī ke mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu; hangē ko 'eku 'ofa kiate kimoutolū."
19. Mātiu 5:46.
20. Vakai, John R. Talmage, *The Talmage Story: Life of James E. Talmage—Educator, Scientist, Apostle* (1972), 112–14.
21. Vakai, 'Alamā 10:22–23; 62:40.
22. 3 Nifai 27:11.
23. 'Oku folofola e 'Eiki 'i he Mātiu 11:28–30: "Ha'u kiate au 'a kimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo māfasiā, pea te u foaki 'a e fiemālie kiate kimoutolu. . . . He 'oku faingofua pē 'eku ha'amonga, pea 'oku ma'ama'a 'eku kavengā." Fakakaukau foki ki he 2 Kolinitō 12:7–9: "Oku fakamatala' 'e Paula e faingata'a ko ha "tolounua 'i he kakanō," 'a ia na'a ne lotua ke to'o. Na'e fakahā kia Paula 'e he 'Eiki, "Ko 'eku tokonī 'e lahi ma'au: he kuo fakakakato 'eku mālohī 'i ho'o vaiva'i." Vakai foki, 'Eta 12:27.
24. Vakai, Mōsaia 7:33; 29:33; Hilamani 12:1; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:87.
25. Vakai, Luke 8:43–48; Ma'ake 5:25–34. Na'e 'i ai e fu'u fie ma'u lahi 'a e fefine na'e 'au-totō pea 'ikai ha'ane toe fili. Kuo faingata'a'ia 'i ha ta'u 'e 12, fakamoleki e kotoa 'o 'ene koloā 'i he kau toketaā, pea na'e faka'au ke toe kovi ange. Kapusi mei hono kaka'i mo e fāmili, na'a ne tutui atu ai 'i ha fu'u ha'ofanga kakai tokolahi 'o fakatōmape'i ki he Fakamo'ui. Na'e falala kakato mo tui ki he Fakamo'ui, pea na'a Ne ongo'i 'ene ala ki Hono kapa'i kofū. 'I he tui ko iā na'a Ne fakamo'ui ia pea mo kakato. Na'a Ne ui leva ia ko e "ofefine." Na'e 'ikai ke toe hoko ko ha 'āuhē ka ko ha mēmipa 'o e fāmili 'o e 'Otuā. Ko hono fakamo'ui na'e fakaetu'asino, k fakasōsiale, fakaeloto, mo fakalaumālie. 'E ala tolonga 'a e ngaahi faingata'a 'o lauita'u pe 'i he mo'ui kotoa, ka ko 'Ene tala'ova 'o e fakamo'ui 'oku pau mo mahino.
26. Vakai, Luke 4:21; Sione 4:6–26. 'Oku lekooti 'e Luke, ka 'oku 'ikai ko Sione, 'i he kamata'anga 'o e ngāue 'a Sisū, na'e hā'ele ki hono falelotu lahī 'i Nāsaleti, lau ha konga 'o e kikite 'a 'Isaia ki he 'Isaia, peā Ne talaki, "Oku fakahoko 'i he 'ahō ni 'a e potu-folofolā ni 'i homou fanongō." Ko e fuofua taimi 'eni kuo lekooti 'o e folofola 'a e Fakamo'ui ko Iā 'e Misaiā. Neongo ia, 'oku lekooti 'e Sione 'i he ve'e vai 'o Sēkopē, ko e fuofua taimi ia na'e fakahā ai 'e Sisū Hono tu'unga faka-Misaiā 'i ha ha'oha'onga kakai. Koe'uhī na'e lau 'a e kakai Samēlia, 'i he tu'unga ko 'enī, 'oku 'ikai ko ha kakai Siu, na'e toe ako'i ai 'e Sisū ko 'Ene ongoongolelei 'oku ma'ae Siū mo e Senitailē fakatou'osi. Na'e hoko 'a e talaki ko 'enī 'i he "feitu'ula'ā hono onō," pe ko e ho'ataā, ko e taimi 'oku ma'u ai 'e he māmanī hono maama lahi tahā mei he la'aā. Na'e tu'u foki e vaitupu 'o Sēkopē 'i he tele'a ofi ki he feitu'unga tonu ko 'enī 'a ia na'e fuakava ai 'a 'Isileli 'o e kuonga mu'a mo e 'Eiki, hili 'enau tū'ta ki he fonua 'o e tala'ofā. Ko e mālie, he na'e 'i he tafa'aki 'o e tele'a ha mo'unga mōmoa pea 'i he tafa'aki 'e tahā ha mo'unga fonu 'i he fanga ki'i vaitafe 'oku ma'u mo'ui mei ai.
27. Na'e ako'i 'e 'Eletā Niila A. Mekisuale: "[Ko e taimi 'oku tau 'i he tu'unga mafasia ai, 'oku tau fifili pea 'oku kei toe ha'atau me'a ke foaki, te tau lava 'o fiemālie 'o ka tau 'ilo ko e 'Otuā, 'okū Ne 'afio'i lelei e me'a 'oku tau lavā, na'a Ne tuku kitautolu henī ke tau ikuna. 'Oku 'ikai ha taha ia 'e tomu'a fakanofa ke tō pe faiangahala. . . . 'I he taimi 'oku tau ongo'i fōngia ai, tau manatu ki he fakapapu he 'ikai fakamafasia' i kitautolu 'e he 'Otuā" ("Meeting the Challenges of Today" [Brigham Young University devotional, Oct. 10, 1978], 9, speeches.byu.edu).
28. Kuo akonaki 'a Palesitēni Lāsolo M. Nalesoni 'o pehē: "['E 'i ai ha 'aho 'e hoko mai, te ke tu'u ai 'i he 'ao 'o e Fakamo'ui. 'E lōmekina koe 'o a'u ki ha tu'unga te ke tangi 'a lō'imata ai ke 'i Hono 'ao toputapū. Te ke feinga ke ma'u ha lea ke fakamālō ai kiate Iā 'i hono totongi ho'o ngaahi angahalā, 'i hono fakamolemole'i koe 'i ha'o fa'ahinga anga ta'e'ofa pē ki ha taha, 'i hono fakamo'ui koe mei he ngaahi kafo mo e fakamaau ta'etotonu 'o e mo'ui ko 'enī. Te ke fakamālō kiate Iā 'i hono fakamālohia koe ke ke fakahoko e ngaahi me'a ta'emalavā, 'i hono liliu ho ngaahi vaiva'i ko e mālohingā, pea mo hono faka'atā ke ke nofo mo Iā pea mo ho fāmili 'o ta'engatā. 'E fakafo'ituitui mo mo'oni kiate koe 'a Hono tu'ungā, 'Ene Fakalelei, mo Hono Ngaahi 'Uluangāngā" ("Prophets, Leadership, and Divine Law" [worldwide devotional for youth adults, Jan. 8, 2017], broadcasts.lds.org).
29. Vakai, 'Isaia 53:3–5; 'Alamā 7:11–13; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:5–9.
30. Vakai, Joseph Smith—History 1:17; Elaine S. Dalton, "He Knows You by Name," *Liahona*, May 2005, 109–11.
31. Sione 4:14.



‘Eletā Matthew L. Carpenter

‘O e Kau Fitungofulú

Ko ho Lotó Ke ke Mo‘ui?

Kapau te tau fili ke fakatomala mo liliu kakato hotau lotó ki he Fakamo‘uí, te Ne fakamo‘uí fakalaumālie kitautolu, koe‘uhí ko e Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí.

Hili ha ngaahi māhina si‘i ‘o e ngāue fakafaifekau homa foha si‘isi‘i tahá, ‘i he‘ene faka‘osi‘osi mo hono hoa fakafaifekau ha‘ana ako, na‘e ongo‘i ‘e homa fohá ha langa hono ‘ulú. Na‘á ne ongo‘i mātu‘aki faikehe ‘aupito; ‘uluakí, na‘e ‘ikai ke ne toe mapule‘i hono nima to‘ohemá; pea ‘ikai toe ngaue mo hono ‘eleló. Na‘e kamata ke tāupe e tafa‘aki to‘ohema ‘o hono matá. Na‘e faingata‘a ke toe lea. Na‘á ne ‘ilo na‘e ‘i ai ha me‘a na‘e fehalaaki. Ko e me‘a na‘e ‘ikai ke ne ‘ilo‘i na‘á ne lolotonga pā-kālava lahi ‘i ha feitu‘u ‘e tolu ‘i hono ‘utó. Na‘e kamata ke tō mai ‘a e ilifiá ‘i he kamata ke mamatea fakafaha‘i tahá. Ko e vave ange hono fai ha tokanga ki ha taha pā-kālavá ‘e lava ke ‘aonga lahi ia ki he‘ene fakaakeaké. Na‘e ngāue vave leva hono hoa faifekau faivelengá. Hili ‘ene telefoni ki he 911, na‘e faingāue leva ki ai. Ko e fakaofó, he na‘e mini pē nima ‘a e me‘alele falemahakí mei hona ‘apí.

Hili hono leleaki‘i homa fohá ki he falemahakí, ne vakai‘i vave leva ‘e he kau ngāue fakafaito‘ó e tu‘unga na‘á ne ‘i aī pea nau pehē ‘oku totonu ke nau ‘oange ha faito‘o ki homa fohá te ne ala liliu e ngaahi nunu‘a mamatea ‘o e pā-kālavá, hili ha vaha‘a taimi.¹ Ka neongo ia, kapau na‘e ‘ikai pā-kālava homa fohá, ‘e ‘i ai ha ngaahi nunu‘a

kovi ‘o e faito‘ó, hangē ko e fā-noa e totó he ‘utó. Na‘e pau ke fili homa fohá. Na‘á ne fili ke ne tali e faito‘ó. Neongo ‘e fie ma‘u ha ngaahi tafa lahi pea lau māhina ke mo‘ui kakato, ka na‘e iku toe foki homa fohá ‘o fakakakato ‘ene ngāue fakafaifekau, hili e mole atu ha ngaahi nunu‘a lahi ‘o e pā-kālavá.

Ko ‘etau Tamai Hēvaní ‘oku aoniu mo tokaima‘ananga. ‘Okú Ne ‘afio‘i ‘etau ngaahi fefa‘uhi fakaesinó. ‘Okú Ne ‘afio‘i ‘etau ngaahi mamahi fakaesino koe‘uhí ko e puké, mahakí, hoholó, fakatu‘utāmaki, pe uesia fakaesino

‘i hotau fā‘ele‘í. ‘Okú Ne ‘afio‘i ‘etau ngaahi fefa‘uhi fakaeloto ‘oku felāve‘i mo e loto hoha‘á, ta‘elatá/ongo‘i tuenoa, loto mamahí, pe puke faka‘atamaí. ‘Okú Ne ‘afio‘i e taha kotoa ne uesia ‘e he fakamaau ta‘e-totonú pe kuo ngaohikovia. ‘Okú Ne ‘afio‘i hotau ngaahi vaivaí mo e fakahehemá mo e ngaahi ‘ahi‘ahi ‘oku tau fekuki mo iá.

‘Oku sivi‘i kitautolu lolotonga e mo‘ui fakamatelié ke ‘ilo‘i pe te tau fili ‘a e leleí kae ‘ikai ko e koví. Ko kinautolu ‘oku nau tauhi ‘Ene ngaahi fekaú, te nau nofo mo Ia “‘i ha tu‘unga fiefia ‘oku ‘ikai hano ngata‘anga.”² Kuo ‘osi foaki mai ‘e he Tamai Hēvaní ‘a e mālohi mo e ‘ilo kotoa ki Hono ‘Alo ko Sīsū Kalaisí, ke tokoni ‘i he‘etau fakalakalaka ke hoko ‘o tatau mo Iá. ‘Oku ‘ikai ha puke fakaesino, fakaeloto, pe fakalaumālie ‘e ta‘e-malava ke fakamo‘ui ‘e Kalaisí.³

‘Oku fakamatala ‘e he folofolá ha ngaahi me‘a mana lahi mei he ngāue ‘a e Fakamo‘uí ‘i māmaní, na‘e ngāue ‘aki ai ‘e Sīsū Kalaisi hono mālohi fakalangí ke fakamo‘ui kinautolu na‘e faingata‘a-‘ia fakaesinó.

‘Oku fakamatala‘i ‘e he Kosipeli ‘a Sioné ‘a e talanoa ‘o ha tangata na‘e fekuki mo ha palopalema fakaesino ‘i ha ta‘u ‘e 38.

“Ka kuo mamata ‘a Sīsū ki he‘ene tokotó, ‘o ne ‘ilo kuo fuoloa ‘ene mo‘uá, na‘e fehu‘i ia ki ai, Ko ho lotó ke ke mo‘ui?”





Pea tali 'e he tangata vaivai na'e 'ikai ha taha ai ke tokoni, 'i he taimi na'a ne fie ma'u lahi taha ai.

"Pea tala 'e Sisū kiate ia, Tu'u hake pea to'o ho mohengā 'o 'alu.

Pea *fakafokifā* pē kuo mo'ui 'a e tangatā, 'o ne to'o hono mohengā, pea 'alu."⁴

Kātaki 'o fakatokanga'i e fekau'aki 'o e lōloa e faingata'a'ia 'a e tangatā—ta'u e 38—mo e vave hono fakamo'ui iā 'i he kau pē ai 'a e Fakamo'ui. Ko e hoko e faifakamo'ui "*i he taimi pē ko iā.*"

'I ha taimi 'e taha, na'e 'i ai ha fefine na'e 'au-toto 'i ha ta'u 'e 12, 'a ia na'e "faka'osi 'e ia 'ene me'a kotoa pē ki he kau faito'ó, . . . na'e ha'u ia ki hono tu'á, 'o ala ki he kapa 'o hono kofú: pea [matu'u] *leva* 'ene 'au-totó. . .

"Pea pehēange 'e Sisū, . . . Kuo ala ha taha kiate au: he 'oku ou 'ilo kuo 'alu 'a e mālohi 'iate au.

"Pea kuo 'ilo 'e he fefiné kuo 'ikai lilo ia, [na'a ne] . . . fakahā kiate ia 'i he 'ao 'o e kakai kotoa pē . . . mo 'ene mo'ui ai *levā*."⁵

Na'e ako'i 'e Kalaisi 'i He'ene ngāue fakafaifekau, 'okú Ne ma'u e mālohi ki he sino fakamatelié. 'E 'ikai ke tau lava 'o mapule'i e taimi 'e fakamo'ui ai 'e Kalaisi hotau ngaahi fokoutua fakamatelié. 'Oku hoko 'a e fakamo'ui 'o fakatatau mo Hono finangaló mo e potó. Na'e puke ha ni'ihī 'i he folo-folá 'o laulau ta'u; kae puke ha ni'ihī 'i he'enu mo'ui kotoa. 'E lava 'e he ngaahi me'a fakamamahi fakamatelié 'o sisivivi' i kitautolu mo fakaloloto 'etau

falala ki he 'Otuá. Ka ko e taimi 'oku tau tuku ai 'a Kalaisi ke kau mai, te Ne fakaivia fakalaumālie ma'u pē kitautolu ke tau ma'u ha ivi lahi ange ke mafeia e ngaahi kavenga mafasiá.

Ko hono mo'oní, 'oku tau 'ilo ko e ngaahi fokoutua, puke, pe tōnounou fakamatelié kotoa pē, 'e fakamo'ui ia 'i he Toetu'u. Ko ha me'a'ofa 'eni ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatā tu'unga 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi.⁶

'E lava ke mahulu ange e fakamo'ui 'a Sisū Kalaisi 'i hotau sino fakamatelié. Te Ne lava foki 'o fakamo'ui hotau laumālie. 'Oku tau ako 'i he folo-folá kotoa 'a e anga hono tokoni'i 'e Kalaisi 'a kinautolu na'e vaivai honau laumālie pea fakamo'ui kinautolú.⁷ 'I he'etau fakakaukau ki he ngaahi a'usia ko 'ení, 'oku tupulaki leva 'etau 'amanaki lelei mo 'etau tui ki he mālohi 'o e Fakamo'ui ke tāpuekina 'etau mo'ui. 'E lava ke liliu 'e Sisū Kalaisi hotau lotó, fakamo'ui kitautolu mei he ngaahi nunu'a 'o e fakamaau ta'etotonú pe ngaohikovia te tau ala fouá, pea fakamālohia 'etau lava ke makātaki'i 'a e molé mo e loto mamahi, pea 'omi ha nonga ke tokoni ke tau kātaki'i 'a e ngaahi faingata'a 'i he'etau mo'ui, 'o faito'o fakaeloto kitautolu.

'E toe lava foki 'e Kalaisi ke fakamo'ui kitautolu 'i he taimi 'oku tau faiangahala ai. 'Oku tau faiangahala 'i he taimi 'oku tau maumau'i 'ilo'ilopau ha taha 'o e ngaahi fono 'a e 'Otuá.⁸ 'I he taimi 'oku tau faiangahala ai, 'oku ta'ema'a leva hotau laumālie. He 'ikai

ke hū ha me'a ta'ema'a ki he 'ao 'o e 'Otuá.⁹ "Ko e ma'a mei he angahalá [ko e] fakamo'ui fakalaumālie ia."¹⁰

'Oku 'afio'i 'e he 'Otuá ko e Tama'i te tau faiangahala, ka kuó Ne teuteu ha founa ke huhu'i ai kitautolu. Na'e ako'i mai 'e 'Eletā Lini G. Lōpini: "Ko e fakatomalá, 'oku 'ikai ko ha palani talifaki ia [a e 'Otuá] telia tokua na'a tau tōnounou. Ko 'Ene palani 'a e fakatomalá, he na'a Ne 'afio'i te tau tōnounou."¹¹ 'I he taimi 'oku tau faiangahala ai, 'oku tau ma'u ha faingamālie ke fili 'a e lelei pe koví. 'Oku tau fili 'a e lelei 'i he'etau fakatomala hili 'etau faiangahalá. Tu'unga 'ia Sisū Kalaisi mo 'Ene feilaulau fakalelei, 'e lava ke huhu'i kitautolu mei he'etau ngaahi angahalá pea fakafoki ki he 'ao 'o e 'Otuá ko e Tama'i, kapau te tau fakatomala. 'Oku 'ikai fakapalataha pē 'a e fakamo'ui fakalaumālie—ka 'oku fie ma'u ki ai e mālohi huhu'i 'o e Fakamo'ui mo e fakatomala fakamātoato 'a e taha faiangahalá. Ko kinautolu 'oku nau fili ke 'oua 'e fakatomalá, 'oku nau fakasitu'a'i e fakamo'ui 'oku fai 'e Kalaisi. 'Oku hangē ki he ni'ihī ko 'ení ia na'e 'ikai fai ha huhu'i.¹²

'I he'eku talatalaifale mo ha ni'ihī 'oku feinga ke fakatomalá, kuó u fakatumutumu 'i he faingata'a ke fai 'a e ngaahi fili totonú 'e he kakai na'e mo'ui angahalá. 'Oku mavahe 'a e Laumālie Mā'oní'oní meiate kinautolu, pea 'oku nau fa'a faingata'a'ia ke fai e ngaahi fili te ne 'omi ke nau ofi ange ai ki he 'Otuá. Te nau fāinga 'o laumāhina pea na'a mo ha ngaahi ta'u, ongo'i mā pe manavasi'i ki he ngaahi nunu'a 'o 'enua ngaahi angahalá. 'Oku nau fa'a ongo'i he 'ikai ke nau teitei liliu pe ma'u ha fakamole-mole. Kuó u fa'a ongonā ha'anau pehē 'oku nau ilifia na'a 'ilo 'e kinautolu 'oku nau 'ofa ai e me'a kuo nau fa'i, he 'ikai ke nau toe 'ofa ange pe li'aki kinautolu. 'I he taimi 'oku nau muimui ai 'i he fa'ahinga fakakaukau ko 'ení, 'oku nau pehē leva ke nau fakalongolongo pē pea fakatoloi 'enua fakatomalá. 'Oku nau ma'u hala tokua 'e lelei ange ke 'oua 'e fakatomala he taimi ni ke 'oua te nau toe uesia e ni'ihī 'oku nau 'ofa ai. Ko 'enua fakakaukau tokua 'oku lelei ange ke mamahi hili e mo'ui ko 'ení, 'i ha'anau foua e hala 'o e fakatomalá he taimi

ni. Kāinga, 'oku 'ikai *teitei* hoko ko ha fakakaukau lelei ke fakatoloi ho'omou fakatomalā. 'Oku fa'a faka'aonga'i e he fili 'a e ilifā pe manavasi'i ke ta'ofi kitautolu mei he ngāue taimi tonu ki he'etau tui kia Sisū Kalaisi.

I he taimi 'oku fehanganhangai ai e nī'hi 'oku tau 'ofa ai pea mo e mo'oni 'o e tō'onga angahalā, neongo te nau ongo'i loto mamahi fau, ka 'oku nau fa'a fie tokoni'i e tokotaha fakatomala mo'oni ke liliu mo fakalelei mo e 'Otuā. 'Io, 'oku vave ange 'a e fakamo'ui fakalaumāliē 'i he taimi 'oku vetehia ai e taha faiangahalā mo feohi mo kinautolu 'oku nau 'ofa ai mo tokoni ke si'aki 'enau angahalā. Kātaki 'o manatu'i 'oku māfima'i 'a Sisū Kalaisi 'i he founa 'okú Ne fakamo'ui foki ai mo e taha tonuhia ka 'oku uesia 'i he angahalā, 'oku tafoki kiate Iā.¹³

Na'e pehē 'e Palesiteni Poiti K. Peek: "Oku maumau hotau laumāliē 'i he taimi 'oku tau fai ai ha ngaahi fehalaaki pe faiangahalā. Ka 'oku 'ikai tatau ia mo hotau sino fakamateliē, he ko e taimi 'oku kakato ai e fakatomalā, 'oku 'ikai ha toe [piki] ia 'e 'asi, tu'unga 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi. Ko e tala'ofa 'eni: 'Vakai, ko ia ia kuó ne fakatomala mei he'ene ngaahi angahalā, 'oku fakamolemole'i ia, pea ko au ko e 'Eiki, 'oku 'ikai te u toe manatu ki ai' [Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42]."¹⁴

I he taimi 'oku tau fakatomala ai "i he loto-fakamātoato,"¹⁵ "e faka'aonga'i *leva* 'a e palani lahi 'o e huhu'i" 'i he'etau mo'ui.¹⁶ 'E fakamo'ui kitautolu 'e he Fakamo'ui.

Na'e ngāue fakavavevave 'a e hoa faifekau mo e kau ngāue fakafaito'o na'a nau tokoni'i homa foha na'e pā-kālava 'i he mala'e 'o e ngāue fakafai-fekau. Na'e fili homa fohā ke ne tali e faito'o ke ta'ofi e pā-kālavā. Na'e ta'ofi e ngaahi nunu'a 'o e mamatea na'e mei hoko he'ene pā-kālavā, 'a ia ne mei fe'ao mo ia he toenga 'o 'ene mo'ui. Ko e me'a tatau pē, 'i he vave ange 'etau fakatomala mo 'omi e Fakalelei 'a Sisū Kalaisi ki he'etau mo'ui, ko e vave ange ia ha lava ke fakamo'ui kitautolu mei he ngaahi nunu'a 'o e angahalā.

Na'e fai 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni e fakaafe ko 'eni: "Kapau kuó



ke hē mei he halā, . . . 'oku ou faka-afe'i atu koe . . . ke ke foki mai mu'a. Neongo pe ko e hā ho'o ngaahi hoha'ā, neongo pe ko e hā ho ngaahi faingata'ā, 'oku 'i ai ha feitu'u heni mo'ou 'i he Siasi 'o e 'Eiki. 'E hanga 'e ho'omou ngāue he taimi ni ke mou foki ki he hala 'o e fuakavā, 'o tāpuekina kimoutolu mo e ngaahi to'u tangata 'oku te'eki fā'ele'i mai."¹⁷

'Oku fie ma'u kitautolu 'i hotau fakamo'ui fakalaumāliē ke tau mo'u-laloa ki he ngaahi tūkunga kuo 'omi 'e he Fakamo'ui. Kuo pau ke 'oua na'a tau fakatoloi! Kuo pau ke tau ngāue 'i he 'ahó ni! Ngāue he taimi ni ke 'oua na'a ta'ofi 'e he mamatea fakalaumāliē ho'o fakalakalaka ta'engatā. Lolotonga 'eku leā, kapau ne ke ongo'i e fie ma'u ke kole fakamolemole ki ha taha ne ke faihala ki ai, 'oku ou fakaafe'i koe ke ke fai ia. Fakahā ange e me'a kuó ke fai. Kole fakamolemole. Kapau kuó ke fai ha angahala 'o uesia ai ho'o taau mo e temipalē, 'oku ou fakaafe'i koe ke ke talanoa mo ho'o pīsopē—he 'ahó ni. 'Oua na'a fakatoloi.

Si'oku kāinga, ko e 'Otuā 'a 'etau Tamai Hēvani 'ofā. Kuó Ne foaki 'a e mālohi mo e 'ilo kotoa ki Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sisū Kalaisi. Koe'uhí ko Ia, 'e fakamo'ui ai 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatā 'i ha 'aho, mei he fokoutua fakamateliē kotoa pē 'o lauikuonga. Tu'unga 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi, kapau te tau fili ke fakatomala mo liliu kakato hotau lotó ki he Fakamo'ui, te Ne fakamo'ui fakalaumāliē kitautolu.

'E lava ke kamata leva 'a e fakamo'ui ko iā. 'Oku 'atautolu 'a e fili ko iā. *Ko hotau lotó ke fakamo'ui kitautolu?*

'Oku ou fakamo'oni na'e fai 'e Sisū Kalaisi e totongi huhu'i kae lava 'o fakamo'ui kakato kitautolu. Ka kuo pau ke tau fili ke tali e faito'o faifakamo'ui 'okú Ne 'omí. Tali ia he 'ahó ni. 'Oua na'a fakatoloi. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Na'e ui 'a e faito'o ko e tPA (tissue plasminogen activator).
2. Mōsaia 2:41.
3. Vakai Mātui 4:24. Na'e hā'ele holo 'a Kalaisi 'o fakamo'ui 'a e kakai mahaki, 'o a'u kiate kinautolu na'e puke he ngaahi mahaki "kehekehe," "faingata'a'ia," "ma'u 'e he fanga tēvoló," mo "kinautolu na'e "valé."
4. Vakai, Sione 5:5-9; ko e tākaki atu hono fakamamafa'i.
5. Vakai, Luke 8:43-47; ko e tākaki atu hono fakamamafa'i.
6. Vakai, 'Alamā 40:23; Hilamani 14:17.
7. Vakai, Luke 5:20, 23-25 vakai foki, Liliu 'a Siosefa Sāmitā, Luke 5:23 ('i he Luke 5:23, futinouti a): "[Oku fie ma'u ha mālohi lahi ange ke fakamolemole'i 'a e angahalā pe ko e fokotu'u 'o e mahaki pea 'alú?]"
8. Vakai, 1 Sione 3:4.
9. Vakai, 3 Nifai 27:19.
10. "Ko e Ongongolelei 'o Sisū Kalaisi," *Malanga'aki Eku Ongongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaijekau*, rev. ed. (2018), Ids.org/manual/missionary.
11. Lynn G. Robbins, "Kae Liunga Fitungofulu Lau 'e Fitu," *Liahona*, Mē 2018, 22.
12. Vakai, Mōsaia 16:5.
13. Kuó u sionu 'i ha ngaahi me'a lahi hono fakavave'i e fakamo'ui 'o ha nī'hi fakafo'ituitui 'i he taimi 'oku fakalotolahi ai e kau mēmipa 'o e fāmili ki ha taha na'a ne maumau 'i 'a e fuakava 'o e anganofó mo e falalā, 'o tokoni'i kinautolu ke tafoki kakato ange ki he Fakamo'ui ke ma'u Hono mālohi faifakamo'ui 'i he'enu mo'ui. Kapau 'e feinga fakamātoato ha taha 'oku fakatomala mo'oni ke liliu, 'oku 'ikai ngata pē 'i he tokoni 'a e kau mēmipa 'o e fāmili 'i he ako 'o e ongongolelei, lotu fakamātoato, mo e ngāue faka-Kalaisi, ka 'oku nau toe fakaava foki 'a e matapā ke fakalahi ai e fakamo'ui 'enau mo'ui mei he Fakamo'ui. 'I he taimi 'oku fe'unga ai, 'e lava e kau mamahi tonuhia 'o tokoni ki he taha angahalā, 'aki ha'ane fekumi ki ha fakahinohino fakalangi 'i he me'a ke ako fakatahā, founa ke tokoni ai, mo e founa ke fakakau ai e kau mēmipa 'o e fāmili ke pou pou mo fakavia e laumāliē fakatomalā ke ne liliu pea 'aonga ki ai e mālohi huhu'i 'o Sisū Kalaisi.
14. Boyd K. Packer, "Ko e Palani 'o e Fiefiā," *Liahona*, May 2015, 28.
15. 3 Nifai 18:32.
16. 'Alamā 34:31; ko e tākaki atu hono fakamamafa'i.
17. Russell M. Nelson, "I He'etau Laka Fakataha Atu Kimu'ā," *Liahona*, Epeleli 2018, 7.



Fai 'e 'Eletā Dale G. Renlund

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Mou Fili he 'Ahó Ni

'E makatu'unga 'a e lahi 'o 'etau fiefia ta'engata 'i he'etau fili 'a e 'Otua mo'ui mo kau mo la 'i He'ene ngāué.

Ko Mele Popiní 'oku 'ikai ko ha tokotaha mo'oni ka ko ha tokotaha to'otama Pilitānia angamaheni—na'e fakaofa.¹ Na'e heka mai 'i he matangi hahaké ke tokoni ki he fāmilī Pangikē faingata'a'ia he Fika 17, Hala Cherry Lane, 'i 'Etuatoni Lonitoni. Na'e tuku ke ne tokanga 'i e fānaú, 'a Sēini mo Maikolo. Na'e kamata ke ne ako'i kināua 'i ha founa fefeka kae anga'ofa, ha ngaahi lēsoni mahu'inga 'i ha ongo fakafiefia.

Na'e fakalakalaka lahi 'a Sēini mo Maikolo, ka na'e fakakaukau 'a Mele kuo taimi ke ne hoko atu. 'I he fo'i tulamā, 'oku feinga ai e kaungāme'a tafi fakamanava 'o Mele ko Pētī, ke fakaloto'i ia ke 'oua 'e 'alu. Na'á ne pehē, "Ka ko e ongo ki'i tamaiki lelei kināua, Mele."

Tali ange 'e Mele, "He te u tokanga kiate kināua, kapau na'e 'ikai? Ka he 'ikai ke u lava 'o tokoni kiate kināua kapau he 'ikai ke na tuku mai, pea 'oku 'ikai ha taha 'e fu'u faingata'a ke ako'i tatau mo ha taha 'okú ne 'ilo e me'a kotoa."

Fehu'i ange 'e Peeti, "Pea 'e hā?"

Tali ange 'e Mele, "Kuo pau ke na fai 'a e konga hono hokó 'iate kināua pē."²

Kāinga, ko e "fānau lelei" kitautolu, hangē ko Sēini mo Maikolo Pangikeé, 'oku fe'unga ke fai ki ai ha tokanga. 'Okú finangalo 'etau Tamai Hēvaní ke

tokoni'i mo tāpuaki'i kitautolu, ka 'oku 'ikai ke tau tukuange ma'u pē ki Ai. 'I he taimi 'e ni'ihī, 'oku tau 'ai 'o hangē kuo tau 'osi 'ilo e me'a kotoa peé. Pea 'oku fie ma'u ke tau fai 'a e "konga hono hokó" 'iate kitautolu pē. Ko e 'uhinga ia kuo tau omi ai ki māmani mei he 'api fakalangi 'i he mo'ui kimu'á. 'Okú kau 'i he'etau "kongá" hano fai ha ngaahi fili.

Ko e taumu'a 'a 'etau Tamai Hēvaní 'i he tu'unga fakaemātu'á, 'oku 'ikai ko e 'ai 'Ene fānaú ke nau fai 'a ia 'oku totonú; ka ko e 'ai 'Ene fānaú ke nau fili ke fai 'a e me'a 'oku totonú pea fakaiku 'o hoko 'o tatau mo Ia. Kapau ko 'Ene fie ma'ú pē ke tau talangofua, te Ne faka'aonga'i ha ngaahi pale mo ha ngaahi tautea vave ke teke 'etau angafaí.



Ka 'oku 'ikai tokanga 'a e 'Otua ia ke hoko 'Ene fānaú ko ha "fanga ki'i pusi-aki" 'oku ako'i mo talangofua, 'e 'ikai ke nau maumau'i Hono ngaahi nāunau 'i he loki silesitalé.³ 'Ikai, 'oku fie ma'u 'e he 'Otua 'Ene fānaú ke nau tupu pea kau mo Ia 'i He'ene ngāué.

Na'e fokotu'u 'e he 'Otua ha palani te tau lava ai 'o hoko ko e kau 'ea-hoko 'i Hono pule'angá, ko ha hala 'o e fua-kava 'okú ne taki kitautolu ke tau hoko 'o tatau mo Ia, ma'u 'a e fa'ahinga mo'ui 'okú Ne ma'ú, pea mo'ui 'o ta'engata ko ha ngaahi fāmilī 'i Hono 'aó.⁴ Ko e fili fakafo'ituitui na'e—pea—'oku mātu'aki mahu'inga ki he palani ko 'enī, 'a ia ne tau 'ilo ki ai 'i he'etau mo'ui ki mu'a 'i he māmaní. Na'a tau tali 'a e palaní mo fili ke omi ki māmani.

Na'e 'ai ha veili 'o e 'atamai ngalo-ngaló 'i he'etau fakakaukau ke 'oua te tau manatu'i e palani 'a e 'Otua, ke fakapapau'i te tau faka'aonga'i e tuí mo ako ke faka'aonga'i totonu 'etau tau'atāina ke filí. Ka 'ikai e veili ko iá, he 'ikai lava e ngaahi taumu'a 'a e 'Otua koe'uhī, he 'ikai ke tau fakalakalaka mo hoko ko e kau ma'u 'inasi falalā'anga 'okú Ne finangalo ke tau a'usiá.

Na'e pehē 'e he palōfita ko Lihái: "Ko ia, na'e tuku 'e he 'Eiki ko e 'Otua ki he tangatá 'a e tau'atāina ke ne fili ma'ana. Ko ia, 'e 'ikai lava ke fili 'a e tangatá 'o kapau 'e 'ikai fakatauele'i ia 'e he me'a 'e taha, pe ko e me'a kehe."⁵ 'I he kamata-angá, na'e fakafongā 'i 'a e tafa'aki 'e taha 'e Sisū Kalaisi, ko e 'Alo Lahi Taha 'o e Tamái. Ko e tafa'aki 'e tahá na'e fakafongā 'i ia 'e Sētane, 'e Lusifá, na'e loto ke faka'auha 'a e tau'atāina ke filí mo to'o fakamālohi 'a e mālohi.⁶

'Okú tau ma'u 'ia Sisū Kalaisi ha [taukapo] ki he Tamái.⁷ Na'e "hā'ele hake" 'a Sisū ki he langí, 'i he hili 'o 'Ene feilaulau fakalelé "ke 'ekea mei he Tamái 'a 'Ene ngaahi totonu ki he 'alo-'ofa 'a ia 'okú ne ma'u ki he fānau 'a e tangatá." Pea, 'i he'ene 'ekea 'a e ngaahi totonu ki he 'alo'ofá, "okú ne taukapo'i ai 'a e fānau 'a e tangatá."⁸

Ko e taukapo 'a Kalaisi ki he Tamái ma'atautolú 'oku 'ikai fakakikihi'i. 'E 'ikai taukave'i 'e Sisū, 'a ē na'á Ne tuku Hono lotó ke folo hifo 'e he finangalo 'o e Tamái,⁹ ha me'a ka ko ia pē kuo fie



ma'u ma'u pē 'e he Tamaí. 'Okú 'ikai ha faka'uli'uli-lātai na'e kalanga mo pasi-pasi'i 'e he Tamai Hēvaní 'a 'etau ngaahi lavame'á.

Ko e taukapo 'a Kalaisí, pe ko hano ki'i konga, ke fakamanatu mai kuó Ne 'osi totongi ma'a 'etau ngaahi angahalá pea 'oku hala ha taha 'e ta'ofi 'o 'ikai a'u ki ai e 'alo'ofa 'a e 'Otuá.¹⁰ Ko kinautolu 'oku tui kia Sisū Kalaisi, fakatomala, pea papitaiso, mo kātaki ki he ngata'angá —ko ha ngāue ia 'oku fakaiku ki he felotoi¹¹—'oku fa'a fakamolemole, fai-fakamo'ui, pea mo taukapo 'a e Fakamo'uí. Ko Ia hotau tokoní, fakafiemālié, mo e fakalaloá—'o fakamahino mo fakamo'oni'i 'etau fakalelei mo e 'Otuá.¹²

Ko hono fehanganangá, ko Lusifaá ko ha taha tukuaki'i pe talatalaaki. Na'e fakamatala'i 'e Sione Fakahā hono ikuna'i 'o Lusifaá: "Pea ne u ongo'i 'a e le'o lahi 'i he langí na'e pehē, Ko 'eni kuo hoko mai 'a e fakamo'uí, mo e mālohi, mo e pule'anga 'o hotau 'Otuá, mo e mālohi 'o hono Kalaisí." Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí "he kuo lí ki lalo 'a e fakakoví 'o hotau kāingá, 'a ia na'á ne fakakoví 'a kinautolu 'i he 'ao 'o hotau 'Otuá 'i he 'aho mo e pō. Pea na'a nau ikuna'i ia 'aki 'a e ta'ata'a 'o e Lamí, mo e lea 'o 'enau fakamo'oni'."¹³

Ko Lusifā 'a e tokotaha tukuaki'i ko 'ení. Na'e lea 'o ne fakafepaki'i kitautolu 'i he mo'ui kimu'a 'i he māmaní, pea 'okú ne kei tukuaki'i pē kitautolu 'i

he mo'uí ni. 'Okú ne feinga ke fusi hifo kitautolu. 'Okú ne fie ma'u ke tau foua 'a e mamahi ta'e-fakangatangatá. Ko ia 'okú ne talamai 'oku 'ikai ke tau tāú, ko e taha 'okú ne talamai 'oku 'ikai ke tau lelei fe'ungá, ko e taha 'okú ne talamai 'oku 'ikai ha toe 'utu 'e hakea mei ha fehālaaki. Ko e taha houtamaki taupotú ia, ko e taha 'okú ne teke kitautolu 'i he taimi 'oku tau loto mamahi aí.

Kapau 'e ako'i 'e Lusifā ha ki'i tamasi'i ke luelue pea humu 'a e ki'i tamasi'i, 'e tafulu ki he ki'i tamasi'i, tautea 'i ia, mo talaange 'oku fo'i. 'Okú 'omi 'e he founga 'a Lusifaá 'a e loto fo'i mo e siva e 'amanaki—'e iku ki ai pea pehē ma'u pē. Ko e tamai ko 'eni 'o e loí ko e taha fakamafola lahi taha ia 'o e loí¹⁴ mo e ngaahi ngāue kākā ke kākāa'i mo fakahala'i kitautolu, "he 'okú ne feinga ke mamahi 'a e tangata kotoa pē 'o hangē pē ko iá."¹⁵

Kapau 'e ako'i 'e Kalaisi ha ki'i tamasi'i ke luelue pea humu 'a e ki'i tamasi'i, te Ne tokoni ki he ki'i tamasi'i ke tu'u mo fakalotolahi'i ke toe manga.¹⁶ Ko Kalaisi 'a e taha tokoní mo e fakafiemālié. 'Okú 'omi 'e He'ene founga e fiefiá mo e 'amanaki lelei—'e iku pehē pea hoko ma'u pē.

'Okú kau 'i he palani 'a e 'Otuá ha ngaahi fakahinohino ma'atautolu, 'oku lau ki ai 'a e folofolá ko e ngaahi fekau. Ko e ngaahi fekau ko 'ení 'oku 'ikai ko ha ngaahi lao fakaholomamata

pe ta'e-'uhinga pē ke ako'i kitautolu ke tau talangofua. 'Okú nau fekau-'aki mo 'etau fakatupulaki 'a e ngaahi 'ulungaanga 'o e anga faka'otuá, foki ki he Tamai Hēvaní, mo e ma'u 'o e fiefia tu'uloá. 'Okú 'ikai ko e kui 'a e talangofua ki He'ene ngaahi fekau; 'oku tau fili 'i he 'ilo pau, 'a e 'Otuá mo Hono halafononga ki 'apí. Ko e sīpinga ma'atautolu 'oku tatau mo ia kia 'Ātama mo 'Ivī, 'a ia na'e "tuku ai 'e he 'Otuá ha ngaahi fekau kiate kinautolu, hili 'ene fakahā kiate kinautolu 'a e palani 'o e huhu'i."¹⁷ Neongo 'oku fie ma'u kitautolu 'e he 'Otuá ke tau 'i he hala 'o e fuakavá, ka 'okú Ne foaki mai kiate kitautolu 'a e ngeia ke filí.

'Io, 'oku faka'amu, 'amanaki, pea mo tataki 'e he 'Otuá 'a 'Ene fānaú takitaha ke nau fili ma'anautolu. He 'ikai ke Ne fakamālohi'i kitautolu. 'I he me'a'ofa 'o e tau'atāina ke filí, 'oku fakangofua ai 'e he 'Otuá 'Ene fānaú "ke nau fili ma'anautolu pē kae 'ikai fakamālohi'i ke ngāue."¹⁸ 'Okú tuku 'e he tau'atāina ke filí ke tau fili ke fou 'i he halá, pe 'ikai. 'Okú ne tuku ke tau mavahe pe 'ikai. He 'ikai ke lava 'o fakamālohi'i kitautolu ke tau talangata'a 'o tatau tofu pē mo e 'ikai ke lava 'o fakamālohi'i kitautolu ke tau talangofuá. He 'ikai ke lava 'e ha taha, ke 'ave kitautolu mei he halá, 'oku 'ikai ke tau loto ki ai. (Sai, 'oku 'ikai totonu ke ma'uhala heni fekau'aki mo e ni'ihī ne maumau'i



‘enau tau‘atāina ke filí. ‘Oku ‘ikai ke nau hē mei he halá; na’e uesia kinautolu. ‘Oku nau ma’u e mahino, ‘ofa, mo e ‘ofa mamahi ‘a e ‘Otuá.)

Ka ‘i he‘etau mavahe mei he halá, ‘oku loto mamahi ‘a e ‘Otuá koe‘uhí, he ‘okú Ne ‘afio‘i ‘e fakaiku ma’u pē ‘eni, ke hōloa ai ‘a e fiefiá mo mole ‘a e ngaahi tāpuakí. ‘Oku lau ‘i he folofolá ‘a e mavahe mei he halá ko e angahala, pea ‘oku ui ‘a e hōloa ‘o e fiefiá pea iku ‘o mole ai e ngaahi tāpuakí, ko e tautea. ‘I he ‘uhinga ko ‘ení, ‘oku ‘ikai tautea‘i kitautolu ‘e he ‘Otuá; ko e tauteá ia ko e nunu‘a ‘o ‘etau ngaahi filí, ka ‘oku ‘ikai ko ‘Ene fili.

‘I he taimi ‘oku tau ‘ilo ai kuo tau mavahe mei he halá, ‘e lava pē ke tau kei pehē ai pē, pe te tau lava ‘o fili ke tau holomui ‘o foki, koe‘uhí ko e Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí. ‘Oku ui ‘i he folofolá ‘a e fili ko ia ke liliu pea foki ki he halá ko e fakatomala. Ko e ‘ikai ko ia ke tau fakatomalá ‘oku ‘uhinga ia kuo tau fili ke tau ta‘efe‘unga mo e ngaahi tāpuaki ‘oku finangalo e ‘Otuá ke foaki maí. Kapau ‘oku “‘ikai [ke tau] loto ke fiefia ‘i he me‘a na‘a [tau] mei lava pē ‘o ma‘ú,” te tau “toe foki pē ki hotau nofo‘anga [‘otautolú] ke ma’u e me‘a ‘oku [tau] loto ke. . . ma‘ú”¹⁹—ko e fili ‘atautolu kae ‘ikai ‘a e ‘Otuá.

Neongo pe ko e hā e fuoloa ‘o ‘etau mavahe mei he halá pe mama‘o ‘o ‘etau ‘auheé, ko e momeniti pē ‘oku tau pehē ai ke tau liliú, ‘oku tokoni e ‘Otuá ke tau

foki.²⁰ Mei he tafa‘aki ‘a e ‘Otuá, ko ‘etau foki pē ki he halá ‘o fou ‘i he fakatomala mo‘oní mo vilitaki atu kimu‘a ‘o tu‘uma‘u ‘ia Kalaisi, ‘e hangē pē na’e ‘ikai ke tau mavahé.²¹ Kuo totongi ‘e he Fakamo‘uí ‘a ‘etau ngaahi angahalá mo fakatau‘atāina‘i kitautolu mei he hōloa e fiefia mo e ngaahi tāpuaki ‘oku hanganaki maí. ‘Oku ui ‘eni ‘i he folofolá ko e fakamolemole. Hili e papitaisó, ‘oku tō-mo-humu e mēmipa kotoa pē ‘i he halá—‘oku ‘i ai hotau ni‘ihi ‘oku mātu‘aki tū‘ulu atu. ‘I he‘ene peheé, ko e tui kia Sīsū Kalaisi, fakatomala, ma’u e tokoni meiate Ia, pea mo fakamolemole‘i, ‘oku ‘ikai ko ha me‘a ke tu‘o taha pē, ka ko ha ngāue ‘i he mo‘uí kotoa, ko ha ngāue ‘oku toutou fai mo pau. Ko e founa ‘eni ‘oku tau “kātaki [ai] ki he ngata‘angá.”²²

‘Oku fie ma’u ke tau fili pe ko hai te tau tauhí.²³ ‘E makatu‘unga ‘e lahi ‘o ‘etau fiefia ta‘engatá ‘i he‘etau fili ‘a e ‘Otua mo‘uí mo kau mo Ia ‘i He‘ene ngāué. ‘I he‘etau feinga ko ia ke “fai ‘a e konga hono hokó” ‘iate kitautolu peé, ‘oku tau ako ai ke faka‘aonga‘i ‘etau tau‘atāina ke filí he founa totonú. Hangē ko e lea ‘a e ongo Palesiteni Lahi kimu‘a ‘o e Fine‘ofá, ‘oku ‘ikai totonu ke tau hoko ko ha “fanga ki‘i pēpē ‘oku fie ma’u ke tokanga‘i mo fakatonutonu he taimi kotoa.”²⁴ ‘Ikai, ‘oku finangalo e ‘Otuá ke tau hoko ko e kakai lalahi matu‘otu‘a pea mapule‘i kitautolu.

Ko e fili ko ia ke muimui ‘i he palani ‘a e Tamaí ko e founa pē ia ‘e taha te

tau hoko ai ko e kau ma’u tofi‘a ‘i he pule‘anga ‘o e ‘Otuá; pea ko e toki taimi ia ‘e lava ai ‘o falala mai ke ‘oua na‘a tau teitei ‘eke pe ko e hā ‘oku fepaki mo Hono finangaló.²⁵ Ka ‘oku fie ma’u ke tau manatu‘i “‘oku ‘ikai ha taha ‘e fu‘u faingata‘a ke ako‘i hangē ko ha ki‘i tamasi‘i ‘okú ne ‘ilo ‘a e me‘a kotoá.” Pea ‘oku fie ma’u ke tau loto fiamālie ke ako‘i kitautolu ‘i he founa ‘a e ‘Eikí ‘e he ‘Eikí mo ‘Ene kau tamaio‘eikí. Te tau lava ‘o falala ko e fānau ‘ofeina kitautolu ‘a ha Mātu‘a Fakalangi²⁶ mo taau ke “fai ha tokanga ki ai” pea mo fakapapau‘i ‘e ‘ikai teitei ‘uhinga ‘a e “iate kitautolu peé” ko e “tuenoa.”

‘Oku ou lea fakataha mo e me‘a ne lea ‘aki ‘e he palōfita he Tohi ‘a Molomoná ko Sēkopé:

“Ko ia, fakafiefia‘i homou lotó, pea manatu ‘oku mou tau‘atāina ke ngāue ma‘amoutolu pē—ke fili ‘a e hala ‘o e mate ta‘engatá pe ko e hala ‘o e mo‘ui ta‘engatá.

“Ko ia, ‘e hoku kāinga ‘ofeina, fakalelei ‘a kimoutolu ki he finangalo ‘o e ‘Otuá, kae ‘ikai ki he loto ‘o e tēvoló pea mo e kakanó; pea manatu, ‘o ka ‘osi ho‘omou fakalelei ‘a kimoutolu ki he finangalo ‘o e ‘Otuá, ‘oku ngata pea fou ‘i he ‘alo‘ofa pē ‘a e ‘Otuá ‘a homou fakamo‘uí.”²⁷

Ko ia, fili ke tui kia Kalaisi; fili e fakatomalá; fili ke papitaiso mo ma’u e Laumālie Mā‘oní‘oní; fili ke teuteu mo‘oni ke ma’u ‘i he tu‘unga taau ‘a e sākalamēnití; fili ke fai ‘a e ngaahi fuakava ‘i he temipalé; pea fili ke tauhi ki he ‘Otua mo‘uí mo ‘Ene fānau. ‘Oku fakapapau‘i ‘e he‘etau ngaahi filí ‘a kitautolu pea mo e tu‘unga te tau a‘usiá.

‘Oku ou fie faka‘osi ‘aki e ngaahi tāpuaki ‘o Sēkopé: “Ko ia, ‘ofa ke fokotu‘u hake ‘a kimoutolu ‘e he ‘Otuá mei he . . . mate ta‘engatá ‘i he mālohi ‘o e fakalelei, koe‘uhí ke ma’u ‘a kimoutolu ‘i he pule‘anga ta‘engata ‘o e ‘Otuá.”²⁸ ‘I he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Na’e toe fakamo‘ui mai e taha ko Mele Popiní ‘i he ngaahi tohi ‘a P. L. Tulevā. Na’e hoko ‘ene ngaahi tohi ko ha fakava‘e ki ha hele‘uhila fakamūsika ‘i he 1964, na’e fa‘u ‘e he Uolo Tisinií, pea toki fulfulihi kimui ko ha hele‘uhila.

2. 'Oku 'i he tulamā 'a e konga 'oku fakamatala'i. Vakai, *Libretto to Mary Poppins: The Broadway Musical*, 70.
3. See Spencer W. Kimball, in Brisbane Area Conference 1976, 19. Na'e fakafuofua 'i e Palesiteni Kimipolo: "Ko e 'uluaki me'a kimu'a pea kamata hotau māmanī 'i henī, ko e folofola 'a e 'Eikī, "Te u foaki atu ho'omou tau'atāina ke fili. 'Oku ou fie ma'u 'a e kakai tangata mo fafine 'oku mālohī he 'oku totonu ke te mālohi. 'Oku 'ikai ke u fie ma'u 'a e ngāvaivai 'oku mā'oni'oni pē koe'uhī he 'oku pau ke nau mā'oni'oni."
4. Vakai, Russell M. Nelson, "I he'etau Laka Fakataha Atu Kimu'a," *Liahona*, Epeleli 2018. 'Oku toe lau foki 'a e hala 'o e fuakavā ko ha palani 'o e fiefia (vakai, 'Alamā 42:8, 16) mo ha palani 'o e huhu'i (vakai, 'Alamā 12:25–35).
5. 2 Nifai 2:16.
6. Vakai, Mōse 4:3.
7. 1 Sione 2:1 vakai foki, Joseph Smith Translation, 1 John 2:1 (i he 1 John 2:1, footnote a).
8. Molonai 7:27, 28.
9. Vakai, Mōsaia 15:7.
10. Vakai, 1 Sione 2:2.
11. Vakai, 2 Kolinitō 5:16–21; Kolose 1:19–23; 2 Nifai 10:24.
12. Ko e fo'i lea faka-Kalisi ki he taukapō (*paraklētōs*) 'oku 'uhinga ia ko e fakalaloa, tokoni, pe fakafiemālie (vakai, 1 Sione 2:1, footnote b; *The New Strong's Expanded Exhaustive Concordance of the Bible* [1984], Greek dictionary section, 55; 2 Nifai 10:23–25; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:3–5).
13. Fakahā 12:10–11.
14. Vakai, 'Eta 8:25.
15. 2 Nifai 2:27; vakai foki, 2 Nifai 2:6–8, 16, 26.
16. Vakai Fiona mo Terryl Givens, *The Christ Who Heals* (2017), 29, 124. For original citation, see Anthony Zimmerman, *Evolution and the Sin in Eden* (1998), 160, citing Denis Minns, *Irenaeus* (2010), 61.
17. 'Alamā 12:32.
18. 2 Nifai 2:26; vakai foki, 2 Nifai 2:16.
19. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:32.
20. Vakai, 'Alamā 34:31.
21. Vakai 2 Nifai 31:20; Mōsaia 26:29–30; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42–43; Boyd K. Packer, "Ko e Palani 'o e Fiefiā," *Liahona*, Mē 2015, 28. Na'e pehē 'e Palesiteni Peekā, "Ko e taimi 'oku kakato ai 'a e fakatomalā, 'oku 'ikai ha toe patepate ia 'e 'asi tu'unga Fakalelei 'a Sisū Kalaisi.
22. 2 Nifai 31:20.
23. Vakai, Sosia 24:15.
24. Julie B. Beck, "Pea ki he Kau Kaunangā Te u Hua'i foki Hoku Laumalié 'i he Ngaahi 'Aho Ko Iá," *Liahona*, Mē 2010, 12; Na'e lau 'e Sister Beck ha lea 'a Eliza R. Snow, lea ki he Fine'ofa Uooti Lihai, 'Okatopa. 27, 1869, Lehi Ward, Alpine (Utah) Stake, in Relief Society, Minute Book, 1868–79, Church History Library, Salt Lake City, 26–27.
25. Vakai 2 Nifai 4:35; Hilamani 10:5.
26. Vakai, "Ko e Fāmilī: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Mē 2017, 145.
27. 2 Nifai 10:23–24.
28. 2 Nifai 10:25.



'Eletā Jack N. Gerard

'O e Kau Fitungofulú

Ko e Taimí 'Eni

Ka 'oku 'i ai ha me'a 'i ho'o mo'ui 'oku fie ma'u ke ke fakakaukau'i, ko e taimí 'eni.

L olonga ha'aku teuteu ki ha folau fakapisinisi 'i he ngaahi ta'u si'i kuo hili, na'e kamata ke mamahi hoku fatafatā. Na'e pehē ai 'e hoku uai'fi ke ma ō, koe'uhī ko 'ene manavasi'i. 'I he 'uluaki konga 'o 'ema folau, na'e fakalalahi 'a e mamahi 'o a'u ki ha tu'unga na'e fu'u faingata'a ai 'eku mānavā. 'I he'ema tū'utā, ne ma mavahe mei he mala'e vakapunā 'o hangatonu ki he falemahaki fakafeitu'u, 'o pehē ai 'e he toketaā, 'i ha hili ha ngaahi sivi, 'oku ou sai pē pea hoko atu 'ema folau.

Ne ma foki ki he mala'e vakapunā 'o heka he vakapunā ki he feitu'u ne ma

folau ki ai. 'I he'ema fakatōtō hifō, ne lea mai e pailaté he me'a fakaongoleā 'o kole ke u fakahā pe 'oku ou 'i fē. Na'e ha'u 'e setuatā 'o ne pehē ne nau toki ma'u ha telefoni fakavavevave, peā ne talamai 'oku 'i ai ha me'alele falemahaki 'oku tali 'i he mala'e vakapunā ke 'ave au ki falemahaki.

Ne ma heka 'i he me'alele falemahaki pea 'oatu fakavavevave kimaua ki he loki tokoni fakavavevavé. Na'a mau fetaulaki ai mo ha ongo toketā loto hoha'a 'o na fakamatala'i mai na'e fehalaaki hono sivi a'u pea ko hono mo'oni 'oku mapuni e halanga toto 'i





ngaahi me'a 'i he misi 'a Lihai. 'I he'etau fakalakalaka ko ia 'i he hala 'o e fua-kava mo piki ma'u hotau nimá 'i he va'a ukameá, 'oku tau fanongo mo mamata kiate kinautolu 'oku "manuki mo tuhu 'aki honau louhi'i nimá" mei he fu'u fale lahi mo 'ata'ataá (1 Nifai 8:27). Mahalo 'oku 'ikai ko hotau lotó ke fai pehē, ka 'oku tau tu'u he taimi 'e ni'ihī pea hiki 'etau vakaí ke 'ilo pe ko e hā 'a e ngaahi longoa'á. 'E 'i ai hatau ni'ihī, mahalo te nau tukuange 'a e va'a-ukameá kae 'unu 'o ofi ange ke sio lelei. Ko e toengā mahalo te nau matu'aki hē atu "koe'uhī ko kinautolu na'e lolotonga manuki mai kiate kinautolú" (1 Nifai 8:28).

Na'e fakatokanga mai 'a e Fakamo'ui ke tau "tokanga . . . telia na'a 'iloange kuo ta'omia homou lotó 'i he . . . tokanga ki he mo'ui ní" (Luke 21:34). 'Oku fakamanatu mai 'e he fakahā 'o onopōnī 'oku ui 'a e tokolahi, ka 'oku fili 'a e tokosi'i. 'Oku 'ikai fili kinautolú "koe'uhī he 'oku . . . tuku [a] honau lotó ki he ngaahi me'a 'o e māmani ko 'enī, pea nau holi ki he faka'apa'apa 'a e kakaí" (Tokāteline mo e Ngaahi Fua-kava 121:35; vakai foki, veesi 34). 'Oku 'omai 'e he vakavakai 'i 'o 'etau mo'ui ha faingamālie ke tau ki'i holomui mei māmani, fakakaukau ki he feitu'u 'oku tau 'i ai 'i he hala 'o e fuakavá, pea, kapau 'oku fie ma'u, fai ha ngaahi liliu ke fakapapau'i 'oku tau pikima'u mo sio pē ki mu'a.

Na'e fakaafe'i 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'a e to'u tupú, 'i ha fakataha lotu kimui ni, ke nau ki'i holomui mei māmani, mavahe mei he mītia fakasō-sialé 'aki hano ta'ofi 'i ha 'aho 'e fitu. Pea 'i he efiafi pē 'aneafi, na'á ne fai ha faka-afe tatau ki he kakai fefiné ko e kongá 'o e fakataha'anga 'a e kakai fefiné 'i he konifelenisi. Na'á ne kole leva ki he to'u tupú ke nau fakatokanga'i ha fa'ahinga faikehekehe 'i he'enu ongó, me'a 'oku nau fakakaukau'i, pea na'a mo e anga 'o 'enu fakakaukau. Pea ne toki fakafē'i leva kinautolu ke "sivisi'i [enu] mo'ui mo e Eiki . . . ke fakapapau'i 'okú ke tu'u ta'eue'ia 'i he hala 'o e fuakavá." Na'á ne poupou'i kinautolu kapau na'e 'i ai ha ngaahi me'a 'i he'enu mo'ui na'e fie ma'u ke liliu, "ko e 'aho lelei 'eni ke liliu aí."¹

hoku ma'ama'á, pea 'oku fie ma'u ha ngāue fakafaito'o fakavavevave. Na'e talamai 'e he ongo toketaá ko e tokolahi 'o e kau mahaki peheé 'oku 'ikai ke nau toe mo'ui. Na'e pehē 'e he ongo toketaá 'i he'ena 'ilo'i 'okú ma mama'o mei 'api mo 'ikai fakapapau'i pe 'okú ma mateuteu ki he fa'ahinga me'a liliu mo'ui peheé, kapau 'oku 'i ai ha me'a 'i he'ema mo'ui 'oku fie ma'u ke fakakaukau'i, ko e taimi 'eni.

'Oku ou manatu'i lelei 'i he meimei momeniti pē ko iá 'a e liliu kakato 'o 'eku fakakaukau. Ko e me'a na'e ngali mahu'inga 'i he ngaahi momeniti kimu'á kuo 'ikai toe fu'u mahu'inga ia. Na'e mavahe 'eku fakakaukau mei he fiamālie mo e ngaahi me'a 'oku fai ki ai e tokanga 'o e mo'ui ko 'enī ki ha fakakaukau ta'engata—fakakaukau ki he fāmili, fānaú, hoku uaifi, kae me'atēpuú ko hono vakavakai'i 'o 'eku mo'ui.

Na'a mau fēfē nai fakafāmili mo fakafō'ituitui? Na'a mau mo'ui fakatatau nai mo e ngaahi fuakava ne mau fai pea mo e fie ma'u 'a e 'Eiki, pe mahalo na'a mau tuku e tokanga ki māmaní ke ne tohoaki'i kinautolu mei he ngaahi me'a 'oku mahu'inga tahá?

'Oku ou fie fakafē'i kimoutolu ke mou fakakaukau ki ha lēsoni mahu'inga mei he a'usia ko 'enī: ke ke holomui mei

māmani 'o vakavakai'i ho'o mo'ui. Pe fakatatau mo e lea 'a e toketaá, kapau 'oku 'i ai ha me'a 'i ho'o mo'ui 'oku fie ma'u ke ke fakakaukau'i, ko e taimi 'eni.

Ko e Vakavakai'i 'o 'Etau Mo'ui

'Oku tau mo'ui 'i ha māmani hake'uta 'i he fakamatalá, 'o pulē'ia 'e he ngaahi fakahoha'a 'oku fakautuutú 'o ne 'ai ke toe faingata'a ange ke hao mei he ngaahi felekeu 'o e mo'ui ko 'enī 'o tokanga ki he ngaahi me'a 'oku mahu'inga ta'engata. 'Oku fepālekaki 'etau mo'ui faka'ahó 'e ha ngaahi 'ulu'i tohi 'oku nau puke e tokangá, pea tafunaki 'e he ngaahi lelei vave 'o e tekinolosiá.

Ka 'ikai ke tau tuku ha taimi ke fakakaukau, mahalo 'e 'ikai ke tau fakatoka-nga'i e nunu'a 'o e 'ātakai nga'unu vave ko 'enī 'i he'etau mo'ui faka'ahó pea mo e ngaahi fili 'oku tau faí. Mahalo te tau fakatokanga'i 'oku mo'ua 'etau mo'ui 'i ha ngaahi fakamatala 'oku fūfūnaki 'i he ngaahi 'ata fakaoli, vitiō, pea mo e ngaahi 'ulu'i tohi mata'ā'ā. Neongo 'oku mālie mo fakaoli, ka ko e lahi taha 'o e ngaahi me'á ni 'oku si'i ha'anau fekau-aki mo 'etau fakalakalaka ta'engata, ka 'oku nau fakafōtunga e anga 'o 'etau vakai ki he'etau a'usia fakamatelié.

'E lava ke fakatatau 'a e ngaahi fakahala fakamāmani ko 'enī ki he

I he'etau vakavakai'i e ngaahi me'a i he'etau mo'ui 'e fie ma'u ke liliu, te tau ala fai kiate kitautolu ha fehu'i faingofua: 'E founa fefe ha'atau mavahe hake mei he ngaahi fakahoha'a 'o e mamani ko 'eni kae tokanga taha pe ki he visone 'o itaniti 'oku i mu'a iate kitautolu?

Na'e ako'i 'e Palesiteni Taleni H. 'Oakesi i he'ene malanga konifele-nisi i he 2007, na'e ui ko e "Lelei, Lelei Ange, Lelei Tahā," 'a e founa ke fokotu'utu'u lelei ai e ngaahi fili i he ngaahi fiema'u fakamamani 'oku fepakipaki. Na'a ne fale'i, "Kuo pau ke tau tukuange ha ngaahi me'a lelei kae lava ke tau fili ha ni'ihī 'oku lelei ange pe lelei tahā he 'oku nau fakatupulaki e tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisi mo fakamālohia hotau ngaahi fāmili."²

Tuku mu'a ke u fokotu'u atu ko e ngaahi me'a lelei taha i he mo'ui ko 'eni 'oku fakatefito ia 'ia Sisū Kalaisi pea mo e mahino 'o e ngaahi mo'oni ta'engata pe ko hai Ia pea ko hai kitautolu i he'etau fetu'utaki mo Iā.

Fekumi ki he Mo'oni

I he'etau feinga ko ia ke 'ilo'i e Fakamo'ui, 'oku 'ikai totonu ke tau ta'e-fakatokanga'i 'a e tefito'i mo'oni mahu'inga ko hai kitautolu mo e 'uhinga 'oku tau i heni ai. 'Oku fakamanatu mai 'e Amuleki "ko e mo'ui ni ko e taimi . . . ke teuteu ai ke fe'iloaki mo e 'Otua," ko e taimi "kuo tuku mai kiate kitautolu ke teuteu ki he ta'engata" (Alamā 34:32–33). Hangē ko hono fakamanatu mai 'e he lea 'iloā, "Oku 'ikai ko ha tangata kitautolu 'oku tau ma'u ha 'usia fakalaumalie. Ko e ngaahi laumalie kitautolu 'oku tau ma'u ha 'usia fakaetangata."³

'Oku mahu'inga e mahino hotau tupu'anga fakalangī ki he'etau fakalakalaka ta'engata pea te ne lava ke fakatau'atāina'i kitautolu mei he ngaahi fakahoha'a 'o e mo'ui ko 'eni. Na'e ako'i 'e he Fakamo'ui:

"Kapau te mou nofo ma'u i he'eku leā, pea ko 'eku kau ākongā mo'oni 'akimoutolu;

"Pea te mou 'ilo 'a e mo'oni, pea 'e fakatau'atāina'i 'a kimoutolu 'e he mo'oni" (Sione 8:31–32).



Na'e fakahā 'e Palesiteni Siosefa F. Sāmīta, "Ko e lavame'a ma'olunga taha 'e lava ke fakahoko 'e he fa'ahinga 'o e tangatā i māmani ko ha'anau faka-feangainga kinautolu mo e mo'oni fakalangī, ke mahino kakato, mo haohaoa mo'oni, ke 'oua na'a faifai angē pea lava 'e ha sipinga 'o fakatafoki kinautolu mei he 'ilo 'oku nau ma'ui."⁴

Kuo a'u hono tipeiti'i 'o e mo'oni i māmani he 'ahō ni ki ha tu'unga 'oku fihī, 'o tala 'e he ngaahi tafa'aki kotoa 'enau mo'oni 'o hangē ko ha fo'i fakakaukau 'oku faka'atā ki he faka'u-hinga 'a e fakafo'ituitui. Na'e 'ilo 'e he tamasi'i kei si'i ko Siosefa Sāmīta "na'e hulu pehē fau 'a e moveuveu mo e feke'ike'i" i he'ene mo'ui "na'e fainga-ta'a ai . . . ke 'ilo'i pau pe ko hai 'oku totonu pe ko hai 'oku halā" (Siosefa Sāmīta—Hisitōliā 1:8). I he "lolotonga 'o e fakafetau'i lea mo e moveuveu ko 'eni" na'a ne kole ai ha fakahinohino fakalangī 'aki 'ene fekumi ki he mo'oni (Siosefa Sāmīta—Hisitōliā 1:10).

Na'e ako'i 'e Palesiteni Nalesoni i he konifelenisi 'o Epeleli, "Kapau 'oku tau fakamu ke lava 'o sivilivi'i e ngaahi le'o kehekehē mo e fakakaukau 'a e tangatā 'oku ne 'ohofi 'a e mo'oni, kuo pau ke tau ako ke ma'u e fakahaā."⁵ Kuo pau ke tau ako ke falala ki he Laumalie 'o e Mo'oni, 'a ia "oku 'ikai fa'a ma'u 'e he māmani, he 'oku 'ikai mamata ia ki ai, pe 'ilo'i ia" (Sione 14:17).

I he nga'unu vave ko ia 'a e māmani ko 'eni ki he ngaahi mo'oni kehē, kuo

pau ke tau manatu'i e ngaahi lea 'a Sēkopē "Oku lolofola 'aki 'e he Lau-māliē 'a e mo'oni pea 'oku 'ikai loi. Ko ia, 'oku ne lolofola ki he ngaahi me'a 'o hangē ko honau angamo'oni, pea ki he ngaahi me'a 'o hangē ko honau angamo'oni 'e 'i ai; ko ia, 'oku fakahā mahinongofua mai 'a e ngaahi me'a ni kiate kitautolu, koe'uhī ke fakamo'ui 'a hotau laumalie" (Sēkope 4:13).

I he'etau holomui mei māmani 'o vakavakai'i 'etau mo'ui, ko e taimi pē 'eni ke fakakaukau'i ai e ngaahi liliu 'oku fie ma'u ke tau fa'i. Te tau lava 'o ma'u ha 'amanaki lahi i he 'ilo'i ko hotau Fa'ifa'itaki'angā, 'a Sisū Kalaisi, kuó Ne toe taki 'a e halā. Kimu'a i He'ene Pekia mo e Toetu'u, pea i He'ene ngāue ke tokoni'i kinautolu na'a nau feohi ke mahino Hono fatongia fakalangī, na'a Ne fakamanatu'i ange "Ke mou ma'u 'a e fiemalie iate au. Te mou ma'u 'a e mamahi i māmani; ka mou loto to'a; kuó u iku'i 'a māmani" (Sione 16:33). 'Oku ou fakamo'oni kiate Ia i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, "Amanaki'anga 'o 'Isilei" (fakataha lotu fakaemamani lahi 'a e to'u tupu, 3 Sune 2018), HopeofIsrael.Lds.org.
2. Dallin H. Oaks, "Good, Better, Best," *Liahona*, Nov. 2007, 107.
3. Ko e leā 'oku fa'a pehē ko e lea 'a Pierre Teilhard de Chardin.
4. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasī: Siosefa F. Sāmīta* 1998), 223.
5. Russell M. Nelson, "Fakahā ma'a e Siasī, Fakahā ki He'etau Mo'ui," *Liahona*, Mē 2018, 95.



Fai 'e 'Eletā Gary E. Stevenson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

Ko Hono Tauhi 'o e Ngaahi Laumālié

'Oku tau tokoni 'i he 'ofa ki he ni'ihī kehē he ko e me'a ia kuo fakau 'e hotau Fakamo'ui ke tau fai.

I ha'aku talanoa kimui ni mo haku kaungāme'a, na'ā ne talamai 'i he'ene kei si'i, 'i he'ene toki papi fo'ou ki he Siasī, na'e hangē na'ā ne ongo'i fakafokifā na'e 'ikai toe lata 'i hono uōtī. Kuo 'osi hiki 'a e ongo faifekau na'ā na ako'i iā, pea ne ongo'i 'o hangē 'oku 'ikai tokanga'i iā. 'I he 'ikai hano kaungāme'a 'i he uōtī, na'ā ne foki ki hono ngaahi kaungāme'a motu'ā pea nau fai ha ngaahi 'ekitiviti na'ā ne 'ave ia mei ha'ane toe kau 'i he lotū—'o a'u ki ha tu'unga ne hē ai mei he tākangā. Na'ā ne fakamatala'i mo lo'imata'ia, 'a 'ene hounga'ia lahi 'i he ngāue fakaetauhi ange ha mēmipa 'i he uōtī mo fakaafe'i ia 'i ha founga 'ofa mo makehe, ke foki mai. Na'e lau māhina pē kuo foki mai ki he malu 'o e tākangā, 'o fakamālohia ha ni'ihī kehe pea mo ia foki. 'Oku 'ikai 'apē te tau hounga'ia 'i he tauhisipi ko 'eni 'i Palāsila na'ā ne kumi e talavou'i ni, 'a 'Eletā Kālosi A. Kotoi, 'oku 'i hoku tu'ā he taimi ni ko ha mēmipa 'o e Kau Palesiteni 'o e Kau Fitungofulu?

'Ikai 'oku fakaofa e founga hono lava 'e ha ki'i ngāue si'isi'i pehē ke ma'u ha ngaahi nunu'a ta'engatā? Ko e fo'i mo'oni ko 'eni 'oku 'i he uho ia 'o

e ngāue fakaetauhi 'a e Siasī. 'E lava 'e he Tamai Hēvanī 'o to'o 'etau fanga ki'i ngāue iiki faka'ahō 'o liliu ia ko ha fa'a-hinga me'a fakaofa. Kuo māhina pē 'e ono talu mei hono fakahā 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni "kuo fai 'e he 'Eikī ha ngaahi liliu mahu'inga 'i he founga 'etau fetauhi'aki,"¹ 'o ne pehē, "Ka te tau kamata ha founga fo'ou mo lelei ange ki hono tokangaekina mo ngāue fakaetauhi ai ki he ni'ihī kehē. Te tau ui e ngaahi feinga ko 'eni ko e 'ngāue fakaetauhi."²

Na'e toe fakamatala'i foki 'e Palesiteni Nalesoni: "Ko ha faka'ilonga ma'u pē 'o e Siasī mo'oni mo mo'ui 'o e 'Eikī, 'a e ngāue kuo fokotu'utu'u mau mo tatakī ke faitokonia e fānau fakafo'ituitui 'a e 'Otuā mo honau ngaahi fāmilī. Ko Hono Siasī 'eni, pea 'i he'etau hoko ko 'Ene kau tamaio'eikī, kuo pau ke tau ngāue fakaetauhi ki he toko tahā, 'o hangē ko ia na'ā Ne fai. Te tau ngāue fakaetauhi 'i Hono huafā, 'aki Hono mālohī mo e mafai pea 'i He'ene anga'ofa angalelei."³

Talu mei he fanongonongō, mo e faka'ofa'ofa e me'a kuo mou fai ki ai! Kuo mau ma'u ha ngaahi lipooti 'o ha ngaahi ola lelei hono fakahoko 'o e ngaahi liliu ko 'eni 'i he meimei siteiki

kotoa 'i māmani hangē ko hono tatakī 'e he palōfita mo'ui. Hangē ko 'eni, kuo vahe 'a e kau tangata mo e kau fafine ngāue fakaetauhi ki ha ngaahi fāmilī, fakahoa—kau ai e kau talavou'i mo e kau finemu'i—kuo 'osi fokotu'utu'u, pea 'oku fakahoko e ngaahi 'initaviu 'o e ngāue fakaetauhi.

'Oku 'ikai ke u tui ko ha me'a tupu-koso 'i he māhina 'e ono kimu'a 'i he fanongonongo e fakahā 'aneafi—"ko ha potupotutatau fo'ou mo e fehokotaki 'i he ako e ongoongolelei 'i he 'apī pea 'i he Siasī"⁴—na'e tuku mai ai e fakahā ne fanongonongo ki he ngāue fakaetauhi. Kamata 'i Sānuali, 'i he si'i hifo he houa 'e tahā 'etau moiū 'i he lotū, 'e tokoni e me'a kotoa pē kuo tau ako 'i he ngāue fakaetauhi ke potupotutatau 'i ha a'usia ma'olunga mo mā'oni'oni ange 'o e 'aho Sāpatē 'oku fakatefito 'i he 'apī, fakataha mo e fāmilī mo e ni'ihī 'oku tau 'ofa ai.

'I he mau ko ia e ngaahi fokotu'utu'ū ni, mahalo te tau fehu'i, "'Oku tau 'ilo fēfē pe 'oku tau ngāue fakaetauhi 'i he founga 'a e 'Eikī? 'Oku tau tokoni'i nai 'a e Tauhi-sipi Lelei 'i he founga 'oku Ne fie ma'ū?"

'I ha fealea'aki kimui ni, na'e fakahiki-hiki'i ai 'e Palesiteni Heneli B. 'Aealingi 'a e Kāingalotū 'i he'enu fakatonu ki he ngaahi liliu 'iloā ni ka, na'ā ne toe fakahaa'i foki 'ene faka'amu fakamāto-ato ke 'ilo 'e he kāingalotū ko e ngāue fakaetauhi 'oku ope atu ia 'i he "angalelei 'ata'atā pē." 'Oku 'ikai 'uhinga ia ke pehē 'oku 'ikai ha mahu'inga 'o e angalelei, ka ko kinautolu 'oku mahino ki ai e lau-mālie totonu 'o e ngāue fakaetauhi, 'oku nau 'ilo'i 'oku ope atu ia 'i he angalelei 'ata'atā pē. Ka fai 'i he founga 'a e 'Eikī, 'e lava 'a e ngāue fakaetauhi ke ma'u ha ivi takiekina lahi ki he lelei 'e a'u ki 'itāniti, 'o hangē ko ia ne hoko kia 'Eletā Kōtoī.

"Na'e fakahaa'i 'e he Fakamo'ui 'i he fa'ifa'itaki'anga e 'uhinga 'o e ngāue fakaetauhi na'ā Ne fakahoko 'i he 'ofa. . . . Na'ā Ne . . . ako'i, lotua, fakafiemālie'i, mo tāpuekina 'a kinautolu na'ā Ne feohi mo iā, 'o fakaafe'i e kakai kotoa pē ke muimui kiate Ia. . . . 'I he ngāue fakaetauhi ko ia 'a e kau mēmipa 'o e Siasī [i ha founga mā'olunga mo mā'oni'oni angē], 'oku nau feinga 'i he fa'a lotu ke tokoni hangē ko ia na'ā Ne mei fai—ke

... tokanga'i e Siasí ma'u pē, pea feohi mo fakamālohia 'a kinautolu,' "a'ahi ki he fale 'o e mēmipa takitaha,' pea tokoni'i kinautolu takitaha ke nau hoko ko e ākongā mo'oni 'o Sisū Kalaisi"⁵

'Oku mahino kiate kitautolu 'oku 'ofa e tauhisipi mo'oni he'ene fanga sipi, peā ne 'ilo'i honau hingoā pea 'okú ne "tokanga fakatāutaha" kiate kinautolu.⁶

Na'e hoko haku kaungāme'a fuoloa 'i he kongā lahi 'o 'ene mo'u'i ko ha tangata faama pulu, 'o ngāue mālohi ke ohi hake 'a e fanga pulú mo e fanga sipi 'i he 'Otu Mo'unga Maka tokakovi. Na'ā ne vahevahe mo au 'i ha me'a 'e taha 'a e ngaahi faingata'a mo e palopalema fekau'aki mo e tauhi e fanga sipi. Na'ā ne fakamatala'i 'a e kongā kimu'a 'o e fa'ahita'u failaú, 'i he meimei vaia kotoa e sinou 'i he tumutumu 'o e 'otu mo'ungá, 'okú ne 'ave leva e fāmili tākanga sipi 'e meimei toko 2,000 ki he 'otu mo'ungá ko e teu ki he fa'ahita'u māfaná. 'Okú ne tokanga'i ai 'a e fanga sipi kae 'oua kuo a'u ki he kongā kimui 'o e fa'ahita'u fakatōlaú, 'a ia 'oku 'ave ai kinautolu mei he tauhi'anga he fa'ahita'u māfaná ki he tauhi'anga 'i he toafá he fa'ahita'u momokó. Na'ā ne fakamatala'i e faingata'a ke tauhi ha tākanga sipi tokolahí, 'a e fie ma'u 'o e 'ā pongipongi mo e ngāue fuoloa ki he po'ulí—'o 'ā te'eki hopo e la'āa pea toki 'osi kuo po'uli lōloó. He 'ikai ke ne lava 'o 'ai toko taha pē.

Na'e tokoni ha nī'hi 'i hono tokanga'i e tākangá, kau ai ha kau faama taukei 'o tokoni ki ai ha kau talavou na'e poto mei he fakapotopoto honau ngaahi hoa ngāue. Na'e toe fakafalala foki ki ha ongo hoosi motu'a, ongo hoosi mui na'e kei ako'i, ongo kuli tauhi sipi, mo e ongo ki'i kuli tauhi sipi 'e ua pe tolu. 'I he lolotonga 'o e fa'ahita'u māfaná, ne fehangaangai hoku kaungāme'a mo 'ene timí mo ha ngaahi matangi, havili mo e 'uha, puké, lavelaveá, la'ala'aá, pea mo e meimei faingata'a kotoa 'e ala fakakaukau ki ai ha taha. Na'e pau ke nau fetuku vai 'i ha ngaahi ta'u lahi he fa'ahita'u māfaná kotoa ke kei mo'ui e fanga sipi. Pea 'i he kongā kimui 'o e fa'ahi ta'u fakatōlaú he ta'u kotoa, 'i he taimi na'e tu'u fakatu'utāmaki ai e 'ea 'o e fa'ahita'u



momokó pea fetuku e fanga sipi mei he mo'ungá mo laú, na'e meimei ke hē pe mole ha fanga sipi 'e 200 tupu.

Na'e holo e tokolahi 'o e fanga sipi 'e 2,000 na'e tuku 'i he mo'ungá he kamata'anga 'o e fa'ahita'u failaú, 'o tokosi'i ange 'i he 1,800. Ko e tokolahi taha 'o e fanga sipi na'e puliá, na'e 'ikai mole pe puke pe mate fakanatula, ka ne ma'u kinautolu 'e ha fanga manu fekau hangē ko e laione mo'ungá pe kaioti. 'Oku fa'a ma'u 'e he fanga manufekai ko 'ení 'a e fanga lami 'oku mavahe mei he malu 'o e tākangá, 'o mavahe mei hono malu'i kinautolu 'e honau tauhi sipi. Te ke lava nai ke fakakaukau 'i ha ki'i taimi e me'a na'á ku toki fakamatala'í, 'i ha 'uhinga fakalaumālie? Ko hai 'a e tauhi-sipi? Ko hai 'a e tākangá? Ko hai ia 'oku tokoni ki he tauhi-sipi?

Na'e folofola tonu 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, "Ko au ko e tauhi lelei, ['oku ou 'ilo 'a 'eku fanga sipi], . . . pea 'oku ou tuku hifo 'eku mo'ui koe'uhí ko e fanga sipi."⁷

Na'e ako'i pehe'i 'e he palōfita ko Nifaí 'e hanga 'e Sisū 'o "fafanga 'a 'ene fanga sipi, pea te nau ma'u 'iate ia ha ngoue ma'ui'ui."⁸ 'Oku ou ma'u ha nonga lahi 'i he'eku 'ilo "ko hoku tauhi 'a [e 'Eikí]"⁹ pea 'okú Ne 'afio'i mo tokanga'i kitautolu takitaha. Ko e taimi 'oku tau fehangaangai ai mo e matangi pea mo e 'uha-lōvaí, mahamahakí, lavelaveá, mo e la'ala'aá, 'e ngāue fakaetauhi 'a e 'Eiki—ko hotau Tauhi-sipi—kiate kitautolu. Te Ne fakamo'ui hotau laumālie.

'I he founga tatau na'e tokanga'i ai 'e hoku kaungāme'a 'ene fanga sipi 'o tokoni e kau faama kei talavou mo matu'otu'á, fanga hōsí, fanga kuli tauhi sipi, 'oku fie ma'u foki 'e he 'Eikí ha tokoni 'i he ngāue faingata'a 'o e tokanga'i e fanga sipi 'i He'ene tākangá.

'I he'etau hoko ko e fānau 'a ha Tamai Hēvani 'ofá pea mo e fanga sipi 'i He'ene tākangá, 'oku tau monū'ia ko e ngāue fakaetauhi fakatāutaha mai 'a Sisū Kalaisí. 'I he taimi tatau, 'oku 'i ai hatau fatongia ke fai ha tokoni fakatauhi ki he nī'hi 'oku tau feohí ko e kau tauhi-sipi 'a kitautolu. 'Oku tau tala-ngofua ki he folofola 'a e 'Eikí ke "tauhi kiate au pea 'alu atu 'i hoku hingoā, pea tātaki fakataha 'a 'eku fanga sipi."¹⁰

Ko hai 'oku tauhi-sipi? Ko e tangata, fefine, mo e fānau kotoa pē 'i he pule-'anga 'o e 'Otuá ko e tauhi-sipi. 'Oku 'ikai fie ma'u ke toe uui'i. 'Oku fekau'i kitautolu ki he ngāue ko 'ení, mei he taimi pē 'oku tau 'alu hake ai mei he vai 'o e papitaisó. 'Oku tau tokoni 'i he 'ofa ki he nī'hi kehé he ko e me'a ia kuo fekau 'e hotau Fakamo'ui ke tau faí. Na'e fakamamafa'i mai 'e Alamā: "He ko hai ha tauhi-sipi . . . 'oku ma'u ha fanga sipi tokolahi 'oku 'ikai te ne tokanga'i 'a kinautolu, ke 'oua na'a hū mai 'a e fanga ulofi 'o keina 'ene takangá? . . . 'Ikai 'okú ne tuli ia ki tu'a?"¹¹ Ko ha taimi pē 'oku faingata'a'ia fakatu'asino pe fakalaumālie ai hotau kaungā'apí, 'oku tau lele ke tokoni. 'Oku tau fefua'aki 'etau ngaahi kavengá koe'uhí ke nau ma'ama'a. 'Oku tau tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangí. 'Oku tau fai ha fakafiemālie kiate kinautolu 'oku fie ma'u ha fakafiemālie.¹² 'Oku fie ma'u 'eni 'e he 'Eikí meiate kitautolu, 'i he 'ofa. Pea 'e hokosia 'a e 'aho 'e 'eke'i ai meiate kitautolu 'a e me'a 'oku tau fai 'i he ngāue fakaetauhi ki He'ene tākangá.¹³

Na'e vahevahe 'e hoku kaungāme'a tauhi-sipi ha toe 'elemēniti mahu'inga 'i hono tokanga'i 'o e fanga sipi 'i he fāmá. Na'ā ne fakamatala'i ko e fanga sipi he'e 'oku nau uesia ngofua 'i he ngaahi fakatu'utāmaki 'o e fanga manu fekaí. Ko hono mo'oni, ko e 15% 'o hono taimí mo e taimi 'ene timí, ne tuku ia ki he kumi 'o e fanga sipi he'e. Ko e vave ange 'enau ma'u 'a e fanga



Ko ha kuli tauhisipi mateaki, naʻa ne tataki fakafoki mai e fanga sipi naʻe molé ke nau hao mai ki hotau tauhi sipi mo e tākangá.

sipi heé, kimuʻa pea hē atu e fanga sipi ʻo fuʻu mamaʻo mei he tākangá, ʻoku ngali ʻe siʻi ange ai ha mate ʻa e sipi. ʻOku fie maʻu ha kātaki lahi mo e anga fakamaʻumaʻu, ʻi hono fakafoki mai ʻo ha sipi mole pe hē.

Naʻa ku maʻu ha fakamatala ʻi ha nusipepa fakalotofonua ʻi he ngaahi taʻu kuo hili, naʻe mātuʻaki mālie, peá u tauhi ia. Naʻe pehē ʻi he ʻuluʻi tohi ʻo e peesi ʻuluakí, “Ikai Liʻaki ʻe he Kuli Lotoʻakí ʻa e Sipi Heé.”¹⁴ ʻOku fakamatala ʻi he fakamatala ko ʻení ha fanga sipi tokosiʻi ʻa ha faama naʻe ʻikai mamaʻo mei he ʻapi hoku kaungāmeʻá, naʻe ngalo ʻi heʻe-nau faama ʻo e faʻahitaʻu māfaná. Hili ha māhina ʻe ua pe tolu mei ai, kuo nau faingataʻaʻia mo maʻu ʻe he sinoú ʻi he ʻotu moʻungá. Ko e taimi naʻe ngalo ai ʻa e fanga sipi, naʻe nofo ʻa e kuli tauhi-sipi mo kinautolu, he ko hono fatongia ia ke tokangaʻi mo maluʻi ʻa e fanga sipi. Naʻe ʻikai mavahe mei heʻene leʻó! Naʻe nofo pē ai—takatakai ʻi he fanga sipi heé ʻo lau māhina ʻi he momokó mo e sinoú, ʻo hoko ko e maluʻi mei he kaiotí, laione

ʻo e moʻungá, pe ha toe manu fekai te ne fai ha meʻa ki he fanga sipi. Naʻe nofo ai kae ʻoua kuó ne lava ʻo taki pe fakateke-teka ʻa e fanga sipi ki he malu ʻo e tauhi-sipi mo e tākangá. Ko e laʻitā naʻe ʻasi he peesi muʻa ʻo e fakamatalá, naʻe lava ke te sio ki he natula mo e ʻulungaanga ʻo e kuli tauhisipi ni ʻi hono matá.

ʻI he Fuakava Foʻou, ʻoku tau maʻu ai ha tala-fakatātā mo ha fakahinohino mei he Fakamoʻuí ʻokú ne ʻomi ha ʻilo lahi ange ki hotau fatongia ko e kau tauhi-sipi, kau fefine mo e kau tangata ngāue fakaetauhi, ʻo e fanga sipi heé:

“Ko hai ha tangata ʻiate kimoutolu ʻoku teau ʻene sipi, pea ka mole honau taha, ʻe ʻikai tuku ʻa e hivangofulu mā hivá ʻi he toafá, kae ʻalu ʻo kumi ʻa ia kuo molé, kae ʻoua ke ne ʻilo ia?”

“Pea ka ʻilo ʻe ia, ʻokú ne hili ia ki hono umá, pea fiefia.

“Pea ka haʻu ia ki ʻapi, ʻokú ne ui ke fakataha ʻa e kāingá mo e kaungáʻapi, ʻo ne pehē kiate kinautolu, Tau fiefia mo au, he kuó u ʻilo ʻa ʻeku sipi ʻa ia naʻe molé.”¹⁵

ʻI heʻetau fakanounouʻi e lēsoni ʻoku akoʻi ʻi he tala-fakatātā, ʻoku tau maʻu ai e faleʻi mahuʻinga ko ʻení:

1. Kuo pau ke tau ʻilo ʻa e fanga sipi heé.
2. Tau kumi kiate kinautolu kae ʻoua kuo maʻu.
3. ʻI hono maʻu kinautolú, te tau ala fua kinautolu ʻi hotau umá ke ʻomi kinautolu ki ʻapi.
4. ʻOku tau ʻakilotoa kinautolu ʻaki ha ngaahi kaungāmeʻa ʻi heʻenau foki maí.

Kāinga, ko hotau pole lahi tahá mo hotau pale lahi tahá, ʻe ala maʻu ia ʻi heʻetau ngāue fakaetauhi ki he fanga sipi heé. Ko e kāingalotu ko ia ʻo e Siasí ʻi he Tohi ʻa Molomoná naʻa nau “tokangaʻi honau kakaí, ʻo nau fafanga ʻa kinautolu ʻaki ʻa e ngaahi meʻa ʻoku kau ki he māʻoniʻoní.”¹⁶ Te tau lava ʻo muimui ʻi heʻenau ngaahi sipingá ʻi heʻetau manatuʻi ko e ngāue fakaetauhi kuo pau ke “taki ʻe he Laumālié, . . . ala lava ke liliu, . . . ʻo fakafeʻunga mo e ngaahi fie maʻu ʻa e mēmipa takitaha.” ʻOku toe mātuʻaki mahuʻinga foki ke tau “fekumi ke tokoniʻi e fakafoʻituitui mo e ngaahi fāmilí ke mateuteu ki honau ouau hokó, tauhi [ʻenau] ngaahi fuakavá . . . , pea moʻui fakafalala pē kiate kita.”¹⁷

ʻOku mahuʻinga e laumālie kotoa ki heʻetau Tamai Hēvaní. Ko ʻEne faka-afe fakafoʻituitui ke tau ngāue faka-etauhi ʻoku mahuʻinga hulufau pea mo mahuʻinga kiate Ia, he ko ʻEne ngāue mo Hono nāunau. Ko e ngāue moʻoni ʻo ʻitāniti. ʻOku maʻu ʻe Heʻene fānaú takitaha ha faingamālie taʻefakatataua ʻi Hono ʻaó. ʻOkú Ne ʻofa ʻiate koe ʻaki ha ʻofa he ʻikai malava ke mahino kiate koe. Hangē ko e kuli tauhisipi mateakí, ʻe nofo ʻa e Eikí ʻi he moʻungá ke maluʻi koe ʻi he matangí, ʻuha lōvaí, sinoú, pea toe lahi ange.

Naʻe akoʻi kitautolu ʻe Palesiteni Nalesoni ʻi he konifelenisi lahi kuo ʻosí: “Oku faingofua mo fakamātoato ʻetau pōpoaki ki he māmaní: [pea tuku muʻa ke u tākaki atu, ʻki he tākanga ʻoku tau ngāue fakaetauhi ki aí]: ʻoku tau faka-afeʻi e fānau kotoa ʻa e ʻOtuá he ongo

*tafa'aki 'o e veili ke nau ha'u ki honau Fakamo'ui, ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e temipale mā'oni'oni, ma'u ha fiefia 'oku tu'uloā pea taau mo e mo'ui ta'engata.*¹⁸

Tau hiki mu'a 'etau vakai ki he visone fakakikite ko 'eni, koe'uhí ke tau fakateketeka 'a e ngaahi laumalié ki he temipalé pea fakamulituku ki hotau Fakamo'ui, ko Sisū Kalaisi. 'Oku 'ikai ke Ne fie ma'u ke tau fai ha ngaahi mana. 'Okú Ne kole pē ke tau 'omi hotau ngaahi tokouā mo e tuofāfiné kiate Ia, he 'okú Ne ma'u 'a e mālohi ke huhu'i e ngaahi laumalié. 'I he'etau fai iá, te tau lava pea te tau ma'u ai 'a e tala'ofa ko 'eni: "Pea ka hā mai 'a e Tauhi lahí, 'e ma'u ai 'e kimoutolu 'a e pale 'o e nāunau 'e 'ikai mae."¹⁹ Ko 'eku fakamo'oni 'eni—pea kia Sisū Kalaisi ko hotau Fakamo'ui mo e Huhu'i—'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, "Tuku Ke Tau Vilitaki Atu," *Liahona*, Mē 2018, 118.
2. Russell M. Nelson, "Ko e Ngāue Fakaetauhi," *Liahona*, Mē 2018, 100.
3. Russell M. Nelson, "Ko e Ngāue Fakaetauhi 'i he Mālohi mo e Mafai 'o e 'Otua," *Liahona*, Mē 2018, 69.
4. Russell M. Nelson, "Lea Fakafe'iloaki," *Liahona*, Nōvema 2018, 8.
5. Ko e Ngāue Fakaetauhi mo e Ngaahi Kōlomu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki mo e Fine'ofā 'oatu fakataha mo e Tohi 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki 'i he tohi 'o e 'aho 2 'o 'Epeleli 2018, ministering.lds.org; Mōsaia 18:9; Tokāteline m e Ngaahi Fuakava 20:51, 53; vakai foki, Sione 13:35.
6. Vakai, James E. Talmage, *Jesus the Christ* (1916), 417.
7. Sione 10:14–15.
8. 1 Nifai 22:25.
9. Saame 23:1; toki tñaki atu e fakamamafā.
10. Mōsaia 26:20.
11. 'Alamā 5:59.
12. Vakai, Mōsaia 18:8–9.
13. Vakai, Mātiu 25:31–46.
14. Vakai, John Wright, "Safe or Stranded? Determined Dog Won't Abandon Lost Sheep," *Logan Herald Journal*, Jan. 10, 2004, hjnews.com.
15. Luke 15:4–6.
16. Mōsaia 23:18.
17. "Ngāue Fakaetauhi 'a e Kōlomu Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki Kuo Fakamālohiā pea mo e Fine'ofā," 4, 5, ministering.lds.org.
18. Russell M. Nelson, "Tuku Ke Tau Vilitaki Atu 118-19; ko e tñaki atu hono fakamamafā.
19. 1 Pita 5:4.



Fai 'e Palesiteni Russell M. Nelson

Ko e Hoko ko ha Kāingalotu Fa'ifa'itaki'angá

'Oku 'oatu hoku 'ofa mo 'eku tāpuaki kiate kimoutolu, ke mou keinanga 'i he folofola 'a e 'Eiki pea fakahoko 'Ene ngaahi akonaki 'i ho'omou mo'ui fakatāutahá.

Kuo hoko 'eni ko ha konifelenisi fakalotomāfana mo fakahisitōlia. 'Oku tau hanganaki loto vēkeveke atu ki he kaha'ú. Kuo fakalotoa kitautolu ke tau toe ngāue ke lelei ange pea hoko 'o lelei ange. Kuo faka'e'i'eiki e ngaahi pōpoaki faka'ofa kuo 'oatu mei he tu'unga malangá ni 'e hotau Kau Taki Mā'olungá mo e Kau 'Ōfisa Mā'olungá kae pehē ki he hivá! 'Oku ou tapou atu ke mou ako e ngaahi pōpoaki ni, 'o kamata he uiké ni.¹ 'Oku nau fakahaa'i atu e fakakaukau mo e finangalo 'o e 'Eiki ma'a Hono kakaí he 'ahó ni.

'E malava 'e he nāunau fakalēsoni fo'ou 'oku fakatefito 'i 'api kae poupou'i 'e he Siasí, 'o tukuange mai e mālohi 'o e ngaahi fāmilí, 'i he muimui faivelenga ki ai 'a e fāmilí takitaha mo liliu honau 'apí ke hoko ko ha unga'anga 'o e tuí. 'Oku ou palōmesi atu 'i ho'omou ngāue mālohi ke fakafo'ou homou 'apí ke hoko ko ha senitā ki hono ako 'o e ongoongoleleí, 'e 'alu pē taimí mo e hoko mo'oni homou 'aho Sāpaté ko ha me'a fakafiefia. 'E fiefia ho'o fānaú ke ako pea mo'ui'aki e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'ui, kae hōloa e ivi takiekina





‘o e filí ‘i ho’o mo’uí mo ho ‘apí. ‘E hoko ha ngaahi liliu lahi mo tu’uloa ‘i homou fāmili.

Kuo fakamālohia ‘etau tukupā he konifelenisi ni ke tau feinga mālohi ke faka’apa’apa ki he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisi ‘i he taimi kotoa pē ‘oku tau lea ai ki Hono Siasí. ‘Oku ou palōmesi atu ko ‘etau tokanga faivelenga ko ia ke faka’aonga’i totonu e hingoa ‘o e Siasí ‘o e Fakamo’uí mo hono kāingalotú, ‘e tupulaki ai e tuí mo e malava ko ia ke ma’u ha mālohi fakalaumālie lahi ange ‘e he kāingalotu ‘o Hono Siasí.

Tau hoko atu ki he kaveinga ‘o e ngaahi temipalé. ‘Oku tau ‘ilo’i ‘oku mahu’inga hotau taimi ‘i he temipalé ki hotau fakamo’uí mo e hakeaki’i, kae pehē ki hotau fāmili.

Hili ‘etau ma’u hotau ngaahi ouau fakatemipalé mo fai ha ngaahi fuakava toputapu mo e ‘Otuá, ‘oku tau takitaha fie ma’u ke hokohoko atu e fakaivia mo e ako’i fakalaumālie ko ia ‘oku toki malava pē ke ma’u ‘i he fale ‘o e ‘Eikí. Pea ‘oku fie ma’u ‘e he’etau ngaahi kui ke tau fakafofonga’i kinautolu.

Fakakaukau angé ki he mohu ‘alo’ofa mo e anga totonu ‘a e ‘Otuá, ‘a ia na’á Ne ‘omi ha founa ke foaki mai ai e ngaahi tāpuaki ‘o e temipalé kiate kinautolu ne pekia te’eki ke nau ‘ilo e ongoongolelei, kimu’a pea ‘ai e tu’unga ‘o e māmaní. Ko e ngaahi ouau fakatemipale toputapu ko ‘ení ko e tuku’au mai ia mei he kuonga mu’á. ‘Oku faka-fiefia ‘ene fakakuongamu’á pea ko ha fakamo’oni ia ‘e taha ‘o ‘ene mo’oni.²

Síi kāinga ‘ofeina, ‘oku fakautu-utu pē ‘oho ‘a e filí, pea fakalalahi hono mālohí mo kehekehe.³ ‘Oku toe fakautuutu ange ‘a e fie ma’u ke tau ‘alu ma’u pē ki he temipalé. ‘Oku ou kole atu ke mou tuku ha taimi ke mou vakai fakalelei ai ki he anga hono faka’aonga’i ho taimí. Faka’aonga’i lelei ho taimí koe’uhí ko ho kaha’ú mo ho fāmili. Kapau ‘okú ke lava ‘o ‘alu ki he temipalé, ‘oku ou tapou atu ke ke feinga ke ke fetu’utaki ma’u pē mo e ‘Eikí—‘o ‘alu ki Hono fale mā’oni’oni—pea tauhi pau ma’u pē taimi ko iá ‘i he fiefia. ‘Oku ou palōmesi atu ‘e ‘omi ‘e he ‘Eikí ha ngaahi mana ‘okú Ne ‘afio’i ‘okú ke fie ma’u ‘i ho’o feilaulau ke tokoni mo moihi ‘i Hono temipalé.

‘Oku ‘i ai hatau temipale ‘e 159 kuo fakatapui. ‘Oku mahu’inga ‘aupito kiate kinautolu ‘a e tokanga’i fakalelei mo e tauhi ‘o e ngaahi temipale ko iá. ‘I he fakalau ‘a e taimí, ‘oku fie ma’u e ngaahi temipalé ke fakalelei’i mo fakafo’ou. ‘I he ‘uhinga ko iá, ‘oku fai ha ngaahi palani he taimí ni ke fakalelei’i mo fakafo’ou e Temipale Salt Lake pea mo e ngaahi temipale paionia kehé. ‘E vahevahe atu e fakaikiiki ‘i he ngaahi ngāue ni ‘i hono fakahokó.

‘Oku mau fiefia he ‘ahó ni ke fanongonongo atu ha palani ke langa ha temipale ‘e 12. ‘E langa e ngaahi temipale ko iá ‘i he ngaahi feitu’u ko ‘ení: Menitosa, ‘Āsenitina; Salavatoa, Palāsila; ‘Iupa Siti, Kalefōnia; Penomi Peni, Kemipoutia; Palaia, Keipi Vetí; ‘Aiko, Kuami; Puepilā, Mekisikou;

‘Okalani, Nu’u Sila Lākosi, Naisília; Tavao, Filipaini; Seni Huani, Pueto Liko; mo e Vahefonia Uāsingatoní, ‘Iutā.

Mahalo he ‘ikai hanga ‘e hono langa ‘o e ngaahi temipale ko ‘ení ‘o liliu ho’o mo’uí, ka kuo pau ke liliu ai ho taimi ‘i he loto temipalé. Kiate kinautolu kuo fuoloa ‘enau mavahe mei he temipalé, ‘oku ou tapou atu ke mou teuteu pea foki leva ki ai he vave tahá. Pea ‘oku ou fakaafe’i kimoutolu ke mou mōihū ‘i he temipalé mo lotua ke ongo’i e ‘ofa ta’e-fakangatangata ‘a e Fakamo’uí ma’á, ke mou ma’u ha’amou fakamo’oni ‘okú Ne tataki ‘Ene ngāue toputapu mo tu’uloa ko ‘ení.⁴

Síi kāinga ‘ofeina, ‘oku ou fakamālo atu ‘i ho’omou tuí mo e poupoú. ‘Oku ‘oatu hoku ‘ofa mo ‘eku tāpuakí kiate kimoutolu, ke mou keinanga ‘i he folo-fola ‘a e ‘Eikí pea fakahoko ‘Ene ngaahi akonakí ‘i ho’omou mo’ui fakatāutahá. ‘Oku ou fakapapau’i atu ‘oku hokohoko atu e ma’u fakahaá ‘i he Siasí pea ‘e hokohoko atu ia kae ‘oua ke ‘fakahoko e ngaahi taumu’a ‘a e ‘Otuá pea folofola ‘a Sihova Māfimaifi kuo lava ‘a e ngāue.⁵

‘Oku ou tāpuekina kimoutolu ‘aki he tui lahi ange kiate Ia mo ‘Ene ngāue mā’oni’oni, pea ‘aki e tui mo e kātaki lahi ke matu’uaki e ngaahi faingata’a ‘i he mo’uí. ‘Oku ou tāpuekina kimoutolu ke mou hoko ko ha Kāingalotu mo’ui fa’ifa’itaki’anga. Ko e tāpuakí ia mo ‘eku fakamo’oni ‘oku mo’ui ‘a e ‘Otuá! Ko e Kalaisi ‘a Sīsū! Ko Hono Siasí ‘eni. Ko Hono kakai kinautolu, ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai ki he ngaahi pōpoaki konifelenisi he ‘initaneti’ ‘i he LDS.org mo e Gospel Library app. ‘E paaki atu ia ‘i he *Ensign* mo e *Liahonā*. ‘Oku hoko e ngaahi makasini ‘a e Siasí, kau ai e *New Era* mo e *Friend*, ‘a ia ‘oku ‘omi he meilí pe ma’u he ‘initaneti, ko ha konga mahu’inga ia ho’omou nāunau fakalēsoni ‘oku fakatefito ‘i ‘apí.
2. Vakai ki ha sippinga, ‘Ekesōtosi 28; 29; Levitiko 8.
3. Vakai, Mōsaia 4:29.
4. Vakai, Wilford Woodruff, “The Law of Adoption,” lea konifelenisi lahi ‘a e Siasí, Apr. 8, 1894. Na’e pehē ‘e President Utalafi: “Kuo te’eki ai ke ‘osi e fakahaá. Kuo te’eki ai ke ‘osi e ngāue ‘a e ‘Otuá. . . . He ‘ikai toe ‘osi e ngāue ni kae ‘oua kuo fakahaohaoa’i ia” (*Deseret Evening News*, Apr. 14, 1894, 9).
5. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 57.

'E lava ke faka'aonga'i e lisi ko 'eni 'o ha ngaahi a'usia kuo filifili mei he konifelenisi lahi, 'i he taimi ako fakatāutahā, efiāfi fakafāmilī 'i 'apī pea mo ha taimi ako'i kehe. 'Oku 'uhinga 'a e mata'ifikā ki he peesi 'uluaki 'o e leā.

Tokotaha Leā	Talanoā
Neil L. Andersen	(83) Na'e 'ilo 'e ha faifekau faivelenga na'e 'afio'i 'e he Fakamo'u'i 'ene faingata'a'iā 'i he'ene ikuna'i e loto mamahi lolotonga ha'ane fakaakeake mei ha'ane lavea 'i ha fakapā pomu tautoitoi. Hili e mālōlō e 'ofefine 'o Russell M. Nelson, na'ā ne pehē 'e faka'aonga'i 'e Sisū Kalaisi e ngaahi ki 'o e toetu'u, ke fakafofonga'i 'a kinautolu kotoa 'oku matē. Ko e fakamo'oni 'a Russell M. Nelson ki he kāingalotu Pueto Likō te tau "lava 'o ma'u ha fiefia 'i he lolotonga hotau tūkunga kovi tahā."
Brian K. Ashton	(93) 'Oku mahino lelei ange ki he uaifi 'o Brian K. Ashton e natula 'o e 'Otuā mo 'Ene 'ofa mo e hounga'ia 'i he'ene fānaū.
M. Russell Ballard	(71) Hili hono a'usia 'e Siosefa F. Sāmīta ha mamahi lahi 'i he mālōlō e kau mēmipa 'o hono fāmilī mo e laui miliona ne mālōlō he tau mo e mahaki, na'ā ne ma'u ai "me'a-hā-mai ki hono huhu'i 'o e pekiā."
Steven R. Bangerter	(15) Ko hono tanu 'e he makapuna 'o Steven R. Bangerter ha ngaahi fo'i maka ko e fakafofonga'i e hoko 'a Sisū Kalaisi ko ha fakava'e 'o ha mo'u'i fiefiā. Ko e faka-manatu 'e Palesiteni Russell M. Nelson ki he ngaahi mātu'a honau fatongia ke ako'i enau fānaū. Ko e fietokoni 'a e foha 'o Steven R. Bangerter ki he'ene mātu'a ke na teuteu ke ngāue fakafaifekau. Ko hono tatakā 'e he Laumālie Mā'oni'oni ha tangata ke foki ki he Siasī pea mo e ongo'i malu fakalaumālie 'o 'ene kei tupu hakē.
Shayne M. Bowen	(80) Ko e ongo mo'oni kia Shayne M. Bowen ha ului 'a ha tangata ki he Siasī 'o fakafou 'i he mālohi 'o e Tohi 'a Molomonā.
M. Joseph Brough	(12) 'I ha fononga 'a M. Joseph Brough ki 'Alasikā, USA, na'ā ne ako ai 'oku 'ikai ha me'a 'e faingata'a ki he 'Otuā. Ko e ako ha palesiteni fakasiteiki 'oku hoko mai e nongā mo e fa'a fakamolemolē 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi. 'I he faka'amu ko ia e 'ofefine 'o M. Joseph Brough ke ngāue fakafaifekau, na'ā ne ako ai 'ene tama'i ke fai ha ngaahi me'a faingata'a.
Matthew L. Carpenter	(101) Ko e fakakakato 'e he foha 'o Matthew L. Carpenter 'ene ngāue fakafaifekau taimi kakatō hili 'ene mo'u'i mei he'ene pā-kālavā.
D. Todd Christofferson	(30) Neongo e faingata'a, ka na'e tu'u ma'u pē ha kau mēmipa 'e toko fā 'o e Siasī 'i he'enu tui kia Kalaisi mo ma'u 'Ene poupou.
Quentin L. Cook	(8) 'Oku hanga 'e he <i>Ha'u, 'o Muimui 'late Au—Ma'a e Fakafa'ituitui mo e Ngaahi Fāmilī</i> , 'o fakamālohia 'a e tui, fakamo'oni mo e mahino 'a ha fāmilī 'i Palāsila ki he ongoongolelei.
Bonnie H. Cordon	(74) Ko e feohi fakakaungāme'a ha finemui mo ha fefine matu'otu'a ange 'o faitāpuekina ai 'ena mo'u'i. Ko e fakatupulaki 'e Bonnie H. Cordon mo hono hoa ngāue fakatauhi ha fehokotaki 'ofa mo ha fefine 'oku na 'ahi ki ai. Ko e fakatupulaki 'e ha tangata ngāue fakatauhi ha ongo'i vāofi mo falala ki ha tangata na'e feinga taonakina hono uaifi.
Michelle D. Craig	(52) Ko e ako'i 'e Camilla Kimball ha mēmipa 'o e uōti ke "oua 'aupito na'ā ne lolomi ha fakakaukau ke foaki 'ofa."
Dean M. Davies	(34) Ko e mātā loto 'a Palesiteni Gordon B. Hinckley ki he feitu'u na'e totonu ke langa ai e Tempale Vancouver British Columbia.
Henry B. Eyring	(58) Ko e fifili 'a Henry B. Eyring pe na'e ma'u fēfē 'e he'ene fine'eiki ha taimi mo e ivi ke fa'u ai ha mape 'o e fefononga'aki e 'Aposetolo ko Paulā. (90) Ko e ako 'a Henry B. Eyring ke ne lau 'oku "i ha tu'unga fakatamaki" e kaka'i. Ko hono fua 'e he Fakamo'u'i e ngaahi faingata'a'e uaifi 'o Henry B. Eyring.
Cristina B. Franco	(55) Ko e ako 'e Cristina B. Franco ko e 'ofa mo e feilaulau ko e ongo me'a fufū ia 'oku ngaohi 'aki e fo'i keke sokoleti 'a 'ene faiako Palaimeli.
Robert C. Gay	(97) Ko e tokoni e Laumālie Mā'oni'oni ke vakai 'a Robert C. Gay ki hono tuofefine lahi 'o hangē ko e vakai ki ai 'a e 'Otuā. Ko e ngāue fakatauhi 'a James E. Talmage ki ha fāmilī na'e puke 'i he ngalo'afū.
Jack N. Gerard	(107) Hili e puke lahi 'a Jack N. Gerard, na'ā ne vakai leva ki he mo'u'i mei ha tafa'aki ta'engata.
Gerrit W. Gong	(40) Ko e talanoa 'a Richard G. Scott mo Gerrit W. Gong ki he tui, 'i he'ena tā valivali ha fakatātā 'o ha afi 'i ha fai'anga kemi. Ko e tokoni ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki ke foki mai ha ongo me'a mali māmālohi ki he Siasī.
Jeffrey R. Holland	(77) Ko e kole tautapa 'a ha fānau ki he'enu tama'i ke fa'a fakamolemole kae foki mai ki he Siasī, 'o ne 'omi ai e ngaahi tāpuaki ki hono fāmilī.
Joy D. Jones	(50) Ko e fakatupulaki 'e Joy D. Jones mo hono husepāniti ha feohi fakakaungāme'a tu'uloa mo ha fāmilī māmālohi, hili 'ena ako ke tokoni ko 'ena 'ofa ki he 'Eiki.
Russell M. Nelson	(6) Ko e manako 'a ha fa'e ke fai e lotū honau 'apī he 'oku hanga 'e hono tāpuaki 'i e sākalamēniti 'i 'apī he Sāpate kotoa pe'e, 'o ue'i hono husepāniti ke lea lelei ange. (68) Ko e lapa hala 'a Russell M. Nelson 'o ne tala ko ia ko ha fa'e. Ko e fakamālō 'a ha foha ki he'ene fa'e'e hili hono tatakā ia 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke fakafetongi e telefoni smartphone 'ene tamasi'i tangatā, 'aki ha flip phone. (87) Ko e fakamatala'i 'e Benjamin De Hoyos ki ha talēkita fai polokalama letiō ko e hingoa lōloa 'o e Siasī na'e fili ia 'e he Fakamo'u'i.
Dallin H. Oaks	(61) Ko e fakahū pilisone ha kī'i talavou kumi hūfanga hili 'ene fakafepaki'i e to'u tupu ne nau faka'ita'iā.
Paul B. Pieper	(43) Ko e pehē 'e ha finemui ne teu papitaiso 'oku 'uhinga hono 'ai kiate ia e huafa 'o Sisū Kalaisi, ke "ne lava 'o ma'u e Laumālie Mā'oni'oni."
Ronald A. Rasband	(18) Ko e ikuna'i 'e he 'ofefine mo e foha 'i he fono 'o Ronald A. Rasband 'ena manavasi'i ke fā'e'e'i mai ha fānau ki he māmani.
Gary E. Stevenson	(110) Ko e fai 'e ha mēmipa 'o ha uooti ha tokoni fakatauhi kia Carlos A. Godoy. Ko e mole ha fanga sipi 'e 200 'a ha tangata faama ki he fili. Ko e taki mai 'e ha kuli tauhisipi ha fanga sipi hē ke nau hao.



Ongoongo Fakatemipalé

Na'e fanongonongo 'e Palesiteni Russell M. Nalesoni 'oku palani e Siasí ke langa ha temipale fo'ou 'e 12, lolotonga 'ene me'a fakafe'iloaki 'i he konifelenisi lahi (vakai ki he peesi 113). Na'a ne toe fanongonongo foki ha ngaahi palani ke monomono e Temipale Söleki mo e ngaahi temipale kehe 'o e "to'u tangata paioniá" pea 'e toki 'omi e fakaikiiki 'amuiaenge.

'E langa e ngaahi temipalé 'i Mendoza, Argentina; Salvador, Brazil; Yuba City, California, USA; Phnom Penh, Cambodia; Praia, Cape Verde; Yigo, Guam; Puebla, Mexico; Auckland, New Zealand; Lagos, Nigeria; Davao, Philippines; San Juan, Puerto Rico; mo e Washington County, Utah, USA.

'E vavé ni pē hano fakatapui ha temipale 'e fā: ko e Temipale Concepción Chile 'i he 'aho 28 'o 'Okatopá; Temipale Barranquilla Colombia 'i he 'aho 9 'o Tisemá; ko e Temipale Rome Italy he uike 'o e 'aho 10 'o Mā'así ki he 17 'o Mā'así 2019; pea mo e Temipale Kinshasa Democratic Republic of the Congo he 'aho 14 'o 'Epeleli 2019.

Na'e toki fakatapui foki ha temipale 'e ua: na'e toe fakatapui e temipale Houston Texas 'i he 'aho 22 'o 'Epeleli 2018, mo e Temipale Jordan River Utah he 'aho 20 'o Mē 2018. ■

*Te ke 'ilo lahi ange mei he **temples.lds.org**.*

Taki 'e Palesiteni Nalesoni e Halá

Kuo na'ina'i mai 'a Palesiteni Russell M. Nelson kiate kitautolu takitaha ke tau anga'ofa, anga faka-Kalaisi mo anga fakalaumālie ange 'i he'etau ngāue fakaetauhi ki he ni'ihī kehē, pea kuó ne tā mai e sīpinga 'o e 'uhinga ko iá 'i he anga 'o 'ene ngāue fakaetauhi talu mei he konifelenisi lahi fakamuimuitahá.

Taimi nounou pē hili e konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2018, na'e 'āhi ai 'a Palesiteni Nalesoni mo hono uaihi ko Uenitií, mo 'Eletā Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā pea mo hono uaihi ko Petulisá, ki 'Ingilani, 'Isileli, Keniā, Simipāpuē, 'Initia, Taileni, Siaina pea mo Hauai'i, USA.

'I ha folau kimuiange 'a Palesiteni Nalesoni, na'a ne fe'iloaki ai mo e kāingalotú, kau faifekau, kau takí mo e kaungāme'a 'o e Siasí 'i he fakahihiho, vaheloto mo e fakahihiho 'o Kānatá; Siāto, Uāsingatoni, USA; mo e Tominikeni Lepapuliká—'o ne fai ai ha lea lōloa faka-Sipeini, pea ko e fuofua taimi ia ke fai ai 'e ha Palesiteni 'o e Siasí ha malanga lōloa 'i ha lea fakafonua kehe mei he faka-Pilitāniá.

Na'e ako'i 'e Palesiteni Nalesoni 'i he ngaahi fakatahá mo e faeasaiti 'o kau ki he hingoa totonu 'o e Siasí; vahevahe 'o e ongoongolelei ki he ni'ihī kehē; fakamahu'inga'i 'o

e Tohi 'a Molomoná; founa ke toe lelei ange ai e mo'uí 'i hono mo'uí'aki 'o e ongoongolelei; taimi 'oku hoko ai e founa 'a Kalaisí ko e hala 'o e fiefiá mo e nekeneká he taimi ni mo e ta'engatá; ngaohi 'o e 'apí ke hoko ko ha hūfanga'anga ki he fānaú; faka'aonga'i 'o e tau'atāina ke filí ke ikuna'i 'aki e 'ahi'ahi mo muimui ki he Fakamo'uí; tokangaekina 'o e ni'ihī kehē; pea teuteu ke ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e temipalé.

Na'e lea foki 'a Palesiteni mo Sisitā Nalesoni 'i ha fakataha lotu fakaemāmani lahi 'a e to'u tupú 'i he 'aho 3 'o Sune 2018, 'o pehē ai 'e Palesiteni Nalesoni ko e to'u tupu ko ia 'oku nau kau atu ki he "konga kau 'a e 'Eikí," mo tokoni ki hono tākaki 'o 'Isileli, 'oku nau ma'u e faingamālie ke "kau ki ha me'a lahi, kāfakafa mo faka'e'i'eikil!" Na'a ne poupou'i e to'u tupú ke ta'ofi 'enau fakafalala ma'u pē ki he mītia fakasōsialé, kae feilaulau'i ha taimi ma'a e 'Eikí, fai hano vakavakai'i faka'auliliki e mo'uí mo e 'Eikí, lotu faka'aho ke lava 'o ma'u e ongoongolelei 'e he fānau kotoa 'a e 'Otuá pea hoko ko ha maama ki he māmaní. ■

*Ki ha fakamatala lahi ange 'i he ngāue fakafaifekau 'a Palesiteni Russell M. Nelson, vakai ki he **prophets.lds.org**. Mamata he fakamafola kakato ma'a e to'u tupú 'i he **HopeofIsrael.lds.org**.*

Tokoni e Ngaahi Liliú ke Potupotutatau Hono Ako e Ongoongolelei 'i 'Api mo e Siasí

Na'e fanongonongo 'e Palesiteni Russell M. Nelson ha ngaahi liliú ke tokoni ke potupotutatau mo fakafehokotaki e ngaahi founa makehe mo mahu'inga 'oku moihū ai e kāingalotú 'i hono ako mo mo'ui-aki e ongoongolelei 'a e Fakamo'ui 'i he siasí mo 'api, ko ha konga ia 'o e ngaahi ngāue ta'etūkua 'oku fai ke tokoni'i e Kāingalotú 'o e Siasí ke nau "ako e tokātelinē, fakamālohia e tuí mo fakatupulaki ha moihū fakatāutaha 'oku lelei angé."

Kuo fanongonongo 'e he kau taki 'o e Siasí e ngaahi liliú ki he taimitēpile 'o e houalotu he Sāpaté 'o kamata 'i Sanuali 2019, 'o fakafehokotaki ia mo hano tukuange mai ha nāunau fakalēsoni fo'ou 'oku poupu'i 'e he Siasí ka

'oku fakatefito 'i 'api. 'Oku fokotu'u e ngaahi liliú ko 'enī mo ha ngaahi me'a kehe, 'i ha ngaahi polokalama kimu'a 'a e Siasí kuo fakahoko he ngaahi ta'u kimu'a, ko e fakataumu'a ke faitokonia e kāingalotú ke fakatefito kakato ange 'enau mo'ui 'i he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi pea fakaloloto ange 'enau tui kiate Kinauá. 'Oku kau he ngaahi polokalama ko 'enī 'a hono ako 'o e ongoongolelei 'i 'api 'i ha founa faka'u-tumauku mo mahu'ingamālie ange, faka'apa'apa'i e 'Eikí 'aki hono tauhi 'o e Sāpaté ke mā'oni'oni, pea fetauhi'aki 'o hangē ko ia ne mei fai 'e he Fakamo'ui mo fakahinohino'i 'e he Laumālié.

Na'e fakamatala 'a 'Eletā Quentin L. Cook 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, na'e

fakataumu'a e ngaahi liliú ni ke teuteu'i e kakai 'o e 'Eikí ki He'ene toe hā'ele mai, pea mo fakaloloto ange 'a e ului fakafo'ituituí, 'i he'ene fakamatala'i e ngaahi liliú 'i he fakataha pongipongi Tokonaki 'o e konifelenisi lahí.

Na'a ne pehē, "Oku tau 'ilo'i e mālohi fakalaumālie mo e ului lahi mo tu'uloa 'e lava ke ma'u mei he 'ātakai 'o 'apí . . ." "Ko 'etau taumu'a ke 'ai ke potupotutatau e ngaahi a'usia 'i he Siasí mo e 'apí 'i ha founa ke fakatupulaki lahi ai e tuí, mo e anga fakalaumāliē pea fakaloloto e ului ki he Tamai Hēvaní pea mo e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí."

Ngaahi Liliú 'i 'Api

'Oku fakaafē'i atu ai 'e he kau taki 'o e Siasí ke toe lahi ange fakamamafā 'i hono fai fakatautaha mo fakafāmilī 'o e ngaahi me'a fakalotú 'i 'api, kau ai 'a hono ako 'o e ongoongolelei 'i 'api 'i he Sāpaté mo e lolotonga 'o e uiké pea mo e ngaahi liliú ki he efiafi 'i 'apí.

'I he hoko 'a 'api ko ha lokiaki mo e loki ke 'ahi'ahi'i ai e mo'ui, 'oku hoko foki ia ko ha senitā mahu'inga ki hono ako mo mo'ui'aki 'o e ongoongolelei. 'Oku 'omi 'e hono ako fakatāutaha mo fakafāmilī 'o e ongoongolelei 'i 'api he Sāpaté mo e toenga 'o e uiké, ha ngaahi faingamālie ke ma'u ai ha fakaivia fakalaumālie faka'aho pea lava ke te feliliuaki ai e taimi ako fakatāutahā mo e fakahaá. 'Oku hanga 'e he fakafalala 'ata'atā pē ke toki ako e ongoongolelei 'i 'apisiasi 'i ha taimi fakangatangata, ke 'oua 'e potupotutatau hono a'usia e ului loloto mo tu'uloa 'oku fie ma'ú.

Na'e pehē 'e Palesiteni Nalesoni, "Oku tau takitaha fatongia'aki pē 'etau tupulaki fakalaumālie fakatāutahā." "Pea 'oku fakamahino mai 'e he folofolá ko e tefito'i fatongia ia 'o e mātū'a ke ako'i e tokātelinē ki he'enu fānaú."

'Oku kau he ngaahi liliú 'a hono fakafē'iloaki mai 'o ha ma'u'anga tokoni fo'ou ki hono ako 'o e ongoongolelei, ma'a e fakafo'ituituí mo e ngaahi fāmilī 'i 'api. 'E lava 'e he fakafo'ituituí



mo e ngaahi fāmīlī ‘o faka’aonga’i ‘a e tohi fo’ou ko e *Ha’u*, ‘o *Muimui Tate Au—Ma’ā e Fakafo’ituitui mo e Ngaahi Fāmīlī*, kapau ‘oku nau fie ma’u, ke tataki ‘enau ako ki he ongoongolelei, ‘oku fai ‘i tu’a mei he siasī. ‘Oku ngāue ‘a e ma’u’anga tokoni fo’ou fakataha mo ha ongo ma’u’anga tokoni kehe ma’ā e kau faiako Lautohi Faka-Sāpaté mo e Palaimeli, ke fakafenāpasi e ngaahi lēsoni he Sāpaté ki hono ako ‘o e folofolā ‘i ‘apī kae pehē ki ha ngaahi fokotu’u ki he efiafi ‘i ‘apī.

Makehe mei hono poupou’i e ako ‘o e ongoongolelei, na’e toe fakafo’ou foki ‘e he kau taki ‘o e Siasī ‘enau fakaafe ki he taha kotoa ke kau mai he ‘aho Sāpaté—mo e toenga ‘o e uiké kotoa—ki he ngaahi fakataha alēlea fakafāmīlī, efiafi ‘i ‘apī, ngāue hisitōlia fakafāmīlī mo e fakatemipalé, ngāue fakaetauhī, moihū fakatāutahā kae pehē ki he taimi fiefia mo e fāmīlī.

‘Oku hanga ‘e he nāunau na’e ‘oatu ki he kāingalotū mo e kau taki ‘o faka-matala’i hono poupou’i ‘e he kau taki ‘o e Siasī ke fakahoko ‘e he kāingalotū ha efiafi ‘i ‘apī pea ako e ongoongolelei he Sāpaté—pe ngaahi taimi kehe ‘e fili ‘e he fakafo’ituitui mo e ngaahi fāmīlī. ‘E lava ke fakahoko ha pō ‘ekitiviti fakafāmīlī he Mōnitē pe ‘i ha taimi kehe. Pea ‘i he ‘uhinga ko ‘enī, ‘oku totonu ke hokohoko atu hono faka’atā’atā ‘e he kau taki e efiafi Mōnitē mei he ngaahi fakataha mo ha ‘ekitiviti ‘a e Siasī. Ka ko e taimi ko ia ‘oku faka’aonga’i ki he ako ‘o e ongoongolelei ‘i ‘apī mo e ngaahi ‘ekitiviti ma’ā e fāmīlī mo e fakafo’ituitui, ‘oku fakataimi-tēpile’i ia ‘o fakatatau mo e ngaahi tūkunga fakafo’ituitui.

‘Oku hoko ‘a e mōihū ki he ‘Otuā ‘i ‘apisiasī, kau atu ki he ngaahi ouau toputapu ‘oku fai aī mo fakataha kotoa mai ke feako’i’aki, fefakamālohia’aki mo fetauhi’aki, ko ha ngaahi ‘elemēniti mahu’inga ia ki hono fakaloloto ‘o e tuī mo e ului fakatāutahā. He ‘ikai ‘aonga hono holoki e taimi ‘oku tau ‘i ‘apisiasī ai he lotū, kae ‘oua ke loto’aki ‘e he

fakafo’ituitui mo e ngaahi fāmīlī ke fakamālohia honau ngaahi ‘apī.

Na’e ako’i mai ‘e Palesiteni Nalesoni, “I he’etau hoko ko ha Kāingalotū, kuo tau anga ‘aki e fakakaukau ko e ‘lotū pe siasī ko ha me’a ia ‘oku toki fai pē ‘i hotau ngaahi ‘apisiasī, kae poupou ki ai e me’a ‘oku hoko ‘i ‘apī. ‘Oku fie ma’u ke tau liliu e sīpinga ko ‘enī. Kuo hokosia e taimi ke ‘i ai ha *Siasī ‘oku fakatefito ‘i ‘api*, kae poupou ki ai e me’a ‘oku hoko ‘i hotau ngaahi ‘apisiasī fakakolō, fakauōtī, mo e fakasiteikī.”

Ngaahi Liliu ‘i he Siasī

‘Oku fakataumu’a e ngaahi liliu ‘oku fai ki he a’usia ‘i he Siasī, ke poupou ke lahi ange ‘a hono ako mo mo’ui’aki ‘o e ongoongolelei ‘i ‘apī. ‘Oku kau he ngaahi liliu ko ‘enī, ‘a hono liliu ‘o e taimitēpile fakauike ki he Sāpaté ke kau ai:

- Ha houalotu sākalamēniti miniti ‘e 60,
- Ha taimi vahevahe kalasi miniti ‘e 10,
- Ha kalasi miniti ‘e 50, ‘o hangē ko ia ‘oku fakamatala’i atu ‘i he sīpinga ‘i lalō:

TAIMITĒPILE ‘O E SĀPATÉ ‘O KAMATA ‘I SĀNUALI 2019	
miniti ‘e 60	Houalotu sākalamēniti
miniti ‘e 10	Vahevahe kalasi
miniti ‘e 50	Kalasi ki he kakai lalahī; kalasi ki he to’u tupū; Palaimeli

‘E kau he kalasi miniti ‘e 50 ha Palaimeli fakauike ma’ā e fānau kae fetongitongi e to’u tupū mo e kakai lalahī ‘o hangē ko ‘enī:

- Sāpate ‘uluakī mo e tolū: Lautohi Faka-Sāpate.
- Sāpate uā mo e faā: Ngaahi kōlomu lakanga fakataula’eikī, Fine’ofā mo e Kau Finemuī.
- Sāpate nimā: fai e houalotu ‘a e to’u tupū mo e kakai lalahī ‘o fakatatau mo e fakahinohino ‘a e pīsopé.

Kapau ‘oku tokolahi fe’unga ha Palaimeli ke vahevahe ki he Palaimeli tamaiki ikī mo e tamaiki lalahī, ‘oku totonu ke fulihi ‘e he kau taki ‘o ‘ai e taimitēpilē ki he vahe ua ‘e taha ‘o e fānau pea liliu mo e taimi ‘o ka fie ma’u.

TAIMI-TĒPILE ‘O E PALAIMELI ‘O KAMATA ‘I SĀNUALI 2019	
miniti ‘e 25	Lotu, potu folofola pe tefito ‘o e tuī, ki’i lea (miniti ‘e 5) Taimi hiva: hiva ‘oku poupou ki he ngaahi potu folofola na’e ako ‘i he kalasī (miniti ‘e 20)
miniti ‘e 5	Vahevahe kalasi
miniti ‘e 20	Ngaahi kalasī: lēsoni mei he <i>Ha’u</i> , ‘o <i>Muimui Tate Au—Ma’ā e Palaimeli</i>

Ngaahi Liliu ki he Nāunau Fakalēsoni

‘Oku fetākinima e ngaahi liliu ko ‘enī ki he taimi ‘o e ngaahi houalotū, pea mo e nāunau fakalēsoni fo’ou taha ‘a e Siasī ko e *Ha’u*, ‘o *Muimui Tate Au*. ‘E kamata ‘i Sānuali, hono fakafenāpasi e nāunau fakalēsoni fakatefito ko ‘enī ‘i ‘apī kae poupou ki ai e Siasī, ki he me’a ‘oku ako ‘e he kakai lalahī, to’u tupū mo e fānau ‘i he ngaahi kalasi Lautohi Faka-Sāpaté mo e Palaimeli, ‘o faingofua ai ke ako fakataha e ngaahi fāmīlī ‘i ‘apī lolotonga ‘a e uiké.

‘E lava ke ma’u e fakahinohinō, fokotu’utu’u ‘o e lēsoni mo e ngaahi ma’u’anga tokoni ‘i he:

- *Ha’u*, ‘o *Muimui Tate Au—Ma’ā e Kōlomu Kaumātu’ā mo e Fine’ofā* (ma’u ‘i he *Ensign* mo e *Liahona* ‘o Nōvema 2018)
- *Ha’u*, ‘o *Muimui Tate Au—Ma’ā e Ngaahi Kōlomu Lakanga Taula’eiki Faka-Ēloné*
- *Ha’u*, ‘o *Muimui Tate Au—Ma’ā e Kau Finemuī*

- *Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au—Ma'a e Lautohi Faka-Sāpatē*
- *Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au—Ma'a e Palaimeli*

Hū ki he **comefollowme.lds.org** ke ma'u ha fakamatala lahi ange.

'Oku kau e ngaahi me'ā ni he ngaahi liliu mahu'ingā:

- 'E fakahoko fakakuata kae 'ikai fakamāhina e fakataha alēlea 'a e kau faiakó.
- He 'ikai toe kau he taimitēpile 'o e lēsoni 'a e kōlomu kaumātu'ā mo e Fine'ofā, ha fakataha alēlea he Sāpate 'ulukí pe ko ha tefito makehe 'i he Sāpate faá. 'E fakatefito pē lēsoni 'i he ngaahi pōpoaki 'o e konifelenisi lahi fakamuimuitahā.
- 'E hanga 'e he taimi hivá 'o fetongi e taimi fe'inasí'akí. He 'ikai ke toe 'i ai ha *Fokotu'utu'u ki he Taimi Fe'inasí'akí*.
- He 'ikai ke toe fai e kalasi Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ongoongoleléi. 'E fakaafe'i e kāingalotu mo e kau-ngāme'a kotoa pē 'oku mahu'ingā ia aí, ke nau takitaha ō ki he'enau kalasi Lautohi Faka-Sāpate 'a e kakai lalahí pe to'u tupú.
- Ko e ngaahi kalasi kehe ne ala fakahokó — hangē ko hono fakamālohia 'o e nofomalí mo e fāmilí, teuteu ki he tempalé, teuteu ngāue fakafai-fekau' mo e hisitōlia fakafāmilí, he 'ikai ke toe fai ia he taimi kalasi 'o e Sāpaté. 'E lava ke ke ako'i e ngaahi kalasi ni 'i ha ngaahi taimi kehe ma'ā e fakafo'ituituí, ngaahi fāmilí pe kulupú, 'o fakatatau mo e ngaahi fie ma'u fakalotofonuá pea fakatatau mo e fakahinohino 'a e pīsopé.

Taumu'a 'o e Ngaahi Liliú Ni

'Oku feinga e kau taki 'o e Siasí ke potutatau mo fakafehokotaki lelei ange 'a e ngaahi a'usia fakaivia makehe 'i 'api mo e Siasí, 'o fakakaukau'i ha ngaahi taumu'a tukupau.

Na'e pehē 'e 'Eletā Kuki, "Oku 'i ai ha me'a mahu'inga ange ki he liliu ko 'ení mei hono fakanounou'i pē 'o e taimitēpile ki 'apisiasi he Sāpaté." "Oku kau e ngaahi me'ā ni 'i he ngaahi taumu'a mo e tāpuaki 'oku fekau'aki mo e liliu ko 'ení pea mo ha ngaahi liliu kehe kimui ní:

- "Ko ha ului 'oku loloto ange ki he Tamai Hēvaní pea mo e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí mo fakamālohia e tui kiate Kinauá.
- "Fakamālohia e fakafo'ituituí mo e fāmilí 'i he nāunau fakalēsoni 'oku fakatefito 'i 'api kae poupu'i 'e he Siasí, 'a ia 'oku tokoni ki hono mo'ui fiefia 'aki 'o e ongoongoleléi.
- "Faka'apa'apa'i e 'aho Sāpaté, 'o tokanga taha ki he ouau 'o e sākalamēnití.
- "Tokoni'i e fānau kotoa 'a e Tamai

Hēvaní he ongo tafa'aki 'o e veilí 'i he ngāue fakafaifekau' mo hono ma'u e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava pea mo e ngaahi tāpuaki 'o e tempalé."

Ki hono fanongonongo 'o e ngaahi liliú ni, vakai ki he "Lea Fakafe'iloaki" 'a Russell M. Nelson, 'i he peesi 6 'o e makasini ko 'ení; Quentin L. Cook, "Ko ha Ului Mo'oni mo Tu'uloa ki he Tamai Hēvaní mo e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí," 'i he peesi 8. Ki ha fakamatala lahi ange fekau'aki mo e ngaahi liliú ni, vakai ki he **sabbath.lds.org** ke ma'u e tohi mei he Kau Palesitenisí 'Uluakí, ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i 'oku lahi hono 'eké, mo ha ngaahi ma'u'anga tokoni kehe 'e ala tokoni ki he fakafo'ituituí mo e ngaahi fāmilí ke faka'apa'apa'i e Sāpaté. ■





Kau ki he Tohi Himí, Tohi Hiva Fo'ou

‘O ku teuteu’i ‘e he Siasí hano paaki fo’ou fakatou’osi e *Ngaahi Himí* pea mo e *Tohi Hiva* ‘a e *Fānaú* pea ‘oku nau kumi ai ki ha ngaahi fokotu’u pea fakahū mai mei he kāingalotu ‘o e Siasí ‘i he feitu’u kotoa pē.

‘I he newmusic.lds.org/ton, te ke lava ai ‘o:

Fai ha Ngaahi Fokotu’u—‘i he ngaahi himi pe hiva ‘a e fānaú ‘okú ke manako taha aí, ngaahi himi Siasí pe ta’e Siasí pe ngaahi hiva ‘a e fānaú ke fakakau maí, ngaahi himi pe ngaahi hiva lolotonga ke ‘oua ‘e fakakau, ngaahi faingata’a ‘oku a’usia he ongo tohi hiva lolotonga pea mo ha ngaahi feedback kehe pē.

Fakahū mai ho’o fa’u pē ‘a’au—ngaahi himí, fakalea ‘o e himí, ngaahi hiva ‘a e fānaú pe fakalea ‘o e hiva ‘a e fānaú. ‘Okú fie ma’u ke taau e hiva mo e ngaahi ouau mōihuú. ‘E fakakaukau’i e ngaahi lea fakafonua mo e ngaahi tō’onga mo’ui fakafonua kotoa pē. ‘E lava ‘e he ni’ihi te’eki ai ta’u 18 ‘o fakahū mai, kapau te nau ‘omi ha fakangofua ‘a e mātu’a pe tauhi fānaú. Kuo pau ke fakahū kotoa mai kimu’a he ‘aho 1 ‘o Siulai 2019. ■



‘Eletā Brook P. Hales

Fitungofulu Taki Mā’olunga

‘I he kei ta’u valu pe hiva ‘a ‘Eletā Brook P. Hales, na’á ne kau atu ki ha houalotu fakamo’oni na’e tokanga’i ‘e he’ene tamaí he ko ia na’e pīsope. Na’e fakaafe’i ‘e he’ene tamaí e ha’ofangá ke fai ‘enau fakamo’oni, pea na’e fai ‘e he meimei taha kotoa ai ‘enau fakamo’oni. Na’e manatu ‘a ‘Eletā Heili ‘o pehē, “Mahalo ko e fuofua taimi ia ne u ongo’i ai hono fakamo’oni’i kiate au ‘e he Laumālié ‘a hono mo’oni ‘o e ongoongolelé.”

Talu mei ai mo e tā tu’o lahi ‘ene ongo’i e fakamo’oni ko iá, tautautefito ki he taimi na’á ne kei hoko ai ko e sēkelitali ki he Kau Palesitenisí ‘Uluakí, talu mei he 2008. ‘I he taimi na’e hikinima’i ai ‘a Palesiteni Thomas S. Monson ko ha palōfita mo e Palesiteni ‘o e Siasí, pea pehē ki he taimi na’e hikinima’i ai mo Palesiteni Russell M. Nelson, na’á ne mātā tonu ai e “hilifaki hifo e pulupulu fakaepālofitá ‘i he ongo tangatá ni, pea ne u ‘ilo’i ta’e toe veiveiua kuo fili kinaua mo uiui’i ke hoko ko e Palesiteni ‘o e Siasí ‘i hona takitaha taimi.”

Na’e uiui’i ‘a ‘Eletā Heili ko ha Fitungofulu Taki Mā’olunga ‘i he ‘aho 17 ‘o Mē 2018, pea hikinima’i ia ‘i he ‘aho 6 ‘o ‘Okatopá. Te ne kei hokohoko atu pē ko e sēkelitali ki he Kau Palesitenisí ‘Uluakí.

Na’e fā’ele’i ‘a ‘Eletā Heili ‘i Ogden, Utah, USA, ‘i he ‘aho 7 ‘o ‘Epeleli 1956, kia Klea mo Glenn Phillip Hales, pea na’á ne ma’u hono mata’itohi he ngāue fakapangikeé mo e me’a fakapa’angá he 1980 mei he Weber State College (ui he taimi ni ko e Weber State University). Hili ‘ene ‘osi mei he akó, na’á ne ngāue ‘i he ngāue fakakomēsiale ‘a e pangikeé pea mo e Tafa’aki Pa’anga mo e Ngaahi Lekooti ‘a e Siasí. Na’á ne mali mo Denise Imlay Hales ‘i he 1981, pea ‘oku ‘i ai ha’ana fānau ‘e toko fā. Kuo ngāue fakafaifekau taimi kakato ‘a ‘Eletā Heili ‘i he Misiona France Paris, peá ne hoko ko ha tokoni ‘i he kau pīsopelekí, kulupulita taula’eiki lahi, pīsope, palesiteni fakasiteiki, tā ‘ōkani ‘a e lakanga fakataula’eikí, faiako Lautohi Faka-Sāpate mo ha faisila he temipalé.

Na’e ‘ikai fai ‘e ‘Eletā Heili ‘ene fakamo’oni he ‘aho ko iá he’ene kei si’i. Kae talu mei ai mo e tupulaki ‘o mālohi ange ‘ene fakamo’oni. Na’á ne pehē, “Kuo toe fakafoki mai e ongoongoleléi ‘o Sisū Kalaisí ‘i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, ‘oku mo’oni e Tohi ‘a Molomoná, ‘oku haohaoa e ‘ofa ‘a e ‘Otuá kiate kitautolu pea ‘okú Ne vēkeveke mai ke tāpuekina kitautolu, ko hotau Fakamo’ui ‘a Sisū pea ‘oku tau monū’ia ke ma’u e takaua ma’u pē ‘o e Laumālie Mā’oni’oni ‘i he’etau mo’ui taau ke ma’u iá.” ■



HA'U, 'O MŪIMUI 'IATE AU

Ma'á e Kōlomu 'o e
Kaumātu'á mo e
Kau Fine'ofá

'Okatopa 2018

*Ma'u 'a e ma'u'anga tokoni ko 'ení
'i he Gospel Library app, pea mo e
comefollowme.lds.org.*

Ko e Hā 'Oku Tau Fai Ai e Fakataha Fakakōlomú mo e Fine'ofá?

*Kuo hanga 'e he 'Otuá 'i
he ngaahi 'aho kimui ní,
'o fakafoki mai e lakanga
fakataula'eikí mo e ngaahi
kōlomu 'o e lakanga faka-
taula'eikí, kae pehē ki he
Fine'ofá ke tokoni 'i hono
fakahoko 'Ene ngāue 'o e
fakamo'uí. Koe'uhí ko ia, 'i
he'etau fakatahataha mai
'i he ngaahi fakataha 'a
e kōlomu kaumātu'á mo
e Fine'ofá, 'oku tau alea'i
pea palani ai e me'a te tau
fai ke tokoni ke fakahoko e
ngāue 'a e 'Otuá. Ke ma'u
ha ola lelei angé, 'oku fie
ma'u ai ke mahulu hake
e ngaahi fakataha'angá
ni mei he'ene hoko pē ko
ha kalasí. Ko ha ngaahi
faingamālie foki ia ke alē-
lea 'o ai 'o fekau'aki mo e
ngāue 'o e fakamo'uí, ako
fakataha ai mei he ngaahi
akonaki 'a e kau taki 'o e
Siasí 'o kau ki he ngāue ko
iá, pea palani mo fokotu'u-
tu'u ke fakahoko ia.*



Taimi-tēpile ki 'Okatopa-Tisema 2018

'I he 2018, 'oku muimui e ngaahi fakataha 'a e kōlomu 'o e kaumātu'á mo e Fine'ofá 'i he taimi-tēpile fakamāhina ko 'ení:

Sāpate 'Uluakí: Fealēlea'aki fakataha fekau'aki mo e ngaahi fatongia, fai-ngamālie, mo e faingata'a fakalotofonuá pea fa'u ha palani ngāue.

Sāpate Ua mo e Tolu: Ako e ngaahi pōpoaki mei he konifelenisi lahi fakamuimuitahá kuo fili 'e he kau palesitenisií pe fili he taimi 'e ni'ihí 'e he pīsopé pe palesiteni fakasiteikí.

Sāpate Faá: Alea'i ha tefito makehe kuo fili 'e he Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Mei 'Okatopa ki Tisema 2018, ko e taumu'á ko hono ako fakataautaha mo fakafāmilí e folofolá.

Sāpate Nimá: Fakatatau ki he fakahinohino 'a e kau pīsopelikí.



“Oku mau falala atu ke mou fealēlea’aki fakataha mo fekumi ki ha fakahā ke fakahoko ‘aki e ngaahi liliú ni. . . [Ko e taimi-tēpile fo’ou ‘o e Sāpaté] ‘e ma’u ai ha tāpuaki lahi ma’a-nautolu te nau loto ‘aki hono tali e liliú [ko iá] mo fekumi ki he tataki ‘a e Lau-mālie Mā’oni’oni. Te tau toe ofi ange ai ki he’etau Tamai Hēvaní mo hotau ‘Eiki mo e Fakamo’ui ko Sīsū Kalaisí.”

‘Eletā Quentin L. Cook
‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo
‘e Toko Hongofulu Mā Uá

Taimi-tēpile Fo’ou ki he 2019

‘E kamata ‘i Sānuali ‘o e 2019 ‘a hono fakahoko e ngaahi fakataha ‘o e kōlomu kaumātu’á mo e Fine’ofá ‘i he Sāpate ua mo e fā ‘o e māhina kotoa pē. ‘E nofotaha e ngaahi fakataha ko ‘ení ‘i he ngaahi pōpoaki mei he konifelenisi lahi fakamuimuitahá. ‘E ma’u e ngaahi fokotu’u fakafaiako ki he ongo fakataha ko ‘ení ‘i he makasini *Liahona* ki he konifelenisi lahí ‘i he pulusinga ‘o Mē mo Nōvemá pea mo e Gospel Library App.

‘Oku kau mo ‘eni ‘i he ngaahi liliu kehe ‘e kamata he 2019:

- He ‘ikai toe fai ‘a e fakataha alēlea ‘i he Sāpate ‘Uluakí. Ka neongo ia, ‘o ka fie ma’u, ‘e lava ke faka’aonga’i ‘e he ngaahi kōlomu kaumātu’á mo e Fine’ofá ha taimi ‘i he fakataha ‘o e Sāpate uá mo e faá ke nau alea’i ai ha tefito mahu’inga.
- He ‘ikai toe fai ‘a e polokalama kamata, ‘a ia ‘oku fa’a fakataha ai ‘a e Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné mo e Faka-Melekisētekí pe fakataha ai e Fine’ofá mo e kau finemuí.
- He ‘ikai kamata e ongo fakataha ‘a e kōlomu kaumātu’á mo e Fine’ofá ‘aki ha hiva pe lotu kamata ka ‘e faka’osi ‘aki ha lotu tuku.



Ko e Ako mei he Ngaahi Pōpoaki 'o e Konifelenisi Lahi (2018 mo e 2019)

'E lava ke 'omi 'e he ngaahi akonaki 'a e kau palōfita mo'ui, kau tangata kikitē mo e kau tangata ma'u fakaha'a ha fakahinohino fakalaumālie ki he ngāue 'a e kōlomu kaumātu'ā mo e Fine'ofā. 'I he ngaahi uike 'e ako ai e ngaahi pōpoaki 'o e konifelenisi, 'e fili 'e he kōlomu 'o e kaumātu'ā pe kau palesitenisi 'o e Fine'ofā ha pōpoaki mei he konifelenisi ke faka'aonga'i, 'o fakatatau mo e fie ma'u 'a e kau mēmipā. 'E lava foki he taimi 'e nī'ihi ke fokotu'u ange 'e he pīsopē pe palesiteni fakasiteiki ha pōpoaki. 'Oku totonu ke fakamamafa'i 'e he kau takī e ngaahi pōpoaki mei he Kau Palesitenisi 'Uluaki mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā. Ka neongo ia, 'e lava ke fili 'e he kau palesitenisi ha fa'ahinga pōpoaki pē mei he konifelenisi fakamuimuitahā, 'o fakatatau mo e ngaahi fie ma'u 'a e Kāingalotū mo e ue'i 'a e Laumālie.

'Oku totonu ke kumi 'e he kau takī mo e kau faia'ko ha ngaahi founa ke poupou'i ai e kāingalotū ke nau tomu'a lau e pōpoaki kuo fili. 'Oku totonu ke nau poupou'i e kāingalotū ke nau omi mateuteu ki he ngaahi fakatahā ke vahevahe e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei 'a ia kuo nau akō pea mo 'enau fakakaukau ki he founa ke ngāue'i ai e ngaahi mo'oni ko iā. 'E lava ke tokoni ki he kau mēmipā 'a e ngaahi 'ekitiviti ko 'eni 'oku fokotu'u atū, 'a ia 'oku fakatefito he ngaahi tefito'i mo'oni 'oku ako'i 'i he *Faia'ko 'i he Founa 'a e Fakamo'ui*, ke nau ako mei he ngaahi pōpoaki 'o e konifelenisi lahi.

Quentin L. Cook, "*Ului Mo'oni mo Tu'u'loa ki he Tamai Hēvanī pea mo e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi*"

Mahalo 'e fie fanongo e kau mēmipā ki hano fevahevahe'aki e ngaahi ongo ne nau 'uluaki ma'u 'i he'enau fanongo ki he ngaahi liliu na'e fakamatala'i 'i he pōpoaki 'a 'Eletā Kukī. Kapau 'e 'eke ange 'e ha kaungāme'a mei ha tui fakalotu ke kiate kinautolu pe ko e hā hono 'uhinga 'oku fakahoko ai 'e he Siasī e ngaahi liliu ko 'enī, ko e hā 'enau tali? Poupou'i kinautolu ke fekumi ki ha ngaahi tali 'i he pōpoaki 'a 'Eletā Kukī. Ko e hā te tau lava 'o fakahoko fakafōituitui mo fakafāmilī, pea fakakōlomu pe Kau Fine'ofā, ke fakapapau'i 'oku fakahoko 'e he ngaahi liliu e finangalo 'o e 'Eiki? 'E lava foki ke kau he fealēlea'aki ha'amou

fevahevahe'aki ha ngaahi fakakaukau mei he lea fakafēiloaki 'a Palesiteni Nalesonī, 'okū ne ue'i fakalaumālie e kau mēmipā ke nau "tali fiefia" e ngaahi liliu ko 'enī.

Ronald A. Rasband, "*Oua 'e Pupu'u'u*"

'Oku fakamamafa'i 'e he pōpoaki 'a 'Eletā Lasipēnī ha ngaahi potufolofola lahi 'e ala tokoni ke tau teke'i ha fa'ahinga manavasi'i pē 'oku tau ma'u fekau'aki mo e ngaahi kuonga fakatu'utāmaki 'oku tau mo'ui ai. Koe ki he kau mēmipā ke nau kumi 'i he ngaahi potufolofola ko 'enī 'a e fale'i 'oku totonu ke nau vahevahe mo ha taha 'oku ilifā ki he kaha'u. Ko e hā mo ha toe me'a 'e lava ke nau vahevahe mei he pōpoaki 'a 'Eletā Lasipēnī? 'E lava fēfē 'e he ilifā 'o "fakangatangata e vakai



e fānau 'a e 'Otuā'? Fakaafe'i e kau mēmipā ke vahevahe e founa kuo nau ako ai ke ikuna'i 'enau ilifā pea mo'ui 'i he tu'i.

David A. Bednar, "*Tānaki Fakataha 'a e Me'a Kotoa Pē 'ia Kalaisi*"

'E lava ke ke 'omi ha maea pe ko ha lisi vakai'i ke faka'alī'ali. Fakaafe'i e kau mēmipā ke nau alea'i e faikehekehe 'i he vakai ki he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei mo e polokalama 'a e Siasī 'o hangē ha maea, pea mo e vakai ki ai 'o hangē ha lisi vakai'i 'o e ngaahi kaveingā mo e ngāue fakataautaha. Poupou'i e kau mēmipā ke nau fekumi ki ha ngaahi fakakaukau 'i he ngaahi sīpinga he pōpoaki 'a 'Eletā Petinaā. Ko e 'uhinga ki he hā 'a e pehē "faka-kātoa fakataha 'a e me'a kotoa pē 'ia Kalaisi"? (vakai, 'Efesō 1:10). Ko e hā te tau lava 'o fai ke ma'u ai 'a e tala'ofa 'i he faka'osinga 'o e pōpoaki 'a 'Eletā Petinaā?

Dallin H. Oaks, "*Mo'oni mo e Palani*"

'Oku tokoni'i fēfē nai kitautolu 'e he "ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai," 'i he taimi 'oku tau fehangahangai ai mo hono fakatanga'i 'o 'etau tu'i mo e founa lotū? Ke tali 'a e fehu'i ko 'enī, 'e lava ke toe vakai e kau mēmipā ki he ngaahi sīpinga 'o e ngaahi mo'oni mahu'inga 'i he kongā II 'o e pōpoaki 'a Palesiteni 'Oakesī. 'E lava foki ke nau toe vakai ki he ngaahi sīpinga 'o e founa

hono mo'ui 'aki e ngaahi mo'oni ko 'enī (vakai, konga III). 'E ngali 'aonga ki he kau mēmipá ke fakafaiva'i e founa te nau faka'aonga'i ai ha nī'ihi 'o e ngaahi mo'oni mahu'inga ko 'enī ke tali 'aki e ngaahi fakaanga 'e fai ki ha akonaki pe founa ngāue 'a e Siasī.

D. Todd Christofferson, "Tu'u Ma'u mo Tu'u 'Alī'aliaki 'i he Tui 'a Kalaisī"

'E lava ke mou kamata alea'i e pōpoaki ko 'enī 'aki hano tā ha fo'i laine 'i he palakipoé 'o tohi he fa'ahi 'e taha 'a e 'Uhinga Fakasōsialé pea 'i he tafa'aki 'e tahā 'a e Tukupā Faka-Kalaisī. Fakaafe'i e kau mēmipá ke nau lau e palakalafi 'oku kamata 'aki "Ko e tokolahi 'o kitautolu 'i he momeniti ko 'enī 'oku tau 'i he . . ." pea fakalaulauloto ki he taimi 'oku nau ongo'i ai 'oku nau 'i he vaha'ataimi ko 'enī. Ko e hā 'oku tau ako mei he ngaahi sīpinga 'i he pōpoaki 'a 'Eletā Kulisitofasonī 'okú ne ue'i fakalaumālie kitautolu ke tau tu'u ma'u mo tu'u 'alī'aliaki 'i he faingata'á? (vakai foki, 'Alamā 36:27–28). Poupou'i e kau mēmipá ke nau vahevahe ha sīpinga 'o ha kakai 'oku nau 'ilo, kuo nau fakahaa'i ha tukupā faka-Kalaisi ki he ongoongolelé, 'o a'u pē ki he taimi 'oku nau fehanganagai ai mo e faingata'á.

Ulisses Soares, "Taha 'ia Kalaisi"

Fakatatau kia 'Eletā Soālasī, 'oku fakafongafā fēfē 'e he Vaitafe 'Amasoni e kau mēmipa 'o e Siasī 'o Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki mai? Ko e hā 'oku ako'i mai 'e he fakafehoanaki ko 'enī fekau'aki mo e ivi tākiekina 'e lava ke ma'u 'e he kau mēmipa fo'ou 'i he Siasī? 'I he'etau hoko ko ha kōlomu pe Kau Fine'ofā, 'e founa fēfē ha'atau muimui he fale'i 'a 'Eletā Soālasī ke poupou'i, tokoni, mo 'ofā ki he kau papi ului fo'ou? (vakai, Molonai 6:4–5). 'E lava ke vahevahe 'e ha kau mēmipa fo'ou ha ngaahi faingata'a 'e nī'ihi 'oku nau fehanganagai mo ia ko ha kau mēmipa fo'ou 'o e Siasī, kae pehē

ki ha founa na'e tokonī'i ai kinautolu 'e he kau mēmipa kehē. 'E lava foki ke mou alea'i e ngaahi founa kuo fakamālohia ai 'e he mēmipa fo'ou ko iā homou uōti pe kolō.

Gerrit W. Gong, "Ko 'Etau Tafu'anga Afi 'o e Tui"

Fakakaukau ke faka'alī'ali ha fakatātā 'o ha tafu'anga afi pea fakaafe'i ha tokotaha ke ne vahevahe ha a'usia na'á ne ongo'i houna'ia ai 'i he ma'u ha tafu'anga afi. Kole ki he kau mēmipá ke nau alea'i e me'a na'e 'uhinga ki ai 'a 'Eletā Kongo 'i he taimi na'á ne talanoa ai fekau'aki mo ha "tafu'anga afi 'o e tui." 'E lava leva ke mou vahevahe fakakulupu e kau mēmipá pea fakaafe'i e kulupu takitaha ke nau vakai'i mo vahevahe ha taha 'o e ngaahi founa 'e nima 'oku fokotu'u mai 'e 'Eletā Kongo 'e lava ai 'e he "tafu'anga afi 'o e tui" 'o poupou'i kitautolú. Tuku ange ha faingamālie ki he kau mēmipá ke nau fakalaulauloto ki he founa 'e lava ke nau fakamālohia ai 'enau tui pe ko e tui 'a ha taha 'oku nau 'ilo'i.

Dieter F. Uchtdorf, "Tui, 'Ofa, Ngāue"

'E lava ke mou kamata alea'i e pōpoaki ko 'enī 'aki hano tohi 'i he palakipoé 'a e Siva 'a e 'Amanakī mo e Fiefiá. Fakaafe'i e kau mēmipá ke nau kumi 'i he pōpoakī 'a e ngaahi 'ulunga-anga mo e tui 'oku iku ki he siva 'a e 'amanakī mo e fiefiá, pea lisi kinautolu 'i he palakipoé. Fakaafe'i e kau mēmipá ke nau vahevahe e ngaahi founa kuo nau a'usia ai e fiefiá 'oku ma'u mei he tui, 'ofā, mo e ngāue, 'o hangē ko ia 'oku ako'i 'e 'Eletā 'Ukitofā. Poupou'i e kau mēmipá ke nau kumi ha konga lea fakalotolahi mei he pōpoakī ke faka'alī'ali 'i honau 'apī pe vahevahe mo hanau kaungāme'a.

Joy D. Jones, "Fai ia Ma'ana"

Fakakaukau ke vahevahe 'a e talanoa 'i he kamata'anga 'o e pōpoaki 'a Sisitā Sōnasī pea

kole ki he kau mēmipá ke nau fakakaukau ki ha ngaahi taimi na'e hangē ne "'ikai fakatoka-nga'i pe . . . fakahounga'i pe 'ikai fie ma'u" ai 'enau ngāue tokonī mo e ngāue fakaetauhī. Hili hono alea'i e talanoā, 'e lava ke ke hiki 'i he palakipoé Ko e hā 'oku totonu ke tau ngāue tokoni ai? Fakaafe'i e kau mēmipá ke nau tali e fehu'i ko 'enī 'aki 'enau toe vakai ki he toenga 'o e pōpoaki 'a Sisitā Sōnasī, 'o fekumi ki ha ngaahi fakakaukau (vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:5). 'E lava fēfē 'e he fale'i 'a Sisitā Sōnasī 'o liliu e founa 'etau fetokonī'akī mo e ngāue fetauhī'akī?

Michelle D. Craig, "Ta'efiemālie Fakalangī"

Ko e lea 'a Sisitā Kuleiki fekau'aki mo "ha faikehekehe 'i he feitu'u mo e tu'unga 'oku tau 'i ai, pea mo e feitu'u mo e tu'unga 'oku tau fie a'usī." Ko e hā 'oku finangalo 'a e 'Otuá ke tau ongo'i fekau'aki mo e faikehekehe ko 'enī? Ko e hā 'oku fie ma'u 'e Sētane ke tau ongo'i fekau'aki mo iā? 'E lava ke fekumi e kau mēmipá 'i ha taha 'o e ngaahi vahe 'e tolu 'i he pōpoaki 'a Sisitā Kuleikī ke ma'u ha tali ki he ngaahi fehu'i ko 'enī. Ko e hā te tau lava 'o fai ke fapapai 'oku 'ikai hoko 'etau "ta'efiemālie fakalangī" ko ha "loto-fo'i ta'e fie ngāue"?

Cristina B. Franco, "Ko e Fiefia 'i he Tokoni Ta'esiakitā"

Ke ako'i "oku fakatoputapu'i 'a e 'ofā 'i he feilaulau," na'e vahevahe 'e Sisitā Felenikou ha talanoa 'e ua—taha na'e fekau'aki mo Vikatōlia pea taha na'e fekau'aki mo ha uitou. 'E lava ke ke fakaafe'i ha mēmipa 'e toko ua ke na omi mateuteu ke vahevahe 'a e me'a 'okú na ako fekau'aki mo e 'ofā mo e feilaulau mei he ongo talanoa ko 'enī. Ko e hā mo ha ngaahi a'usia kehe te tau lava 'o vahevahe 'a ia 'okú ne ako'i 'a e tefito'i mo'oni tatau? 'I hono hulu ha fo'i vitiō 'oku 'asi ai hono tokonī'i 'e he Fakamo'u'i 'a e nī'ihi kehē (hangē ko e "Light the World—Follow the Example of Jesus Christ" 'i he LDS.org), 'e lava ke kamata ai ha fealea'aki fekau'aki mo e founa ke tau lava 'o muimui ai 'i He'ene sīpinga 'o e "ngāue tokonī pea fungani 'aki e 'ofā mo e feilaulau."

Henry B. Eyring, "Kakai Fefinē mo hono Ako 'o e Ongongolelé 'i 'Apī"

'Oku 'omi 'e he ngaahi potufolofola mo e kupu'i lea mei he "Ko e Fāmilī: Ko ha Fanongonongo ki Māmani" 'a ia 'oku faka'aonga'i 'e Palesiteni 'Aealingi 'i he'ene pōpoakī, ha ngaahi fakakaukau fekau'aki mo e mahu'inga



‘o e ivi tākiekina ‘a e kakai fefinē ‘i he ‘apī. ‘E lava ke fengāue‘aki fakataha e kau mēmipā ke kumi e ngaahi potufolofola mo e kupu‘i lea ko ‘enī pea alea‘i ‘a e me‘a ‘oku nau akó. Ko e hā ‘a e fakaafe ‘oku ‘omi ‘e Palesiteni ‘Aealing? Ko e hā e ngaahi tala‘ofa ‘okú ne ‘omi? Fakakaukau ke mou hiva‘i pe lau ha fō‘i himi fekau‘aki mo e ‘apī, hangē ko e “Hoko ‘a ‘Apī ko e Hēvani” (*Ngaahi Himi*, fika 188), pea mo e founda ‘e ala tokoni ai ki he fealēlea‘akí.

Dallin H. Oaks, “*Ngaahi Mātu‘á mo e Fānau*”

‘I hō‘o teuteu ke faiakó, fakakaukau pe ko e kongā fē ‘i he pōpoaki ‘a Palesiteni ‘Oakesí ‘oku ‘aonga taha ki he kakai ‘i hō‘o kōlomú pe Fine‘ofá. Ko ha ngaahi fehu‘i ‘eni te ke lava ‘o ‘eke ke poupou ki hono alea‘i ‘ene pōpoakí. Ko e hā e founda ‘oku fepaki ai e ngaahi tu‘unga fakaeonopooni ‘i he pōpoaki ‘a Palesiteni ‘Oakesi he kongā I, mo e palani ‘a e Tamai Hēvani? Ko e hā ha ngaahi sípinga ‘o e kakai fefine faivelengá te tau lava ‘o vahevahe, ‘okú ne fakatāta‘i ‘a e fakamatata fekau‘aki mo e kakai fefinē ‘i he kongā II? ‘E lava fēfē ke tau poupou‘i ‘a e kau finemui ‘oku tau ‘iló ke nau muimui he fale‘i pau ‘a Palesiteni ‘Oakesi kiate kinautolu ‘i he kongā III?

Russell M. Nelson, “*Kau ‘a e Hou‘eiki Fafinē ki Hono Tānaki ‘o ‘Isileli*”

Kapau ‘okú ke faiako ‘i he Fine‘ofá, te ke lava ‘o vahevahe e kau fine‘ofá ki ha kulupu ‘e fā pea kole ki he kulupu takitaha ke nau lau ha taha ‘o e ngaahi fakaafe ‘e fā ‘i he pōpoaki ‘a Palesiteni Nalesoní. ‘E lava ke alea‘i ‘e he

ngaahi kulupú ‘a e me‘a ne mahu‘inga kiate kinautolu fekau‘aki mo e fakaafé, ngaahi a‘usia kuo nau ma‘u ‘i he‘enau ngāue‘i iá, pea mo e ngaahi fakakaukau ki hono ngāue‘i ia he kaha‘ú. ‘E lava leva ke vahevahe ‘e he kulupu takitaha ‘a e me‘a ne nau talanoa‘i. Kapau ‘okú ke faiako ki he kau ma‘u lakanga fakataula‘eikí, te ke lava ‘o kole ange ke nau kumi ha fakamatata ‘i he pōpoaki ‘a Palesiteni Nalesoní ‘okú ne fakahaa‘i ‘a e ongo ‘oku ma‘u ‘e he Tamai Hēvani ki Hono ngaahi ‘ofefinē. Ko e hā te tau lava ‘o fai ke teke mo poupou‘i ‘a e kau fine‘ofá ke nau kau ki hono tānaki fakataha ‘o ‘Isileli?

M. Russell Ballard, “*Ko e Visona ‘o e Huhu‘i ‘o e Kau Pekiá*”

‘E lava ke ke fakaafe‘i e kau mēmipā ke nau tali e fakaafe ‘a Palesiteni Pālatí mo lau ‘a e Tokātelina mo e Ngaahi Fuakava 138 kimu‘a pea kamata e fealēlea‘akí. Kole ki he kau mēmipā ke vahevahe ‘enau a‘usia mo e fakakaukau fekau‘aki mo e kongā ko ‘enī lolotonga e fakatahá. ‘E lava ke tokoni e ngaahi fehu‘i pehení ki he kau mēmipā ke mahino kiate kinautolu ‘a e mahu‘inga ‘o e fakahā ko ‘enī: ‘Okú ‘omi fēfē ‘e he fakahā ko ‘enī ha fakafie-mālie kiate kinautolú? pea Ko e hā ‘a e ngaahi mo‘oni ‘i he fakahā ko ‘enī te ne lava ‘o liliu ‘a e founda ‘o ‘etau mo‘ui faka‘ahó?

Bonnie H. Cordon, “*Ko e Hoko ko ha Tauhisipi*”

Ke tokoni ki he kau mēmipā ke nau fakakaukau ki he ngaahi founda ‘e lava ke nau fakalakalaka ai ‘i he‘enau ngāue faketauhi, ‘e lava ke ke

vahevahe kinautolu ki ha kulupu ‘e tolu pea kole ki he kulupu takitaha ke nau lau ha taha ‘o e ngaahi kongā ‘e tolu ‘oku faka‘ulu‘i tohi he pōpoaki ‘a Sisitā Kōtoní. Fakaafe‘i kinautolu ke vahevahe e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e ngāue faketauhi ne nau akó. ‘E tokoni‘i fēfē kinautolu ‘i he‘etau feinga ke muimui he ngaahi tefito‘i mo‘oni ko ‘enī ke tau “hoko ko e kau tauhisipi ‘oku finangalo ‘a e ‘Eikí ke tau a‘usia”? Fakaafe‘i e kau mēmipā ke vahevahe ‘enau a‘usia ‘i he taimi na‘e tokoni‘i ai kinautolu ‘e he ngāue faketauhi ‘a ha taha kehe, ke nau ongo‘i ‘oku ‘afio‘i mo ‘ofa‘i kinautolu ‘e he Fakamo‘uí.

Jeffrey R. Holland, “*Ko e Ngāue ‘o e Fakalelei*”

‘E lava ke ke kamata‘i ha fealēlea‘aki fekau‘aki mo e pōpoaki ‘a ‘Eletā Hōlaní ‘aki hano fakaafe‘i e kau mēmipā ke nau fakakaukau ki ha vā fetu‘utaki ‘i he‘enau mo‘uí ‘oku fie ma‘u ke fakamo‘ui pe fakalelei‘i. Hili iá, ‘e lava ke nau fekumi ‘i he pōpoaki ‘a ‘Eletā Hōlaní, ki he founda na‘e lava ai ‘e Pālati mo Pemi Paueni ‘o tokoni ki he‘ena tamaí ke mo‘uí. Ko e hā e ngaahi tāpuaki ne ma‘u mei he ngāue ko ‘enī? Ko e hā ha ngaahi fakakaukau ‘oku ma‘u ‘e he kau mēmipā ‘e ala tokoni ke nau fakalelei‘i honau vā fetu‘utakí.

Neil L. Andersen, “*Kuo Kafo*”

Ke fakafē‘iloaki e pōpoaki ‘a ‘Eletā ‘Enitasení, ‘e lava ke mou lau fakataha ‘a e Luke 10:30–35 pe sio ‘i he fō‘i vitiō “Ko e Talanoa Fakatātā ‘o e Samēlia Lelel” (LDS.org). Ko e hā ha founda ‘oku tau faitatau ai mo e tangata ne tō ki he ha‘oha‘onga ‘o e kau kaiha‘á? Fakatatau kia ‘Eletā ‘Enitasení, ko e hā ha tu‘unga ‘oku hoko ai ‘a Sīsū Kalaisi ko “hotau Samēlia Lelel”? Te tau tali fēfē ‘Ene faifakamo‘ui? ‘E lava ke ke fakaafe‘i e kau mēmipā ke vahevahe ‘a e ngaahi founda kuo fakamo‘ui ai ‘e he Fakamo‘uí honau kafó pe kafo ‘a e kakai ‘oku nau ‘ofa aí. ‘E lava foki ke nau fekumi ‘i he lea ‘a ‘Eletā ‘Enitasení ke ma‘u ha pōpoaki fakalotolahi te nau lava ‘o vahevahe mo ha taha ‘oku kafo.

Russell M. Nelson, “*Ko e Hingoa Totonu ‘o e Siasí*”

Kuo fekau ‘e Sīsū Kalaisi ke ui ‘a e Siasí ki Hono huafá. ‘E lava ke ke tokoni ki he kau mēmipā ke fakatupulaki ‘enau loto holi ke muimui he fakahinohino ko ‘enī ‘aki hano fakaafe‘i kinautolu ke nau fekumi ‘i he pōpoaki ‘a Palesiteni Nalesoní, ‘o fekumi ki he



‘uhinga “oku ‘ikai toe alea’i [ai] e hingoa ia ‘o e Siasí.” Fakaafe’i leva kinautolu ke nau fekumi ‘i he faka’osinga ‘o e pōpoaki ‘a Palesiteni Nalesoní ki he ngaahi tala’ofa na’a ne pehē ‘e hoko ‘i he’etau ngāue ke “fakafoki e hingoa totonu ‘o e Siasí ‘o e ‘Eikí.” Ko e hā te tau lava ‘o fai ke tokoni ‘i he ngāue ko ‘ení?

Henry B. Eyring, “*Feinga, Feinga, Feinga*” Na’e fokotu’u mai ‘e Palesiteni ‘Aealingi ha “fahu’i mahu’inga ‘e ua”: “Ko e hā kuo pau ke u fai ke to’o e huafa [‘o e Fakamo’u] kiate aú?” mo e “Te u ‘ilo’i fēfē ‘a e taimi ‘oku ou fakalaka-laka ai?” ‘E lava ke ke hiki e ongo fahu’i ko ‘ení ‘i he palakipoé pea fakaafe’i e kau mēmipá ke nau vahevahe ha ngaahi fakakaukau ‘oku nau ma’u fekau’aki mo e ongo fahu’i ko ‘ení mei he pōpoaki ‘a Palesiteni ‘Aealingi mo e tā sīpinga ‘a Sisitā ‘Aealingi. ‘Oku fakamatata foki ‘a Palesiteni ‘Aealingi ki he fo’i hiva “Oku ou Feinga ke Hangē ko Sísuú” (*Tohi Hiva ‘a e Fānaú*, 40). Ko e hā ‘oku tānaki atu ‘e he fakalea ‘o e hiva ko ‘ení ki he fealēlea’aki?

Dale G. Renlund, “*Mou Fili he ‘Ahó Ní*” ‘E lava ke fakakaukau e kau mēmipá ki ha taha ‘oku nau loto ke poupu’i ke muimui he palani ‘a e Tamai Hēvaní, hangē ko ha mēmipa ‘o e fāmilí pe ko ha taha ‘oku nau ngāue fakaetauhi ki ai. ‘E lava leva ke nau toe vakai’i e pōpoaki ‘a ‘Eletā Lenilaní ke ‘ilo’i ‘a e ongo ‘oku ma’u ‘e he Tamai Hēvaní mo Sísū Kalaisi kiate kitautolú. ‘Okú Na tokoni’i fēfē kitautolu ke tau fili ke talangofuá? Ko e hā ‘oku fokotu’u mai He’ena sīpingá fekau’aki mo e founga ‘e lava ke tau fakatupulaki ai hotau fāmilí mo ‘etau ngāue fakaetauhi?

Gary E. Stevenson, “*Ko Hono Tauhi ‘o e Ngaahi Laumālié*” Mahalo kuo fai ‘e kinautolu ‘okú ke ako’i ha fahu’i tatau mo e fahu’i ko ‘ení he pōpoaki ‘a ‘Eletā Sitivenisoní: “Oku tau ‘ilo fēfē nai pe ‘oku tau ngāue fakaetauhi ‘i he founga ‘a e ‘Eikí?” ‘E ala ‘aonga ke nau alea’i e ngaahi tali ki he fahu’i ko ‘ení ‘oku nau ma’u ‘i he pōpoaki ko ‘ení. Pe, ko ha’o ‘omi ha fakatātā ‘o e Fakamo’u’i He’ene hoko ko ha tauhisipí (vakai, *Tohi Fakatātā ‘o e Ongoongolelé* [2009], filaka 64) pea fakaafe’i e kau mēmipá ke nau vahevahe ha fo’i mo’oni mei he pōpoaki ‘a ‘Eletā Sitivenisoní ‘oku fakafongā’i ‘e he fakatātaá. ‘E lava leva ke vahevahe ‘e he kau mēmipá ha ngaahi me’a kuo ue’i kinautolu ke nau fai ko ha ola ‘o e fealēlea’aki.



Ngaahi Fakataha he Sāpate Faá (‘Okatopa—Tisema 2018)

AKO FAKATAAUTAHA MO FAKAFĀMILI ‘O E FOLOFOLÁ

‘I he ngaahi Sāpate fā ‘o e 2018, ‘e alea’i ai ‘e he kōlomu ‘o e kaumātu’á mo e Fine’ofá ‘a hono ako fakataautaha mo fakafāmilí ‘o e folofolá. ‘E lava ke fili ‘e he kau takí pe kau faiakó ke fakahoko e ngaahi fealēlea’aki ‘i ha taha ‘o e ngaahi tefito’i mo’oni ko ‘ení.

Ako Folofola Fakatāutahá

Ke tokoni ke ue’i e kau mēmipá ke nau ako ma’u pē e folofolá, fakakaukau ke fakaafe’i e mēmipa takitaha ke ne fili ke lau ha taha ‘o e ngaahi potufolofola ko ‘ení: Sosia 1:8; 2 Tīmote 3:15–17; 1 Nīfai 15:23–25; 2 Nīfai 32:3; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 11:22–23; 33:16–18. Hili ‘enau ma’u ha taimi fe’unga ke lau mo fakalaulauloto ai, ‘e lava ke nau vahevahe mo ha taha kehe ‘i he lokí ‘a e me’a na’e ako’i ange he’enu potufolofolá fekau’aki mo e ako folofolá.

‘E lava foki ke ke fakaafe’i e kau mēmipá ke nau vahevahe ‘enau fakamo’oni ki he ngaahi tāpuaki ‘oku nau ma’u ‘i he’enu ako e folofolá. ‘E lava foki ke ‘aonga ki he kau mēmipá ke nau fanongo ki he’enu fevahevahe’aki ‘a e me’a ‘oku nau fai ke ‘uhingamālie ange ai

hono ako fakataautaha e folofolá (vakai ki ha ngaahi sīpinga ‘i he “Ngaahi Fakakaukau ki hono Fakatupulaki Ho’o Ako Fakataautaha ‘a e Folofolá” ‘i he *Ha’u*, ‘o Muimui ‘late Au—Ma’a e Fakafo’ituitui mo e Ngaahi Fāmilí). ‘E lava foki ke ke vahevahe mo e kau mēmipá ‘a e me’a na’e ako’i ‘e ‘Eletā Quentin L. Cook fekau’aki mo e “ngaahi taumu’a mo e tāpuaki ‘oku fekau’aki mo e liliu ko ‘ení mo e ngaahi liliu kehe kimui nī” (vakai, “Ului Mo’oni mo Tu’uloa ki he Tamai Hēvaní pea mo e ‘Eiki ko Sísū Kalaisí,” *Liahona*, Nōv. 2018). ‘E lava ke alea’i ‘e he kau mēmipá ‘a e founga ‘e tokoni ai ‘etau feinga ke fakatupulaki ‘etau ako folofolá ki hono a’usia e ngaahi taumu’a ko ‘ení. ‘E lava foki ke ue’i fakalaumālie ‘a e kau mēmipá ‘e he ngaahi vitiō ko ‘ení he LDS.org: “Words with Friends,” “Ko e Ngaahi Tāpuaki ‘o e

Folofolá,” “Me’akai Faka’ahó: Sīpingá,” mo e
“What Scriptures Mean to Me.”

Ko Hono Ako Ma’u Pē e Ongoongoleleí

Na’e fakafehoanaki ‘e ‘Eletā David A. Bednar
e ako folofola ma’u peé mo e ngaahi tō’onga
mā’oni’oni kehé, ki ha tā valivali ‘aki mata’i-
polosi iiki ke ma’u ha fakatātā faka’ofo’ofa.
Ke tokoni ke mahino ki he kau mēmipá ‘a e
me’a na’e akoí ‘e ‘Eletā Petinaá, ‘e lava ke ke
faka’ali’ali ha fakatātā ‘oku ‘asi ai e mata’ipolosi
‘o e tokotaha tā fakatātaá. ‘E lava leva ke lau
‘e he kau mēmipá ‘a e fakamatala ‘a ‘Eletā
Petinā ‘oku ma’u ‘i he “Faivelenga mo Tokanga
‘o Lahi Ange ‘i ‘Api” (*Liahona*, Nōvema 2009,
19–20), pea alea’i e founa ‘oku faitatau ai e
mata’ipolosi ‘i he fakatātaá mo e ako folofolá.
Ko e hā kuó ne tokoni’i kinautolu ke tau ikuna’i
e ngaahi me’a ‘okú ne fakafe’ātungia’i ‘etau
ako folofola ma’u peé, neongo pe ‘oku tau
ako fakafo’ituitui pe fakafāmilí ‘a e folofolá?
Ko e hā na’e palōmesi ‘e Palesiteni Russell M.
Nelson kiate kinautolu ‘oku nau “ngāue
mālohi ke fakafo’ou [honau ngaahi ‘apí] ke
hoko ko ha senitā ki hono ako ‘o e ongoongo-
leleí”? (vakai, “Ko e hoko ko ha Kāingalotu
Fa’ifa’itaki’angá,” *Liahona*, Nōv. 2018). Tuku
ange ha taimi má’á e kau mēmipá ke nau
fakalaulauloto mo vahevahe ‘a e me’a ‘oku
ue’i kinautolu ke nau fai koe’uhí ko e me’a ne
nau ako he ‘aho ní.

Fealēlea’aki ki he Ongoongoleleí ‘i ‘Api pea mo e Siasí

Ko ha founa ‘e taha ke tokoni ai ke mahino
ki he kau mēmipá ‘a e mahu’inga ke alea’i e
ongoongoleleí ‘i ‘api pea ‘i he lotú, ko hano
fakaafé’i ha taha e fānaú pe ko ha mātu’a ke
nau hiva’i ‘a e “Akoí Au ke U ‘Eva he Māmā”
(*Ngaahi Himi*, fika 196). Ko e hā ‘oku akoí
mai ‘e he fakalea ki he feohi ‘a e fānau mo e
mātu’á ‘i he fo’i hiva ko ‘ení, ‘o fekau’aki mo
hono ako e ongoongoleleí? Mahalo ‘e lotu
fiemālie ha kau mēmipá ‘e ní’ihi ke vahevahe
‘enau fakakaukau ki he founa ke hoko ai
hono alea’i ‘o e ongoongoleleí ko ha konga
angamaheni ‘o e mo’ui fakafāmilí. ‘E lava ke
‘oatu ‘e he ngaahi folofola ko ‘ení ha faka-
kaukau: Teutalōnome 11:18–20; 1 Pita 3:15;
Mōsaia 18:9; Molonai 6:4–5, 9; Tokāteline mo
e Ngaahi Fuakava 88:122. Ko e hā ha founa
‘oku hanga ai ‘e he’etau ngaahi fealēlea’aki ‘i
‘api pea ‘i he lotú, ‘o ‘ai ke tau toe ofi ange ki
he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalais’?

NGAAHI FAKAKAUKAU KI HONO POUPOU’I E AKO FOLOFOLA ‘I ‘APÍ ‘I HE 2019

‘I he 2019, ‘e ako ‘e he kau mēmipá kotoa pē ‘o e uōtí ‘a e Fuakava Fo’ou—‘i
‘api pea ‘i he Lautohi Faka-Sāpaté mo e Palaimelí. ‘I he ngaahi fakataha ‘a e
kōlomú mo e Fine’ofá, ‘oku totonu ke fakamanatu ‘e he kau takí mo e kau
faiakó ki he kau mēmipá ‘a e ngaahi potufolofola ki he uike ka hoko maí ‘i
he Ha’u, ‘o Muimui ‘Iate Au—Ma’á e Fakafo’ituituí mo e Ngaahi Fāmilí, ‘a ia ‘e
lava ke nau ako ‘i ‘apí. ‘E lava ke fai e ki’i fakamanatu faingofua ko ‘ení ‘i ha ki’i
tohi, lea’aki pe fakatou’osi.

‘E lava ke poupou’i ‘e he kau takí mo e kau faiako ‘i he kōlomu ‘o e kau-
mātu’á mo e Fine’ofá ‘a e ako folofola ko ‘ení ‘aki hono kumi ha ngaahi
faingamālie ke ‘omi ai e ngaahi fakakaukau he Fuakava Fo’ou ki he ngaahi
fakataha ‘a e kōlomu kaumātu’á mo e Fine’ofá. Hangē ko ‘ení, ‘e lava ‘e he
kau takí mo e kau faiako ‘o e kōlomu kaumātu’á mo e Fine’ofá ‘o:

- Fakatokanga’i e founa ke faka’aonga’i ai e ngaahi talanoa pe tokāteline
mei he’enau ako folofolá, ‘i he lēsoni ‘a e kōlomu kaumātu’á pe Fine’ofá.
‘E lava ke vahevahe ‘e he kau takí mo e kau faiakó e fakakaukau ko ‘ení ‘i
ha fakataha he Sāpaté.
- Vahevahe mo e kau mēmipá ‘a e founa e faka’aonga’i ai e ngaahi talanoa
pe tokāteline he Fuakava Fo’ou, ki honau ngaahi fatongia he kōlomu
kaumātu’á pe Fine’ofá.
- Fevahevahe’aki mo e kau mēmipá ha ngaahi ‘ausia lelei kuo nau ma’u ‘i
he’enau ako e Fuakava Fo’ou ‘i ‘apí pea poupou’i e kau mēmipá ke nau
kau foki ‘i hono vahevahe e ngaahi a’usia ko ‘ení.





“Na’e ikai ngata pē hono fakahaofi kitautolu ‘e hotau ‘Eiki mo e Fakamo’ui ko Sīsū Kalaisi, ‘i He’ene me’a’ofa ta’e-mafakatataua ‘o ‘Ene Fakalelei mei he maté ka na’a Ne foaki mai, tu’unga ‘i he fakatomalā, ha fakamolemole ‘o ‘etau ngaahi angahalā, mo tu’u mateuteu foki ke fakahaofi kitautolu mei he faingata’a’ia mo e mamahi ‘o hotau laumālie kuo kafō.

“Ko e Fakamo’ui ‘a ‘etau Samēlia Lelei kuo ‘omi ‘ke fakamo’ui e loto mafesi.’ [Luke 4:18]. ‘Okū Ne ha’u kiate kitautolu ‘i he fakalaka hake ‘a e ni’ihi kehē. ‘Okū Ne ‘ai ‘Ene lolo fai-fakamo’ui ‘i he loto manava’ofa ki hotau matakafō pea nono’o ia. ‘Okū Ne fua kitautolu. ‘Okū Ne tauhi kitautolu. ‘Okū ne ta’alo mai, ‘Ha’u kiate au . . . pea te u fakamo’ui [‘a kimoutolu]’ [3 Nīfai 18:32].

‘Eletā Neil L. Andersen ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Kuo Kafo,” 84-85.

Samēlia Lelei,
tā ‘e Annie Henrie Nader



Na'e pehē 'e Palesiteni Russell M. Nelson 'i he fakataha'anga faka'osi 'o e Konifelenisi Lahi Fakavaeuata'u Hono 188 'o e Siasí, "E malava 'e he nāunau fakalēsoni fo'ou 'oku fakatefito 'i 'api kae poupou'i 'e he Siasí, 'o tukuange mai e mālohi 'o e ngaahi fāmili, 'i he muimui faivelenga ki ai 'a e fāmili takitaha mo liliu honau 'apí ke hoko ko ha unga'anga 'o e tuí. 'Oku ou palōmesi atu 'i ho'omou ngāue mālohi ke fakafo'ou homou 'apí ke hoko ko ha senitā ki hono ako 'o e ongoongolelei, 'e 'alu pē taimi mo e hoko *homou* 'aho Sāpaté ko ha fakafiefia. 'E fiefia *ho'omou* fānaú ke ako pea mo'u'i'aki e ngaahi akonaki 'a e Fakamo'uí, kae hōloa e ivi takiekina 'o e filí 'i *ho'omou* mo'uí mo *homou* 'apí. 'E hoko ha ngaahi liliu lahi mo tu'uloa 'i homou fāmili."